

ШКОЛЬНАЯ



БІБЛІЯТЭКА

ГЕРБЕРТ УЭЛС
ВАЙНА СУСВЕТАЎ
ЧАЛАВЕК-НЕВІДЗІМКА
СЕЛЬМА ЛАГЕРЛЁФ
ПЯРСЦЁНАК ЛЁВЕНШОЛЬДАЎ



ШКОЛЬНАЯ



БИБЛИОТЕКА



ГЕРБЕРТ УЭЛС
ВАЙНА СУСВЕТАЎ
ЧАЛАВЕК-НЕВІДЗІМКА

*

СЕЛЬМА ЛАГЕРЛЁФ
ПЯРСЦЁНАК ЛЁВЕНШОЛЬДАЎ

РАМАНЫ

Мінск
«Юнацтва»
1997

УДК 820-31 + 839.7-31
ББК 84(4В)-4
У 98

Для старэйшага школьнага ўзросту

Пераклад на беларускую мову
Т. І. ТАМАШЭВІЧА, М. М. ЗАРЭМБЫ, М. П. ПАЗНЯКОВА

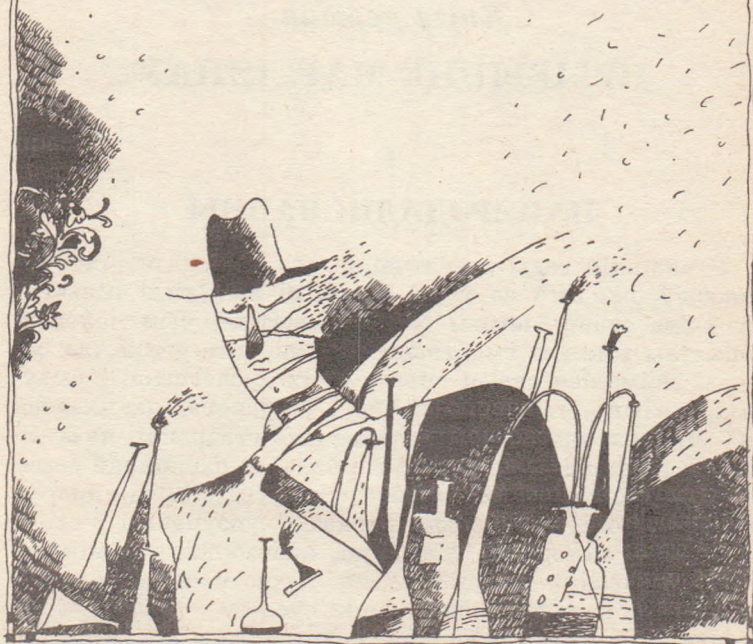
Мастак Л. І. МЕЛЕЖ

ISBN 985-05-0135-9

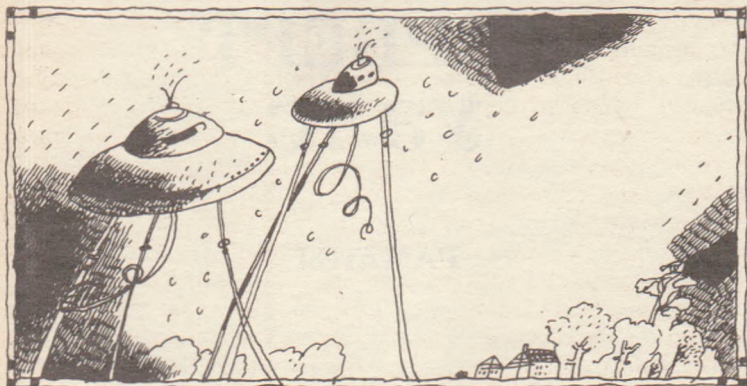
© Т. І. Тамашэвіч, М. М. Зарэмба,
М. П. Пазнякоў. Пераклад, 1997
© Л. І. Мележ. Афармленне, 1997

ГЕРБЕРТ УЭЛС

РАМАНЫ



ВАЙНА СУСВЕТАЎ



Кніга першая

ПРЫБЫЦЦЁ МАРСІЯНАЎ

I

НАПЯРЭДАДНІ ВАЙНЫ

У апошнія гады дзевятнацатага стагоддзя ніхто не паверыў бы, што за ўсімі падзеямі на Зямлі пільна і ўважліва сочаць істоты больш развітыя, чым чалавек, хоць яны такія ж смертныя, як і ён; што ў той час, як людзі займаліся сваімі справамі, іх даследавалі і вывучалі, мабыць, гэтак жа поўна і ўсебакова, як чалавек пад мікраскопам вывучае эфемерныя стварэнні, якія кішаць і размнажаюцца ў кроплі вады. З бясконцай самазадаволенасцю мітусіліся людзі на ўсім зямным шары, занятыя сваімі дробязнымі справамі, упэўненыя ў сваёй уладзе над матэрыяй. Магчыма, інфузорыя пад мікраскопам паводзіць сябе гэтаксама. Ніхто нават не здагадаўся, што больш старыя кропкі сусвету — крыніца небяспекі для роду людскога; нават думка пра якое-небудзь жыццё на іх здавалася неверагоднай і крамольнай.

Міжвольна ўспамінаюцца тагачасныя агульнапрынятыя погляды. Дапускалася найбольш рэальнае: на Марсе жывуць іншыя людзі, магчыма, менш развітыя, чым мы, але, ва ўсякім выпадку, яны гатовы па-сяброўску сустрэць нас як найбольш цывілізаваных гасцей, якія нясуць асвету. Між тым праз бездань прасторы на Зямлю прагна і зайздросна глядзелі істоты з высокаразвітым, халодным і абыякавым інтэлектам; яны пераўзыходзілі нас настолькі, наколькі мы пераўзыходзім вымерлых жывёлаў, і выпрацоўвалі дакладныя, варожыя для нас планы. Пачатак дваццатых гадоў разбурыў нашы ілюзіі.

Планета Марс — наўрад ці трэба напамінаць чытачу — верціцца вакол Сонца ў сярэднім на адлегласці 140 мільёнаў міляў і атрымлівае ад яго ўдвая менш цяпла і святла, чым мы. Калі верыць гіпотэзе пра туманнасць, то Марс старэйшы за Зямлю; жыццё на яго паверхні павінна было паявіцца задоўга да таго, як Зямля перастала быць расплаўленай. Маса яго ў сем разоў меншая за зямную, таму ён павінен значна хутчэй астыць да тэмпературы, пры якой магло зарадзіцца жыццё. На Марсе ёсць паветра, вада і ўсё неабходнае для падтрымання жыцця.

Але чалавек настолькі славалюбівы і так аслеплены сваёй фанабэрыстасцю, што ніхто з пісьменнікаў да самага канца дзевятнаццатага стагоддзя нават не выказваў і думкі пра тое, што на гэтай планеце могуць жыць разумныя істоты, якія, магчыма, нават апярэдзілі ў сваім развіцці людзей. А так як Марс старэйшы за Зямлю, мае паверхню, роўную чацвёртай частцы зямной, і далей размешчаны ад Сонца, то ніхто і не падумаў, што жыццё на Марсе не толькі пачалося раней, але ўжо набліжаецца да канца.

Непазбежнае ахаладжэнне, якое калі-небудзь ахопіць і нашу планету, у нашага суседа, несумненна, адбылося ўжо даўно. Хоць мы амаль нічога не ведаем аб умовах жыцця на Марсе, нам усё ж вядома, што нават у яго экватарыяльным поясе сярэднедзённая тэмпература не вышэйшая, чым у нас самай халоднай зімой. Яго атмасфера намнога больш разрэджаная, чым зямная, а акіяны паменшыліся і займаюць толькі трэць яго паверхні; з прычыны павольнага кругавароту пораў году каля яго полюсаў згрувашчаюцца велізарныя ледзяныя масы і затым, адтайваючы, перыядычна затапляюць яго ўмера-

ныя паясы. Апошняя стадыя апусташэння планеты, для нас яшчэ бясконца далёкая, стала надзённай праблемай насельнікаў Марса. Неадкладная патрэба прымушала іх розум працаваць больш напружана, іх тэхніка ўдасканальвалася, чарсцвелі сэрцы. І, гледзячы ў сусветную прастору, узброеныя такімі інструментамі і ведамі, праякія мы толькі можам марыць, яны бачылі непадалёк ад сябе, на адлегласці якіх-небудзь 35 міляў у напрамку да Сонца, ранішнюю зорку надзеі — нашу цёплую планету, зялёную ад расліннасці і шэрую ад вады, з туманнай атмасферай, якая красамоўна сведчыць аб урадлівасці, з мігаючымі праз воблачную павалоку шырокімі прасторамі населеных мацерыкоў і цеснымі, запоўненымі флатыліямі суднаў, марамі.

Мы, людзі, істоты, насельнікі Зямлі, павінны былі здавацца ім такімі ж нікчэмнымі і прымітыўнымі, як нам — малпы і лемуры. Розумам чалавек спасцігае: жыццё — гэта няспынная барацьба за існаванне, і на Марсе, відаць, думаюць гэтаксама. Іх жыццё пачало ўжо астываць, а на Зямлі — усё яшчэ кіпіць, але гэта жыццё нейкіх ніжэйшых стварэнняў. Заваяваць новы свет, бліжэй да Сонца, — вось іх адзінае выратаванне ад пагібелі, якая насоўваецца няўхільна.

Перш чым судзіць іх вельмі строга, мы павінны ўспомніць, як няшчадна знішчалі людзі не толькі жывёлін, але і да сябе падобных прадстаўнікоў ніжэйшых рас. Жыхары Тасманіі, напрыклад, былі забітыя да апошняга за пяцьдзесят гадоў крывавай вайны, распачатай імігрантамі з Еўропы. Хіба мы самі ўжо такія прыхільнікі міласэрнасці, што можам абурацца марсіянамі, якія дзейнічалі ў тым жа духу?

Марсіяне, відавочна, разлічылі свой спуск з неверагоднай дакладнасцю — іх матэматычныя пазнанні, мяркуючы па ўсім, значна пераўзыходзяць нашыя — і выканалі свае задумкі выключна ўзгоднена. Калі б нашы прыборы былі больш дасканалыя, то мы маглі б заўважыць небяспечную навалу яшчэ задоўга да канца дзевятнацатага стагоддзя. Такія вучоныя, як Скіяпарэлі, назіралі за чырвонай планетай (цікава, між іншым, што на працягу многіх вякоў Марс лічыўся зоркай вайны), але ім не ўдавалася выясніць прычыну перыядычнага паяўлення на ёй плямаў, якія яны добра заносілі на карты. А ўсе гэтыя гады марсіяне, відаць, рыхтаваліся.

У час супрацьстаяння, у 1894 годзе, на асветленай частцы планеты было відаць моцнае святло, заўважанае спачатку абсерваторыяй у Ліке, затым Ператэнам у Ніцы і іншымі назіральнікамі. Англіійскія чытачы ўпершыню даведаліся пра гэта з часопіса «Нэйчар» ад 2 жніўня. Думаю, што гэта з'ява азначала адліўку ў глыбокай шахце гіганцкай пушкі, з якой марсіяне абстрэльвалі Зямлю. Дзіўныя відовішчы, да гэтага часу, між іншым, не растлумачаныя, наглядаліся бліз месца ўспышкі ў час двух апошніх супрацьстаянняў.

Бура ўзнялася над намі шэсць гадоў назад. Калі Марс наблізіўся да супрацьстаяння, Лавель з Явы паведаміў астраномам па тэлефоне аб каласальным выбуху расплаўленага газу на планеце. Гэта адбылося дванаццатага жніўня апоўначы, калі з тэрміновай дапамогай спектраскопа ён убачыў расплаўленую масу газаў, галоўным чынам вадароду, якая са страшэннай хуткасцю рухалася да Зямлі. Гэты агнявы паток стаў нябачным каля чвэрці першай гадзіны. Лавель параўнаў яго з каласальнай успышкай полымя, якое раптоўна вырвалася з планеты, як зброевы снарад.

Параўнанне аказалася вельмі дакладным. Але ў газетах на наступны дзень не было ніякага паведамлення аб гэтым, калі не лічыць маленькай заметкі «Дэйлі тэлеграф»; і свет жыў і не ведаў самай сур'ёзнай з усіх небяспек, якія калі-небудзь пагражалі чалавецтву. І я, магчыма, нічога не даведаўся б аб вывяржэнні, калі б не сустрэўся ў Отэршоў з вядомым астраномам Оджылві. Ён быў крайне ўсхваляны паведамленнем і запрасіў мяне гэтай ноччу паназіраць за чырвонай планетай.

Нягледзячы на ўсе наступныя бурныя падзеі, я вельмі ясна помню нашу начную пільнасць: чорная, нямая абсерваторыя, завешаны ў вугле ліхтар, што слаба асвятляе падлогу, мернае ціканне гадзіннікавага механізма ў тэлескопе, невялікая падоўжаная адтуліна ў столі, адкуль зіяла бездань, усеяная зорным пылам.

Амаль нябачны Оджылві бяшумна рухаўся каля прыбора. У тэлескопе відзён быў цёмна-сіні круг і плаваючая ў ім маленькая круглая планета. Яна здавалася такой нязначнай, бліскачай, з ледзь улоўнымі папярочнымі палосамі, са злёгка няправільнай акружнасцю. Яна была маленькая, як шпількавая галоўка, і вылучала цёплае серабрыстае святло. Яна быццам дрыжала, але на самай справе гэта вібраваў тэлескоп пад дзеяннем га-

дзіннікавага механізма, які трымаў планету ў полі зроку.

У час назірання зорачка то памяншалася, то павялічвалася, то набліжалася, то аддалялася, але гэта толькі здавалася — ад стомленасці вачэй. Нас аддзялялі ад яе 40 мільёнаў міляў, больш чым 40 мільёнаў міляў пуста-ты. Нямногія могуць уявіць сабе ўсю неабдымнасць той безданы, у якой плаваюць пылінкі матэрыяльнага сусвету.

Блізка каля планеты, я помню, былі відаць тры маленькія светлыя кропкі, тры тэлескапічныя зоркі, бясконца аддаленыя, а вакол — непамерная цемра пустой прасторы. Вы ведаеце, як выглядае гэта бездань марознай ноччу. У тэлескопе яна здаецца яшчэ больш глыбокай. І нябачнае для мяне, з прычыны аддаленасці і малой велічыні, няўхільна і хутка імкнучыся да мяне праз усю гэту невераёмную прастору, з кожнай хвілінай прыбліжаючыся на многія тысячы міляў, імчалася тое, што марсіяне паслалі нам, тое, што павінна было прынесці барацьбу, бедствы і гібель на Зямлю. Я і не здагадаўся аб гэтым, назіраючы за планетаю; ніхто на Зямлі не падараваў пра гэты метка пушчаны кідальны снарад.

Гэтай ноччу зноў наглядаўся ўзрыў на Марсе. Я сам бачыў яго. Паявіўся чырванаваты бляск і ледзь прыкметнае ўздзецце з краю ў тое самае імгненне, калі хранометр паказваў поўнач. Я паведаміў пра гэта Оджылві, і ён змяніў мяне. Ноч была гарачая, і мне захацелася піць; вобмацкам, нялоўка ступаючы ў цемнаце, я рушыў да століка, на якім стаяў сіфон, як раптам Оджылві ўскрыкнуў, убачыўшы вогненны паток газу, што нёсся на нас.

Гэтай ноччу новы небяспечны снарад быў выпушчаны з Марса на Зямлю — роўна праз суткі пасля першага, з дакладнасцю да адной секунды. Помню, як я сядзеў на сталі ў цемнаце; чырвоныя і зялёныя плямы плылі ў мяне перад вачыма. Я шукаў агню, каб закурыць. Я зусім не надаваў значэння гэтай імгненнай успышцы і не задумваўся над тым, што можа быць пасля яе. Оджылві назіраў да гадзіны ночы; у гадзіну ён закончыў работу; мы запалілі ліхтар і накіраваліся к яму дамоў. Захінутыя цемрай, ляжалі Отэршоў і Чэртсі, дзе мірна спалі сотні жыхароў.

Оджылві гэтай ноччу выказваў розныя згадкі наконт умоў жыцця на Марсе і высмейваў вольгарную гіпотэзу аб тым, што яго насельнікі падаюць нам сігналы. Ён

меркаваў, што на планету пасыпаўся цэлы град метэарытаў або што там адбываецца агромністае вулканічнае вывяржэнне. Ён даказваў мне, наколькі малаверагодна, каб эвалюцыя арганізмаў праходзіла аднолькава на дзвюх, хай сабе і блізкіх планетах.

— Адзін шанс супраць мільёна за тое, што на Марсе ёсць жыццё, — сказаў ён.

Кожны раз апоўначы сотні назіральнікаў бачылі полымя, у гэту і наступныя дзесяць начэй — па адной успышцы. Чаму выбухі скончыліся пасля дзесятай ночы, гэтага ніхто не спрабаваў растлумачыць. Магчыма, газ ад выстралаў прычыняў якія-небудзь нязручнасці марсіянам. Густыя клубы дыму ці пылу, убачаныя ў самым моцным тэлескопе ў выглядзе маленькіх шэрых з адлівам плямаў мігацелі ў чыстай атмасферы планеты і зацямнялі яе знаёмыя абрысы.

Нарэшце нават газеты загаварылі пра гэтыя відвішчы, там-сям сталі паяўляцца заметкі пра вулканы на Марсе. Помніцца, гумарыстычны часопіс «Панч» вельмі дасціпна выкарыстаў гэта для палітычнай карыкатуры. Паміж іншым нябачныя марсіянскія снарады ляцелі да Зямлі праз бездань пустой прасторы з хуткасцю некалькіх міляў у секунду, набліжаючыся з кожным днём, з кожнай гадзінай. Мне здаецца цяпер дзікім, як гэта людзі маглі займацца сваімі дробязнымі справамі, калі над імі ўжо навісла згуба. Я помню, як радаваўся Маркхем, атрымаўшы новы фотаграфічны здымак планеты для ілюстраванага часопіса, рэдагуемага тады ім. Людзі цяперашняга, больш позняга часу з цяжкасцю ўяўляюць сабе разнастайнасць і прадпрымальнасць часопісаў у дзевятнацятым веку. Я таксама тады з вялікім жаданнем вучыўся ездзіць на веласіпедзе і чытаў кіпу часопісаў, у якіх абмяркоўвалася далейшае развіццё маральнасці ў сувязі з прагрэсам цывілізацыі.

Аднойчы вечарам (першы снарад знаходзіўся тады за 10 мільёнаў міляў ад нас) я выйшаў разам з жонкай на прагулку. Неба было зорнае, і я растлумачыў ёй знакі Задзяка і паказаў на Марс, на яркі пункт святла каля зеніту, куды было скіравана столькі тэлескопаў. Вечар быў цёплы. Кампанія экскурсантаў з Чэртсі ці Айлварта, вяртаючыся дамоў, прайшла міма нас з песнямі і музыкай. У верхніх вокнах дамоў свяціліся агні, людзі клаліся спаць. Здалёку, з чыгуначнай станцыі даносіўся грукат манеўровых цягнікоў; прыглушаны адлегласцю,

гучаў ён амаль меладычна. Жонка звярнула маю ўвагу на чырвоныя і жоўтыя сігнальныя агні, што гарэлі на фоне начнога неба. Усё здавалася такім спакойным і лагодным.

II

ПАДАЮЧАЯ ЗОРКА

Затым надышла ноч першай знічкі. Яе ўбачылі на досвітку; яна праносілася над Вінчэстэрам, на усход, вельмі высока, выкрэсліваючы вогненную лінію. Сотні людзей бачылі яе і ўспрынялі за звычайную дагараючую зорку. Як апісвае Элбін, яна пакідала за сабою зелянаватую паласу, якая гарэла некалькі секундаў. Дэнінг, наш найвялікшы аўтарытэт па метэарытах, сцвярджаў, што яна была бачнай ужо на адлегласці дзевяноста ці ста міляў. Яму падалося, што зорка ўпала на Зямлю прыкладна за сто міляў на ўсход ад таго месца, дзе ён знаходзіўся.

Тады я быў дома і пісаў у сваім кабінэце; і хоць маё акно выходзіла на Отэршоў і штора была падцягнута (я любіў глядзець у начное неба), я нічога не заўважыў. Аднак гэты метэарыт, самы незвычайны з усіх, што калі-небудзь падалі на Зямлю з сусветнай прасторы, павінен быў упасці, калі я сядзеў за сталом, і я мог бы яго ўбачыць, калі б паглядзеў у неба. Некаторыя з тых, хто бачыў яго палёт, кажуць, што ён ляцеў са свістам, але сам я гэтага не чуў. Многія жыхары Беркшыра, Сэрэя і Мідлсэкса бачылі яго падзенне і амаль не думалі, што ўпаў новы метэарыт. Гэтай ноччу, мабыць, ніхто не пацікавіўся масай, якая ўпала.

Бедалага Оджылві, які назіраў за метэарытамі быў перакананы, што ён упаў дзе-небудзь на пустцы паміж Хорсэлам, Отэршоў і Уокінгам, прагнуўся рана і адправіўся на пошукі. Ужо развіднела, калі ён знайшоў метэарыт непадалёк ад пясчанага кар'ера. Ён убачыў гіганцкую яму ад падзення метэарыта, кучы пяску і жвіру, што грувасціліся сярод верасу і былі відаць за паўтары мілі. Верас загарэўся і тлеў; празрасты блакітны дымок клубіўся на фоне ранішняга неба.

Нябеснае цела рухнула ў пясок, сярод раскіданых трэсак раструшчанай ім пры падзенні хвоі. Вонкавая

частка была падобна на агромністы абгарэлы цыліндр; яго абрысы былі нябачныя з-за тоўстага слою цёмнага нагару. Цыліндр быў каля трыццаці ярдаў у дыяметры. Оджылві наблізіўся да гэтай масы, здзіўлены яе аб'ёмам і асабліва формай, бо звычайна метэарыты бываюць больш або менш шарападобныя. Але цыліндр быў так моцна распалены ад палёту ў паветры, што да яго нельга было блізка падысці. Лёгкі шум унутры цыліндра Оджылві ўспрымаў як вынік нераўнамернага ахалоджвання яго паверхні. Тады ён не мог і падумаць, што цыліндр можа быць пусты.

Оджылві стаяў на ўскрайку ямы, здзіўлены незвычайнай формай і колерам цыліндра, спакваля здагадваючыся аб яго прызначэнні. Раніца была нязвыкла ціхая; сонца, якое толькі што асвяціла сасновы лес каля Уэйбрыджа, ужо прыгравала. Оджылві гаварыў, што ён не чуў птушынага спеву той раніцай, не было ніякага ветрыку і толькі з пакрытага нагарам цыліндра даносіліся якіясьці гукі. Пустка была бязлюдная.

Раптам ён са здзіўленнем заўважыў, што слой нагару на цыліндры пачаў адвальвацца з верхняга яго краю. Кусочки шлаку падалі на пясок, нібы камякі снегу ці кроплі дажджу. Нечакана адваліўся і з шумам упаў вялікі кусок; Оджылві непрытворна спалохаўся.

Нічога не падазраваючы, ён спусціўся ў яму і, нягледзячы на моцную гарачыню, наблізіўся ўшчыльную да цыліндра, каб лепш разгледзець яго. Астраном усё яшчэ думаў, што незвычайнае відовішча выклікана ахаладжэннем цела, але гэтаму прарэчыў той факт, што нагар падаў толькі з краю цыліндра.

І вось Оджылві заўважыў, што круглы верх цыліндра паволі круціцца. Гэтае ледзь прыкметнае вярчэнне ён заўважыў таму, што чорная пляма, якая пяць хвілін назад была насупраць яго, знаходзілася цяпер у другім пункце акружнасці. І ўсё ж ён не да канца разумеў, што гэта значыць, пакуль не пачуў глухі скрыгатлівы гук і не ўбачыў, што чорная пляма выдавалася наперад амаль на дзюйм. У рэшце ён здагадаўся ў чым справа. Цыліндр быў штучны, пусты, са здымной накрыўкай. Унутры цыліндра хтосьці адкручваў яе.

— Божа мой! — усклікнуў Оджылві. — Там унутры чалавек. Гэтыя людзі ледзь не згарэлі. Яны спрабуюць выбрацца!

Ён імгненна звязаў з'яўленне цыліндра з выбухам на Марсе.

Думка пра істоту ў цыліндры так моцна скаланула, што ён забыўся пра гарачыню і падышоў да цыліндра яшчэ бліжэй, каб памагчы адкруціць накрыўку. На шчасце, няцярпная гарачыня своечасова стрымала яго, і ён не апёкся. З мінуту пастаяў у нерашучасці, пасля вылез з ямы і з усіх ног пусціўся ў бок Уокінга. Было ўжо а шостаі гадзіне. Вучоны сустрэў фурмана і хацеў яму растлумачыць тое, што здарылася, але словы не вязаліся паміж сабою, да таго ж ён меў такі дзікі выгляд — у яме згубіў капялюш, — што той як ні ў чым не бывала праехаў міма. Гэтак жа няўдачліва ён звярнуўся да карчмара, які толькі што адчыніў дзверы карчмы каля Хорселскага маста. Той падумаў, што гэта вар'ят-самавольнік і паспрабаваў быў зацягнуць яго ў распівачную. Гэта крыху працверазіла Оджылві, і, убачыўшы Гендэрсана, лонданскага журналіста, які капаўся ў сваім садку, ён аклікнуў яго цераз плот, стараючыся гаварыць як мага выразна.

— Гендэрсан, — пачаў Оджылві, — мінулаі ноччу вы бачылі падаючую зорку?

— Ну? Яна на Хорселскай пустцы.

— Божа мой! — усклікнуў Гендэрсан. — Метэарыт! Гэта цікава.

— Але гэта не прасты метэарыт. Гэта цыліндр, штучны цыліндр. І ў ім штосьці ёсць.

Гендэрсан разагнуў плечы, не выпускаючы з рук рыдлёўкі.

— Што-што? — перапытаў ён, будучы глухаваты на адно вуха.

Оджылві расказаў усё, што бачыў. Гендэрсан нейкую хвіліну думаў, разважаў. Потым кінуў рыдлёўку, схапіў пінжак і выйшаў на дарогу. Абодва спехам накіраваліся да метэарыта. Цыліндр ляжаў гэтак сама, як і раней, Гакаў знутры чуваць не было, а між накрыўкай і корпусам яго блішчала тонкая металічная нарэзка. Паветра то вырывалася, то з рэзкім свістам уцягвалася ў сярэдзіну.

Яны пачалі прыслухоўвацца, пастукалі палкай па слоі нагару і, не атрымаўшы адказу, вырашылі, што чалавек ці людзі, якія знаходзяцца ўнутры, або страцілі прытомнасць, або памерлі.

Зразумела, удвух яны нічога не маглі зрабіць. Выкрыкнуўшы некалькі падбадзёрлівых слоў і паабяцаў-

шы вярнуцца, яны паспяшаліся ў горад па дапамогу. Усхваляваныя і збянтэжаныя, запэцканыя пяском, яны беглі ў яркім сонечным святле па вузкай вуліцы ў той ранні час, калі лавачнікі здымаюць аканіцы вітрынаў, а абывацелі расчыняюць вокны сваіх спальняў. Гендэрсан перш за ўсё адправіўся на чыгуначную станцыю, каб па тэлеграфі перадаць навіну ў Лондан. Газеты ўжо падрыхтавалі чытачоў да таго, каб пачуць гэту сенсацыйную навіну.

А восьмай гадзіне натоўп хлопчыкаў і разявакаў рушыў на пустку, каб паглядзець на «мерцвякоў з Марса». Такой была першая версія гэтай падзеі. Я ўпершыню пачуў пра гэта ад свайго газетчыка каля чвэрці дзевятай, выйшаўшы купіць нумар «Дэйлі кронікл». Вядома, я быў крайне здзіўлены і неадкладна пайшоў цераз Отэршоў-брыдж да пясчанага кар'ера.

III

НА ХОРСЕЛСКАЙ ПУСТЦЫ

Каля вялізнай ямы, дзе ляжаў цыліндр, я заспеў чалавек з дваццаць. Я ўжо гаварыў, які выгляд меў гэты каласальны, зарыты ў зямлю снарад. Дзёран і жвір вакол яго абгарэлі, як ад нечаканага выбуху. Відаць, полымя ўспыхнула ад удару цыліндра. Гендэрсана і Оджылві там не было. Магчыма, яны вырашылі, што пакуль нічога рабіць нельга, і пайшлі снедаць да Гендэрсана.

На краі ямы, стрыгучы нагамі, сядзелі чацвёра ці пяцёра хлапчукоў, яны балаваліся (пакуль я іх не спыніў), кідаючы каменьчыкамі ў жудасную махіну. Затым, паслухаўшы мяне, яны пачалі гуляць у квача, бегаючы вакол дарослых.

Сярод прысутных былі два веласіпедысты, садоўнік-падзёншчык, якога я тады-сяды наймаў, дзяўчына з дзіцём на руках, мяснік Грэг са сваім сынам, некалькі гулякаў і хлопчыкаў, што прыслугоўвалі ў гульні ў гольф і звычайна сноўдалі каля станцыі. Гаворка была скупаю. У той час у Англіі нямногія з простых людзей мелі ўяўленне пра астраномію. Большасць назіральнікаў спакойна глядзела на плоскую накрыўку цыліндра, якая знаходзілася ў тым жа становішчы, у якім яе пакінулі Оджылві і Гендэрсан. Я думаю, што ўсе былі расчарава-

няя, убачыўшы замест абгарэлых целаў нерухомаму грамадзіну цыліндра; многія адпраўляліся дамоў, замест іх прыходзілі іншыя. Я спусціўся ў яму, і мне падалося, што я адчуваю слабае ваганне пад нагамі. Накрыўка была нерухома.

Толькі падышоўшы зусім блізка да цыліндра, я ўбачыў яго незвычайны выгляд. На першы погляд цыліндр здаваўся не больш дзіўным, чым перакулены экіпаж ці дрэва, якое ўпала на дарогу. Менш таго, — ён быў падобны на ржавы газавы рэзервуар, заглыблены ў зямлю. Толькі дасведчаны чалавек мог заўважыць, што шэры нагар на цыліндры быў простым вокісам, што жаўтавата-белы метал, які пабліскваў пад накрыўкай, меў незвычайнае адценне. Слова «пазаямны» большасці людзей было незразумелае.

Я ўжо не сумняваўся, што цыліндр упаў з Марса, але не верылася, што ў ім знаходзілася якая-небудзь жывая істота. Я меркаваў, што развінчванне адбываецца аўтаматычна. Нягледзячы на словы Оджылві, я быў упэўнены, што на Марсе жывуць людзі. Мая фантазія нарасталала: магчыма, унутры знаходзіцца які-небудзь манускрыпт; а ці зможам яго перакласці, ці знойдзем там манеты, розныя рэчы? Аднак цыліндр быў занадта вялікі для гэтага. Карцела паглядзець, што там унутры. Каля адзінаццаці, бачачы, што нічога асаблівага не адбываецца, я вярнуўся дамоў у Мэйбэры. Але ўж не мог займацца сваімі абстрактнымі даследаваннямі.

Апоўдні пустака была непазнавальная. Ранні выпуск вярчэрніх газет узбударажыў увесь Лондан:

ПАСЛАННЕ З МАРСА НЕБЫВАЛАЯ ПАДЗЕЯ ВА УОКІНГУ, —

інфармавалі загалоўкі буйным шрыфтам. Акрамя таго, тэлеграма Оджылві Астранамічнаму таварыству перапалохала ўсе брытанскія абсерваторыі.

На дарозе ля пясчанай ямы стаялі паўдзюжыны брычак са станцыі, фэтон з Чобхема, чыясьці карэта, безліч веласіпедыстаў. Нягледзячы на гарачы дзень, шмат народу прыйшло з Уокінга і Чэртсі, так што сабраўся даволі вялікі натоўп, было нават некалькі разадзетых дам.

Стаяла ўдушлівая спякота; на небе ні хмурынкі, ні малейшага ветрыку, і цень можна было знайсці толькі пад некаторымі соснамі. Верас ужо не гарэў, але раўніна

ледзь не да самага Отэршоў пачарнела і дымілася. Прадпрымальны гаспадар бакалейнай лаўкі на Чобхемскай дарозе прыслаў свайго сына з ручной цялежкай, нагружанай зялёнымі яблыкамі і бутэлькамі з імбірным ліма-надам.

Ступіўшы на край ямы, я ўбачыў у ёй групу людзей: Гендэрсана, Оджылві і высокага сівавалосага джэнтльмена (як я пасля даведаўся, гэта быў Стэнт, каралеўскі астраном); некалькі рабочых, узброеных рыдлёўкамі і кіркамі, стаялі тут жа. Стэнт выразна і гучна даваў указанні. Ён узабраўся на накрыўку цыліндра, якая, мабыць, ужо астыла. Твар пачарнеў, градам каціўся пот па лобі і шчоках: Стэнт яўна быў чымсьці раздражнёны.

Большая частка цыліндра была адкопана, хоць ніжні канец усё яшчэ быў у зямлі. У натоўпе вакол ямы Оджылві ўбачыў мяне, паклікаў і папрасіў схадзіць да лорда Хілтана, гаспадара гэтага ўчастка.

Ён гаварыў, што працаваць перашкаджаюць хлапчукі і натоўп, які ўсе большаў і большаў. Трэба адгарадзіцца ад людзей і адвесці іх крыху далей. Ён сказаў мне, што з цыліндра даносіцца слабы шум і што рабочыя не змаглі адкруціць накрыўку, бо не было за што ўхапіцца. Шум, які даносіўся адтуль, прыглушваўся, магчыма, вельмі тоўстымі сценамі цыліндра.

Я быў гатовы ахвотна выканаць яго просьбу, спадзеючыся такім чынам апынуцца ў ліку прывілеяваных глядачоў пры чаканым ускрыцці цыліндра. Лорда Хілтана я не заспеў дома, але даведаўся, што яго чакаюць з Лондана шасцігадзінным пездам: так як было толькі чвэрць шостаі, я зайшоў дамоў выпіць шклянку чаю, а пасля адправіўся на станцыю, каб перахапіць Хілтана на дарозе.

IV

ЦЫЛІНДР АДКРЫВАЕЦЦА

Калі я вярнуўся на пустку, сонца ўжо садзілася. Пастаянна прыбывалі людзі з Уокінга, дамоў вярталіся толькі двое-трое. Натоўп вакол ямы ўсё павялічваўся, чарнеючы на лімонна-жоўтым фоне неба; сабралася за сто чалавек. Штосьці крычалі; каля ямы адбывалася нейкая таўкатня. Мяне ахапіла трывожнае прадчуванне. Наблізіўшыся, я пачуў голас Стэнта:

— Адыдзіце! Адыдзіце!

Прабег якісьці хлапчук.

— Яно рухаецца, — паведаміў ён мне, — усё круціцца ды круціцца. Мне гэта не падабаецца. Я лепш пайду дадому.

Я наблізіўся. Натоўп быў густы — чалавек дзвесцетрыста; усе штурхаліся, наступалі адзін аднаму на ногі. Разадзетыя дамы былі вельмі цікаўныя.

— Ён упаў у яму! — крыкнуў хтосьці.

— Назад, назад! — чуліся галасы.

Натоўп крыху адхлынуў, і я прабраўся наперад. Усе былі моцна ўсхваляваны. З ямы даносіўся якісьці дзіўны глухі шум.

— Супакойце ж у рэшце рэшт гэтых ідыётаў! — крыкнуў Оджылві. — Мы ж не ведаем, што ў гэтай штуцы праклятай!

Я ўбачыў маладога чалавека, здаецца, прыказчыка з Уокінга, які ўзбраўся на цыліндр, спрабуючы вылезці з ямы, куды яго спіхнуў натоўп.

Верхняя частка цыліндра адкручвалася знутры. Было відаць каля двух футаў вінтавой бліскучай нарэзкі. Нехта, спатыкнуўшыся, адштурхнуў мяне, я пахіснуўся, і мяне ледзь не скінулі на накрыўку, якая круцілася. Я павярнуўся, і, пакуль глядзеў у другі бок, вінт тым часам, выкруціўся ўвесь — і накрыўка цыліндра са званам упала на жвір. Я штурхнуў локцем некага ззаду мяне і зноў павярнуўся да цыліндра. Круглая пустая адтуліна здавалася абсалютна чорнаю. Вечаровае сонца біла мне прама ў вочы.

Усе, відаць, чакалі, што з адтуліны пакажацца чалавек; можа, не зусім падобны да нас, зямных людзей, але ўсё ж падобны. Па крайняй меры, я чакаў гэтага. Але, зірнуўшы, я ўбачыў нешта вірлівае ў цемнаце — шэраватае, хвалепадобнае, рухомае; бліснулі два дыскі, падобныя на вочы, затым штосьці накшталт шэрай гадзюкі, таўшчынёй з трысціну, пачало выпаўзаць кольцамі з адтуліны і рухацца, віючыся, у мой бок — адно, потым другое.

Мяне ахапіў жах. Ззаду закрычала жанчына. Я крыху павярнуўся, не спускаючы вачэй з цыліндра, адкуль высоўваліся новыя шчупальцы, і пачаў прасоўвацца далей ад ямы. Людзі, якія мяне акружалі, змяніліся ў твары ад здзіўлення. Адусюль пачуліся перапалоханыя крыкі. Натоўп падаўся назад. Прыказчык усё яшчэ не

мог выкарабкацца з ямы. Неўзабаве я застаўся адзін і бачыў, як уцякалі людзі, што былі па другі бок ямы, з імі быў і Стэнт. Я зноў глянуў на цыліндр і анямеў ад жаху. Я стаяў як укапаны і глядзеў.

Вялікая шэраватая круглая туша, відаць, велічынёй з мядзведзя, паволі, з цяжкасцю вылазіла з цыліндра. Высунуўшыся на святло, яна заільснілася, бы вільготная папруга. Два вялікія цёмныя вокі пільна глядзелі на мяне. Страшыдла мела круглую галаву і, калі можна так сказаць, твар. Пад вачыма быў рот, ускрайкі якога рухаліся і дрыжэлі, выпускаючы сліну. Страшыдла цяжка дыхала і ўсё яе цела сутаргава пульсавала. Адно яе тонкае шчупальца ўпіралася ў край цыліндра, другім яна размахвала ў паветры.

Той, хто не бачыў жывога марсіяніна, наўрад ці можа ўявіць сабе яго страхатлівую, пачварную знешнасць. Трохвугольны рот, з адтапыранай верхняй губою, поўная адсутнасць ілба, ніякіх адзнак падбародка пад клінападобнай ніжняй губою, няспыннае паторгванне іртом, шчупальцамі, як у Гаргоны, шумнае дыханне ў нязвычайнай атмасферы, непаваротлівасць і абцяжаранасць у руках — вынік вялікай сілы прыцяжэння Зямлі, — і асабліва ж вялізныя зырккія вочы — усё гэта было праціўным і агідным. Масляністая цёмная скура напамінала слізкую паверхню грыба, няўключныя, павольныя рухі наганялі невыказны жах. Ужо пры першым уражанні, у момант беглага знаёмства я адчуў смертэльны страх і нянавісць.

Раптам страшыдла знікла. Яно перавалілася цераз край цыліндра і ўпала ў яму, пляснуўшыся, бы вялікі скураны цюк. Я пачуў своеасаблівы глухі гук, і следам за першым страшыдлам у цёмнай адтуліне паявілася другое.

Мая здранцвеласць адразу знікла, я павярнуўся і з усіх ног пусціўся пад дрэвы, што знаходзіліся якіх-небудзь ярдаў за сто ад цыліндра; але бег я бокам і час ад часу спатыкаўся, бо не мог адарваць вачэй ад гэтых пачвараў.

Там, сярод маладых соснаў і кустоў жаўтазелля, я спыніўся, задыхаючыся, і пачаў чакаць, што будзе далей. Пустка вакол пясчанай ямы была ўсеяна людзьмі, якія гэтак жа, як і я, з цікаўнасцю і страхам назіралі за страшыдламі, а больш дакладна — за кучаю жвіру на беразе ямы, у якой яны ляжалі. Нечакана я з жахам

заўважыў, як з ямы высоўвалася нешта круглае і цёмнае. Гэта была галава прадаўца, які зваліўся туды; на фоне захаду яна здавалася чорнаю. Вось паказаліся яго плечы і калена, але ён зноў сарваўся ўніз, відаць была толькі галава. Потым ён знік, і я пачуў слабы крык. Я быў памкнуўся вярнуцца і памагчы яму, але не мог пераадолець страху.

Больш я нічога не ўбачыў, усё схавалася ў глыбокай яме і за грудамі пяску. Кожны, хто ішоў бы па дарозе з Чобхема ці Уокінга, дзівіўся б такім незвычайным відовішчам: каля сотні людзей рассыпаліся ў канавах, за кустамі, за варотамі і агароджай і моўчкі, зрэдку абменьваліся адрывістымі воклічамі, не зводзячы вачэй з пясчаных кучаў. На фоне палымнеючага неба чарнеў кінуты кімсьці бітончык з імбірным ліманадам, а каля пясчанага кар'ера стаялі запрэжаныя экіпажы; коні елі авёс з аброчных мяшкоў і заграбалі капытамі зямлю.

V

ЦЕПЛАВЫ ПРАМЕНЬ

Здавалася, мяне зачараваў і нават паралізаваў выгляд марсіянаў, што выпаўзалі з цыліндра, на якім яны прыляцелі на Зямлю са сваёй планеты. Стоячы па калені сярод верасовых кустоў, я доўга глядзеў на груды пяску. Ува мне змагаліся страх і цікаўнасць.

Я баяўся зноў наблізіцца да ямы, але мне вельмі жахцелася туды зазірнуць. Таму я пачаў кружыць, вышукваючы больш прыдатны назіральны пункт і не спускаючы вачэй з груды пяску, за якой таіліся прышэльцы з Марса. Адноўчы ў яркіх фарбах захаду паказаліся тры якіясьці чорныя канечнасці, накшталт шчупальцаў васьмінога, але тут жа зніклі; потым узвысілася тонкая каленчатая мачта з нейкім круглым дыскам наверху, які круціўся і злёгка вагаўся. Што яны там робяць?

Гледачы разбіліся на дзве групы: адна, большая, — бліжэй да Уокінга, другая, меншая, — да Чобхема. Безумоўна, яны, як і я, былі ў нерашучасці. Побач са мною стаялі некалькі чалавек. Я падышоў да аднаго — гэта быў мой сусед, я не ведаў яго імя, але паспрабаваў з ім перакінуцца словам. Але момант для гэтага быў не з лепшых.

— Што за пачвара! — сказаў ён. — Божа, якія яны страшэнныя! — Ён паўтарыў гэта некалькі разоў.

— Вы бачылі чалавека ў яме? — спытаў я, але ён прамаўчаў.

Мы моўчкі стаялі побач і пільна назіралі, адчуваючы ўдвух большую ўпэўненасць. Затым я ступіў на бугарок вышынёю каля ярда, каб зручней было назіраць. Аглянуўшыся, я ўбачыў, што мой сусед пайшоў у бок Уокінга.

Сонца села, згусціліся прыцемкі, а нічога новага не адбывалася. Натоп злева, ад Уокінга, здавалася, павялічваўся, і я пачуў яго невыразны гул. Група людзей па дарозе ў Чобхем рассялася. У яме быццам усё замерла.

Гледачы мала-памалу асмялелі. Відаць, свежае папаўненне з Уокінга падбазэрыла натоўп. Прыцемкам на пясчаных пагорках пачаўся павольны перарывісты рух, — здавалася, што пануючая наўкол цішыня станоўча падзейнічала на людзей. Чорныя фігуры, па двое, па тры, рухаліся, спыняліся і зноў рухаліся, расцягваючыся тонкім няправільным паўмесяцам, рожкі якога паступова ахоплівалі яму. Я таксама пачаў падыходзіць да ямы.

Потым я ўбачыў, як фурманы пакінутых экіпажаў і іншыя смельчакі падышлі да ямы, і пачуў стук капытоў і скрып колаў. Хлопчык з лаўкі пакаціў цялежку з яблыкамі. Пасля ярдаў за трыццаць ад ямы я заўважыў чорную кучу людзей, якія ішлі ад Хорсела; наперадзе хтосьці нёс белы сцяг.

Гэта была дэлегацыя. Тэрмінова параіўшыся, у горадзе вырашылі, што марсіяне, нягледзячы на іх агідную знешнасць, усё ж, відаць, разумныя істоты і трэба ім даць зразумець, што мы — таксама разумныя.

Сцяг, развяваючыся на ветры, набліжаўся — спачатку справа ад мяне, потым злева. Я стаяў вельмі далёка і не мог разгледзець каго-небудзь, але пазней даведаўся, што Оджыльві, Стэнт і Гендэрсан разам з другімі спрабавалі завязаць кантакты з марсіянамі. Дэлегацыя, здавалася, прыцягвала да сябе амаль замкнёны круг прысутных людзей, і многа невыразных цёмных фігураў крочыла за ёй на значнай адлегласці.

Раптам бліснуў прамень святла, і над ямай узвысіўся і засвяціўся зеленаваты дым, праясніўшыся трыма клубамі ў нерухомым паветры.

Гэты дым (слова «полымя», відаць, тут больш да месца) быў такі яркі, што цёмна-сіняе неба і бурая, сягаючыя аж да Чэртсі, пакрытая туманам пустка з адзінокімі соснамі раптам сталі здавацца зусім чорнымі. У гэты ж момант пачулася нейкае слабае шыпенне.

На беразе ямы стаяла кучка людзей з белым сцягам, анямелых ад здранцвення; маленькія чорныя сілуэты вырысоўваліся на фоне неба над чорнай зямлёю. Успышка зялёнага дыму асвятліла на момант іх бледна-зеленаватыя твары.

Шыпенне перайшло спачатку ў глухое гудзенне, якое паступова стала моцным і бесперапынным; з ямы высуноўся гарбаты цень і мільгануў прамень нейкага штучнага святла.

Языкi полімя, асляпляльны агонь перакінуліся на кучку людзей. Здавалася, нябачны струмень ударыў па іх і ўспыхнуў белым ззяннем. Імгненна яны ператварыліся ў жывыя факелы.

Пры святле гэтага пражорлівага полімя я бачыў, як людзі хісталіся і падалі, а тыя, што далей, ззаду, разбягаліся ў розныя бакі.

Я стаяў і глядзеў, яшчэ не поўнасьцю разумеючы, што гэта па натоўпе ад аднаго да другога перабягае смерць. Я зразумеў толькі тое, што адбылося нешта незвычайнае. Амаль бяшпумная асляпляльная ўспышка святла — і чалавек падае ніцма і ляжыць нерухома. Ад нябачнага полімя загараліся сосны; патрэскаючы, успыхвала сухое жаўстазелле. Нават у далечы, каля Нэп-Хіла, запалымнелі дрэвы, платы, драўляныя забудовы.

Гэта вогненная смерць, гэты нябачны, непрадухільны палаючы меч наносіў імгненныя, меткія ўдары. Калі ўспыхнула кустоўе, я зразумеў, што ён набліжаецца да мяне, але ўцякаць, ратавацца я не мог: вельмі моцнае было здранцвенне. Я чуў гудзенне агню ў пясчаным кар’еры і раптоўна абарванае ржанне каня. Як быццам чыйсьці нябачны распалены палец рухаўся па пустыры паміж мною і марсіянамі, выкрэсліваючы вогненную крывую, і паўсюль кругом дымілася і шыпела цёмная зямля. Штосьці з грукатам упала воддаль, недзе злева, там, дзе выходзіць на пустку дарога да уокінгскай станцыі. Шыпенне і гул скончыліся, і чорны купалападобны прадмет паволі апусціўся ў яму.

Гэта адбылося хутка; я ўсё яшчэ стаяў нерухома, уражаны і аслеплены бляскам агню. Калі б гэта смерць апі-

сала поўны круг, яна непазбежна ператварыла б у попел і мяне. Але яна слізганула міма і мяне «пашкадавала».

Навакольная цёмная стала яшчэ больш страшнай і змрочнай. Узгоркаватая пустка здавалася чорнай, толькі палоска шашы шарэла пад цёмна-сінім небам. Людзі зніклі. Уверсе мігацелі зоркі, а на захадзе свяцілася бледная зеленаватая паласа. Вяршыні соснаў і стрэхі Хорсела выразна выступалі на вячэрнім небе. Марсіяне і іх зброя былі нябачныя, толькі на тонкай мацце няспына круцілася люстра. Тлелі дрэвы, дзе-нідзе дымілася кустоўе, а ў нерухомым вячэрнім паветры над дамамі каля станцыі Уокінг падымаліся слупы полымя.

Усе засталася гэткім самым, як было, быццам і не пралятаў гэты вогненны смерч. Кучка чорных фігурак з белым сцягам была знішчана, але мне здавалася, што за ўвесь гэты вечар ніхто і не спрабаваў парушыць цішыню. Раптам я зразумеў, што стаю тут, на цёмнай пусты, адзін, бездапаможны, безабаронны. Быццам штосьці звалілася на мяне... Страх!

Я з намаганнем павярнуўся і пабег, чапляючыся уунагамі за верас. Страх, які ахапіў мяне, быў не проста страхам. Гэта быў неўсвядомлены жах і перад марсіянамі, і перад запанаваўшымі навокал мяне цемрай і цішынёй. Мужнасць пакінула мяне, і я бег, усхліпваючы, як дзіця. Баяўся азірнуцца назад.

Помню, у мяне было такое адчуванне, што са мною хтосьці гуляе, што вось цяпер, калі я ўжо амаль па-за небяспекай, таямнічая смерць, імгненная, як успышка агню, раптам выскачыць з цёмнай ямы, дзе ляжыць цыліндр, і знішчыць мяне на месцы.

VI

ЦЕПЛАВЫ ПРАМЕНЬ НА ЧОБХЕМСКОЙ ДАРОЗЕ

Да цяперашняга часу яшчэ не раслумачана, якім чынам марсіяне могуць усмерчваць людзей так хутка і так бяшумна. Многія мяркуюць, што яны неяк канцэнтруюць інтэнсіўную цеплату ў камеры, якая абсалютна не праводзіць цяпло. Гэту кандэнсаваную цеплату яны кідаюць паралельнымі промнямі на той прадмет, які яны абралі за цэль, пры дапамозе паліраванага парабалічна-

га люстра з невядомага рэчыва, падобна да таго, як парабалічнае люстра маяка адкідвае снапы святла. Але ніхто не змог пераканальна гэта даказаць. Несумненна адно: тут дзейнічаюць цеплавыя промні. Усё, што толькі можа гарэць, ператвараецца ў языкі полымя пры іх судакрананні; свінец расцякаецца, як вадкасць; жалеза размякчаецца; шкло трэскаецца і плавіцца; а калі яны, гэтыя промні, падаюць на ваду, яна імгненна ператвараецца ў пару.

Гэтай ноччу каля сарака чалавек ляжалі пад зорамі паблізу ямы, абгарэлыя і знявечаныя да непазнавальнасці, і ўсю ноч пустка паміж Хорселама і Мэйбэры была бязлюдная і над ёю плыло зарыва.

У Чобхеме, Уокінгу і Отэршоў, магчыма, у адзін і той жа час даведаліся аб катастрофе. Ва Уокінгу лаўкі ўжо былі зачынены, калі гэта адбылося, і групы людзей, зацікаўленых пачутым, ішлі па Хорселскім мосце і па дарозе, акаймаванай дрэвамі, кіруючыся на пустку. Маладзё, скончыўшы дзённыя клопаты, выкарыстала гэту навіну, пэўна, як прапанову пайсці пагуляць і пафліртаваць. Вы можаце сабе ўявіць, якім быў гул галасоў на цёмнай дарозе...

Ва Уокінгу толькі нямногія ведалі, што цыліндр адкрыўся, хоць бедалага Гендэрсан адправіў пасыльнага на веласіпедзе ў паштовую кантору са спецыяльнай тэлеграмай для вячэрняй газеты.

Маладыя «двойкі» і «тройкі, выходзячы на адкрытае месца, бачылі людзей, якія ўсхвалявана аб чымсьці гаварылі і паглядалі ў бок пясчанага кар'ера на люстраное вярчэнне; хваляванне іх, несумненна, перадавалася ваму папаўненню.

А палове дзевятай, незадоўга да гібелі дэлегацыі, каля ямы сабраўся чалавечы натоўп — чалавек трыста, калі не больш, не лічачы тых, хто збочыў з дарогі, каб падысці бліжэй да марсіянаў. Сярод іх былі тры палісмены, да таго ж адзін конны; яны стараліся, згодна інструкцыям Стэнта, супакоіць натоўп і не падпускаць яго да цыліндра. Не абышлося, канешне, без пратэсту гарачых галоў, для якіх усякае зборышча з'яўляецца новай зачэпкай пашумець і пабалакаць.

Як толькі марсіяне паказаліся з свайго цыліндра, Стэнт і Оджылві, папярэджваючы магчымасць сутыкнення, тэлеграфавалі з Хорсела ў казармы з просьбаю прыслаць салдатаў для таго, каб не дапусціць насілля з

боку гэтых дзіўных істотаў. Пасля гэтага яны вярнуліся на чале злашчаснай дэлегацыі. Людзі, якія знаходзіліся ў натоўпе, пасля апісвалі іх смерць — яны бачылі тое ж самае, што і я: тры клубы зялёнага дыму, глухое гудзенне і ўспышкі полымя.

Аднак натоўпу гледачоў пагражала большая небяспека, чым мне. Іх выратаваў толькі пясчаны, парослы верасам пагорак, затрымаўшы частку цеплавых промняў. Калі б парабалічнае люстра было паднята на некалькі ярдаў вышэй, не засталася б ніводнага жывога сведкі. Яны бачылі, як успыхваў агонь, як падалі людзі, як нябачная рука, запальваючы кустоўе, хутка набліжалася да іх у прыцемках. Потым са свістам, заглушыўшы гул з ямы, прамень бліснуў над іх галовамі; успыхнулі вершаліны букаў, акаймоўваючых дарогу; у бліжэйшым доме трэснулі цагліны, разляцеліся шыбы, запалымнелі аконныя рамы і рухнула частка страхі.

Калі затрашчалі і загулі палаючыя дрэвы, ахоплены панікай натоўп некалькі секундаў нерашуча таптаўся на месцы. На дарогу падалі іскры і недагаркі галля, кружылася вогненнае лісце. Загараліся капелюшы і спадніцы. З пусткі даносіўся пранізлівы крык.

Крыкі і стогны зліваліся ў аглушальны гул. Конны палісмен, схапіўшыся рукамі за галаву, праскакаў сярод узбударажанага натоўпу, моцна крычучы.

— Яны ідуць! — крыкнуў жаночы голас, і, налягаючы на прысутных за спіной, людзі пачалі пракладваць сабе дарогу да Уокінга. Натоўп разбягаўся ўсляпую, як статак авечак. Там, дзе дарога становілася вузейшай і цямнейшай, паміж высокімі насыпамі, адбылася адчайная даўка. Не абышлося без ахвяр: трое — дзве жанчыны і адзін хлопчык — былі раздушаныя і затаптаныя; іх пакінулі паміраць сярод цемры і страху.

VII

ЯК Я ДАБРАЎСЯ ДАДОМУ

Што да мяне, то я помню толькі, што натыкаўся на дрэвы і часта падаў, прабіраючыся праз кустоўе. Нада мною навіс нябачны страх; бязлітасны цеплавы меч марсіянаў, здавалася, замахваўся, бліскаючы над маёй галавою, і вось-вось павінен быў абрушыцца і дастаць мяне.

Я выбраўся на дарогу паміж скрыжаваннем і Хорселама і пабег у бок скрыжавання.

У рэшце рэшт я стаміўся ад хвалявання і хуткага бегу, пахіснуўся і ўпаў ля дарогі, непадалёку ад моста цераз канал, каля газавага завода. Я ляжаў нерухома.

Праляжаў я так, мабыць, даволі доўга.

Я прыўзняўся і сеў у поўным недаўменні. З хвіліну не мог зразумець, як сюды трапіў. Я страс з сябе нядаўні страх, як пыл з адзення. Капалюш мой знік, і каўнерык саскочыў з запінкі. Некалькі хвілінаў назад перада мною былі толькі ноч, прастора і прырода, мая бездапаможнасць, страх і блізкасць смерці. І цяпер усё адразу перамянілася, мой настрой быў зусім іншым. Пераход ад аднаго духоўнага стану ў другі адбыўся непрыкметна. Я стаў зноў самім сабою, такім, які я бываў кожны дзень, — звычайны сціплы гараджанін. Нямая пустка, мае ўцёкі, крылатае полымя — усё здавалася мне сном. Я дапытваўся ў сябе: ці было ўсё гэта на самой справе? Мне проста не верылася, што гэта сапраўды адбылося.

Я ўстаў і пайшоў па крутым пад'ёме моста. Галава не варыла. Мускулы і нервы расслабіліся... Я хістаўся, як п'яны. З другога боку выгнутага аркаю моста паказалася чыясці галава і паявіўся рабочы з карзінаю. Побач з ім крочыў маленькі хлопчык. Рабочы прайшоў міма, пажадаўшы мне добрай ночы. Я хацеў загаварыць з ім і не мог. Я толькі адказаў на яго прывітанне нейкім абыякавым мармытаннем і пайшоў далей па мосце.

На павароце к Мэйбэры поезд — хвалістая лента белага іскрыстага дыму і доўгая чарада светлых вакон — пранёсся на поўдзень: тут-тук... тук-тук... і знік. Каля варотаў аднаго з дамоў, што ўтваралі так званую «Усходнюю тэрасу», размаўляла ледзь прыкметная група людзей. Усе гэта было так рэальна, так знаёма! Не тое, што там — у полі... Неверагодна, фантастычна! «Не, — падумаў я, — гэтага не магло быць».

Магчыма, я чалавек своеасаблівы і мае адчуванні не зусім звычайныя. Калі-нікалі я мучыся ад дзіўнага пачуцця адчужанасці ад самога сябе і вакольнага свету. Я быццам знутры назіраю за ўсім аднекуль здалёк, па-за часам, па-за штодзённай барацьбой з яе трагедыямі. Такое адчуванне было вельмі моцнае ў тую ноч. Усе гэта, можа быць, мне проста падалося.

Тут такая ціхамірнасць, а там, за якіясьці дзве мілі імклівая, лятучая смерць. Газавы завод працаваў з шу-

мам, і электрычныя ліхтары гарэлі ярка. Я спыніўся каля людзей, якія размаўлялі.

— Якія навіны з пусткі? — спытаў я.

Каля варот стаялі двое мужчын і жанчына.

— Што? — перапытаў адзін з мужчын, павярнуўшыся.

— Якія навіны з пусткі? — спытаў я.

— Хіба вы самі там не былі? — спыталі яны.

— Людзі, здаецца, звар'яцелі на гэтым пустыры, — сказала жанчына з-за варотаў. — Што яны там знайшлі?

— Хіба вы не чулі пра людзей з Марса? — сказаў я. — Пра жывых істотаў з Марса?

— Наеліся па горла, — адказала жанчына з-за варотаў. — Дзякуй. — І ўсе трое засмяліся.

Я апынуўся ў ніякаватым становішчы. Раззлаваны, паспрабаваў расказаць ім пра тое, што бачыў, але ў мяне нічога не выйшла. Яны толькі смяліся з маіх блытаных фраз.

— Вы яшчэ пачуеце пра гэта! — крыкнуў я і пайшоў дамоў.

Я напалохаў жонку сваім змучаным выглядам. Прайшоў у сталовую, сеў, выпіў крыху віна і, сабраўшыся з думкамі, расказаў ёй усё, што адбылося. Падалі абед — ужо халодны, — але нам было не да яды.

— Толькі адно добра, — заўважыў я, каб супакойце ўстрывожаную жонку. — Гэта самыя непаваротлівыя істоты з усіх, якія мне даводзілася бачыць. Яны могуць поўзаць у яме і забіваць людзей, якія падыдуць да іх блізка, але яны не здолеюць адтуль вылезці... Якія яны страшэнныя!..

— Не гавары пра гэта, дарагі! — усклікнула жонка, хмурачы бровы і кладучы сваю руку на маю.

— Бедны Оджылві! — сказаў я. — Падумаць толькі, што ён ляжыць там мёртвы!

Па крайняй меры, жонка мне паверыла. Я ўбачыў, што твар яе стаў смяртэльна бледны, і перастаў гаварыць аб гэтым.

— Яны могуць прыйсці сюды? — паўтарала яна.

Я прымусіў яе выпіць віна і пастараўся пераканаць.

— Яны ледзь-ледзь рухаюцца, — сказаў я.

Я пачаў супакойваць і яе і сябе, паўтараючы ўсё тое, што гаварыў мне Оджылві аб немагчымасці марсіян дастасавацца да зямных умоваў. Асабліва я падкрэсліваў

пра цяжкасці, звязаныя з сілай прыцяжэння. На паверхні Зямлі сіла прыцяжэння ўтрая большая, чым на паверхні Марса. Таму кожны марсіянін на Зямлі будзе ў тры разы цяжэйшым, чым на Марсе, а мускульная сіла яго не павялічваецца. Яго цела быццам наліваецца свінцом. Такой была агульная думка. І «Таймс» і «Дэйлі тэлеграф» пісалі пра гэта наступнай раніцай, і абедзве газеты, як і я, не ўлічвалі дзвюх істотных акалічнасцяў.

Атмасфера Зямлі, як вядома, утрымлівае значна больш кіслароду і значна менш аргону, чым атмосфера Марса. Лішак кіслароду, безумоўна, аказваў на марсіянаў жыватворны ўплыў. Гэта было ў процівагу павялічанаму цяжару цела. Да таго ж мы не ўлічылі таго, што пры сваёй высокаразвітай тэхніцы марсіяне ў крайнім выпадку змогуць абысціся і без фізічных намаганняў.

Тым вечарам я пра гэта не думаў, таму мае довады супраць сілы прышэльцаў здаваліся бяспрэчнымі. Віно і яда зрабілі мяне за сваім сталом больш смелым. Я адчуваў сябе бяспечна і стараўся заспакоіць сваю жонку.

— Яны дапусцілі вялікае глупства, — сказаў я, пацягваючы віно. — Яны небяспечныя, таму што, мабыць, рэхнуліся ад страху. Можна, яны зусім не спадзяваліся сустрэцца з жывымі істотамі, асабліва разумнымі істотамі. У крайнім выпадку, падумаў я, адзін добры снарад па яме, і ўсё скончыцца.

Моцная ўзбуджанасць — вынік перажытых хваляванняў, — відаць, абвастрыла мае пачуцці. Я і цяпер вельмі добра помню гэты абед. Мілы, растрывожаны твар жонкі, які бачыўся мне з-пад ружовага абажура, белая сурвэта, серабро і крышталі (у тых дні нават пісьменнікі і філосафы маглі дазволіць сабе некаторую раскошу), цёмна-чырвоная віно ў шклянцы — усё гэта застыла ў маёй памяці. Я сядзеў за сталом, пакурваючы папяросу для заспакаення нерваў, шкадаваў аб непрадуманым паступку Оджылві і даказваў, што марсіянаў не трэба баяцца.

Гэтак жа магла разважаць якая-небудзь салідная птушка на востраве св. Маўрыкія, адчуваючы сябе поўным гаспадаром свайго гнязда, чакаючы прыбыцця бялітасных і галодных маракоў.

— Заўтра мы з імі справімся, мая дарагая!

Я не ведаў тады, што пасля гэтага майго культурнага абеду пачнуцца незвычайныя, страшныя падзеі.

VIII

У ПЯТНІЦУ ВЕЧАРАМ

Самым неверагодным з усяго дзіўнага і запамінальнага, што адбылося ў тую пятніцу, здаецца мне поўная неадпаведнасць паміж пастаянствам нашага грамадскага ўкладу і пачаткам таго ланцужка падзей, якія павінны былі ў аснове памяняць гэты ўклад. Калі б у тую пятніцу вечарам можна было ўзяць цыркуль і акрэсліць круг радыусам у пяць міляў вакол пясчанага кар'ера каля Уокінга, то я сумняваюся, ці аказаўся б хоць адзін чалавек за яго межамі (хіба што акрамя сваякоў Стэнта і сваякоў веласіпедыстаў і лонданцаў, якія ляжалі мёртвымі на пустцы), чый настрой і прывычкі не парушылі б прышэльцы. Безумоўна, многія чулі аб цыліндры і разважалі аб ім у вольны час, але ён не рабіў уражання сенсацыі, якою б, скажам, мог быць ультыматум, прад'яўлены Германіі.

Атрыманая ў Лондане тэлеграма бяднягі Гендэрсана пра развінчванне цыліндра была ўспрынята як чутка; вячэрняя газета паслала яму тэлеграму з просьбай прыслаць пацвярджэнне і, не атрымаўшы адказу — Гендэрсан ужо быў мёртвы, — рашыла не друкаваць экстрэннага выпуску.

Унутры круга радыусам у пяць міляў большасць насельніцтва не рабіла ніякіх захадаў. Я ўжо апісваў, як паводзілі сябе мужчыны і жанчыны, з якімі мне даводзілася гаварыць. Ва ўсёй акрузе мірна палуднавалі і вячэралі, рабочыя пасля працоўнага дня поркаліся ў сваіх садках, клалі дзяцей спаць, моладзь парачкамі гуляла ў зацішных аляях, вучні сядзелі за сваімі кнігамі.

Вераемна, пра здарэнне пагаворвалі на вуліцах і пляткарылі ў піўных; які-небудзь вяшчун ці відавочца нядаўніх падзей выклікаў дзе-нідзе хваляванне, бегатню і крык, але ў большасці людзей жыццё ішло ўсталяваным з незапомных часоў парадкам: работа, яда, піццё, сон — усё, як звычайна, быццам у небе і не было Марса. Нават на станцыі Уокінг, у Хорселі, у Чобхеме нічога не змянілася.

На вузлавой станцыі ва Уокінгу да позняй ночы спыняліся і адпраўляліся ці пераводзіліся на запасныя пуці цягнікі; пасажыры выходзілі з вагонаў ці чакалі цягніка — усё ішло сваім парадкам. Хлапчук з горада, пару-

шаючы манаполію мясцовага газетчыка Сміта, прадаваў вячэрнюю газету. Грукат таварных саставаў, рэзкія свісткі паравозаў заглушалі яго крыкі пра «людзей з Марса». Каля дзевятай гадзіны на станцыю пачалі прыбываць усхваляваныя відавочцы з сенсацыйнымі навінамі, але яны зрабілі не большае ўражанне, чым п'яныя, балбочучы ўсякае глупства. Пасажыры, якія імчаліся ў Лондан, глядзелі ў цемру з вагонных вокнаў, бачылі ў паветры рэдкія іскры каля Хорсела, чырвоны водбліск і цёмную павалоку дыму, якая засціла зоры, і думалі, што нічога асаблівага не здарылася, што гэта гарыць верас. Толькі на ўскрайку пусткі можна было заўважыць пэўную паніку. А на ўскраіне Уокінга гарэлі некалькі дамоў. У вокнах трох бліжэйшых да пусткі будынкаў свяціліся агні, і жыхары не клаліся спаць да світання.

На Чобхемскім і Хорсельскім мастах усё яшчэ тоўпіліся цікаўныя. Адзін ці два смельчакі, як пасля стала вядома, адважыліся ў цемнаце падпаўзці зусім блізка да марсіянаў. Назад яны не вярнуліся, бо светлавы прамень, накіраваны пражэктарам ваеннага карабля, час ад часу асвятляў пустку, а следам за ім «кročыў» цеплавы прамень. Широкая пустка была ціхая і бяслюдная, і ўсю ноч пад зорным небам і ўвесь наступны дзень ляжалі там абгарэлыя непрыбраныя целы. З ямы даносіўся металічны стук.

Такое самае становішча было ў пятніцу вечарам. У скуранае покрыва нашай старой планеты Зямлі, атручанай стралой, урэзаўся цыліндр. Але яд толькі яшчэ пачынаў дзейнічаць. Наўкол расцілалася пустка, а чорныя, скурчаныя трупы, раскіданыя на ёй, былі ледзь бачныя; дзе-нідзе тлеў верас і кустоўе. Далей — пралягала вузкая зона, дзе панаваў перапалох, і за гэту рысу пажар яшчэ не распаўсюдзіўся. У астатнім свеце плынь жыцця кацілася гэтак сама, як яна кацілася з незапомных часоў. Ліхаманка вайны, якая павінна была закаркаваць яе вены і артэрыі, усмерціць нервы і разбурыць мозг, толькі пачыналася.

Усю ноч марсіяне нястомна працавалі, стукалі нейкімі інструментамі, прыводзячы ў гатоўнасць свае машыны; сяды-тады ўзвіваліся ў зорнае неба ўспышкі зеленавата-белага дыму.

К адзінаццаці гадзінам праз Хорсел прайшла рота салдатаў і ачапіла пустку. Пазней праз Чобхем прайшла

другая рота і ачাপіла пустку з паўночнага боку. Некалькі афіцэраў з Інкерманскіх казармаў ужо раней пабывалі на пустцы і адзін з іх, маёр Ідэн, знік без вестак. Апоўначы камандзір палка паявіўся каля Чобхемскага моста і пачаў распытваць натоўп. Ваенныя ўлады, відаць, зразумелі сур'ёзнасць сітуацыі. К адзінаццаці раніцы, як на наступны дзень паведамілі газеты, эскадрон гусараў і каля чатырохсот салдатаў Кардзіганскага палка з двума кулямётамі «максім» выступілі з Олдэршота.

Праз некалькі секундаў пасля апоўначы натоўп на дарозе ў Чэртсі паблізу Уокінга ўбачыў метэарыт, які ўпаў у сасновы лес на паўночным захадзе. Ён падаў, бліскаючы зеленаватым святлом, нахшталь летняй малянкі. Гэта быў другі цыліндр.

IX

БІТВА ПАЧЫНАЕЦЦА

Субота, наколькі мне помніцца, прайшла трывожна. Гэта быў пакутлівы дзень, гарачы і душны; барометр, як мне казалі, то хутка падаў, то падымаўся. Я амаль не спаў — жонцы пашанцавала заснуць, — і падняўся рана. Перад снеданнем выйшаў у сад і пастаяў там, прыслухоўваючыся: з пусткі даносіліся толькі трэлі жаўранкаў.

Малочнік паявіўся як звычайна. Я пачуў скрып яго цялежкі і падышоў да веснічкаў пачуць апошнія навіны. Ён раскажаў мне, што ноччу марсіянаў акружылі войскі і што чакаюць артылерыю. Следам за гэтым пачуўся знаёмы супакойлівы грукат цягніка, які праносіўся ў бок Уокінга.

— Іх не будуць забіваць, — сказаў малочнік, — калі толькі можна будзе абысціся без гэтага.

Я ўбачыў свайго суседа ў садзе, паталкаваў з ім крыху і пайшоў снедаць. Раніца была самая звычайная. Мой сусед быў упэўнены, што войскі захопяць у палон марсіянаў або знішчаць іх у той жа дзень.

— Шкада, што яны такія непрыступныя, — заўважыў ён. — Было б цікава даведацца, як яны жывуць на сваёй планеце. Мы маглі чаму-небудзь навучыцца.

Ён пайшоў да плота і падаў мне жменю трускалак — ён быў дбайны і шчыры садоўнік. Пры гэтым ён паведаміў мне пра лясны пажар каля Байфлідскага поля для гольфа.

— Кажуць, там упала другая такая ж самая штука, нумар другі. Але ж з нас дастаткова і першай, страхавым таварыствам гэта абыдзецца не танна, — сказаў ён і дабрадушна засмяўся. — Лясы ўсё яшчэ гараць. — І ён паказаў на дымавую заслону. — Торф і хвоя будуць тлець некалькі дзён, — дадаў ён і, уздыхнуўшы, загаварыў пра «бяднягу Оджылві».

Паснедаўшы, замест таго, каб сесці за працу, я вырашыў пайсці на пустку. Каля чыгуначнага моста я ўбачыў групу салдатаў — гэта былі, здаецца, сапёры — у маленькіх круглых шапачках, брудных чырвоных расшпіленых мундзірах, з-пад якіх віднеліся блакітныя кашулі, у чорных штанах і ў ботах да каленяў. Яны паведамлілі мне, што за канал нікога не пускаюць. Зірнуўшы на дарогу ў напрамку моста, я ўбачыў вартавога, салдата Кардзіганскага палка. Я загаварыў з салдатамі, сказаў ім пра марсіянаў, якіх я ўчора бачыў. Салдаты ж яшчэ іх не бачылі, вельмі цьмяна іх уяўлялі, засыпаючы мяне пытаннямі. Сказалі, што не ведаюць, хто загадаў рушыць войскі; салдаты думалі, што адбыліся хваляванні Коннай гвардыі. Сапёры, больш дасведчаныя, чым протэя салдаты, прафесійна абмяркоўвалі незвычайныя ўмовы магчымай бітвы. Я расказаў ім пра цеплавы прамень, і яны пачалі спрацацца.

— Падпаўзці да іх пад страхоўкай і атакаваць, — сказаў адзін.

— Нічога падобнага! — адказаў другі. — Чым жа можна засцерагчыся ад такой гарачыні? Сушняком — каб лепш спячыся? Трэба падысці да іх як мага бліжэй і выкапаць сховішчы.

— К чорту сховішчы! Ты толькі і ведаеш што сховішчы. Табе б нарадзіцца баязліўцам, Сніпі!

— Дык у іх зусім, значыць, няма шыі? — спытаў раптам трэці — маленькі, задуменны, смуглы салдат з люлькай у зубах.

Я яшчэ раз апісаў марсіянаў.

— Накшталт васьміногаў, — сказаў ён. — Значыць, з рыбамі ваяваць будзем.

— Забіць такіх пачвараў — гэта нават не грэх, — сказаў першы салдат.

— Пусціць у іх снарад, ды і прыкончыць разам, — прапанаваў маленькі смуглы салдат. — А то яны яшчэ чаго-небудзь натвораць.

— Дзе ж твае снарады? — запярэчыў першы. — Чакаць нельга. Па-мойму, іх трэба атакаваць, ды чым хутчэй.

Так размаўлялі салдаты. Неўзабаве я пакінуў іх і пайшоў на станцыю па ранішнія газеты.

Я баюся надакучыць чытачу апісаннем гэтай нуднай раніцы і яшчэ больш нуднага дня. Мне не давялося зірнуць на пустку, бо нават званіцы ў Хорселі і Чобхеме былі ў руках ваенных уладаў. Салдаты, да якіх я звяртаўся, самі нічога толкам не ведалі. Афіцэры былі вельмі занятыя і таямніча маўчалі. Жыхары адчувалі сябе ў поўнай бяспецы пад аховай войскаў. Маршал, гандляр тытунём, паведаміў мне, што яго сын загінуў каля ямы. На ўскраінах Хорсела ваеннае начальства загадала жыхарам заперці і пакінуць свае дамы.

Я вярнуўся апоўдні, каля дзвюх гадзінаў, крайне стомлены, бо дзень, як я ўжо сказаў, быў гарачы і душны; каб асвятліць, я прыняў халодны душ. А палове пятай я адправіўся на чыгуначную станцыю па вячэрнюю газету, бо ў ранішніх газетах было толькі вельмі недакладнае апісанне гібелі Стэнта, Гендэрсана, Оджыліві і іншых. Але і вячэрнія газеты нічога новага не паведамлялі. Марсіяне не паказваліся. Яны, відаць, чымсьці былі занятыя ў сваёй яме, і адтуль, як і раней, даносіўся металічны стук і ўвесь час вырываліся клубы дыму. «Новыя спробы ўстанавіць кантакт пры дапамозе сігналаў аказаліся безвыніковымі», — стэрэатыпна паведамлялі газеты. Адзін з сапёраў сказаў мне, што хтосьці, стоячы ў канаве, падняў сцяг на доўгім дрэўку. Але марсіяне надалі гэтаму столькі ўвагі, колькі б мы надалі ўвагі рыканию каровы.

Мушу прызнацца, што гэтыя ваенныя рыхтункі моцна ўсхвалявалі мяне. Маё ўяўленне разыгралася, і я прыдумваў усякія магчымыя спосабы знішчэння няпрошаных гасцей; я, як школьнік, марыў аб баталіях і воінскіх подзвігах. Тады мне здавалася, што барацьба з марсіянамі няроўная. Яны ж так бездапаможна барахталіся ў сваёй яме.

Каля трэцяй гадзіны з боку Чэртсі ці Адлстона пачуўся гул — пачаўся абстрэл сасновага лесу, куды ўпаў другі цыліндр, — з мэтай разбурыць яго перш, чым ён

раскрыецца. Але палявая зброя для абстрэлу першага цыліндра марсіянаў прыбыла ў Чобхем толькі к пятай гадзіне.

У шэсць гадзін, калі мы з жонкай пілі чай, жыва абмяркоўваючы распачатую бітву, з боку пусткі пачуўся глухі выбух, і следам бліснуў агонь. Праз некалькі секундаў раздаўся грукат так блізка ад нас, што нават зямля задрыжала. Я выбег у сад і ўбачыў, што вершаліны дрэваў вакол усходняга каледжа ахоплены дымным чырвоным полымем, а званіца невялікай царквы, што стаяла побач, абвальваецца. Вежа ў сталі мінарэта знікла, і страху каледжа мела такі выгляд, быццам па ёй стралялі стотоннай зброяй. Труба на нашым доме трэснула, як быццам у яе трапіў снарад. Рассыпаючыся, абломкі яе пракаціліся па чарапіцы, і вокамгненна паявілася груда чырвоных чарапоў на клумбе, пад акном майго кабінета.

Мы з жонкай стаялі збянтэжаныя і напалоханыя. Потым я даўмеўся, што паколькі каледж разбураны, то вяршыня Мэйбэры-Хіла апынулася ў радыусе дзеяння цеплавога промня марсіянаў.

Схапіўшы жонку за руку, я пацягнуў яе на дарогу. Потым я выклікаў з дому служанку; я паабяцаў ёй, што сам схаджу наверх па яе куфар, які яна ніяк не хацела пакінуць.

— Тут заставацца нельга, — сказаў я.

У той жа час з пусткі зноў пачуўся гул.

— Але куды ж мы пойдзем? — спытала яна ў распачы.

З хвіліну я нічога не мог прыдумаць. Потым успомніў пра яе сваякоў у Лезерхэдзе.

— Лезерхэд! — крыкнуў я.

Яна паглядзела на адхон пагорка. Напалоханыя людзі выбягалі з дамоў.

— Як жа нам дабрацца да Лезерхэда? — спытала яна.

Каля падножжа пагорка я ўбачыў атрад гусараў, які праязджаў пад чыгуначным мостам. Трое з іх уехалі ў адчыненыя вароты Усходняга каледжа; двое пачалі абыходзіць суседнія дамы. Сонца, якое праглядвала праз дым ад палымнеючых дрэваў, здавалася крывава-чырвоным і адкідвала злавеснае святло на ўсё наваколле.

— Стойце тут, — сказаў я. — Вам тут нішто не пагражае.

Я пабег у карчму «Плямісты сабака», бо ведаў, што ў гаспадара ёсць конь і двухкалёсная брычка. Я спяшаўся, адчуваючы, што неўзабаве пачнуцца масавыя ўцёкі жыхароў з нашага боку пагорка. Гаспадар карчмы стаяў каля касы; ён і не падазраваў, што робіцца вакол. Нейкі чалавек, стоячы да мяне спіной, з ім размаўляў.

— Менш за фунт не вазьму, — заявіў карчмар. — Ды і везці няма каму.

— Я даю два, — сказаў я цераз плячо незнаёмага.

— За што?

— І прывязу назад апоўначы, — дадаў я.

— Божа! — усклікнуў карчмар. — Якая спешка! Два фунты і самі прывезяце назад? Што ж адбываецца?

Я таропка растлумачыў, што вымушаны ехаць з дому і наняў, такім чынам, брычку. У той час я і не падумаў, што карчмару самому трэба было б пакінуць сваё жыллё. Я сеў у двухколку, пад'ехаў да свайго саду і, пакінуўшы яе пад назіркам жонкі і служанкі, забег у дом і спакаваў самыя дарагія рэчы, сталовыя серабро і да таго падобнае. Букавыя дрэвы перад домам разгарэліся яркім полымем, а краты агароджы накаліліся дачырвана. Да нас спешна падбег гусар. Ён заходзіў у кожны дом і папярэджваў жыхароў, каб яны выбіраліся. Ён ужо пабег далей, калі я выйшаў на ганак са сваім скарбам, завязаным у сурвэтку.

— Што новага? — крыкнуў я наўздагон.

Ён павярнуўся, паглядзеў на мяне і крыкнуў, як мне пачулася: «Вылазяць з ямы ў нейкіх штуках накіштат супавай міскі», — і пабег к дому на вяршыні гары. Раптам хмара чорнага дыму завалакла дарогу і на хвіліну схавала яго. Я пабег да дзвярэй суседа і пастукаўся, каб пераканацца, ці паехаў ён з жонкай у Лондан, як мне сказалі, і ці замкнуў кватэру. Потым зноў зайшоў у кватэру, успомніўшы пра куфар служанкі, выцягнуў яго, прывязаў к задку двухколкі і, ухапіўшы лейцы, ускочыў на казлы. Праз хвіліну мы выехалі з дыму, грукат застаўся ўжо ззаду; мы хутка спускаліся па супрацьлеглым схіле Мэйбэры-Хіла да Старога Уокінга.

Перад намі расцілаўся мірны пейзаж — асветленыя сонцам пшанічныя палаткі абাপал дарогі і гасцініца Мэйбэры з няўстойлівай вывескай. Паперадзе ехаў доктар у сваім экіпажы. Ля падножжа гары я азірнуўся, каб паглядзець на яе апошні раз. Густыя слупы чорнага дыму, прарэзаныя чырвонымі языкамі полымя, падыма-

ліся ў нерухомым паветры, адкідваючы чорныя цені на зяленыя вершаліны дрэваў. Дым расцпілаўся далёка на ўсход і на захад, да сасновых лясоў Байфліта на ўсходзе і да Уокінга на захадзе. Дарога за намі была ўсеяна ўцекачамі. Глуха, але выразна ў гарачым нерухомым паветры раздаваўся трэск кулямета, потым ён раптоўна змоўк, і пачулася ружэйная стральба. Напэўна, марсіяне падпальвалі ўсё, што знаходзілася ў сферы дзеяння іх цеплавога промяня.

Я кепскі фурман і таму ўсю сваю ўвагу засяродзіў на кані. Калі я зноў павярнуўся, другая гара таксама была цягнута чорным дымам. Я пусціў каня рысцю і паганяў яго, пакуль Уокінг і Сэнд не аддзялілі нас ад гэтага сполаху і жаху. Я мінуў доктара паміж Уокінгам і Сэндам.

Х

НАВАЛЬНІЦА

Ад Мэйбэры-Хіла да Лезерхэда амаль дванаццаць міляў. На пышных лугах за Пірфардам пахла сенам, паабাপал дарогі цягнулася цудоўная жывая агароджа з шыпшынавай квецені. Гарматны грукат, які мы чулі, пакуль ехалі па Мэйбэры-Хіле, спіх гэтак жа нечакана, як і пачаўся, і вечар выдаўся ціхі і спакойны. А дзевятай гадзіне мы ўдачна дабраліся да Лезерхэда. Я даў каню з гадзінку адпачыць, павячэраў у сваякоў і перадаў на іх апеку жонку.

Жонка амаль усю дарогу неяк дзіўна маўчала і здавалася прыгнечанай, нібы адчувала кепскае. Я стараўся падбадзёрыць яе, запэўніваючы, што наўрад ці яны змогуць далёка адпаўзці. Яна адказвала каратка. Калі б я не паабяцаў карчмару, яна, напэўна, угаварыла б мяне застацца на ноч у Лезерхэдзе. Ах, калі б я застаўся! Яна была вельмі бледная, калі мы развітваліся.

Я ж увесь дзень быў ліхаманкава ўзбуджаны. Нешта накшталт той ваеннай ліхаманкі, якая авалодвае часам цывілізаваным грамадствам, пералівалася ў маёй крыві, і я быў нават задаволены, што мне трэба вярнуцца ў Мэйбэры. Больш таго — баяўся, каб спыненне стральбы не азначала, што з захопнікамі-марсіянамі ўсё скончана. Шчыра кажучы, мне вельмі хацелася прысутнічаць пры гэтым.

Выехаў я ў гадзін адзінаццаць. Ноч была вельмі цёмная. Калі выйшаў з святліцы, цемра здалася мне беспрасветнай; было горача і душна, як днём. Па небе хутка праносіліся аблогі, хоць на кустах не зварухнуўся ні адзін лісток. Слуга запаліў абодва ліхтары. На шчасце, я добра ведаў дарогу. Мая жонка стаяла каля асветленых дзвярэй і глядзела, як я садзіўся ў двухколку. Пасля раптам павярнулася і пайшла ў дом; родныя, што засталіся на ганку, пажадалі мне шчаслівай дарогі.

Жончын спалох перадаўся мне, але ў хуткім часе я зноў пачаў думаць пра марсіянаў. Тады я яшчэ не ведаў прычынаў сутыкнення. Праезджаючы праз Окхем (я паехаў гэтым шляхам, а не праз Сэнд і Стары Уокінг), я ўбачыў на захадзе крывава-чырвоное зарыва, якое па меры майго набліжэння паціху паўзла ўверх па небе. Блізкія навальнічныя хмары перамешваліся з клубамі чорнага і барвовага дыму.

На Рыплі-стрыт не было ні душы; сяліба быццам вымерла, толькі ў двух-трох вокнах было святло. Для павароткі на Пірфард я ледзь не наехаў на людзей, якія стаялі спіной да мяне. Яны нічога не казалі, калі я праязджаў міма. Не ведаю, ці было ім вядома, што адбываецца за гарою. Не ведаю таксама, ці панаваў мірны сон у тых маўклівых дамах, міма якіх я праязджаў; стаялі яны пустыя і закінутыя ці іх жыхары з жахам назіралі за падзеямі гэтай ночы.

Ад Рыплі да Пірфарда я ехаў далінаю Уэй, дзе чырвоная зарыва відаць не было. Але калі я падняўся на невялікі пагорак за пірфардскай царквою, зарыва зноў паявілася, і дрэвы зашумелі пад першым парывам немінучай навальніцы. Пірфардская царква прабіла поўнач, і ўперадзе на барвовым небе ўжо чарнелі дахі і дрэвы Мэйбэры-Хіла.

Нечакана злавеснае зялёнае святло азарыла дарогу наперадзе і сасновы лес каля Адлстана. Я адчуў, што лейцы нацягнуліся. Вузкая палоска зялёнага агню прарэзала свінцовую хмару і ўпала налева, на поле. Трэцяя падаючая зорка!

Следам за ёй бліснула асляпляльна-фіялетавае маланка блізкай навальніцы і, быццам узарваная ракета, грывнуў гром. Конь натапырыўся і панёсся.

Я імчаўся ўніз пакатым схілам да падножжа Мэйбэры-Хіла. Штораз, амаль няспынна ўспыхвала маланка. Частыя грывоты суправаджаліся нейкім дзіўным пат-

рэкваннем, нібы дзесьці працавала гіганцкая электрычная машына. Успышкі святла асвятлялі мяне, і дробны град балюча сек па твары. Спачатку я глядзеў толькі на дарогу, потым маю ўвагу захапіла тое, што вельмі хутка рухалася ўніз па бачным мне схіле Мэйбэры-Хіла. Спачатку я ўспрыняў гэта за мокрую страху дома, але пры святле маланак, што бліскалі адна за адной, разглядзеў нешта такое, накшталт рухомага прадмета па супрацьлеглым схіле гары. Затым хвілінная беспрасветная цемра — і раптоўна нясцерпны бляск, які ператварыў ноч у дзень; чырвоны будынак прыстанішча на гары, зялёныя верхавіны соснаў і загадкавы прадмет паказаліся ярка і выразна.

Але што я ўбачыў! Як мне гэта апісаць? Агромністы, вышэйшы за дамы, трыножак, які крочыў па маладым сасновым зарасніку і ламаў на сваім шляху сосны; машыну з бліскучага металу, якая таптала верас; сталныя, выпушчаныя з яе тросы; яе грукат, што зліваўся з рокатам грому. Бліснула маланка, і трыножак выразна выступіў з цемры; ён стаяў на адной назе, дзве другія павіслі ў паветры. Ён знікаў і зноў паяўляўся пры новай успышцы маланкі ўжо на сотню ярдаў бліжэй. Вы сабе можаце ўявіць складное крэсла, якое, вагаючыся, ступае па зямлі? Гэткім было гэта відовішча пры мімалётных успышках маланкі. Але замест крэсла ўявіце сабе агромністую машыну, прыладжаную на трыножку.

Нечакана сосны наперадзе расступіліся, як расступаецца кволы лазняк, калі праз яго пракладваецца чалавечы шлях. Яны ламаліся і падалі, і праз секунду паказаўся другі вялізны трыножак, які, здавалася, крочыў на мяне. А я імчаўся галопам насустрач яму! Калі я ўбачыў другую пачвару, мае нервы не вытрымалі. Не адважыўшыся зірнуць на яе яшчэ раз, я з усёй сілы тузануў правую лейчыну. У тую ж хвіліну двухколка перакулілася, аглоблі з трэскам пераламаліся, я адляцеў убок і цяжка шмякнуўся ў лужыну.

Я адпоўз і схаваўся, скурчыўшыся, за кустамі жаўтазелля. Конь ляжаў нерухома (бедная жывёла зламала шую). Пры бляску маланкі я ўбачыў чорнае кузава перакуленай двухколкі і сілуэт кола, якое прадаўжала паволі круціцца. Яшчэ секунда — і каласальны механізм прайшоў міма мяне і стаў падымацца к Пірфарду.

Зблізку трыножак здаўся мне яшчэ больш дзіўным; відаць, гэта была кіруемая машына. Машына з металіч-

ным звонкім ходам, з доўгімі гнуткімі бліскучымі пчу-пальцамі (адно з іх ухапілася за маладую сасну), якія звісалі ўніз і грымелі, стукаючыся аб корпус. Трыножак, відаць, выбіраў дарогу, і медная накрыўка ўверсе паварочвалася ў розныя бакі, напамінаючы галаву. Да каркаса машыны ззаду было прымацавана пляценне з нейкага белага металу, падобнае на вялізную рыбацкую карзіну; з суставаў пачвары вырываліся клубы зялёнага дыму. Праз некалькі імгненняў яна ўжо знікла.

Вось што ўбачыў я вельмі невыразна пры святле маланкі, сярод асляпляльных успышак і чорнай цемры.

Праходзячы міма, трыножак урачыста зароў, заглушыўшы ўдары грому: «Элу...элу...» — і праз хвіліну далучыўся да другога трыножка, які за паўмілі далей нахіліўся над чымсьці ў полі. Я не сумняваюся, што там ляжаў трэці з дзесяці цыліндраў, якія былі пушчаны да нас з Марса.

Некалькі хвілінаў я ляжаў пад дажджом, у цемнаце, назіраючы пры ўспышках святла, як гэтыя пачварныя істоты з металу рухаліся ўдалечыні. Пайшоў дробны град, і абрысы іх то расплываліся ў тумане, то выступалі пры ўспышках. У прамежках маланак іх паглынала ноч.

Я вымак да ніткі, зверху — град, знізу — лужа. Прайшоў нейкі час, пакуль я ачунаў, выбраўся з лужы на сухое месца і пачаў думаць, куды мне схавацца.

Непадалёку, на бульбяным полі, стаяла вясковая вартоўня. Я падняўся і, прыгнуўшыся, скарыстоўваючы ўсякія прыкрыцці, пабег да вартоўні. Дарэмна я стукаўся ў дзверы, ніхто не абазваўся (можа, там нікога і не было). Тады, хаваючыся ў канаве, паўзком я дабраўся, не заўважаны пачварнымі машынамі, да сасновага лесу каля Мэйбэры.

Тут, пад сховай дрэваў, мокры і прамерзлы, я стаў прабірацца да свайго дома. Дарэмна стараўся я адшукаць знаёмую сцежку. У лесе было вельмі цёмна, таму што маланка цяпер бліскала зрэдку, а град падаў з патокам ліўня, запаўняючы прасветліны ў густой хвой.

Калі я зразумеў, што адбываецца, то неадкладна павярнуў бы назад і вярнуўся праз Байфліт і Стрыт-Кобхем да жонкі ў Лезерхэд. Але загадкаваць усяго, што акружала, начная цемра, фізічная знямога пазбавілі мяне здольнасці разважаць; я стаміўся, вымак да касцей, быў аслеплены і аглушаны навальніцай.

Я думаў толькі аб адным: як дабрацца дамоў; другіх жаданняў у мяне не было. Я блукаў паміж дрэваў, упаў у яму, моцна выцяў калені і вынырнуў на дарогу, якая вяла да ваеннага каледжа. Я гавару «вынырнуў», таму што па пясчаным пагорку нёсся бурны мутны паток. Тут у цёмры на мяне наляцеў нейкі чалавек і ледзь не збіў мяне з ног.

Ён выкрыкнуў, палахліва адскочыў убок і знік, перш чым я паспеў апамятацца і загаварыць з ім. Парывы навальніцы былі настолькі моцныя, што я з вялікай цяжкасцю ўскарабкаўся на пагорак. Я ішоў левым бокам, трымаючыся бліжэй да плота.

Непадалёк ад вяршыні я наткнуўся на штосьці мяккае і пры святле маланкі ўбачыў пад нагамі кучу цёмнага адзення і пару ботаў. Я не паспеў разгледзець ляжачага: пагасла святло. Я нагнуўся над ім, чакаючы наступнай успышкі. Гэта быў каржакаваты чалавек у танным, але яшчэ добрым гарнітуры; ён ляжаў ніцма, прыціснуўшыся к плоту, як быццам з разгону наляцеў на яго.

Асільваючы агіду, зусім натуральную, бо мне ніколі не даводзілася дакранацца да мёртвага цела, я нахіліўся і перавярнуў ляжачага, каб даведацца, ці б'ецца яшчэ сэрца. Чалавек быў мёртвы. Магчыма, ён зламаў сабе шыю. Маланка бліснула трэці раз, і я ўбачыў твар нябожчыка. Я адхіснуўся. Гэта быў карчмар, гаспадар «Плямістага сабакі», у яго я мяняў каня.

Я асцярожна пераступіў труп і стаў прабірацца далей. Я мінуў паліцэйскі пастарунак і ваенны каледж. Пажар на схіле гары патух, хоць з боку пусткі ўсё яшчэ віднелася чырвонае зарыва і клубы чырванаватага дыму прарэзалі навалу граду. Вольшасць дамоў, наколькі я паспеў разгледзець пры ўспышцы маланкі, уцалела. Каля ваеннага каледжа на дарозе ляжала нейкая цёмная куча.

Паперадзе, на дарозе, у бок моста, чуваць былі чыесьці галасы і крокі, але ў мяне не хапіла сілы крыкнуць ці падысці да людзей. Я ўвайшоў у свой дом, запёр дзверы, замкнуў іх на ключ, павесіў засаўку і стомлены апусціўся на падлогу каля лесвіцы. Перад маімі вачыма кроцьлі металічныя пачвары і мільгала постаць нябожчыка каля плота.

Я прыхіліўся спіной да сцяны і, дрыжучы, так і застаўся сядзець каля лесвіцы.

КАЛЯ АКНА

Я ўжо гаварыў пра тое, што вельмі паддаўся хуткай перамене настрою. Неўзабаве я адчуў, што вымак і мне холадна. На дыване каля маіх ног сабралася цэлая лужа. Я амаль машынальна падняўся, прайшоўся ў сталовую і выпіў крыху віскі, потым вырашыў пераапрацуцца.

Змяніўшы адзенне, я падняўся ў свой кабінет, а чаму менавіта туды, я і сам не ведаю. З вакна былі відаць дрэвы і чыгуначная станцыя каля Хорселскай пусткі. У мітусні ад'езду мы забыліся зачыніць гэта акно. У калідоры было цёмна, і пакой таксама здаваўся цёмным паводле кантрасту з пейзажам у ваконнай рамцы. Я спыніўся ў дзвярах як укопаны.

Навальніца прайшла. Вежы Усходняга каледжа і сосны вакол яго зніклі; удалечыні ў чырвоным святле была бачна пустка і пясчаны кар'ер. На фоне зарыва мільгалі гіганцкія вычварныя цені.

Здавалася, уся акруга была ахопленая агнём: шырокім схілам пагорка прабягалі языкі полымя, дрыжучы і вывіваючыся ў парывах аціхлай навальніцы, і адкідвалі чырвоны водсвет на імклівыя аблогі. Час ад часу дым блізкага пажарышча зацягваў акно і паглынаў цені марсіянаў. Я не мог разгледзець, што яны рабілі; іх абрысы акрэсліваліся няясна, яны кешкаліся над цёмнай кучай, якую я мог разгледзець. Я не бачыў і бліжэйшага пажару, хоць водбліск яго гуляў на сценах і на сталі кабінета. Чуцён быў моцны пах гарэлай смалы.

Я ціха прычыніў дзверы і падкраўся да акна. Перада мною адкрылася больш шырокая прастора для агляду — ад дамоў вакол станцыі Уокінг да абвугленых, пачарнелых сасновых лясоў Байфліта. Бліз аркі, ля падножжа гары нешта ярка гарэла; многія дамы паўз дарогу к Мэйбэры і на вуліцах блізка ля станцыі тлелі ў кучах развалінаў. Спярга я не мог разабрацца, што гарэла на лініі чыгуначнай дарогі; агонь прабягаў па нейкай чорнай кучы, направа віднеліся жоўтыя прадаўгаватыя прадметы. Потым я разгледзеў, што гэта быў пацярпеўшы ад крушэння цягнік; прырэзаныя вагоны былі разбітыя і гарэлі, а заднія яшчэ стаялі на рэйках.

Паміж гэтымі трыма ачагамі святла — дамамі, цягніком і ахопленымі полымем ваколіцамі Чобхема — цягнуліся чорныя палосы зямлі, дзе-нідзе перасечаныя палоскамі тлеючай і задымленай глебы. Гэта дзіўнае відавішча — чорная прастора, усеяная агнямі — напамінала мне начныя ганчарныя заводы. Спачатку я не заўважаў людзей, хоць і глядзеў вельмі пільна. Потым я ўбачыў каля станцыі Уокінг, на лініі чыгуначнай дарогі, некалькі мітуслівых чорных фігурак.

І гэтым вогненным хаосам быў той маленькі свет, у якім я ціхамірна жыў столькі гадоў! Я не ведаў, што адбылося на працягу апошніх сямі гаўдзінаў; я толькі пачынаў цьмяна здагадвацца, што ёсць нейкая сувязь паміж гэтымі механічнымі калосамі і тымі непаваротлівымі пачварамі, якія на маіх вачах выпаўзалі з цыліндра. З якойсьці дзіўнай цікаўнасцю я падсунуў сваё рабочае крэсла да вакна, усеўся і пачаў назіраць; асабліва зацікавілі мяне тры чорныя гіганты, якія расхаджвалі ў святле пажарышча каля пясчанага кар'ера.

Яны, відаць, былі вельмі занятыя. Я стараўся здагадацца, што яны там робяць. Няўжо гэта адухаўлёныя механізмы? Але ж гэта немагчыма. Можна быць, у кожным з іх сядзіць марсіянін і рухае, загадвае, кіруе ім гэтак жа, як чалавечы мозг кіруе целам. Я пачаў параўноваць іх з нашымі машынамі і ўпершыню ў жыцці задаў сабе пытанне: якімі павінны здавацца разумнай, але менш развітай, чым мы, істоце браняносцы ці паравыя машыны?

Навальніца пранеслася, неба ачысцілася. Над дымам пажарышчаў бліскучы, маленькі, як шпількавая галоўка, Марс схіляўся да захаду. Нейкі салдат палез у мой сад. Я пачуў лёгкае драпаценне і, як бы апрытомнеўшы, убачыў чалавека, які пералазіў цераз плот. Маё аслупяненне адразу прайшло, і я хутка высунуўся ў акно.

— Тс... — прашаптаў я.

Ён у нерашучасці ўсеўся верхам на плоце. Потым саскочыў у сад і, сагнуўшыся, бясшумна ступаючы, пракраўся лужком да вугла дома.

— Хто там? — шэптам спытаў ён, стоячы пад акном і глядзячы ўверх.

— Куды вы ідзяце? — запытаў я.

— Я і сам не ведаю.

— Вы шукаеце, дзе б схавацца?

— Так.

— Зайдзіце ў дом, — сказаў я.

Я сышоў уніз, адчыніў дзверы, потым зноў запёр іх. Я не мог разгледзець салдацкага твару. Ён быў без фуражкі, мундзір быў расшпілены.

— О божа! — сказаў ён, калі я яго ўпусціў.

— Што здарылася? — спытаў я.

— Не пытайцеся. — Нягледзячы на цемру, я ўбачыў, што ён безнадзейна махнуў рукою. — Яны змялі нас, проста змялі, — паўтарыў ён.

Амаль машынальна ён увайшоў за мною ў сталовую.

— Выпіце віскі, — прапанаваў я, наліваючы яму добрую порцыю.

Ён выпіў. Потым сеў у крэсла ля стала, схіліў на рукі галаву і расплакаўся, як дзіця. Забыўшы пра свой нядаўні прыступ адчаю, я здзіўлена глядзеў на яго.

Прайшло даволі часу, пакуль ён супакоіўся і змог адказаць на мае пытанні. Ён гаварыў адрывіста і блытана. Ён быў ездавым у артылерыі і прыняў удзел у баі толькі каля сямі гадзінаў вечара. У гэты час страляніна на пустцы была ў поўным разгары; гаварылі, што першая партыя марсіянаў паволі паўзе да другога цыліндра пад прыкрыццем металічнай брані.

Потым гэта металічная браня ператварылася ў трыножак, відаць, у тую першую ваенную машыну, якую я ўбачыў. Зброя, пры якой знаходзіўся мой госць, была ўстаноўлена бліз Хорсела для абстрэлу пясчанага кар'ера, і гэта паскорыла падзеі. Калі ездавыя з лафетам ад'язджалі ўбок, яго конь спатыкнуўся і ўпаў, скінуўшы яго. У тую ж хвіліну пушка ўзляцела ў паветра разам са снарадамі; усё было ахоплена агнём, і ён апынуўся пад кучай абгарэлых трупамў людзей і коней.

— Я ляжаў ціха, — расказваў ён, — ледзь не мёртвы ад страху. На мяне навалілася пярэдняя частка каня. Яны нас змялі. А пах, божа мой! Як прыгарэлая смажанаіна. Я выцяў спіну пры падзенні. Так я ляжаў, пакуль мне не стала крыху лепш. Толькі хвіліну назад мы ехалі, як на парад, — і раптам разбітыя, змеценыя, знішчаныя.

— Нас змялі! — паўтарыў ён.

Ён доўга хаваўся пад тушай каня, крадком паглядваючы на пустку. Кардыганскі полк спрабаваў кінуцца ў штыкі — яго мігам знішчылі. Пасля пачвара паднялася на ногі і пачала расхаджаць па пустцы, праследуючы некаторых з тых, хто ўцякаў. Каўпак, які круціўся на

ёй, напамінаў галаву чалавека ў капюшоне. Нешта падобнае на руку трымала вельмі мудрагелістую металічную скрынку, з якой выляталі зялёныя іскры і біў цеплавы прамень.

Праз некалькі хвілінаў на пустцы, наколькі ён мог бачыць, не засталася ніводнай жывой істоты; кусты і дрэвы гарэлі. Гусары стаялі пры дарозе ў лагчынцы, і ён іх бачыў. Ён чуў, як застракаталі кулямёты, затым усё сціхла. Гігант доўгі час не чапаў станцыю Уокінг і вакольнія дамы. Потым слізгануў цеплавы прамень, і гарадок ператварыўся ў кучу палымнеючых развалінаў. Пасля гэтага пачвара выключыла цеплавы прамень і, павярнуўшыся спіною да артылерыста, пакрочыла ў бок дымнага сасновага лесу, дзе ўпаў другі цыліндр. У наступны момант з ямы падняўся другі зіхатлівы тытан.

Другая пачвара пасунулася за першай. Артылерыст асцярожна папоўз па гарачых дагарках верасу к Хорселу. Яму ўдалося дапаўзці да канавы, што цягнулася ўздоўж дарогі, і такім чынам ён дабраўся да Уокінга. Далейшы апогляд артылерыста быў амаль з выклічнікаў. Праз Уокінг нельга было прайсці. Нямногія ацалелыя жыхары, здавалася, страцілі розум; іншыя згарэлі зажыва ці атрымалі апёкі. Ён павярнуў у бок ад пажару і схаваўся ў закапцелых развалінах; тут ён убачыў, што пачвара вяртаецца. Яна дагнала аднаго з уцекачоў, схпіла яго сваім стальным шчупальцам і размажджэрыла яму галаву аб сасновы пень. Калі сцямнела, артылерыст папоўз далей і дабраўся да чыгуначнага насыпу.

Потым ён, крадучыся, накіраваўся праз Мэйбэры ў бок Лондана, думаючы, што там будзе бяспечней. Людзі хаваліся ў скляпах, канавах, і многія з уцалеўшых беглі к Уокінгу і Сэнду. Яго мучыла смага. Каля чыгуначнай аркі ён убачыў разбіты вадаправод: вада біла фантанам з лопнутаі трубы.

Вось і ўсё, што я мог у яго выпытаць. Ён крыху супакоіўся, расказаўшы мне пра ўсё, што яму давалося бачыць. З апоўдня ён нічога не еў; ён напамніў мне аб гэтым у пачатку сваёй гаворкі; я знайшоў у кладоўцы крыху бараніны, хлеба і прынёс яму паесці. Мы не запальвалі лямпу, баючыся прыцягнуць увагу марсіянаў, і нашы рукі часта судакраналіся, намацваючы яду. Пакуль ён расказваў, вакольнія прадметы сталі выступаць з цемры, за акном ужо можна было адрозніць вытапаную траву і зламаныя кусты ружаў. Здавалася, па лаг-

чынцы праімчаўся натоўп людзей ці статак жывёлаў. Цяпер я мог разгледзець твар артылерыста, замурзаны, бледны, — такі ж, магчыма, быў у мяне.

Наеўшыся, мы асцярожна падняліся ў мой кабінет, і я зноў выглянуў у адчыненае вакно. За адну ноч квітнеючая даліна ператварылася ў папялішча. Пажар затухаў. Там, дзе раней бушавала полымя, цяпер чарнелі клубы дыму. Разбураныя і разварочаныя дамы, паваленыя, абвугленыя дрэвы — уся гэта страшная, злавесная карціна, скрытая да гэтага часу начной цемраю, цяпер, у перадсвітальных прыцемках, наглядна паўстала перад намі. Што-нішто цудам уцалела сярод усеагульнага разбурэння: белы чыгуначны семафор, частка аранжарэі, зелянеючай сярод развалінаў. У гісторыі войнаў не было такога няшчаднага ўсеагульнага разбурэння. Пабліскваючы ў ранішнім святле, тры металічныя гіганты стаялі каля ямы, іх каўпакі паварочваліся, як быццам яны любаваліся сваім апушташэннем.

Мне падалося, што яма стала шырэйшая. Спіралі зялёнага дыму няспынна ўзляталі насустрач ранішняй зары — падымаліся, клубіліся, падалі і знікалі.

Каля Чобхема ўзнімаліся слупы полымя. Яны ператвараліся ў слупы крывавага дыму пры першых сонечных промнях.

ХІІ

РАЗБУРЭННЕ УЭЙБРЫДЖА І ШЭПЕРТОНА

Калі зусім развіднела, мы адышлі ад вакна, адкуль назіралі за марсіянамі, і ціха спусціліся ўніз.

Артылерыст пагадзіўся са мною, што ў доме заставацца небяспечна. Ён вырашыў ісці ў бок Лондана; там ён далучыцца да сваёй батарэі нумар 12 коннай артылерыі. Я ж хацеў вярнуцца ў Лезерхэд. Ашаломлены магутнасцю марсіянаў, я вырашыў неадкладна вывезці жонку ў Ньюхэвен, каб адтуль выехаць за мяжу. Мне было ясна, што ваколіцы Лондана непазбежна стануць арэнай разбуральнай барацьбы, перш чым удацца знішчыць пачвараў.

Але на шляху ў Лезерхэд знаходзіўся трэці цыліндр пад аховай гігантаў. Калі б я быў адзін, я, відаць, даве-

рыўся б свайму лёсу і пусціўся напразткі. Але артылерыст адгаварыў мяне.

— Наўрад ці вы паможце жонцы, калі зробіце яе ўдавой, — сказаў ён.

У рэшце рэшт я згадзіўся ісці разам з ім, пад сховаю лесу, на поўнач да Стрыт-Кобхема. Адтуль я павінен быў зрабіць вялікі крук праз Эпсом, каб трапіць у Лезерхэд.

Я хацеў адправіцца цяпер жа, але мой спадарожнік, салдат, быў вопытнейшы за мяне. Ён прымусіў мяне абшукаць увесь дом і знайсці біклагу, у якую наліў віскі. Мы набілі ўсе свае кішэні сухарамі і скрылямі мяса. Потым выйшлі з дому і пусціліся бягом уніз па размытай дарозе, па якой я ішоў мінулай ноччу. Дамы здаваліся вымерлымі. На дарозе ляжалі побач тры апаленыя целы, пазбаўленыя жыцця цеплавым промнем. Дзе-нідзе валяліся кінутыя ці згубленыя рэчы: гадзіннік, туплі, сярэбраная лыжка і іншыя дробныя прадметы. На паваротцы да паштовай канторы ляжала на баку са зломаным колам распрэжаная цялежка, нагружаная скрынкамі і мэбляй. Незгараемая кáса была, відаць, наспех адкрыта і кінута сярод хламу.

Дамы ў гэтай частцы не вельмі пацярпелі, гарэла толькі вартоўня прытулка. Цеплавы прамень збрыў коміны і прайшоў далей. Акрамя нас, на Мэйбэры-Хіле не было ні душы. Большая частка жыхароў збегла, верагодна, у Стары Уокінг па той дарозе, па якой я ехаў у Лезерхэд, ці схавалася дзе-небудзь.

Мы спусціліся па дарозе ўніз, прайшлі міма мокрага чалавечага трупа ў чорным касцюме. Увайшлі ў лес ля падножжа гары і дабраліся да палатна чыгункі, нікога не сустрэўшы. Лес па той бок чыгункі здаваўся скразным бураломам, большая частка дрэў была павалена і толькі дзе-нідзе злавесна тырчалі абпаленыя ствалы з цёмна-бурай лістотай.

На нашым баку агонь толькі абпаліў бліжэйшыя дрэвы, вялікага апушташэння не было. У адным месцы лесарубы, відавочна, працавалі яшчэ ў суботу. Паваленыя свежапрыбраныя дрэвы ляжалі на просецы на кучы пілавіння каля паравой лесапільні. Побач стаяла пустая хібара. Было ціха; паветра здавалася нерухомым. Нават птушкі кудысьці зніклі. Мы з артылерыстам перамаўляліся шэптам і часта азіраліся па баках. Калі-нікалі мы спыняліся і прыслухоўваліся.

Неўзабаве мы падышлі да дарогі і пачулі стук капытоў: у бок Уокінга ехалі тры кавалерысты. Мы гукнулі іх, яны спыніліся, і мы паспяшылі да іх. Гэта былі лейтэнант і два радавыя 8-га гусарскага палка з нейкай прыладай накштальт тэадаліта; артылерыст растлумачыў мне, што гэта геліёграф.

— Вы першыя, каго я сустрэў на гэтай дарозе за ўсю раніцу, — сказаў лейтэнант. — Што тут творыцца?

У яго твары і голасе адчувалася рашучасць. Салдаты глядзелі на нас з цікаўнасцю. Артылерыст спусціўся з насыпу на дарогу і аддаў чэсць.

— Пушку нашу ўзарвалі мінулай ноччу, сэр. Я схаваўся. Даганяю батарэю, сэр. Вы, напэўна, убачыце марсіянаў, калі праедзеце яшчэ з паўмілі па гэтай дарозе.

— Якія яны сабою, чорт бы іх пабраў? — спытаў лейтэнант.

— Гіганты ў брані, сэр. Сто футаў вышыні. Тры нагі; цела накштальт алюмініевага, з вялізнай галавою ў каўпаку, сэр.

— Расказвай! — усклікнуў лейтэнант. — Што за лухту ты нясеш?

— Самі ўбачыце, сэр. У іх руках нейкая скрынка, сэр; з яе папыхвае агонь і забівае на месцы.

— Накштальт пушкі?

— Не, сэр. — І артылерыст пачаў апісваць дзеянне цеплавога прамня. Лейтэнант перапыніў яго і павярнуўся да мяне. Я стаяў на насыпе каля дарогі.

— Вы таксама бачылі гэта? — спытаў ён.

— Чыстая праўда ўсё, — адказаў я.

— Ну, — сказаў лейтэнант, — я думаю, і мне не лішне паглядзець на іх. Слухай, — звярнуўся ён да артылерыста, — нас адправілі сюды, каб выселіць жыхароў з дамоў. Ты заявіся да брыгаднага генерала Марвіна і далажы яму ўсё, што ведаеш. Ён стаіць ва Уэмбрыджы. Дарогу ведаеш?

— Я ведаю, — сказаў я.

Лейтэнант павярнуў каня.

— Вы кажаце, паўмілі? — спытаў ён.

— Не болей, — адказаў я і паказаў на вершаліны дрэваў на поўдзень. Ён падзякаваў мне і паехаў. Больш мы яго не бачылі.

Пасля мы ўбачылі трох жанчын і дваіх дзяцей на дарозе каля рабочага доміка; яны загрузалі ручную цялежку вандзэлкамі і хатнім скарбам. Яны былі настоль-

кі занятыя, што не сталі з намі гаварыць. Каля станцыі Байфліт мы выйшлі з сасновага лесу. У промнях ранішняга сонца мясцовасць здавалася мірнай! Тут мы былі ўжо за межамі дзеяння цеплавога промня; калі б ні апусцелыя дамы, ні мітусня і зборы жыхароў, ні салдаты на чыгуначным мосце, якія глядзелі ўздоўж лініі на Уокінг, дзень быў бы падобны на звычайную нядзелю.

Некалькі падводаў і фургонаў са скрышам рухалася па дарозе на Адлстон. Праз вароты ў загарадзі мы ўбачылі на лузе шэсць пушак дванаццаціфунтовак, якія былі акуратна расстаўлены на роўнай адлегласці адна ад адной і накіраваныя ў бок Уокінга. Прыслуга стаяла побач у чаканні, зарадныя скрынкі знаходзіліся на патрэбнай адлегласці. Салдаты стаялі быццам на аглядзе.

— Вось гэта здорава! — сказаў я. — Ва ўсякім выпадку, яны дадуць добры залп.

Артылерыст нерашуча спыніўся каля варотаў.

— Я пайду далей, — сказаў ён.

За мостам, бліжэй да Уэйбрыджа салдаты ў белых рабочых куртках насыпалі доўгі вал, за якім тырчалі пушкі.

— Гэта ўсё роўна што лук і стрэлы супраць маланкі, — сказаў артылерыст. — Яны яшчэ не бачылі вогненнага промня.

Афіцэры, якія не прымалі непасрэднага ўдзелу ў рабоце, глядзелі поверх дрэваў на паўднёвы захад; салдаты часта адрываліся ад работы і таксама паглядалі ў той бок.

Байфліт быў у разгубленасці. Жыхары пакавалі пажыткі, а дваццаць гусараў прыспешвалі іх. Тры ці чатыры чорныя санітарныя фургоны з крыжам на белым крузе і якісьці старыя омнібусы выгружаліся на вуліцы сярод іншых павозак. Многія жыхары апрануліся па-святочнаму. Салдаты даводзілі ім пра небяспеку становішча. Якісьці зморшчаны дзядок сярдзіта спрачаўся з капралам, патрабуючы, каб захапілі яго вялікую скрынку і дзесяткі два вазонаў з архідэямі. Я спыніўся і тузануў дзядка за рукаво.

— Вы ведаеце, што там робіцца? — спытаў я, паказваючы на вершаліны сасновага лесу, за якім былі марсіяне.

— Што? — павярнуўся ён. — Я кажу ім, што гэта нельга пакідаць.

— Смерць! — крыкнуў я. — Смерць ідзе на нас!
Смерць!

Не ведаю, ці зразумеў ён мяне, — я прыспешыў за артылерыстам. На рагу вуліцы я павярнуўся. Салдат адышоўся ад старога, а той усё яшчэ стаяў каля сваёй скрынкі і вазонаў з архідэямі, разгублена глядзячы ў бок лесу.

Ніхто ва Уэйбрыджы не мог сказаць нам, дзе размяшчаецца штаб. Такого беспарадку я ніколі не бачыў. Паўсюль павозкі, экіпажы ўсіх відаў і разнамасныя коні. Шаноўныя жыхары мястэчка, спартсмены ў касцюмах для гольфа і веславання, святочна апранутыя жанчыны — усе пакаваліся; звычайныя разявакі энергічна памагалі, дзеці шумелі, задаволеныя такой незвычайнай нядзельнай забавай. Сярод усеагульнай мітусні мясцовы вядомы святар, не зважаючы ні на што, пад звон царкоўны служыў раннюю абедню.

Мы з артылерыстам прыселі на прыступцы калодзежа і збольшага падсілкаваліся. Патрулі — ужо не гусары, а грэнадзёры ў белых мундзірах — папярэджвалі жыхароў і прапаноўвалі ім або адыходзіць, або хавацца ў падвалах, як толькі пачнецца страляніна. Мінаючы чыгуначны мост, мы ўбачылі вялікі натоўп на станцыі і вакол яе; платформа кішэла людзьмі і была завалена скрынкамі і вандзэлкамі. Звычайны расклад быў парушаны, верагодна, для таго, каб падвезці войскі і зброю да Чэртсі; потым я чуў, што адбылася страшэнная даўка і бойка за месцы ў экстранных цягніках, пушчаных у другой палове дня.

Мы заставаліся ва Уэйбрыджы да паловы дня. Каля шэпертонскага шлюза, дзе зліваюцца Тэмза і Уэй, мы памаглі дзвюм старэнькім нагрузіць цялежку. Вусце ракі Уэй мае тры рукавы, тут можна набыць лодку і ходзіць паром. На другім беразе віднелася харчоўня і перад ёй лагчынка, а далей над дрэвамі падымалася званіца шэпертонскай царквы — цяпер яна заменена шпілем.

Тут мы засталі шумны, узбуджаны натоўп беглякоў. Хоць панікі яшчэ не было, але жадаючых перабрацца на другі бераг аказалася значна больш, чым маглі змясціць лодкі. Людзі падыходзілі, задыхаючыся пад цяжкаю ношай. Адна сямейная пара цягнула нават невялікія ўваходныя дзверы ад свайго дома, на якіх былі складзены іх пажыткі. Нейкі мужчына сказаў нам, што хоча паспрабаваць паехаць са станцыі ў Шэпертоне.

Усе гучна размаўлялі; хтосьці нават строіў жарты. Многія думалі, што марсіяне — гэта проста людзі-веліканы; яны могуць напасці на горад і спустошыць яго, але, вядома, у рэшце рэшт будуць знішчаны. Усе трывожна паглядалі на другі бераг, на лугі каля Чэртсі, але там было спакойна.

На тым баку Тэмзы, акрамя месца, дзе прычалывалі лодкі, таксама было спакойна — рэзкі кантраст з Сэрэем. Людзі, выходзячы з лодак, падымаліся ўверх па дарозе. Вялікі паром толькі што пераплыў. Тры ці чатыры салдаты стаялі на лужку каля харчоўні і кпілі з беглякоў, не прапаноўваючы ім сваіх паслуг. Харчоўня была зачынена, як звычайна ў гэты час.

— Што гэта? — крыкнуў раптам адзін з лодачнікаў. — Ціха ты! — цыкнуў хтосьці каля мяне на брахлівага сабаку. Гук паўтараўся, на гэты раз з боку Чэртсі: прыглушаны гул — пушачны выстрал.

Пачаўся бой. Прыхаваныя дрэвамі, батарэі за ракою направа ад нас уступілі ў агульны хор, цяжка бухаючы адна за адной. Закрычала жанчына. Усе спыніліся як укупанія і павярнулі ў бок блізкага, але нябачнага бою. На шырокіх лугах не было нічога, акрамя кароў, якія мірна пасвіліся, і серабрыстых вербаў, нерухомах у промнях гарачага сонца.

— Салдаты затрымаюць іх, — няўпэўненым тонам прагаварыла жанчына каля мяне.

Над лесам паказаўся дымок.

І раптам мы ўбачылі — далёка ўверх па цячэнні ракі — клуб дыму, які ўзляцеў і завіс у паветры; і тут жа глеба ў нас пад нагамі задрыжала, аглушальны выбух скалануў паветра; разляцеліся шыбы ў суседніх дамах. Усе анямелі ад здзіўлення

— Вунь яны! — закрычаў якісьці чалавек у сіняй куфайцы. — Вунь там! Бачыце! Вунь там!

Хутка, адзін за адным паявіліся пакрытыя бранёй марсіяне — адзін, два, тры, чатыры — далёка-далёка над маладым ляском за лугамі над Чэртсі. Спачатку яны здаваліся маленькімі фігуркамі ў каўпаках і рухаліся быццам на колах, але з хуткасцю птушак.

Яны спешна спускаліся да ракі. Злева, наўскассяк, да іх набліжаўся пяты. Іх браня блішчэла на сонцы; набліжаючыся, яны хутка павялічваліся. Самы дальні з іх на левым фланзе высока падняў вялікую скрынку, і страшны цеплавы прамень, які я ўжо бачыў у

ноч на суботу, слізгануў у бок Чэртсі і ўдарыў па горадзе.

Убачыўшы гэтых дзіўных хуткаходных пачвараў, людзі на беразе здранцвелі ад страху. Ні воклічаў, ні крыкаў — мёртвае маўчанне. Потым хрыплы шэпт і рух ног — боўтанне па вадзе. Якісьці чалавек, напалохаўшыся, не здагадаўшыся скінуць груз з плячэй, павярнуўся і краем свайго чамадана так моцна стукнуў, што ледзь не зваліў мяне з ног. Нейкая жанчына адпіхнула мяне і кінулася бегчы. Я таксама пабег з натоўпам, але ўсё ж не страціў развагі. Я падумаў аб страшэнным цеплавым промні. Нырнуць у ваду! Лепш за ўсё!

— Нырайце! — крычаў я, але ніхто мяне не слухаў.

Я кінуўся ўніз па пакатым беразе прама насустрач марсіянину, які набліжаўся, і рынуўся ў ваду. Хтосьці зрабіў тое самае. Я паспеў заўважыць, як толькі што адчаленая лодка, рассоўваючы людзей, урэзалася ў бераг. Дно пад нагамі было слізкае ад ціны, а рака настолькі мелкая, што я прабег каля дваццаці футаў, а вада дасягала мне толькі да пояса. Калі за ярдаў дзвесце над маёй галавой паказаўся марсіянін, я лёг ніцма ў ваду. У маіх вушах, як удары грому, аддаваўся ўсплеск вады — людзі скакалі з лодак. Іншыя спешна высаджваліся, узбіраліся на бераг.

Але марсіянін глядзеў на мітуслівых людзей так, як чалавек на мурашак, ступіўшы нагой на мурашнік. Калі, задыхаючыся, я падняў галаву над вадой, каўпак марсіяніна быў павернуты да батарэяў, якія ўсё яшчэ абстрэльвалі раку; наблізіўшыся, ён чымсьці ўзмахнуў, відаць, генератарам цеплавога промня.

У наступны момант ён быў ужо на беразе і ступіў на сярэдзіну ракі. Калені яго пярэдніх ног упіраліся ў супрацьлеглы бераг. Яшчэ момант — і ён выпрастаўся ва ўвесь рост ужо каля самага пасёлка Шэпертон; следам за тым шэсць пушак (ніхто не ведаў пра іх на тым беразе, бо яны былі прыхаваны ў ваколіцы) далі залп. Сэрца маё моцна забілася. Пачвара ўжо нацэліла камеру цеплавога промня, калі першы снарад разарваўся за шэсць ярдаў над яго каўпаком.

Я крыкнуў ад здзіўлення. Я забыў пра астатніх чатырох марсіянаў: уся мая ўвага была паглынутая падзеямі. Амаль адначасова з першым разарваліся два другія снарады; каўпак тузануўся, ухіляючыся ад іх, але чацвёрты трапіў прама ў твар марсіянину.

Каўпак трэснуў і разляцеўся ва ўсе бакі кускамі чырвонага мяса і бліскучага металу.

— Забіты! — закрычаў я не сваім голасам.

Мой крык падхапілі людзі, якія стаялі вакол мяне ў рацэ.

Ад радасці я гатовы быў выскачыць з вады.

Абезгалоўлены гігант пахіснуўся, як п'яны, але не ўпаў, захаваўшы нейкім цудам раўнавагу. Ні кім не кіруемы, з высока ўзнятай камерай, якая выпускала цеплавы прамень, ён хутка, але няўпэўнена ступаў па Шэпертоне. Яго жывы мозг быў разарваны на кукі, і пачвара стала цяпер сляпой машынай разбурэння. Яна крочыла па прамой лініі, наштурхнулася на званіцу шэпертонскай царквы і, раструшчыўшы яе, як таранам, шарахнулася, спатыкнулася і з грукатам рухнула ў раку.

Раздаўся аглушальны выбух, і смерч вады, пары, гразі і абломкаў металу ўзляцеў высока ў неба. Як толькі камера цеплавога промня апусцілася ў ваду, яна стала ператварацца ў пару. У тую ж секунду агромністая мутная хваля, кіпучая, гарачая, пакацілася супраць цячэння. Я бачыў, як людзі барахталіся, стараючыся выбрацца на бераг, і чуў іх энк, што прыглушаўся шумам бурнай вады і грукатам таго марсіяніна.

Не зважаючы на гарачыню, забыўшыся пра небяспеку, я паплыў па бурлівай рацэ, адпіхнуўшы нейкага чалавека ў чорным, і дабраўся да павароткі. З паўдзюжныя пустых лодак бездапаможна гайдаліся на хвалях. Далей, уніз па цячэнні, уперак ракі ляжаў марсіянін, амаль увесь пад вадой.

Густыя воблакі пары ўзнімаліся над месцам падзення, і праз іх рваную мігатлівую павалоку час ад часу я глядзеў на вялізныя органы пачвары, якая ўздрыгвала і выкідвала ў паветра фантаны гразі і пены. Шчупальцы размахвалі і біліся, як рукі, і калі б не бязмэтнасць гэтых рукаў, то можна было б падумаць, што нейкая раненая істота змагаецца за жыццё сярод хваляў. Чырванавата-бурая вадкасць з гучным шыпеннем струменем біла ўверх з машыны.

Мая ўвага была адцягнута ад гэтага відовішча магутным рэвам, нібы раўла паравая сірэна. Нейкі чалавек, стоячы па калені ў вадзе каля берага, нешта крычаў мне, паказваючы пальцам, але я не мог зразумець яго слоў. Азірнуўшыся, я ўбачыў другіх марсіянаў, якія вялізнымі крокамі рухаліся ад Чэртсі да берага ракі. Пуш-

кі ў Шэпертоне адкрылі агонь, але на гэты раз безвынікова.

Я тут жа нырнуў і з цяжкасцю плыў, затрымліваючы дыханне, пакуль хапала сілы. Вада бурліла і хутка награвалася.

Калі я вынырнуў на мінуту, каб перавесці дыханне, і адкінуў валасы з вачэй, то ўбачыў, што вакол белымі кругамі ўзнімаецца пара, засланяючы марсіянаў. Шум быў аглушальны. Затым я ўбачыў шэрых веліканаў, якія ў тумане здаваліся яшчэ большымі. Яны прайшлі міма, двое з іх нагнуліся над астанкамі свайго калегі, якія яшчэ пеніліся і ўздрыгвалі.

Трэці і чацвёрты таксама спыніліся, адзін — за ярдаў дзвесце ад мяне, другі — бліжэй да Лэйлхема. Генератары цеплавога промня былі высока ўзняты, і промні з шыпеннем падалі ў розныя бакі.

Паветра звінела ад аглушальнага хаосу гукаў: металчны рык марсіянаў, грукат падаючых дамоў, трэск ахопленых полымем дрэваў, платоў, хлявоў, гул і шыпенне агню. Густы чорны дым узнікаўся ўверх і перамешваўся з клубамі пары над ракой. Дакрананне цеплавога промня, які «хадзіў» па Уэйбрыджы, выклікала ўспышкі асляпляльнага белага полымя і дымныя скокі вогненнага языкоў. Самыя блізкія дамы стаялі яшчэ нескранутымі, чакаючы свайго часу, змрочныя, цёмныя, ахутаныя параю, а за імі бушаваў агонь.

З хвіліну я стаяў па грудзі ў кіпятку, разгублены, без надзеі на выратаванне. Праз пару я бачыў, як людзі вылазяць з вады, чапляючыся за чарот, як лягушкі, што скачуць па траве; іншыя ў паніцы бегалі па беразе.

Раптам белыя ўспышкі цеплавога промня сталі набліжацца да мяне. Ад яго дакранання рушыліся ахопленыя полымем дамы; дрэвы з гучным трэскам ператвараліся ў вогненныя слупы. Прамень слізгаў уверх і ўніз па берагавой сцежцы, змятаючы людзей, якія разбягаліся, і нарэшце спуściўся на ваду, ярдаў за пяцьдзесят ад таго месца, дзе я стаяў, потым перанёсся на другі бераг, к Шэпертону: вада закіпела і стала ператварацца ў пару. Я кінуўся на бераг.

У наступны момант вялізная гарачая хваля абрушылася на мяне. Я закрычаў і, паўсяляпы, апараны, здзічэлы ад болю, стаў выбірацца на бераг. Варта было мне пакаўзнуцца, і ўсё было б скончана. Знясілены, я ўпаў пе-

рад марсіянамі на шырокай пясчанай водмелі, дзе пад вуглом сыходзяцца Уэй і Тэмза. Я не сумняваўся, што мяне чакае смерць.

Помню, як у сне, што нага марсіянiна прасунулася за ярдаў дваццаць ад маёй галавы, вязнучы ў пяску, разварочваючы яго. Пасля працяглага і пакутлівага прамежку часу я ўбачыў, як чатыры марсіянiны пранеслі астанкі свайго калегі; яны ішлі, то ясна бачныя, то прыхаваныя павалокаю дыму, які распаўзаўся па рацэ і лугах. Потым паціху я пачаў усведамляць, што нейкім чудам не загінуў.

ХІІІ

СУСТРЭЧА СА СВЯТАРОМ

Адчуўшы на сабе так нечакана сілу зямной зброі, марсіяне адступілі на свае пачатковыя пазіцыі на Хорселскай пустцы; яны спяшаліся вынесці астанкі свайго разарванага снарадамi калегі і таму не звярталі ўвагі на такіх бездапаможных беглякоў, як я. Калі б яны кінулі яго і рушылі далей, то не сустрэлі б на сваім шляху ніякага супраціўлення, акрамя некалькіх батарэяў пушак-дванаццаціфунтовак, і, безумоўна, дасягнулі б Лондана раней, чым туды дайшла чутка пра іх набліжэнне. Іх нашэсце было б такім жа нечаканым, смертаносным і страшным, як землетрасенне, у выніку якога сто гадоў назад быў разбураны Лісабон.

Дарэчы, ім не трэба было спяшацца. З міжпланетнай прасторы кожныя дваццаць чатыры гадзіны, дастаўляючы ім падмацаванне, падаў цыліндр. Між тым ваенныя і марскія ўлады рыхтаваліся з ліхаманкавай паспешлівасцю, зразумеўшы нарэшце страшную сілу праціўніка. Штохвілінна ўстанаўлівалі новыя пушкі. Да змяркання з кожнага куста, з кожнай прыгараднай дачы бліз Кінгстана і Рычманда ўжо тырчала чорнае пушачнае жарало. На ўсёй выпаленай і спустошанай прасторы ў дваццаць квадратных міляў вакол лагера марсіянаў на Хорселскай пустцы, сярод папялішчаў і развалін, пад чорнымі, абгарэлымі астаткамі соснаў, поўзалі самаадданыя разведчыкі з геліёграфамі, гатовыя тут жа папярэдзіць артылерыю аб набліжэнні марсіянаў. Але марсіяне зразумелі сілу нашай артылерыі і нябеспеку ад блізкасці з

людзьмі; кожны, хто разыкнуў бы падысці да аднаго з цыліндраў бліжэй, чым на мілю, заплаціў бы жыццём.

Відаць, гіганты, патрацілі дзённыя гадзіны на перавозку груза другога і трэцяга цыліндраў — другі ўпаў каля Адлстона на пляцоўку для гульні ў гольф, трэці каля Пірфарда — бліз ямы на Хорселскай пустцы. Узвышаючыся над пачарнелым верасам і разбуранымі будынкамі, на варце стаяў адзін марсіянін, астатнія ж спуścіліся са сваіх баявых машын у яму. Яны старанна працавалі да позняй ночы; з ямы вырываліся клубы густога зялёнага дыму, які быў бачны з узгоркаў Мераў і нават, як кажуць, з Бенстэда і Эпсому.

Пакуль марсіяне рыхтаваліся да новай вылазкі, а чалавецтва збіралася даць ім адпор, я з вялікай цяжкасцю і мучэннямі прабіраўся ад дымных пажарышчаў Уэйбрыджа да Лондана.

Убачыўшы на вадзе ўніз па цячэнню пустую лодку, я скінуў частку свайго прамоклага адзення, падплыў да яе і такім чынам выбраўся з раёна разбураўняў. Вёслаў не было, я стараўся грэбсці абпаленымі рукамі і паволі набліжаўся да Голіфорда і Уолтана, баязліва азіраючыся па зразумелых прычынах. Я выбраў водны шлях, бо на вадзе лягчэй было выратавацца пры выпадку сустрэчы з гігантамі.

Вада, якая закіпела пры падзенні марсіяніна, выпаралася, і таму амаль на працягу мілі абодва берагі былі ахутаны параю.

Між іншым, адзін раз мне пашанцавала разгледзець чорныя фігуркі людзей, якія беглі лугамі прэч ад Уэйбрыджа. Голіфорд здаваўся вымерлым, гарэла некалькі прыбярэжных дамоў. Непрывычна было бачыць пад гарачым блакітным небам спакойнае і бязлюднае паселішча, над якім узляталі языкі полымя і клубіўся дым. Першы раз бачыў я пажар без мітуслівага натоўпу. Сухі чарот на водмелі дыміўся і ўспыхваў; і агонь паволі падбіраўся да стагоў сена, што стаялі воддаль.

Доўга я плыў па цячэнні, стомлены і змардаваны ўсім перажытым. Нават на вадзе было вельмі гарача. Але страх адольваў стомленасць, і я зноў пачаў грэбсці рукамі. Сонца пякло маю аголеную спіну. Калі за паваротам паказаўся Уолтанскі мост, ліхаманка і слабасць пераадолелі страх; я прычаліў на водмелі Мідлсэкса і ў поўнай непрытомнасці ўпаў на траву. Сонца паказвала на пяць гадзін. Потым я падняўся, прайшоў з паўмілі,

нікога не сустраўшы, і зноў улёгся ў цяньку пад дрэвамі. Помню, я гаварыў сам з сабою ўслых, як ачмурэлы. Мяне мучыла смага, і шкадаваў я, што не напіўся на рэчцы. Я чамусьці злаваўся на сваю жонку; мяне вельмі раздражняла, што я ніяк не мог дабрацца да Лезерхэда.

Не помню, як паявіўся святар, — магчыма, я задрамаў. Я ўбачыў, што ён сядзіць побач са мною ў запэцканай сажаю кашулі. Падняўшы ўверх гладка выбрыты твар, ён пільна, глядзеў на бледныя водбліскі, што прабягалі па небе. Яно было ўслана баранчыкамі — лёгкімі пушыстымі аблокамі, крышку падфарбаванымі летнім заходам сонца.

Я прыўзняўся, і ён павярнуўся да мяне.

— У вас ёсць вада? — спытаў ён.

З хвіліну мы маўчалі, разглядаючы адзін аднаго. Веерамна, я здаўся яму дзіўным: амаль голы — на мне былі толькі прамоклыя наскрозь штаны і шарпэткі, — чырвоныя ад апёкаў, з тварам і шыяй, чорнымі ад дыму. У яго быў выгляд слабавольнага чалавека: нізкі лоб, вялікія блакітныя вочы глядзелі ўважліва і сумна.

Ён гаварыў адрывіста, гледзячы ў прастору.

— Што адбываецца? — спытаў ён. — Што азначае ўсё гэта?

Я паглядзеў на яго і нічога не адказаў.

Ён выпрастаў белую тонкую руку і загаварыў, як у жалобе:

— Як гэта магло здарыцца? Чым мы саграшылі? Я скончыў ранішнюю службу і прагульваўся па дарозе, каб асвяжыць галаву і падрыхтавацца да пропаведзі, і раптам — агонь, зямлетрасенне, смерць! Садом і Гамора! Прапала ўся наша праца, уся праца... Хто такія гэтыя марсіяне?

— А хто такія мы самі? — адказаў я, адкашліваючыся.

Ён абхапіў рукамі калені і зноў павярнуўся да мяне. З паўхвіліны ён моўчкі глядзеў на мяне.

— Я прагульваўся па дарозе, каб асвяжыць галаву, — паўтарыў ён. — І раптам — агонь, зямлетрасенне, смерць!

Ён змоўк; падбародак яго ледзь не дакранаўся да каленяў.

Потым зноў загаварыў, размахваючы рукою:

— Уся праца... усе нядзельныя школы... У чым мы вінаватыя? У чым вінаваты Уэйбрыдж? Усё знікла, усё

разбурана. Царква! Мы толькі тры гады назад яе занова адбудаваці. І вось яна знікла, выцёрта з твару зямлі! За што?

Новая паўза, і зноў ён загаварыў, як звар'яцелы.

— Дым ад гэтага пажарышча будзе вечна ўзносіцца да неба! — усклікнуў ён.

Яго вочы бліснулі, тонкі палец паказваў на Уэйбрыдж.

Я пачаў здагадвацца, што гэта псіхічнахворы. Страшная трагедыя, сведкам якой ён стаў (відаць, яго выратавалі ногі, ён уцёк з Уэйбрыджа), давяла яго да вар'яцтва.

— Далёка адсюль да Санбэры? — спытаў я па-дзеля вому.

— Што ж нам рабіць? — сказаў ён. — Няўжо гэтыя вылюдкі паўсюль? Няўжо зямля аддадзена пад іх уладу?

— Далёка адсюль да Санбэры?

— Толькі ж сёння раніцай я служыў раннюю абедню...

— Абставіны памянліся, — сказаў я спакойна. — Не гаруйце. Ёсць яшчэ надзея.

— Надзея!

— Так, надзея, нягледзячы на ўвесь гэты жах! Я пачаў яму выкладваць свае думкі аб нашым становішчы. Спачатку ён слухаў з цікаўнасцю, але неўзабаве зноў стаў абьякавы і адварнуўся.

— Гэта — пачатак канца, — перарваў ён мяне. — Канец. Дзень Страшнага суда. Людзі будуць маліць горы і скалы ўпасці на іх і схаваць ад асобы, якая займае прастол.

Яго словы пацвердзілі маю здагадку. Сабраўшыся з думкамі, я ўстаў і паклаў яму на плячо руку.

— Будзьце мужчынам, — сказаў я. — Вы проста разгубіліся. Добрая вера, калі яна не можа супрацьстаяць няшчасцю. Падумайце, колькі разоў у гісторыі чалавецтва бывалі землетрасенні, патапы, войны і вываржэнні вулканаў. Чаму бог павінен быў зрабіць выключэнне для Уэйбрыджа?.. Бог жа не страхавы агент.

Ён моўчкі слухаў.

— Але як мы можам выратавацца? — раптам спытаў ён. — Яны недасягальныя, яны бязлітасныя...

— Можна быць, ні тое, ні другое, — адказаў я. — Чым больш магутныя яны, тым больш асцярожнымі і разум-

нымі павінны быць мы. Адзін з іх забіты тры гадзіны таму.

— Забіты? — усклікнуў ён, зірнуўшы на мяне. — Хіба можа быць забіты боскі вясгун?

— Я бачыў гэта, — прадаўжаў я. — Мы з вамі трапілі ў самую звалку і толькі ўсяго.

— Што гэта там мігае ў небе? — нечакана спытаў ён. Я растлумачыў яму, што гэта сігналы геліёграфа і што яны азначаюць дапамогу, якую нясуць нам людзі.

— Мы знаходзімся якраз у самай гушчы, хоць вакол усё спакойна. Мільганне ў небе апавяшчае пра немінучую навальніцу. Вунь там, я так думаю, марсіяне, а ў баку Лондана, там, дзе пагоркі ўзвышаюцца над Рычмандам і Кінгстанам, пад сховаю дрэваў капаюць траншэі і ўстанаўліваюць зброю. Марсіяне, відаць, пойдучь па гэтай дарозе.

Не паспеў я кончыць, як ён ускочыў і перапыніў мяне жэстам.

— Слухайце! — сказаў ён.

З-за нізкіх пагоркаў за рэчкаю даносіўся глухі гул аддаленай стральбы і якісьці далёкі жаклівы крык. Потым усе заціхла. На захадзе, высока, над дымам, што засцілаў Уэйбрыдж і Шэпертон, пабліскваў бледны месяц.

— Нам трэба ісці па гэтай сцежцы на поўнач, — сказаў я.

XIV

У ЛОНДАНЕ

Мой малодшы брат быў у Лондане ў той час, калі ва Уокінгу ўпаў першы цыліндр. Ён быў студэнт-медык і рыхтаваўся да будучага экзамену; да суботы ён нічога не чуў аб прыбыцці марсіянаў. Ранішнія суботнія газеты ў дадатак да вялікіх спецыяльных артыкулаў пра Марс, пра жыццё на ім і гэтак далей надрукавалі даволі туманнае паведамленне, якое здзіўляла сваёй кароткасцю.

Паведамлялася, што марсіяне, напалоханыя набліжэннем натоўпу, забілі некалькі чалавек з дапамогай хуткастрэльнай пушкі. Тэлеграма заканчвалася словамі: «Марсіяне, хоць і здаюцца грознымі, не вылезлі з ямы, у якую ўпаў снарад, і, відаць, не могуць гэтага зрабіць».

Магчыма, гэта выклікана большаю сілай зямнога прыцягнення». У перадавіцах асабліва падкрэслівалася гэта апошня акалічнасць.

Канешне, усе студэнты, якія рыхтаваліся да экзамену па біялогіі ва ўніверсітэце, куды накіраваўся ў той дзень і мой брат, вельмі зацікавіліся паведамленнем, але на вуліцах не было асаблівага ажыўлення. Вячэрнія газеты выйшлі з сенсацыйнымі загаловамі. Але яны паведамлілі толькі пра рух войска да пусткі і пра палыхаючыя сасновыя лясы паміж Уокінгам і Уэйбрыджам. У восем гадзін «Сент-Джэймс газэт» у тэрміновым выпуску коратка паведаміла пра тое, што сапсаваўся тэлеграф. Меркавалі, што лінія пашкоджана соснамі, якія ўпалі ў выніку пажару. Гэтай ноччу — калі я ездзіў у Лезерхэд, і назад, — яшчэ нічога не было вядома пра бітву.

Брат не турбаваўся пра нас, бо ведаў з газет, што цыліндр знаходзіцца па меншай меры за дзве мілі ад майго дома. Ён збіраўся паехаць ка мне ў гэтую ноч, каб, як ён потым расказваў, паглядзець на пачвараў, пакуль іх не знішчылі. Ён паслаў мне тэлеграму а чацвёртай гадзіне, а вечарам пайшоў у мюзік-хол; тэлеграма да мяне так і не дайшла.

У Лондане ноччу з суботы на нядзелю таксама распачалася навальніца, і брат мой даехаў да вакзала Ватэрлоо з рамізнікамі. На платформе, з якой звычайна адпраўляецца дванаццацігадзінны цягнік, ён даведаўся, што ў гэтую ноч цягнікі чамусьці не ходзяць да Уокінга. Чаму, ён так і не змог дабіцца: чыгуначная адміністрацыя і тая дакладна нічога не ведала. На вакзале было ўсё спакойна; чыгуначнікі меркавалі, што адбылося крушэнне паміж Байфлітам і вузлавой станцыяй Уокінг. Вячэрнія цягнікі, якія ішлі звычайна праз Уокінг, накіроўваліся праз Вірджынія-Уотэр ці Гілфард. Многа клопатаў дадала чыгуначнікам змена маршрутаў экскурсіі саўтгемптонскай і портсмутскай Уваскрэснай лігі. Нейкі рэпарцёр вячэрняй газеты, памылкова ўспрыняўшы брата за начальніка руху (на якога брат быў крыху падобны), спрабаваў узяць у яго інтэрв'ю. Нават чыгуначнікі не тлумачылі крушэнне сувяззю з марсіянамі.

Пасля я чытаў у нейкай газеце, быццам яшчэ раніцай у нядзелю «увесь Лондан быў наэлектрызаваны паведамленнямі з Уокінга». У сапраўднасці нічога падобнага не было. Большасць жыхароў Лондана ўпершыню

пачулі пра марсіянаў толькі ў панядзелак раніцай, калі ўсчалася паніка. Нават тыя, хто чытаў газеты, не адразу зразумелі спехам складзенае паведамленне. Большасць лонданцаў нядзельных газет не чытае.

Акрамя таго, лонданцы так упэўненыя ў сваёй асабістай бяспецы, а сенсацыйныя чуткі такія звычайныя ў газетах, што ніхто не быў асабліва заклапочаны наступнай заяваю:

«Учора, каля сямі гадзін вечара, марсіяне выйшлі з цыліндра і, рухаючыся пад аховай брані з металічных шчытоў, дазвання разбурылі станцыю Уокінг, вакольнічныя дамы і знішчылі цэлы батальён Кардыганскага палка. Падрабязнасці невядомыя. Куляметы «максім» былі бессільныя супраць іх брані; палявыя пушкі былі выведзены са строю. У Чэртсі накіраваны раз'езды гусараў. Марсіяне, верагодна, паціху рухаюцца к Чэртсі ці Віндзору. У Заходнім Сэрзі пануе трывога. Робяцца земляныя ўмацаванні, каб перагарадзіць доступ да Лондана». Гэта было надрукавана «Сандзісан», а ў «Рэферы» жарталівы фельетаніст пісаў, што ўсё гэта падобна на паніку ў вёсцы, дзе нечакана разбежся вандроўны звярынец.

Ніхто ў Лондане толкам не ведаў, што такое гэтыя браніраваныя марсіяне, але чамусьці панавала чутка, што пачвары вельмі непаваротлівыя; «поўзаюць», «з цяжкасцю валакуцца» — вось выразы, якія сустракаліся амаль ва ўсіх першых паведамленнях. Ніводная тэлеграма не складалася відавочцамі падзеяў. Нядзельныя газеты друкавалі экстранныя выпускі па меры атрымання свежых навінаў і нават калі іх не было. Толькі вечерам газеты атрымалі ўрадавае паведамленне, што насельніцтва Уолтана, Уэйбрыджа і ўсёй акругі эвакуіруецца ў Лондан, — і болей нічога.

Раніцаю брат пайшоў у царкву пры бальніцы, усё яшчэ не ведаючы пра тое, што здарылася мінулай ноччу. У пропаведзі пастыра ён улавіў туманныя намёкі на якасць і ўварванне; акрамя таго, была прачытана асобная малітва пра дараванне міру. Выйшаўшы з царквы, брат купіў нумар «Рэферы». Устрывожаны навінамі, ён адправіўся на вакзал Ватэрлоо даведацца, ці адноўлены чыгуначны рух. На вуліцах было звычайнае святочнае ажыўленне — омнібусы, экіпажы, веласіпеды, многа пасвяточнаму апранутых людзей. Ніхто не быў асабліва ўсхваляваны нечаканымі навінамі, якія выкрыквалі газетчыкі. Усе былі заінтрыгаваныя, але калі хто непако-

іўся, то не за сябе, а за сваіх родных па-за горадам. На вакзале ён упершыню пачуў, што на Віндзор і Чэртсі цягнікі не ходзяць. Насільшчыкі казалі яму, што са станцый Байфліт і Чэртсі прыйшло раніцаю некалькі важных тэлеграм і што цяпер тэлеграф чамусьці не працуе. Брат не мог дабіцца ад іх больш дакладных звестак. «Каля Уэйбрыджа адбываецца бітва» — вось усё, што яны ведалі.

Рух цягнікоў быў парушаны. На платформе стаяў натоўп у чаканні прыезду знаёмых і родных з паўднёвага захаду. Якісьці сівы джэнтльмен услых ляў Паўднёва-Заходнюю кампанію.

— Іх трэба падцягнуць! — бурчаў ён.

Прышлі адзін-два цягнікі з Рычманда, Путні і Кінгстана з пасажырамі, якія выехалі на свята пакатацца ў лодках; гэтыя людзі расказвалі, што шлюзы запёртыя і што адчуваецца трывога. Мой брат разгаварыўся з маладым чалавекам у сінім спартыўным гарнітуры.

— Куча народу едзе ў Кінгстан на павозках, на драбінах, на чым папала, з куфрамі, з усім скарбам, — расказваў той. — Едуць з Молсі, Уэйбрыджа, Уолтана і гавораць, што каля Чэлсі чуваць кананада і што кавалерысты раілі ім як найхутчэй выбірацца, бо набліжаюцца марсіяне. Мы чулі страляніну з пушак каля станцыі Хэмптан-Корт, але падумалі, што гэта гром. Што азначае ўся гэта чартаўшчына? Марсіяне ж не могуць вылезці з сваёй ямы, праўда?

Мой брат нічога не мог адказаць.

Крыху счакаўшы, ён зазначыў, што нейкая невыразная трывога перадаецца і пасажырам падземнай чыгункі; нядзельныя экскурсанты пачалі чамусьці раней часу вяртацца з усіх паўднёва-заходніх ваколцаў: з Барнса, Уімблдона, Рычманд-парка, К'ю і іншых; але ніхто не мог нічога паведаміць, акрамя туманнага чутак. Усе пасажыры, што вярталіся з канечнай станцыі, здавалася, былі чымсьці занепакоены.

Каля пяці гадзін вакзальная публіка была вельмі здзіўлена адкрыццём руху паміж Паўднёва-Заходняй і Паўднёва-Усходняй лініямі, звычайна закрытага, а таксама паяўленнем воінскіх эшалонаў і платформаў з цяжкімі гарматамі. Гэта былі гарматы з Вулвіча і Чатама для абароны Кінгстана. Народ жартаваў з салдатаў: «Яны вас з'ядуць», «Ідзём утаймоўваць звяроў» — і гэтак далей. Неўзабаве паявіўся атрад паліцэйскіх і пачаў

ачышчаць вакзал ад публікі. Мой брат зноў выйшаў на вуліцу.

Званы клікалі на вячэру, і калона дзяўчат з Арміі выратавання з песнямі ішла па Ватэрлоо-роўд. На мосце натоўп цікаўных глядзеў на дзіўную бурую пену, якая таксама плыла па цячэнні. Сонца садзілася, вежы Біг-Бэна і Палаты Парламента выразна вырысоўваліся на ясным спакойным небе; яно было залацістае, з чырванавата-ліловымі палосамі. Гаварылі, што пад мостам праплыло мёртвае цела. Нейкі чалавек, сказаўшы, што ён ваенны з рэзерву, паведаміў майму брату, што заўважыў на захадзе сігналы геліёграфа.

На Велінгстон-стрыт брат убачыў бойкіх газетчыкаў, якія толькі што выбеглі з Фліт-стрыт з яшчэ сырымі газетамі, спярэшчанымі ашаламляльнымі загалоўкамі.

— Страшэнная катастрофа! — выкрыквалі яны адзін перад адным на Велінгстон-стрыт. — Бой пад Уэйбрыджам! Падрабязнае апісанне! Марсіяне адкінуты! Лондан у небяспецы!

Брату давялося заплаціць тры пенсы за нумар газеты.

Толькі цяпер ён зразумеў, наколькі страшэнныя і небяспечныя гэтыя пачвары. Ён даведаўся, што гэта не проста кучка маленькіх непаваротлівых стварэнняў, а разумныя істоты, якія кіруюць гіганцкімі механізмамі, могуць хутка перамяшчацца і знішчаць усё жывое на сваім шляху і супраць іх бездапаможныя самыя дальнабойныя пушкі.

Іх апісвалі, як «агромністыя павукападобныя машыны, амаль у сто футаў вышынёю, здольныя перамяшчацца з хуткасцю экспрэса і выкідваць інтэнсіўныя цеплавыя прамень». Замаскіраваныя батарэі, галоўным чынам з палявых гарматаў, былі ўстаноўлены каля Хорселскай пусткі і Уокінга па дарозе на Лондан. Былі заўважаны пяць баявых машын, якія рухаліся к Тэмзе; адна з іх дзякуючы выпадку была знішчана. Звычайна снарады не дасягалі цэлі, і батарэі імгненна змяталіся цеплавым промнем. Гаварылася таксама пра цяжкія страты ў войску; але паведамленні былі падрыхтаваны ў аптымістычным тоне.

Маўляў, марсіяне ўсё ж адбітыя; аказалася, і іх можна перамагчы. Яны адступілі да трохвугольніка, утворанага трыма ўпаўшымі каля Уокінга цыліндрамі. Разведчыкі з геліёграфамі акружылі іх. Тэрмінова падводзяцца

пушкі з Віндзора, Портсмута, Олдэршота, Вулвіча і нават з поўначы. Між іншым, з Вудвіча дастаўлены дальнабойныя дзевяностапяцітонныя гарматы. Устаноўлена каля ста шасцідзсяці пушак, галоўным чынам для абароны Лондана. Ніколі яшчэ ў Англіі з такой хуткасцю і ў такіх маштабах не праводзілася канцэнтрацыя ваенных сіл. Трэба спадзявацца, што ўсе наступныя цыліндры будуць надалей знішчацца асобнай звышмагутнай шрапнеллю, якая ўжо падрыхтавана і рассылаецца. Становішча, гаварылася ў паведамленні, безумоўна, сур'ёзнае, але насельніцтва не павінна паддавацца паніцы. Безумоўна, марсіяне страшэнныя, але ж іх усяго каля дваццаці супраць мільёнаў людзей.

Улады мелі ўсе падставы лічыць, прымаючы пад увагу велічыню цыліндра, што ў кожным з іх не больш чым пяць марсіянаў. Усяго, значыць, іх пятнаццаць. Па крайней меры, адзін з іх ужо знішчаны, можа, і болей. Насельніцтва своечасова папярэдзяць аб набліжэнні небяспекі, будуць прыняты спецыяльныя меры для аховы жыхароў паўднева-заходніх прадмесцяў. Кончылася ўсё гэта тым, што Лондану паабяцалі бяспеку, выказалі цвёрдую надзею, што ўрад справіцца з усімі цяжкасцямі.

Гэты тэкст быў надрукаваны буйнымі літарамі на яшчэ сырой паперы, без усялякіх каментарыяў. Цікава было бачыць, распавядаў брат, як увесь астатні матэрыял быў скарочаны, каб даць месца гэтаму паведамленню.

На Велінгстон-стрыт нарасхват раскуплялі ружовыя лісткі экстраннага выпуску, а на Стрэндзе ўжо чуліся выкрыкі цэлай арміі газетчыкаў. Публіка саскоквала з амнібусаў у пагоні за газетай. Паведамленне ўсхвалявала і растрывожыла натоўп. Брат расказваў, што аканіцы магазіна геаграфічных карт на Стрэндзе былі расчынены і якісьці чалавек у святочным гарнітуры, у лімоннажоўтых пальчатках, паявіўшыся ў вітрыне, спехам прымацоўваў да шкла карту Сэрэя.

Праходзячы па Стрэндзе да Трафальгар-сквера з газетай у руцэ, брат сустрэў бежанцаў з Заходняга Сэрэя. Нейкі мужчына ехаў у павозцы, падобнай на цялежку зяленіўшчыка; у ёй сярод накіданага хатняга скарбу сядзелі яго жонка і два хлопчыкі. Ён ехаў ад Вестмінстэрскага моста, а следам рухалася фура для сена; на ёй сядзелі пяць ці шэсць чалавек, добра апранутых, з чамадамі і клункамі. Твары бежанцаў былі напалоханыя,

яны рэзка адрозніваліся ад апранутых па-нядзельнаму пасажыраў амнібусаў. Элегантная публіка, высоўваючыся з кебаў, здзіўлена глядзела на іх. Каля Трафальгарскава бажанцы прыпыніліся ў нерашучасці, потым павярнулі на ўсход па Стрэндзе. Затым праехаў чалавек у рабочай вопратцы на старынным трохкалёсным веласіпедзе з маленькім пярэднім колам. Ён быў бледны і ўвесь брудны.

Мой брат павярнуў к Вікторыя-стрыт і сустрэў новы натоўп бажанцаў. У яго прамільгнула думка, што ён, можа быць, убачыць мяне. Ён звярнуў увагу на надзвычай вялікую колькасць палісменаў, якія рэгулявалі рух. Некаторыя з бажанцаў размаўлялі з пасажырамі амнібусаў. Адзін пераконваў, што бачыў марсіянаў. «Паравыя катлы на хадулях, гавару вам, і крочаць, як людзі». Большасць бажанцаў была ўсхвалявана і ўзрушана.

Рэстараны на Вікторыя-стрыт былі перапоўнены бажанцамі. На ўсіх вуглах тоўпіліся людзі, чыталі газеты, жыва размаўлялі і моўчкі глядзелі на гэтых незвычайных нядзельных гасцей. Бажанцы ўсё прыбывалі; пад вечар, па словах брата, вуліцы былі падобныя на Хайстрыт у Эпсومه ў дзень скачак. Мой брат распытваўся ў многіх бажанцаў, але яны давалі вельмі няпэўныя адказы.

Ніхто не мог паведаміць нічога новага пра Уокінг. Адзін чалавек пераконваў яго, што Уокінг поўнасьцю разбураны яшчэ мінулай ноччу.

— Я з Байфліта, — сказаў ён. — Самым ранкам прыехаў веласіпедыст, забягаў у кожны дом і раіў уцякаць. Потым паявіліся салдаты. Мы выйшлі паглядзець: на поўдні дым, скразны дым, і ніхто не прыходзіць адтуль. Потым мы пачулі гул гарматаў каля Чэртсі, і з Уэйбрыджа паваліў народ. Я запёр свой дом і таксама адышоў разам з другімі.

У натоўпе чуўся гоман, ляялі ўрад за тое, што ён аказаўся няздольны адразу справіцца з марсіянамі.

Каля васьмі гадзін у паўднёвай частцы Лондана выразна чулася кананада. На галоўных вуліцах яе заглушаў шум руху, але, спускаючыся ціхімі завулкамі да ракі, брат выразна чуў гарматны гул.

А дзевятай гадзіне ён ішоў ад Вестмінстэра назад да сваёй кватэры каля Рыджэнт-парка. Ён вельмі непакоіўся пра мяне, разумеючы, што становішча трывожнае. Як і я ў ноч на суботу, ён заразіўся ваеннай істэрыяй. Ён

думаў пра нямыя, вычэкваючыя пушкі, пра табары бежанцаў, стараўся ўявіць сабе «паравыя катлы на хадзях» у сто футаў вышынёю.

Па Оксфард-стрыт праехала некалькі павозак з бежанцамі, на Мэрылебан-роўд таксама; але чуткі распаўсюджваліся настолькі замаруднена, што Рыджэнт-стрыт і Портленд-роўд былі, як заўсёды, запоўненыя народамі, хоць дзе-нідзе абмяркоўваліся апошнія падзеі. У Рыджэнт-парку, як заўсёды, пад рэдкімі газавымі ліхтарамі прагульваліся парачкі. Ноч была цёмная і ціхая, крыху душная; гул гарматаў даносіўся з перапынкамі; апоўначы на поўдні бліснула штосьці накшталт зарніцы.

Брат чытаў і перачытваў газету, трывога пра мяне ўсё расла. Ён не мог супакоіцца і пасля вячэры зноў пайшоў так сабе хадзіць па горадзе. Потым вярнуўся і дарэмна спрабаваў засесці за свае запісы лекцый. Ён не мог спаць апоўначы, яму сніліся злавесныя сны, але не прайшло і дзвюх гадзін, як яго разбудзіў стук дзвярных малаточкаў, тупанне ног па бруку, аддалены барабанны бой і царкоўныя званы. На столі ўспыхвалі чырвоныя водбліскі. З мінуту ён ляжаў і не мог зразумець, што адбылося. Надышоў ужо дзень ці ўсе страцілі розум? Потым усхапіўся з пасцелі і падбег да вакна.

Яго пакой быў у мезаніне; расчыніўшы вакно, ён пачуў крыкі з абодвух канцоў вуліцы. З вакон высоўваліся і пераклікаліся заспаныя, паўапанутыя людзі. «Яны ідуць! — крычаў палісмен, стукаючы ў дзверы. — Марсіяне набліжаюцца!» — І спяшаўся да наступных дзвярэй.

З казармы на Олбэні-стрыт чуўся барабанны бой і гукі трубы; з усіх цэркваў даносіўся бурны, нязладжаны набат. Стукалі дзверы; цёмныя вокны дамоў на супрацьлеглым баку ўспыхвалі жоўтымі агеньчыкамі.

Па вуліцы праімчалася карэта: шум калёсаў раздаўся з-за вугла, перайшоў у аглушальны грукат пад акном і заціх недзе ўдалечыні. Следам за карэтай пранесліся два кебы — авангард цэлай чарады экіпажаў, якія імчаліся да вакзала Чок-фарм, дзе можна было сесці на спецыяльныя цягнікі Паўночна-Заходняй дарогі, замест таго, каб спускацца да Юстана.

Мой брат доўга глядзеў з вакна ў тупой загадкаваасці; ён бачыў, як палісмены перабягалі ад дзвярэй да дзвярэй, стукаючы малатком і абвяшчаючы ўсё тую ж дзіў-

ную навіну. Раптам дзверы яго расчыніліся і ўвайшоў сусед, які займаў пакой насупраць; ён быў у кашулі, штанах і туфлях, падцяжкі абвісалі, валасы былі ўзлачмачаныя.

— Што за чартаўшчына? — спытаў ён. — Пажар? Чаму такая валтузня?

Абодва высунуліся з вакна, стараючыся зразумець, што крычаць палісмены. З бакавых вуліц паваліў народ, збіваючыся ў кучы на вуглах.

— У чым справа, чорт вазьмі? — спытаў сусед.

Мой брат нешта адказаў яму і пачаў апранацца, падбягаючы раз за разам да акна, каб бачыць, што адбываецца на вуліцы. З-за вугла выскачылі газетчыкі з надзвычай раннімі выпускамі газет, крычучы на ўсё горла.

— Лондану пагражае ўдушэнне! Умацаванні Кінгстана і Рычманда прарваныя! Крывапралітны бой у даліне Тэмзы!

У кватэрах ніжняга паверха, ва ўсіх суседніх дамах і далей, у Парк-тэрасіс і на сотні іншых вуліц гэтай часткі Мэрылебана; у раёне Вестбэрн-парка і Сент-Панкрэса, на захадзе і на поўначы — у Кільберне, Сен-Джонс-Вудзе і Хэмпстэдзе; на ўсходзе — у Шордзічы, Хайбэры, Хагерстане і Хокстане; на ўсім агромністым працягу Лондана, ад Ілінга да Істхема, людзі, праціраючы вочы, адчынялі вокны, выглядвалі на вуліцу, задавалі бяссэнсоўныя пытанні і спехам апраналіся. Па вуліцах пранеслася першае дыханне панікі. Страх панаваў над горадам. Лондан, які спакойна заснуў у нядзелю вечарам, прачнуўся вельмі рана ў панядзелак пад пагрозай смерці.

Так як брат са свайго вакна не змог нічога выясніць, ён апусціўся ўніз і выйшаў на вуліцу. Над стрэхамі дамоў ружавела зара. Натоп бежанцаў, якія крочылі пяшком і ехалі ў экіпажах, з кожнай хвілінай усё большаў.

— Чорны дым! — чуў ён выкрыкі. — Чорны дым!

Было ясна, што паніка ахопіць увесь горад. Пастаяўшы ў нерашучасці каля свайго пад'езда, брат паклікаў газетчыка і купіў газету. Газетчык пабег далей, прадаючы газеты на хаду па шылінгу, — гратэскае спалучэнне карысці і панікі.

У газеце брат прачытаў сумнае данясенне галоўнакамандуючага:

«Марсіяне пускаюць вялізныя клубы чорнай ядавітай пары пры дапамозе ракетаў. Яны падавілі агонь нашай артылерыі, разбурылі Рычманд, Кінгстан і Уімблдон і паступова набліжаюцца да Лондана, знішчаючы ўсё на сваім шляху. Спыніць іх немагчыма. Ад чорнага дыму няма іншага паратунку, акрамя неадкладных уцёкаў».

І толькі. Але і гэтага было дастаткова. Усё насельніцтва вялікага шасцімільённага горада напалохалася, замітусілася, кінулася наўцёкі. Усе накіраваліся на поўнач.

— Чорны дым! — чуліся крыкі. — Агонь!

Званы суседніх цэркваў білі набат. Адзін экіпаж з прычыны няўмелага кіравання наляцеў сярод крыкаў і лаянкі на калоду для вадапою. Цьмянае жоўтае святло мільгала ў вокнах дамоў; каля некаторых кебаў яшчэ гарэлі начныя ліхтары. А ўверсе разгаралася зара, бязвоблачная, ясная, спакойная.

Брат чуў тупат ног у пакоях і на лесвіцы. Яго гаспадыня выйшла на вуліцу, спехам накінуўшы на сябе хламіду і шаль, за ёй выйшаў яе муж, мармычучы штосьці невыразнае.

Калі брат нарэшце зразумеў, што адбываецца, ён хуценька вярнуўся ў свой пакой, схопіў усе наяўныя грошы — каля дзевяці фунтаў, — паклаў у кішэню і выйшаў на вуліцу.

XV

ШТО ЗДАРЫЛАСЯ Ў СЭРЭІ

Якраз у той час, калі святар вёў са мною бяссэнсоўную размову каля агароджы ў полі над Галіфордам, а брат глядзеў на паток бежанцаў, што рухаўся па Вестмінстэрскім мосце, марсіяне зноў перайшлі ў наступ. Калі верыць блытаным рэспавядам, большасць марсіянаў заставалася да дзевяці гадзін вечара ў яме на Хорселскай пустцы, выконвала нейкую спешную работу, якая суправаджалася ўспышкамі зялёнага дыму.

Стала вядома, што трое марсіянаў выйшлі адтуль каля васьмі гадзін і, асцярожна прасоўваючыся праз Байфліт і Пірфард да Рыплі і Уэйбрыджа, нечакана паявіліся перад вартавымі батарэямі на фоне неба, асветленага заходам сонца. Марсіяне ішлі не шарэнгаю, а ланцуж-

ком, на адлегласці прыкладна паўтары мілі адзін ад аднаго. Яны перамаўляліся якімсьці дзікім рэвам, падобным на выццё сірэны, то высокае, то нізкае.

Гэта выццё і пальбу гарматаў Рыплі і Сен-Джордж-Хіла мы і чулі каля Верхняга Галіфорда. Артылерысты каля Рыплі — нявопытныя валанцёры, якіх не трэба было ставіць на гэткую пазіцыю, — далі ўсяго адзін заўчасны і безвыніковы залп і, хто верхам, хто пешшу, кінуліся ўрассыпную па апусцелым мястэчку. Марсіянін, ступаючы цераз гарматы, а то і сярод артылерыстаў і нават не карыстаючыся цеплавым промнем, апярэдзіў іх і, такім чынам, знянацку захапіў батарэі ў Пэйнс-Хіл-парку і знішчыў.

Артылерысты ў Сент-Джордж-Хіле былі больш вопытныя і храбрыя. Прыхаваныя соснамі ад бліжайшага да іх марсіяніна, які не чакаў нападзення, яны навялі свае гарматы спакойна, як на парадзе, і, калі марсіянін быў на адлегласці каля тысячы ярдаў, далі залп.

Снарады разрываліся вакол марсіяніна. Ён ступіў некалькі крокаў, пахіснуўся і ўпаў. Усе закрычалі ад радасці, і зноў артылерысты набілі свае гарматы. Марсіянін, які рухнуў, моцна завуў; у той жа час другі бліскотны гігант, у адказ на выццё, паказаўся над дрэвамі з поўдня. Магчыма, снарад разбіў адну з ног трыножка. Другі залп быў безвыніковы, снарады пераляцелі цераз падбітага марсіяніна і ўпалі на зямлю. У той жа час два другія марсіяніны паднялі камеры цеплавога промня, накіроўваючы іх на батарэю. Снарады разарваліся, загарэліся сосны, з прыслугі, якая кінулася наўцёкі, уцалела ўсяго некалькі чалавек.

Марсіяне спыніліся і пачалі аб нечым раіцца. Разведчыкі, якія назіралі за імі, данеслі, што яны стаялі нерухома каля паўгазіны. Падбіты марсіянін няўключдна выпаўз з-пад свайго каўпака — невялікая бурая туша, здалёк падобная на грыбную нарасць, — і пачаў рамантаваць трыножак. А дзевятай гадзіне ён скончыў работу, і яго каўпак зноў паказаўся над лесам.

У пачатку дзiesiąтай гадзіны да гэтых трох вартавых далучыліся яшчэ чатыры марсіяніны, узброеныя вялікімі чорнымі трубамаі. Гэткія ж трубы былі ўручаны кожнаму з трох першых. Пасля гэтага ўсе сем марсіянаў расцягнуліся ланцугом на роўнай адлегласці адзін ад аднаго, па крывой між Сент-Джордж-Хілам, Уэйбрыджам і Сэндам, на паўднёвым захадзе ад Рыплі.

Як толькі яны рушылі з месца, з пагоркаў узвіліся сігнальныя ракеты, папярэдзваючы батарэі каля Дзітана і Эшэра. У той жа час чатыры баявыя машыны з чорнымі трубамі пераправіліся цераз раку; дзве з іх паявіліся перад мною і святаром, выразна вырысоўваючыся на фоне неба пасля заходу сонца. Мы, стомленыя і знясіленыя, імкліва ішлі па дарозе на поўнач ад Галіфорда. Нам здавалася, што яны рухаюцца па аблоках, бо малочны туман ахінуў палі і ўзнімаўся да трэці іх росту.

Убачыўшы іх, святар ускрыкнуў здушаным голасам і кінуўся бегчы. Ведаючы, што не ўцяку, я збочыў крыху і папоўз сярод мокрага ад расы цярноўніку і крапівы ў шырокую канаву ўзбоч дарогі. Святар азірнуўся, убачыў, што я раблю, і падбег да мяне.

Два марсіянны спыніліся; першы ад нас стаяў, павярнуўшыся да Санбэры; другі маячыў сівой бясформеннай масай пад вячэрняй зоркай над Стэйнсам.

Выцце марсіянаў заціхла, і кожны з іх моўчкі заняў сваё месца на агромністай падкове, якая ахоплівала ямы з цыліндрамі. Адлегласць паміж канцамі падковы была каля дванаццаці міляў. Ніводнага разу яшчэ з часоў вынаходніцтва пораху пабоішча не пачыналася сярод такой цішыні. З Рыплі было відаць тое ж, што бачылі мы: марсіяне адны ўзвышаліся ў густым змроку, асветленыя бледным месяцам, зорамі, водбліскам заходу сонца і чырванаватым зарывам над Сент-Джордж-Хілам і лясамі Пэйн-Хіла.

Але супраць наступаючых марсіянаў паўсюдна — каля Стэйнса, Хаўнслоў, Дзітана, Эшэра, Окхема, за пагоркамі і лясамі на поўдзень ад ракі і за роўнымі сакаўнымі лугамі на поўнач ад яе, прыхаваныя дрэвамі і дамамі, былі выстаўлены гарматы. Сігнальныя ракеты ўзвіваліся і рассыпаліся іскрамі ў змроку; батарэі ліхаманкава рыхтаваліся да бою. Варта было марсіянам толькі ступіць за лінію агню, як усе гэтыя нерухомыя людзі, і ўсе гэтыя пушкі, пабліскваючы ў ранішніх прыцемках, выбухнулі б навальнічнай раз'юшанасцю.

Тысячы людзей, якія прагульваліся гэтай ноччу гэтак жа як я, несумненна, ламалі галовы над тым, ці разумеюць нас марсіяне. Ці зразумелі яны, што нас мільёны і што мы арганізаваныя, дысцыплінаваныя і дзейнічаем згодна? Ці для іх нашы выстралы, нечаканыя выбухі снарадаў, настойлівая асада іх умацаванняў тое ж самае, што для нас нападзенне патрывожа-

нага, разварушанага вулея? А можа, яны думаюць, што нас усіх можна знішчыць? (У той час яшчэ ніхто не ведаў, чым харчуюцца марсіяне.) Сотні такіх пытанняў непакоілі мяне, пакуль я назіраў за вартавымі марсіянамі. Разам з тым я думаў аб супраціўленні, якое сустрэне іх на шляху ў Лондан. Ці выкапаны ямы-пасткі? Ці пашанцуе завабіць іх да парахавых заводаў у Хаўнслоў? Ці хопіць у лонданцаў мужнасці ператварыць у новую полымнеючую Маскву свой аграрністы горад?

Нам падалося, што мы бясконца доўга паўзлі па зямлі паўз плот, час ад часу цікуючы з-за яго; нарэшце пачуўся гул аддаленага гарматнага выстралу. Затым другі — крыху бліжэй — і трэці. Тады першы ад нас марсіянін высока падняў сваю трубу і выстраліў з яе, як з пушкі, аж задрыжала ад грукату зямля. Марсіянін каля Стэйнса паўтарыў тое самае. Пры гэтым пачуўся толькі гул выбуху: ні ўспышкі, ні дыму.

Гэтыя паслядоўныя выбухі настолькі мяне ўразілі, што я, забыўшыся пра небяспеку, палез на плот паглядзець, што адбываецца каля Санбэры. Зноў раздаўся выстрал, і вялізны снарад праляцеў высока нада мною ў бок Хаўнслоў. Я хацеў убачыць ці дым, ці агонь, ці якую-небудзь іншую прымету яго разбуральнага дзеяння, але ўбачыў толькі цёмна-сіняе неба з адзінокай зоркаю і белы туман, які слаўся па зямлі. І ніводнага выбуху з таго боку, ніводнага выстралу ў адказ. Усё сціхла. Прайшла пакутлівая мінута.

— Што здарылася? — спытаў святар, стоячы побач са мною.

— Адзін бог ведае! — адказаў я.

Праляцеў і знік кажан. Здалёк данёсся і замёр шум галасоў. Я глянуў на марсіяніна; ён хутка рухаўся на ўсход паўз бераг рэчкі.

Я чакаў, што вось-вось на яго накіруюць агонь якой-небудзь прыхаванай батарэі, але начная ціша не парушалася. Фігура марсіяніна памяншалася і неўзабаве яна знікла ў тумане ў густой цемнаце. Падагрэтыя цікаўнасцю, мы ўзабраліся яшчэ вышэй. Каля Санбэры, засланяючы гарызонт, віднелася нейкая цёмная пляма нахштальт свежанасыпанага канічнага пагорка. Над Уолтанам, за ракою, мы заўважылі гэткае ж узвышэнне. Гэтыя дзве плямы, падобныя на пагоркі, на нашых вачах цямнелі і распаўзаліся.

Падпарадкоўваючыся незразумеламу імпульсу, я зірнуў на поўнач і ўбачыў там трэці чорны, задымлены пагорак.

Было надзвычай ціха. Толькі далёка на паўднёвым усходзе сярод цішыні пераклікаліся марсіяне. Затым паветра зноў здрыганулася ад аддаленага выбуху іх гарматаў. Зямная артылерыя маўчала.

Мы тады не маглі зразуець, што адбываецца; пазней я даведаўся, што азначалі гэтыя злавесныя чорныя хмары, якія распаўзаліся ў цемры. Кожны марсіянін са сваёй пазіцыі на той агромністай падкове, арыентуючыся на нейкі невядомы сігнал, страляў са сваёй пушкі-трубы па пагорках, лясках, групах дамоў, па ўсім, што магло служыць схоўкай нашых гарматаў. Адны марсіяне выпусцілі па снараду, другія па два, як, напрыклад, той, якога мы бачылі. Марсіянін каля Рыплі, кажуць, выпусціў не менш чым пяць. Стукнуўшыся аб зямлю, снарады раколваліся — яны не ўзрываліся, — і тады ж над імі ўздымалася воблака шчыльнай цёмнай пары, потым воблака асядала, утвараючы вялізны чорны газавы пагорак, які паволі распаўзаўся па зямлі. Дотык гэтага газу, удых яго атрутных кольцаў заканчваліся смерцю для ўсяго жывога.

Гэты газ быў цяжкі, цяжэйшы нават за самы густы дым; пасля імклівага ўзлёту ён асядаў на зямлю і заліваў яе, быццам вадкасць, сцякаючы з пагоркаў і накіроўваючыся ў лагчыны, адхоны, у руслы рэк, падобна да таго, як сцякае вуглекіслата пры выхадзе з трэшчынаў вулкана. Пры судакрананні газу з вадой адбывалася нейкая хімічная рэакцыя, а паверхня вады ў тую ж хвіліну пакрывалася пылападобным накіпам, які вельмі паступова асядаў. Гэты накіп не раствараўся, таму, нягледзячы на ядавітасць газу, вяду пасля выдалення з яе асадку можна было піць бяшкродна для здароўя. Гэты газ не дыфундзіраваў, як усякі іншы газ. Ён вісеў пластамі, паволі сцякаў па схілах, не расейваўся на ветры, малапамалу змешваўся з туманам і атмасфернай вільгаццю і асядаў на зямлю ў выглядзе пылу. Мы да гэтага часу нічога не ведаем пра састаў гэтага газу; вядома толькі, што ў яго ўваходзіў нейкі новы элемент, які даваў чатыры лініі ў блакітнай частцы спектру.

Гэты чорны газ так шчыльна прылягаў да зямлі (раней нават, чым пачыналася асяданне), што на вышнім пяці-дзесяці футаў, на стрэхах, у верхніх паверхх высо-

кіх дамоў і на высокіх дрэвах можна было ўратавацца ад яго; гэта пацвердзілася той жа ноччу ў Стрыт-Кобхеме і Дзітане.

Чалавек, які выратаваўся ў Стрыт-Кобхеме, перадаваў дзіўныя падрабязнасці аб кольцавым патоку гэтага газу; ён глядзеў уніз з царкоўнай званіцы і бачыў, як дамы, паселішчы выступалі з чарнільнай цемнаты, быццам здані. Ён прасядзеў там паўтара дня, знясілены стомленасцю, голадам і холадам. Зямля пад блакітным небам здавалася пакрытай чорным аксамітам; дзе-нідзе ў промнях сонца выступалі чырвоныя дахі і зялёныя вершаліны дрэваў; кусты, брамы, хлявы, прыбудоўкі і сцены дамоў здаваліся пакрытымі чорным флёрам.

Так было і ў Стрыт-Кобхеме, дзе чорны газ сам па сабе асеў на зямлю. Увогуле ж марсіяне, пасля таго, як газ выконваў сваё прызначэнне, ачышчалі паветра, накіроўваючы на газ струмень пары.

Тое самае зрабілі яны і з воблакам газу непадалёк ад нас; мы назіралі гэта пры святле зорак з вакна пакінутага дома ў Верхнім Галіфордзе, куды вярнуліся. Мы бачылі, як мільгацелі пражэктары па Рычманд-Хіле і Кінгстан-Хіле. Каля адзінаццаці гадзін у вокнах задрыжалі шыбы, і мы пачулі грукат устаноўленых там цяжкіх асадных гарматаў. Каля чвэрці гадзіны з паўзамі працягвалася страляніна наўздагад па нябачных пазіцыях марсіянаў каля Хэмптана і Дзітана; затым бледныя промні пражэктараў патухлі і змяніліся барвовым зарывам.

Неўзабаве ўпаў чацвёрты цыліндр — яркі зялёны метэор — у Бушы-парку, як я потым даведаўся. Яшчэ раней, чым загаварылі гарматы на пагорках каля Рычманда і Кінгстана, аднекуль з паўднёвага захаду чуваць была хаатычная кананада; магчыма, гарматы стралялі наўздагад, пакуль чорны газ не ўсмерціў артылерыстаў.

Марсіяне, дзейнічаючы метадычна, як людзі, што выкурваюць асінае гняздо, разлівалі гэты ўдушны газ па ваколіцах Лондана. Канцы падковы паволі разыходзіліся, пакуль нарэшце ланцуг марсіянаў не рушыў па прамой ад Гонвела да Кумба і Молдзена. Усю ноч рухаліся наперад смертаносныя трубы. Ніводнага разу пасля таго, як марсіянін быў збіты з трыножка каля Сент-Джордж-Хіла, не ўдалося нашай артылерыі пацэліць хоць бы ў аднаго з іх. Яны паўсюдна пускалі чорны газ, дзе толь-

кі маглі быць прыхаваныя нашы гарматы, а там, дзе пушкі стаялі без маскіроўкі, яны карысталіся цеплавым промнем.

Апоўначы палаючыя па схілах Рычманд-парка дрэвы і зарыва над Кінгстан-Хілам асвяцілі воблака чорнага газу, якое клубілася па ўсёй даліне Тэмзы і разгортвалася да самага гарызонта. Два марсіянiны паволі расхаджвалі па гэтай мясцовасці, накіроўваючы на зямлю свісцячыя струмені пары.

Гэтай ноччу марсіяне чамусьці ашчаджалі свой цеплавы прамень, магчыма, што ў іх быў абмежаваны запас матэрыялу для яго вытворчасці, ці таму, што яны не хацелі ператварыць краіну ў пустыню, а толькі задушыць супраціўленне, якое ім аказвалася. Зразумела, гэта ім удалося. Ноч на панядзелак была апошняй ноччу арганізаванай барацьбы з марсіянамі. Пасля гэтага ніхто ўжо не адважыўся выступіць супраць іх, любое супраціўленне здавалася безнадзейным. Нават экіпажы тарпедных катэраў і мінаносцаў, якія падняліся ўверх па Тэмзе з хуткастрэльнымі пушкамі, адмовіліся заставацца на рацэ, узбунтаваліся і пайшлі ў мора. Адзінае, на што людзі адважыліся пасля гэтай ночы, — гэта закладка мін і наладжванне лавушак, але нават і гэта рабілася не планерна.

Можна толькі ўявіць лес батарэяў Эшэра, якія так напружана вычэквалі ў змроку. Там загінулі ўсе. Уявіце сабе чаканне насцярожаных афіцэраў, гарматную прыслугу, якая падрыхтавалася да залпу, складзеныя каля гармат снарады, абозную прыслугу каля лафетаў з коньмі, штацкіх гледачоў, жадаючых падысці як мага бліжэй, вячэрнюю цішыню, санітарныя фургоны і палаткі паходнага лазарэта з абпаленымі і раненымі з Уэйбрыджа. Затым глухі выбух выстралаў марсіянаў і шалёны снарад, які праляцеў над дрэвамі і дамамі і ўпаў у суседнім полі.

Можна ўявіць сабе здзіўленне і перапалох людзей, якія ўбачылі рухомыя кольцы і завіткі наступаючага чорнага воблака, што ператварала прыцемкі ў густы адчувальны змрок; незразумелы і няўлоўны вораг наганяе свае ахвяры; бягуць і падаюць коні, людзі, ахопленыя панікай; жаклівыя крыкі, кінутыя гарматы; людзі, якія курчацца на зямлі... — і шырокі чорны газавы конус. Потым ноч і смерць — і маўкліва-дымавая павалока над мерцвякамі.

На світанні чорны газ разліўся па вуліцах Рычманда. Урад не мог кіраваць народам; апошняе, што ён мог, — заклікаць насельніцтва Лондана ўцякаць.

XVI

ЭВАКУАЦЫЯ З ЛОНДАНА

Лёгка ўявіць сабе тую віратлівую хвалю страху, якая пракацілася па найвялікшым горадзе свету ў пядзелак раніцою, — ручэй бежанцаў станавіўся бурным патокам, які пеніўся вакол вакзалаў, ператвараўся ў шалёны вадаварот каля суднаў на Тэмзе і рушыў усімі магчымымі шляхамі на поўнач і ўсход. Каля дзесяці гадзін паніка ахапіла паліцыю, апоўдні — чыгуначную адміністрацыю: адміністрацыйныя службы гублялі сувязь паміж сабою, губляліся ў людской плыні і знікалі на абломках сацыяльнага арганізма, які хутка распадаўся.

Усе чыгуначныя лініі на поўнач ад Тэмзы і жыхары паўднёва-ўсходняй часткі горада былі папярэджаны яшчэ апоўначы ў нядзелю, ужо ў дзве гадзіны ўсе цяжкікі былі перапоўнены, людзі адчайна змагаліся за месцы ў вагонах. К тром гадзінам даўка і бойка распачаліся і на Бішопсгейт-стрыт; стралялі з рэвальвераў, пускалі ў ход нажы, а палісмены, пасланыя рэгуляваць рух, стомленыя і азвярэлыя, збівалі дубінкамі людзей, якіх яны павінны былі ахоўваць.

Неўзабаве машыністы і качагары не захацелі вяртацца ў Лондан; людскія натоўпы адхлынулі ад вакзалаў і рынуліся да шасейных дарог, якія вялі на поўнач. Апоўдні каля Борнса бачылі марсіяніна; воблака павольна асядаючага чорнага газу паўзла па Тэмзе і раўніне Ламбет, адрэзаўшы дарогу цераз масты. Другое воблака папаўзла па Ілінгу і акружыла невялічкую кучку апалелых людзей на Касл-Хіле; яны засталіся жывыя, але выбрацца не маглі.

Пасля марнай спробы трапіць на паўночна-заходні цяжнік у Чок-Фарме, калі ён, перапоўнены яшчэ на таварнай платформе, пачаў пракладаць сабе шлях праз раз'юшаны натоўп і некалькі здаравенных малайцоў ледзь стрымлівалі публіку, якая намервалася разбіць машыністу галаву аб топку, мой брат выйшаў на Чок-

Фарм-роўд, перайшоў дарогу, лавіруючы сярод рою імклівых экіпажаў, і, на шчасце, апынуўся адным з першых пры разгроме веласіпеднага магазіна. Пярэдня шына веласіпеда, які ён захапіў, лопнула, калі ён выцягваў машыну праз акно, але тым не менш, толькі злёгка параніўшы кісьць рукі ў сутычцы, ён сеў і паехаў. Шлях па крутым адхоне Хаверсток-Хіла быў завалены перакуленымі экіпажамі, і брат павярнуў на Белсайз-роўд.

Такім чынам ён выбраўся з ахопленага панікай горада і к сямі гадзінам дасягнуў Эджуэра, галодны і зняможы, але затое значна апырэдзіў паток бежанцаў. Паўз дарогу стаялі мясцовыя жыхары, цікаўныя і збітыя з панталыку. Яго абагналі некалькі веласіпедыстаў, некалькі коннікаў і два аўтамабілі. За мілю ад Эджуэра лопнуў вобад кола, ехаць далей было немагчыма. Ён кінуў веласіпед каля дарогі і пяхком дабраўся да вёскі. На галоўнай вуліцы было адчынена некалькі лавак; жыхары тоўпіліся на тратуарах, стаялі каля дзвярэй і вокнаў, здзіўлена глядзелі на незвычайнае шэсце бежанцаў, якое толькі яшчэ пачыналася. Брату папанцавала перакусіць у гасцініцы.

Ён хадзіў па Эджуэры, не ведаючы, што рабіць далей. Натоп бежанцаў усё павялічваўся. Многія, як і брат, хацелі б застацца там. Аб марсіях нічога новага не паведамлялася.

Дарога ўжо напоўнілася бежанцамі, але яшчэ прайсці было можна. Спачатку было больш веласіпедыстаў, затым паявіліся хуткасныя аўтамабілі, прыгожыя кебы, каляскі; пыл слупом стаяў на дарозе да самага Сент-Олбенса.

Успомніўшы, відаць, пра сваіх сяброў у Чэлмсфардзе, брат вырашыў прайсціся ціхім прасёлкам, які цягнуўся на ўсход. Калі перад ім вырас плот, брат пералез праз яго і накіраваўся па сцежцы на паўночны ўсход. Ён прайшоў па некалькіх вёсачках, назваў якіх не ведаў. Зрэдку трапляліся бежанцы. Каля Хай-Барнета, на зарослай травой дарозе, ён сустрэўся з дзвюма жанчынамі, якія сталі яго спадарожніцамі. Ён дагнаў іх якраз своечасова, каб памагчы ім.

Пачуўшы крыкі, ён хуценька завярнуў за вугал і ўбачыў двух мужчын, якія спрабавалі высадзіць жанчын з каляскі; трэці трымаў за аброць напалоханага поні. Адна з жанчын, невялікага росту, у белай сукенцы, крыча-

ла; другая ж, стройная brunетка, біла дубцом па твары мужчыну, які схпіў яе за руку.

Брат імгненна ацаніў сітуацыю і з крыкам кінуўся на дапамогу жанчынам. Адзін з нападаючых пакінуў жанчыну і павярнуўся да яго; брат, выдатны баксёр, бачачы, што бойка непазбежная, напаў першы і адным ударам зваліў яго пад калёсы.

Тут было не да рыцарскай ветлівасці, і брат, аглушыўшы ўдарам нагі першага, схпіў за каўнер другога нападаючага, які трымаў за руку маладзейшую жанчыну. Ён пачуў тупат капытоў; дубец слізгануў па яго твары, і трэці праціўнік нанёс яму моцны ўдар у пераносіцу; той, якога ён трымаў за каўнер, вырваўся і кінуўся ўцякаць па прасёлку ў той бок, адкуль падышоў брат.

Аглушаны ўдарам, брат апынуўся сам-насам з суб'ектам, які толькі што трымаў поні; каляска аддалялася, віхляючыся то ў адзін, то ў другі бок; абедзве жанчыны, павярнуўшыся, сачылі за валтузнёй. Праціўнік, вялізны дзяціна, рыхтаваўся нанесці другі ўдар, але брат апярэдзіў яго, стукнуўшы ў чэлюсьць. Пасля, бачачы, што застаўся адзін, брат вывернуўся ад удару і пабег па прасёлку следам за каляскай, а за ім гнаўся праціўнік; другі, які быў уцёк, спыніўся, павярнуў назад і цяпер бег за ім зводдалеку.

Раптам брат спатыкнуўся і ўпаў; самы блізкі ад яго праціўнік спатыкнуўся аб яго і таксама ўпаў; і брат, ухачпіўшыся на ногі, зноў апынуўся сам-насам з двума праціўнікамі. У яго была мала надзеі справіцца з імі, але ў гэты час стройная brunетка хуценька спыніла поні і падбегла на дапамогу. У яе, як аказалася, быў рэвальвер, але ён ляжаў пад сядзеннем, калі на іх напалі. Яна выстраліла з адлегласці ў шэсьць ярдаў, ледзь не трапіўшы ў брата. Менш храбры грабежнік пусціўся ўцякаць, яго калега — за ім, праклінаючы яго баязлівасць. Або два спыніліся непадалёку на прасёлку каля трэцяга з нападаючых, які нерухома ляжаў на зямлі.

— Вазьміце, — прамовіла стройная жанчына, перадаючы брату свой рэвальвер.

— Сядайце ў каляску, — сказаў брат, выціраючы кроў з рассечанай губы.

Яна моўчкі павярнулася, і яны разам з братам, цяжка дыхаючы, падышлі да жанчыны ў белай сукенцы; жанчына ледзь стрымлівала напалоханага поні.

Грабежнікі больш не нападзілі. Азірнуўшыся, брат убачыў, што яны аддаляюцца.

— Я сяду тут, калі можна, — сказаў ён, ускарабкаўшыся на вольнае сядзенне. Брунетка аглянулася праз левае плячо.

— Дайце мне лейцы, — сказала яна і сцэбанула поні. Праз хвіліну зніклі за павароткаю.

Такім чынам, зусім нечакана брат, задыханы, з рассечанай губою, з апухлым падбародкам і акрываўленымі пальцамі, апынуўся ў калясцы разам з дзвюма жанчынамі на незнаёмай дарозе.

Ён даведаўся, што адна з іх жонка, а другая — малодшая сястра доктара з Стэнмора, які, вяртаючыся ноччу з Піннера ад цяжка хворага, пачуў на адной з чыгуначных станцый аб набліжэнні марсіянаў. Ён паспешна адправіўся дамоў, разбудзіў жанчын — прыслуга ад'ехала ад іх за два дні перад гэтым, — упакаваў такую-сякую правізію, паклаў, на шчасце для брата майго, свой рэвальвер пад сядзенне і сказаў ім, каб яны ехалі ў Эджуэр і селі там на цягнік. Сам ён застаўся апавясціць суседзяў і абяцаў дагнаць жанчын каля паловы пятай раніцаю. Цяпер ужо каля дзевяці, а яго ўсё няма. Спыніцца ў Эджуэры яны не маглі з-за наплыву бежанцаў і, такім чынам, павярнулі на глухую дарогу.

Усё гэта яны расказалі майму брату па дарозе ў Нью-Барнет, дзе і зрабілі прыпынак. Брат абяцаў не пакідаць іх, па крайняй меры да таго часу, пакуль яны не вырашаць, як быць далей, ці пакуль іх не дагоніць доктар. Заспакойваючы жанчын, брат запэўніваў, што ён выдатны стралок, хоць у жыцці не трымаў у руках рэвальвера.

Яны атабарыліся каля дарогі, прыладкаваўшы каля дрэваў поні. Брат расказаў спадарожніцам пра свае ўцёкі з Лондана і паведаміў ім усё, што чуў пра марсіянаў і іх дзеянні. Сонца падымалася ўсё вышэй, і неўзабаве жывая гаворка змянілася марудным чаканнем. Па дарозе прайшло некалькі бежанцаў; ад іх брат даведаўся пра сякія-такія навіны, якія яшчэ больш пацвердзілі яго перакананне ў грандыёзнасці бедства і неабходнасці ўцякаць прэч. Ён сказаў пра гэта сваім спадарожніцам.

— У нас ёсць грошы, — сказала маладзейшая дама і тут жа змоўкла.

Яе вочы сустрэліся з братавымі вачыма, і яна супакоілася.

— У мяне таксама ёсць грошы, — адказаў брат.

Яна паведаміла, што ў іх ёсць трыццаць фунтаў золатам і адна пяціфунтавая крэдытка і выказала меркаванне, што яны змогуць сесці на цягнік у Сен-Олбенсе ці Нью-Барнэце. Брат лічыў, што трапіць на цягнік зусім немагчыма; ён бачыў, як натоўпы лонданцаў чынілі асіды цягнікам і прапанаваў прабрацца праз Эсекс да Гарвіча, а там параходам пераправіцца на кантынент.

Місіс Элфінстон — так звалі даму ў белым — не слухала ніякіх довадаў і хацела чакаць свайго Джорджа; але яе залоўка была вельмі спакойная і разважлівая і ўрэшце рэшт пагадзілася з маім братам. Яны паехалі ў Барнет, намерваючыся перасекчы Вялікую Паўночную дарогу; брат веў за аброць поні, каб захаваць яго сілы. Сонца падымалася, і дзень становіўся вельмі гарачы; бялёсы пясок сляпіў вочы і так нагрэўся пад нагамі, што немагчыма было рухацца наперад. Дрэвы сталі шэрыя ад пылу. Непадалёку ад Барнета пачуўся якісьці аддалены гул.

Стала трапляцца больш народу. Бежанцы ішлі змораныя, панурыя, брудныя, неахвотна адказваючы на распыты. Нейкі чалавек у фрак у прайшоў міма іх, панурыўшы галаву. Яны чулі, як ён гаварыў сам з сабою, і, азірнуўшыся, убачылі, што адной рукою ён схопіў сябе за валасы, а другою біў уяўнага ворага. Пасля гэтага прыступу вар'яцтва ён, не азіраючыся, пайшоў далей.

Калі брат і яго спадарожніцы пад'язджалі да скрыжавання дарог з поўдня Барнета, то ўбачылі ў полі, злева ад дарогі, жанчыну з дзіцем на руках; двое дзяцей пляліся за ёю, а ззаду крочыў муж у бруднай чорнай кашулі, з тоўстай палкаю ў адной руцэ і чамаданам у другой. Потым аднекуль з-за вілаў, што аддзялялі прасёлак ад вялікай дарогі, выехала цялежка, у якую быў запрэжаны ўзмылены чорны поні; кіраваў бледны юнак у кацялку, шэрым ад пылу. На цялежцы сядзелі трое дзяўчат, з выгляду фабрычныя работніцы Іст-Энда, і двое дзяцей.

— Як праехаць на Эджуэр? — спытаў бледны разгублены фурман.

Брат адказаў, што трэба павярнуць налева, і малады чалавек, нават не падзякаваўшы, сцебануў поні.

Брат заўважыў, што будынкi перад ім і фасад тэрасы, якая прымыкала да адной з віл, што стаялі на другім баку дарогі, акутаны блакітнаватай смугой, нібы імглою.

Місіс Элфінстон раптам ускрыкнула, убачыўшы над дамамі чырвоныя языкі полымя, што ўзяцелі ў ярка-сіняе неба. З хаосу гукаў сталі выдзяляцца галасы, грукат колаў, скрып павозак і дробны стук капытоў. Ярдаў за пяцьдзсят ад скрыжавання вузкая дарога крута загіналася.

— О божа мой! — ускрыкнула місіс Элфінстон. — Куды ж вы нас везаце?

Брат спыніўся.

Вялікая дарога мела выгляд скразнога шумлівага людскога патоку, які імкнуў на поўнач. Воблака белага пылу, сіяючы ў промнях сонца, падымалася над зямлёю футаў на дваццаць, ахутвала ўсё густой павалокаю і ні на хвіліну не расейвалася: коні, пешаходы і калёсы ўсялякіх экіпажаў уздымалі ўсё новыя і новыя клубы.

— Дарогу! — чуліся крыкі. — Дайце дарогу!

Калі набліжаліся да скрыжавання, ім здавалася, быццам уязджаюць у пылаючы лес; натоўп шумеў, як полымя, а пыл быў пякучы і едкі. Наперадзе гарэла віла, паддаючы страху, і клубы чорнага дыму слаліся па дарозе.

Міма прайшлі два мужчыны. Потым якаясьці жанчына, забруджаная і заплаканая, з цяжкім пакункам. Невядома чый паляўнічы сабака, напалоханы і разгублены, зрабіў некалькі кругоў вакол каляскі і збег, калі брат цыкнуў на яго.

Наперадзе, наколькі сягала вока, уся дарога ад Лондана здавалася бурлівым патокам брудных людзей, якія штурхалі адзін аднаго і нібы каціліся паміж двума радамі вілаў. Каля павароткі дарогі з чорнага людскога месіва выступалі асобныя твары і фігуры, потым яны праносіліся міма і зноў зліваліся ў скразную масу, амаль пакрытаю воблакам пылу.

— Прапусціце!.. — даносіліся крыкі. — Дарогу, дарогу!

Рукі тых, хто ішоў ззаду, упіраліся ў пярэдніх. Брат вёў за аброць поні. Падхоплены натоўпам, брат паволі, крок за крокам, прасоўваўся наперад.

У Эджуэры адчувалася хваляванне людзей, у Чок-Фарме была паніка — здавалася, што тут чыніцца перасяленне народаў. Цяжка апісаць гэтыя скопішчы. Па абочыне дарогі пляліся пешаходы, ратуючыся ад экіпажных калёсаў, сутыкаючыся, спатыкаючыся, падаючы ў канаву.

Павозкі і экіпажы цягнуліся ўшчыльную. Больш шустрыя і нецярплівыя вырываліся наперад, прымушаючы пешаходаў ціснуцца да платоў і варотаў вілаў, якія стаялі абাপал дарогі.

— Хутчэй, хутчэй! — чуліся крыкі. — Дарогу! Яны ідуць!

У адной павозцы стаяў сляпы дзядуля ў мундзіры Арміі выратавання. Ён размахваў рукамі са скручанымі пальцамі і крычаў: «Вечнасць, вечнасць!» Ён ахрып, але крычаў так рэзка, што брат яшчэ доўга чуў яго пасля таго, як той схваўся ў воблаку пылу. Многія з тых, хто ехаў у экіпажах, без толку сцёбалі коней і лаялі адзін аднаго; некаторыя сядзелі нерухома, абяздоленыя, разгубленыя; іншыя кусалі рукі ад смагі ці ляжалі ў павозках, бяссільна выпрастаўшыся. Вочы коней наліліся кроўю, лейцы былі пакрыты пенаю.

Тут было мноства кебаў, калясак, фургонаў, цяляжак, паштовая карэта, павозка зборшчыка смецця з надпісам «Прыход св. Панкрація», вялікая платформа для дошак, перапоўненая абарванцамі. Кацілася фура для перавозкі піва, колы яе былі запырсканы кроўю.

— Дайце дарогу! — раздаліся крыкі. — Дарогу!

— Вечнасць, вечнасць! — даносілася, як рэха, здалёк.

Тут былі жанчыны, бледныя і сумныя, добра апранутыя, з заплаканымі і зморанымі дзецьмі; дзеці былі ўсе ў пыле, ледзь перастаўлялі ногі. З многімі жанчынамі ішлі іх мужы, то клапатлівыя, то зласлівыя і хмурыя. Тут жа пракладвалі сабе дарогу абарванцы ў выцвілых цёмных лахманах, з дзікімі вачыма; яны гучна крычалі і цынічна лаяліся. Побач з рослымі рабочымі, якія энергічна прабіраліся наперад, цясніліся нікчэмныя растрэпаныя людзі, падобныя па вопратцы на клеркаў ці прыказчыкаў; брат убачыў раненага салдата, чыгуначных насільшчыкаў і якуюсьці бедную жанчыну ў паліто, накінутым паверх начной кашулі.

Але, нягледзячы на ўсю разнастайнасць, людзі ў гэтым натоўпе былі нечым падобныя. Усе былі напалоханыя, змучаныя, адчувалася, што ўсіх гоніць страх. Усякі шум наперадзе, на дарозе, спрэчка з-за месца ў павозцы прымушалі ўвесь натоўп паскараць хаду; нават людзі (настолькі напалоханыя і змучаныя, што ў іх падгіналіся калені), быццам гальванізаваныя страхам, станавіліся на імгненне больш энергічныя. Гарачыня і пыл стамі-

лі натоўп. Скура перасохла, губы пачарнелі і патрэскаліся. Усіх мучыла смага, усе стаміліся, усе выбіліся з сілы. Паўсюль чуліся спрэчкі, папрокі, знямоглыя стогны; у большасці былі хрыплыя і слабыя галасы. Увесь натоўп пастаянна выкрыкваў, як прыпеў:

— Хутчэй, хутчэй! Марсіяне ідуць!

Некаторыя спыняліся і адыходзілі ў бок ад людскога патоку. Прасёлак, на якім стаяла каляска, выходзіў на пашу і здаваўся адгалінаваннем лонданскай дарогі. Яго запаланяў бурны прыліў, натоўп адцясняў сюды больш слабых; пастаяўшы тут і адпачыўшы, яны зноў кідаліся ў гэты ўдушлівы патак. Пасярод дарогі ляжаў чалавек з аголенай нагой, перавязанай акрываўленай анучай, і над ім схіліліся двое. Шчасліўчык, у яго знайшліся сябры.

Маленькі дзядуля, з пастрыжанымі па-ваеннаму вусамі, у брудным чорным фрэнчы, выбраўся, накульгваючы, з той даўкі, сеў на зямлю, зняў чаравік — шкарпэтка была ў крыві, і вытрас дробныя каменьчыкі і зноў абуў. Дзяўчынка гадоў васьмі-дзесяці кінулася на зямлю каля плота непадалёк ад майго брата і расплакалася:

— Не магу больш ісці! Не магу!

Брат, ачнуўшыся ад здранцвення, пачаў суцяшаць дзяўчынку, падняў яе і аднёс да міс Элфінстон. Дзяўчынка напалохана прыціхла:

— Элен! — жаласліва крычала якаясьці жанчына ў натоўпе. — Элен!

Дзяўчынка раптам вырвалася з рук брата з крыкам: «Мама!»

— Яны ідуць, — сказаў чалавек, які ехаў верхам на кані па прасёлку.

— Прэч з дарогі, эй вы! — крычаў, прыпадняўшыся на драбінах, нейкі фурман. Брат убачыў закрытую карэту, якая паварочвала на прасёлак.

Пешаходы расступіліся, рассоўваючы адзін аднаго, каб не трапіць пад каня. Брат адвёў поні бліжэй да плота, карэта праехала міма і спынілася на павароце. Гэта была карэта з дышлем для пары, але запрэжаны быў толькі адзін конь.

Брат ледзь убачыў праз воблака пылу, як двое мужчын вынеслі кагосьці з карэты на белых насілках і асцярожна паклалі на траву пад прысадамі.

Адзін з іх падбег да брата.

— Ці ёсць тут дзе-небудзь вада? — спытаў ён. — Ён памірае, піць просіць... Гэта лорд Гарык.

— Лорд Гарык? — усклікнуў брат. — Каронны суд-
дзя?

— Дзе тут вада?

— Можа, у адным з гэтых дамоў ёсць водаправод, — сказаў брат. — У нас вады няма, я баюся запыніць сваіх.

Чалавек пачаў прасоўвацца праз натоўп да варотаў
вуглавога дома.

— Наперад! Наперад! — крычалі людзі, напіраючы на
яго. — Яны ідуць! Не затрымлівайце!

Брат убачыў барадатага мужчыну з арліным профі-
лем, у руцэ ён трымаў невялікі сакваяж; сакваяж рас-
крыўся, з яго пасыпаліся залатыя рэчы, са звонам пада-
ючы на зямлю і коцячыся пад ногі людзей і коней. Ба-
радаты мужчына спыніўся, тупа гледзячы на рассыпа-
нае золата; аглобля кеба стукнула яму ў плячо; ён пахіс-
нуўся, ледзь не трапіўшы пад кола.

— Дарогу! — крычалі яму. — Не спыняйцеся!

Як толькі кеб праехаў, барадаты мужчына кінуўся на
зямлю, працягнуў руку да кучы манет і пачаў соваць іх
прыгаршчамі ў кішэні. Раптам над ім уздыбіўся конь;
мужчына прыўзняўся, але тут жа ўпаў пад капыты.

— Стой! — закрычаў брат і, адштурхнуўшы якуюсьці
жанчыну, кінуўся наперад, каб схапіць каня за аброць.

Але перш чым брат паспеў гэта зрабіць, пачуўся
крык, і скрозь клубы пылу ён убачыў, як кола праехала
па спіне таго чалавека. Фурман сцэбануў пугаю падбег-
шага брата. Гул натоўпу аглушыў яго. Няшчасны кур-
чыўся ў пыле сярод залатых манет і не мог падняцца;
кола, пераехаўшы цераз яго, пашкодзіла пазваночнік, і
ніжняя частка яго цела была паралізавана. Брат спраба-
ваў спыніць наступны экіпаж. Нейкі чалавек верхам на
вараным кані захацеў яму памагчы.

— Адцягніце яго з дарогі! — крыкнуў ён.

Брат схапіў за каўнер упаўшага і пачаў цягнуць яго
ў бок, але той усё намагаўся падабраць манеты і моцна
біў брата па руцэ кулаком, напоўненым золатам.

— Не спыняйцеся, праходзьце! — злосна крычалі зза-
ду. — Дарогу, дарогу!

Пачуўся трэск, і дышаль карэты стукнуўся аб павоз-
ку, якую спыніў мужчына на вараным кані. Брат павяр-
нуўся, а чалавек з залатымі манетамі злаўчыўся і ўкусиў
яго за руку. Вараны конь шарахнуўся, а конь з павозкай
пранёся міма, ледзь не крануўшы брата капытом. Ён

выпусціў упаўшага і адскочыў убок. Ён бачыў, што злосць змянілася жахам на твары скурчанага на зямлі няшчаснага; у наступны момант брата адцяснілі, ён таго чалавека ўжо не бачыў і з цяжкасцю вярнуўся на прасёлак.

Ён убачыў, што міс Элфінстон закрыла вочы рукою, а маленькі хлопчык з дзіцячай цікаўнасцю шырока расплюшчанымі вачамі глядзеў на пыльную чорную кучу пад коламі хуткіх экіпажаў.

— Едзьма назад! — крыкнуў брат і пачаў паварочваць поні. — Нам не прабіцца праз гэта пекла.

Яны праехалі сто ярдаў у адваротным напрамку, пакуль ашалелы натоўп не знік за паваротам. Праезджаючы міма канавы, брат убачыў пад плотам мярцвяна-бледны, пакрыты потам, скрыўлены твар паміраючага. Абедзве жанчыны сядзелі моўчкі, іх калацілі дрыжкікі.

За паваротам брат спыніўся. Мис Элфінстон была вельмі бледная; яе невестка плакала і забылася нават пра свайго Джорджа. Брат таксама быў шакіраваны і разгублены. Крыху ад'ехаўшы ад шашы, ён зразумеў, што другога выйсця няма, як зноў паспрабаваць яе перасекчы. Ён рашуча павярнуўся да міс Элфінстон.

— Мы ўсё жа павінны там праехаць, — сказаў ён і зноў павярнуў поні.

Другі раз за гэты дзень дзяўчына пераканалася, што яшчэ мае сілы. Брат кінуўся наперад і спыніў нейкага каня, запрэжанага ў кеб, каб міс Элфінстон магла праехаць. Кеб зачাপіўся колам і абламаў крыло каляскі. У наступны момант патак падхапіў іх і панёс. Брат, з чырвонымі рубцамі на твары і руках ад біча фурмана, які кіраваў кебам, ускочыў у каляску і ўзяў лейцы.

— Цэлься ў чалавека ззаду, — сказаў ён, перадаючы рэвальвер міс Элфінстон, — калі ён будзе надта напіраць... Не, цэлься лепш у яго каня.

Ён паспрабаваў праехаць правым краем і перасекчы дарогу. Але не ўдалося, давялося змяшацца з патокам і рухацца па цячэнні. Разам з натоўпам яны пакінулі Чыпінг-Барнет і ад'ехалі амаль на мілю ад цэнтра горада, перш чым ім удалося прабіцца на другі бок дарогі. Вакол быў нечуваны шум, даўка, але ў горадзе і за горадам дарога некалькі разоў разгаліноўвалася, і натоўп крыху паменшаў.

Яны накіраваліся на ўсход праз Хэдлі і тут па абодвух баках дарогі ўбачылі мноства людзей, якія пілі

прама з ракі і біліся з-за месца каля вады. Яшчэ далей, з пагорка паблізу Іст-Барнета, яны бачылі, як удалечыні паволі, без гудкоў, адзін за адным рухаліся побач два цягнікі; не толькі вагоны, але нават тэндары з вугалем былі аблеплены народамі. Магчыма, гэтыя цягнікі запаўняліся пасажырамі яшчэ да Лондана, таму што з-за панікі пасадка на цэнтральных вакзалах была абсалютна немагчымай.

Неўзабаве яны спыніліся адпачыць: усе трое стаміліся ад перажытых хваляванняў. Яны адчувалі першыя прыступы голаду, ноч была халодная, ніхто з іх не адважыўся заснуць. У прыцемках міма іх стаянкі праходзілі бежанцы, ратуючыся ад невядомай небяспекі, — яны ішлі ў той бок, адкуль прыехаў брат.

XVII

«ГРАМАВЕРЖАЦ»

Калі б марсіяне хацелі толькі разбурэння, то яны маглі б тады ж, у панядзелак, знішчыць усё насельніцтва Лондана, пакуль яно ціха расцякалася па бліжэйшых графствах. Не толькі па дарозе к Барнету, але і па дарозе к Эджуэру і Уолтхем-Эбі, і на ўсход к Саўсэндру і Шубэрынесу, на поўдзень ад Тэмзы, к Дзілю і Бродстэрсу імкнуўся такі ж дзікі натоўп. Калі б гэтай чэрвеньскай раніцай хто-небудзь, падняўшыся на паветраным шары ў асляпляльную нябесную сінь, зірнуў на Лондан зверху, то яму падалося б, што ўсе паўночныя і ўсходнія дарогі, якія разыходзяцца ад гіганцкага клубка вуліцаў, спярэшчаныя чорнымі кропкамі; кожная кропка — гэта чалавек, ахоплены смяртэльным страхам і адчаем. У канцы папярэдняга раздзела я перадаў аповяд свайго брата пра дарогу цераз Чыплінг-Барнет, каб паказаць чытачам, як успрымаў поблізу гэты рой чорных кропак адзін з бежанцаў. Ні разу яшчэ за ўсю гісторыю не рухалася і не пакутавала разам такое мноства людзей. Легендарныя полчышчы готаў і гунаў, вялізныя орды азіятаў падаліся б толькі кропляю ў гэтым патоку. Гэта быў стыхійны масавы рух, панічны, масавыя ўцёкі, усеагульныя і жажлівыя, без усялякага парадку, без пэўнай мэты; шэсць мільёнаў людзей, бяззбройных, без запасаў харчу, імкнуліся кудысьці на

злом галавы. Гэта было пачаткам падзення цывілізацыі, гібелі чалавецтва.

Прама пад сабою паветраплавальнік убачыў бы сетку доўгіх шырокіх вуліцаў, дамы, цэрквы, плошчы, скрыжаванні, сады, ужо бязлюдныя, распасцёртыя, нібы вялізная карта, запэцканая ў той частцы, дзе абазначаны паўднёвыя раёны горада. Над Ілінгам, Рычмандам, Уімблдонам быццам якоесьці злавеснае пяро накапала чарнільныя кляксы. Няспынна, нястрымна кожная клякса пашыралася і расцякалася, распаўзаючыся ва ўсе бакі і хутка перавальваючыся цераз узгоркі ў які-небудзь адкрыты роў, — так расплываецца чарнільная пляма на прамакальнай паперы.

Далей, за блакітнымі ўзгоркамі, што падымаюцца на поўдзень ад ракі, расходжвалі марсіяне ў сваёй зіхатлівай брані, спакойна і метадычна выпускаючы ў той або іншы раён ядавітае воблака газу; затым яны расейвалі газ струменямі пары і няспешна займалі заваёваную тэрыторыю. Яны, магчыма, не імкнуліся ўсё вынішчыць, хацелі толькі выклікаць поўную дэмаралізацыю і, такім чынам, зламаць усякае супраціўленне. Яны ўзрывалі паравыя склады, пераразалі тэлеграфныя правады і псавалі ў розных месцах чыгуначнае палатно. Яны як бы падразалі чалавецтву падкаленную жылу. Відаць, яны не спяшаліся пашырыць зону сваіх дзеянняў і ў гэты дзень не пайшлі далей цэнтра Лондана. Магчыма, што значная колькасць лонданскіх жыхароў заставалася ў сваіх дамах у панядзелак раніцою. Дакладна вядома, што многія з іх былі задушаны чорным газам.

Да полудня лонданскі Пул меў дзівоснае відовішча. Параходы і другія судны яшчэ стаялі там, і за пераезд прапаноўваліся вялікія грошы. Кажуць, што многія кідаліся ў ваду да суднаў, іх адштурхоўвалі бусакамі, і яны танулі. Каля гадзіны дня пад аркамі моста Блэкфваер паказаліся тонкія струменьчыкі чорнага газу. У той жа момант увесь Пул ператварыўся ў арэну страшэннага перапалоху, барацьбы і звалкі; мноства лодак і катэраў стоўпілася ў паўначнай арцы Моста Таўэр, і матросы і грузчыкі адчайна адбіваліся ад натоўпу, які напіраў з берага. Некаторыя нават спускаліся ўніз па апорах маставых...

Калі праз гадзіну за Вестмінстэрам паявіўся першы марсіянін і накіраваўся ўніз па рэчцы, за Лаймхаўзам плавалі толькі абломкі.

Я ўжо ўспамінаў пра пяты цыліндр. Шосты ўпаў каля Уімблдона. Брат, ахоўваючы сваіх спадарожніц, якія спалі ў калясцы на лузе, бачыў зялёную ўспышку агню далёка за пагоркамі. У аўторак, усё яшчэ спадзеючыся выехаць морам, яны прадаўжалі прабірацца з натоўпам бежанцаў да Колчэстара. Чуткі пра тое, што марсіяне ўжо захапілі Лондан, пацвердзіліся. Іх заўважылі каля Хайгента і нават каля Нісдона. Мой брат убачыў іх толькі на наступны дзень.

Неўзабаве натоўп бежанцаў выгаладаўся, патрэбны былі харчы. Галодныя людзі не дырымоніліся з чужой маёмасцю. Фермеры вымушаны былі са зброяй у руках абараняць свае жывёльныя двары, гумны і яшчэ не сабраны з палёў ураджай. Некаторыя бежанцы, як і мой брат, павярнулі на ўсход. Былі сярод іх такія смельчакі, якія ў пошуку харчу вярталіся назад у бок Лондана. Гэта былі галоўным чынам жыхары паўночных прадмесцяў, якія ведалі пра чорны газ толькі па чутках. Гаварылі, што каля паловы членаў урада сабралася ў Бірмінгеме і што вялікая колькасць выбуховых рэчываў была падрыхтавана для закладкі аўтаматычных мін графства Мідлена.

Брат чуў таксама, што мідленская чыгуначная кампанія аднавіла, выправіла пашкоджанні, прычыненыя ў першы дзень панікі, і цягнікі зноў ідуць на поўнач ад Сент-Олбенса, каб паменшыць наплыў бежанцаў у вакольныя графствы. У Чыпінг-Онгары вісела аб'ява, што ў паўночных гарадах ёсць вялікія запасы мукі і што ў бліжэйшыя суткі хлеб будзе размеркаваны паміж галадаючымі. Але гэта паведамленне вымусіла брата памяняць свой план: яны ўвесь дзень рухаліся на ўсход і нідзе не бачылі абяцанай раздачы хлеба. Ды і ніхто гэтага не бачыў. Гэтай ноччу на Прымроз-Хіле ўпаў сёмы цыліндр. Ён упаў у час дзяжурства міс Элфінстон. Яна дзяжурыла ноччу папераменна з братам і бачыла, як цыліндр падаў.

У сераду, пасля начлегу ў пшанічным полі, трое бежанцаў дасягнулі Чэлмсфарда, дзе некалькі жыхароў, якія назваліся камітэтам грамадскага харчавання, адабралі ў іх поні і не выдалі нічога ўзамен, але паабяцалі даць долю пры раздзеле поні на другі дзень. Па чутках, марсіяне былі ўжо каля Эпінга; гаварылі, што парахавыя заводы ва Уолтхем-Эбі разбурыліся пры няўдалай спробе ўзарваць аднаго з марсіянаў.

На царкоўных званіцах былі ўстаноўлены вартавыя пасты. Брат, на шчасце, як выявілася пазней, вырашыў ісці пешшу да мора, не чакаючы выдачы харчовых прыпасаў, хоць усе трое былі вельмі галодныя. Апоўдні яны прайшлі цераз Цілінгхем, які здаваўся вымерлым; толькі некалькі марадзёраў мышкавалі па дамах у пошуку яды. За Цілінгхемам яны раптам убачылі мора і вялізнае скопішча ўсялякіх суднаў на рэйдзе.

Баючыся падымацца ўверх па Тэмзе, маракі накіроўваліся да берагоў Эсекса — к Гарвічу, Уолтану і Клэктану, а потым к Фаўлнесу і Шубэры, дзе забіралі на борт пасажыраў. Судны стаялі ў вялікім серпападобным заліве, берагі якога губляліся ў тумане каля Нэйза. Каля самага берага стаялі невялікія рыбацкія шхуны: англійскія, шатландскія, французскія, галандскія і шведскія; паравыя катэры з Тэмзы, яхты, маторныя лодкі; далей віднеліся больш буйныя судны — вугальшчыкі, грузавыя параходы, пасажырскія, нафтаналіўныя акіянскія параходы, стары белы транспарт, прыгожыя, шэрыя з белым, параходы, курсіруючыя паміж Саўтгемптанам і Гамбургам. На працягу ўсяго берага да Блэкуотэра тоўпіліся лодкі — лодачнікі вялі гандаль з пасажырамі; і так амаль да самага Молдана.

Мілі за дзве ад берага стаяла браніраванае судна, амаль поўнасю пагружанае ў ваду, як падалося брату. Гэта быў мінаносец «Грамавержац». Іншых ваенных суднаў паблізу не было, але ўдалечыні, управа, над спакойнай паверхняю мора — у гэты дзень быў мёртвы штыль — змяіўся чорны дымок; гэта браняносцы ланшскай эскадры, выцягнуўшыся ў доўгую лінію супраць вусця Тэмзы, стаялі, падрыхтаваўшыся да бою, і зорка назіралі за пераможным шэсцем марсіянаў, не могучы, аднак, ім перашкодзіць.

Убачыўшы такім мора, міс Элфінстон напалохалася, хоць залоўка і старалася яе падбадзёрыць. Яна ніколі не выязджала з Англіі, яна хутчэй пагодзіцца памерці, чым выехаць на чужбіну. Бядняжка, здаецца, думала, што французы не лепшыя за марсіянаў. У час двухдзённага падарожжа яна часта нервалавалася і плакала. Яна хацела вярнуцца ў Стэнмар. Магчыма, у Стэнмары спакойна іх чакае Джордж...

З цяжкасцю ўдалося яе ўгаварыць спусціцца да берага, дзе брату пашанцавала ўгаварыць некалькіх матросаў на калёсным параходзе з Тэмзы. Яны выслалі лодку

і пагадзіліся на трыццаць шэсць фунтаў за траіх. Параход ішоў, паводле іх слоў, у Остэндзе.

Было ўжо каля дзвюх гадзін, калі брат і яго спада-рожніцы, заплаціўшы за свае месцы, узышлі на параход. Тут можна было набыць ежу, хоць і па вельмі вялікай цане; яны вырашылі паабедаць і размясціцца на носе.

На борт ужо ступіла каля сарака чалавек; многія ўжо патрацілі свае апошнія грошы, каб атрымаць месца; але капітан стаяў каля Блэкуотэра да пяці гадзін, набіраючы новых пасажыраў, пакуль уся палуба не напоўнілася народамі. Ён, магчыма, застаўся б і надалей, каб на поўдні не пачалася кананада. Як бы ў адказ з мінаносца раздаўся выстрал з невялікай пушкі і ўзвіліся сігнальныя сцяжкі. Клубы дыму вырваліся з яго труб.

Некаторыя пасажыры запэўнівалі, што страляніна даносіцца з Шубэрынеса, пакуль не стала ясна, што кананада набліжаецца. Далёка на паўднёвым усходзе ў моры паказаліся мачты трох браняносцаў, ахінутых чорным дымам. Але братаву ўвагу адцягнула аддаленая стральба гармат на поўдні. Яму падалося, што ён убачыў у тумане рухомы слуп дыму.

Параходзік закруціў калёсамі і рушыў на ўсход ад доўгай выгнутай лініі суднаў. Нізкі бераг Эсекса ўжо апагануўся блакітнаватаю дымнаю павалокаю, калі паявіўся марсіянін. Маленькі, ледзь прыкметны на такой адлегласці, ён набліжаўся глеістым берагам з боку Фаўлнеса. Напалоханы капітан пачаў гучна лаяцца, папракаючы самога сябе за затрымку, і лопасці калёсаў, здавалася, заразіліся яго спалохам. Усе пасажыры стаялі каля поручняў і глядзелі на марсіяніна, які ўзвышаўся над дрэвамі і званіцамі на беразе і рухаўся так, быццам парадыраваў чалавечую паходку.

Гэта быў першы марсіянін, убачаны братам; брат хутчэй са здзіўленнем, чым са страхам, глядзеў на гэтага тытана, які асцярожна набліжаўся да лініі суднаў і ступаў па вадзе ўсё далей і далей ад берага. Потым — далёка за Краўчам — паявіўся другі марсіянін, які крочыў па пералеску; а за ім — яшчэ далей — трэці, які быццам крочыў уброд цераз бліскотную глеістую водмель, якая, здавалася, вісела паміж Фаўлнесам і Нейзам. Нягледзячы на ўзмоцненае пыхценне машыны і на горы пены за калёсамі, параходзік вельмі паволі адыходзіў ад бачнай небяспекі.

Зірнуўшы на паўночны захад, брат заўважыў, што парадак сярод суднаў парушыўся: у паніцы яны заварочваліся, ішлі наперарэз адно аднаму; параходы давалі свісткі і выпускалі клубы пары, ветразі паспешна распускаліся, катэры сноўдалі сюды-туды. Захоплены гэтым відовішчам, брат не глядзеў па баках. Нечаканы паварот, зроблены, каб пазбегнуць сутыкнення, скінуў брата з лаўкі, на якой ён стаяў. Вакол затупалі, закрывалі «ўра», на якое аднекуль слаба адказалі тым жа. У гэты момант судна нахілілася, брата адкінула ўбок.

Ён усхапіўся і ўбачыў за бортам, усяго за якіх-небудзь сто ярдаў ад тонучага параходзіка стальное цела, быццам нарог плуга, якое разрэзала ваду на дзве агромністыя пеністыя хвалі; параходзік бездапаможна махаў лопасцямі калёсаў па паветры і даваў нахіл амаль да ватэрлініі.

Вялізны слуп на імгненне асяляпіў брата. Працёршы вочы, ён убачыў, што вялізнае судна пранеслася міма і ідзе да берага. Надводная частка доўгага стальнаго корпуса падымалася над вадою, а з дзвюх трубаў вырываліся іскры і клубы дыму. Гэта быў мінаносец «Грамавержац», які спяшаўся на выручку суднаў, што знаходзіліся ў небяспецы.

Ухапіўшыся за поручні разгайданай палубы, брат адвёў позірк ад хуткаснага левіяфана і зірнуў на марсіянаў. Усе трое цяпер сышліся і стаялі так далёка ў моры, што іх трыножкі былі амаль цалкам пад вадою. Пагружаныя ў ваду, на такой далёкай адлегласці яны не здаваліся ўжо страшнымі ў параўнанні са стальным гігантам, у кільватэры якога бездапаможна гойдаўся параходзік. Марсіяне як быццам са здзіўленнем разглядалі новага праціўніка. Магчыма, гэты гігант здаўся ім падобным на саміх. «Грамавержац» ішоў поўным ходам без выстралаў. Магчыма, дзякуючы гэтаму яму і ўдалося падысці так блізка да ворага. Марсіяне не ведалі, як быць з ім. Адзін снарад — і яны ў момант пусцілі б яго на дно цеплавым промнем.

«Грамавержац» ішоў такім ходам, што праз мінуту ўжо пераадолеў палову адлегласці паміж параходам і марсіянамі, — чорная пляма, якая хутка памяншаецца на фоне нізкага берага Эсекса.

Раптам пярэдні марсіянін апусціў сваю трубу і швырнуў у мінаносец хмары чорнага газу. Быццам струмень чарніла заліў левы борт мінаносца, чорнае воблака дыму

заклубілася па моры, але мінаносец праскочыў. Гледачам, якія назіралі за гэтым супраць сонца з глыбока апушчанага ў ваду параходзіка, здавалася, што мінаносец знаходзіцца ўжо сярод марсіянаў.

Затым гіганцкія іх фігуры раздзяліліся і пачалі адступаць ад берага, усе вышэй і вышэй вырастаючы над вадою. Адзін з іх падняў генератар цеплавога промня, накіроўваючы яго пад вуглом уніз; воблака пары паднялася з паверхні вады ад дотыку цеплавога промня. Ён прайшоў праз стальную браню мінаносца, як нагрэты жалезны кій праз аркуш паперы.

Раптам сярод воблака пары бліснула ўспышка, марсіянін уздрыгнуў і пахіснуўся. Праз секунду залп збіў яго, і смерч з вады і пары ўзяцеў высока ў паветра. Гарматы «Грамавержца» грывелі дружнымі залпамі. Адзін снарад, узяўшы вадзяны слуп, упаў каля параходзіка, адляцеў рыкашэтам да другіх суднаў, якія адыходзілі на поўнач, і раскрышыў рыбацкую шхуну. Але ніхто на гэта не звярнуў увагі. Ubачыўшы, што марсіянін упаў, капітан на мосціку гучна крыкнуў, і натоўп пасажыраў на карме падхапіў яго крык. Раптам усе зноў закрычалі: з белага хаосу пары, узнікаючы хвалі, неслася нешта доўгае, чорнае, ахопленое полымем, з вентыляратамі і трубамі, з якіх шугаў агонь.

Мінаносец усё яшчэ змагаўся; руль, відаць, быў не пашкоджаны, і машыны працавалі. Ён ішоў прама на другога марсіяніна і знаходзіўся за сто ярдаў ад яго, калі той накіраваў на «Грамавержца» цеплавы прамень. Палуба і трубы з грукатам узяцелі ўверх сярод асляпляльнага полымя. Марсіянін пахіснуўся да выбуху, і праз секунду ахоплены агнём абломкі судна, якія ўсё яшчэ несліся ўперад па інерцыі, ударылі па марсіяніну і падмялі яго, як папяровую ляльку. Брат міжвольна выкрыкнуў. Зноў усё знікла ў хаосе гарачай вады і пары.

— Два! — крыкнуў капітан.

Усе крычалі, увесь параходзік ад кармы да носа быў напоўнены радаснымі галасамі, падхопленымі спачатку на адным, а потым на ўсіх суднах і лодках у моры. Пара вісела над вадой некалькі хвілінаў, хаваючы бераг і трэцяга марсіяніна. Параходзік працягваў круціць калёсы, адыходзячы з месца бою. Калі пара рассеялася, яе змяніў чорны дым, навіслы хмараю, што нельга было разгледзець ні «Грамавержца», ні трэцяга марсіяніна.

Браняносцы з мора падышлі зусім блізка і спыніліся паміж берагам і параходзікам.

Невялікае судна адыходзіла ў мора; браняносцы ж сталі набліжацца да берага, які ўсё яшчэ быў закрыты дзівоснымі завіткамі пары і чорнага газу. Цэлая флатылія суднаў, ратуючыся, адыходзіла на паўночны ўсход; некалькі рыбацкіх шхунаў плавалі паміж браняносцамі і параходзікам. Не дайшоўшы да ўжо нізкага воблака пары і газу, эскадра павярнула на поўнач і знікла ў чорных прыцемках. Бераг расплываўся, губляючыся ў воблаках, якія згушчаліся вакол заходзячага сонца.

Раптам з залацістай імглы сонечнага заходу данесліся вібрыруючыя раскаты гарматаў і паказаліся нейкія цёмныя рухомыя цені. Усе кінуліся да борта, углядаючыся ў асляпляльнае ззянне вячэрняга зарыва, але нічога нельга было разабраць. Хмара дыму закрыла сонца. Параходзік, пыхкаючы, адплываў усё далей, і людзі, што былі на ім, так і не ўбачылі, чым закончыўся марскі бой. Сонца схавалася сярод шэрых хмараў; неба пачырванела, затым пацямнела; уверсе бліснула вячэрняя зорка. Было ўжо зусім цёмна, калі капітан штосьці крыкнуў і паказаў удалячынь. Брат пачаў напружана ўглядацца. Нешта ўзяцела ў неба з нетраў туманнага змроку і коса паднялося ўверх, хутка рухаючыся ў водбліску зарніцы над хмарамі на заходнім небасхіле; штосьці плоскае, шырокае, агромністае, апісваючы вялікую дугу і зніжаючыся, знікла ў таямнічых прыцемках ночы. Над зямлёю слізгануў злавесны цень.

Кніга другая

ЗЯМЛЯ ПАД УЛАДАЮ МАРСІЯНАЎ

I

ПАД ПЯТОЮ

У першай кнізе я моцна адхіліўся ўбок ад сваіх асабістых здарэнняў, расказваючы пра братавы вандроўкі. Пакуль разыгрываліся падзеі, апісаныя ў двух апошніх раздзелах, мы са святаром сядзелі ў пустым доме ў Галіфордзе, дзе схаваліся, ратуючыся ад чорнага газу. З гэтага моманту я і буду працягваць свой аповяд. Мы заставаліся там усю ноч з нядзелі на панядзелак і ўвесь наступны дзень, дзень панікі, на маленькім астраўку дзённага святла, адрэзаныя ад астатняга свету чорным газам. Гэтыя два дні мы мучыліся ад бяздзеяння.

Я непакоіўся за жонку. Я ўяўляў яе ў Лезерхэдэ; магчыма, яна напалоханая, у небяспецы і ўпэўненая, што мяне ўжо няма сярод жывых. Я хадзіў з пакоя ў пакой, уздрыгваючы пры думцы аб тым, што можа здарыцца з ёю ў час маёй адсутнасці. Я не сумняваўся ў мужнасці свайго стрыечнага брата, але ён быў не з тых, якія хутка заўважаюць небяспеку і дзейнічаюць без прамаруджвання. Тут патрэбна была не храбрасць, а абачлівасць. Адзінай уцехай для мяне было тое, што марсіяне рухаліся да Лондана, аддаляючыся ад Лезерхэда. Такая трывога выбівае чалавека з сілы. Я вельмі стаміўся, і мяне раздражнялі пастаянныя выкрыкі святара і яго эгаістычны адчай. Пасля некалькіх безвыніковых спробаў яго абразуміць, я пайшоў у адзін з пакояў, безумоўна, класны, дзе знаходзіліся глобусы, мадэлі і сшыткі. Калі ён прабраўся за мною туды, я палез на гарышча і запёрся там у каморцы; мне хацелася застацца адзін на адзін са сваім горам.

На працягу гэтага дня і наступнага мы былі безнадзейна адрэзаны ад свету чорным газам. У нядзелю вечарам мы заўважылі прыкметы людзей у суседнім доме: нейчы твар у вакне, святло, дзвярны стук. Не ведаю, што гэта былі за людзі і што сталася з імі. На другі

дзень мы іх больш не бачылі. Чорны газ у панядзелак раніцаю спаўзаў да ракі, падбіраючыся ўсё бліжэй і бліжэй да нас, і ўрэшце заклубіўся па дарозе перад самым домам, дзе мы хаваліся.

Апоўдні ў полі паявіўся марсіянін, які выпускаў з нейкай прылады струмень гарачай пары, што са свістам стукалася аб сцены, разбіваючы аконныя шыбы, і апякла руку святару, калі той выбег на дарогу з пакоя. Крыху счакаўшы, мы пракраліся ў адсырэлыя ад пары пакоі і зноў выглянулі на вуліцу; уся зямля к поўначы была быццам запарушана чорным снегам. Зірнуўшы на даліну ракі, мы вельмі здзівіліся: чорныя спаленыя лугі мелі нейкае дзіўнае чырванаватае адценне.

Мы не адразу здагадаліся, наколькі гэта мяняла наша становішча, мы бачылі толькі, што няма чаго баяцца чорнага газу. Нарэшце я зразумеў, што мы вольныя і можам пайсці, што дарога да выратавання адкрыта. Я зноў захацеў дзейнічаць. Але святар быў, як і раней, у стане апатыі.

— Мы тут у поўнай бяспецы, — паўтараў ён, — у поўнай бяспецы.

Я вырашыў пакінуць яго (о, каб я гэта зрабіў!) і пачаў запасацца правіянтам і піццём, помнячы настаўленні артылерыста. Я знайшоў алей і кусок тканіны, каб перавязаць свае апёкі, захапіў капялюш і куфайку, якія знайшліся ў спальні. Калі святар зразумеў, што я вырашыў пайсці адзін, ён таксама пачаў збірацца. Нам нібы нічога не пагражала, і мы адправіліся па пачарнелай дарозе на Сэнбэры. Паводле маіх разлікаў, было каля пяці гадзін вечара.

У Сэнбэры і на дарозе валяліся скурчаныя трупы людзей і коней, перакуленыя павозкі і параскіданая паклажа; усё было пакрыта слоём чорнага пылу. Гэта вугальна-чорнае покрыва напамінала мне ўсё тое, што я чытаў пра разбурэнне Пампеі. Мы паспяхова дайшлі да Хэмптан-Корт, здзіўленыя незвычайным выглядам мясцовасці; у Хэмптан-Корт мы з радасцю ўбачылі кусочак зямлі, уцалелай ад смертаноснай лавіны. Мы прайшлі праз Башы-парк, дзе пад каштанамі блукалі лані; удалечыні некалькі мужчын і жанчын спяшаліся к Хэмптану. Нарэшце мы дабраліся да Туікенхэма. Тут упершыню мы сустрэлі людзей.

Удалечыні за Хэмам і Пітэрскэмам усё яшчэ гарэлі ласы. Туікенхэм пазбегнуў цеплавых промняў і чорнага

газу, і там трапляліся людзі, але ніхто не мог паведаміць нам нічога новага. Амаль усе яны, як і мы, спяшаліся далей, карыстаючыся зацішкам. Мне падалося, што дзе-нідзе ў дамах яшчэ заставаліся жыхары, відаць, вельмі напалоханыя, каб уцякаць. І тут, на дарозе, відаць былі сляды панічных уцёкаў. Мне добра запомніліся тры паламаныя веласіпеды, якія ляжалі ў кучы: яны былі ўціснуты ў грунт праехаўшымі калёсамі. Мы перайшлі Рычмандскі мост каля паловы дзевятай. Спяшаліся, каб хутчэй мінуць адкрыты мост, але я ўсё ж заўважыў чырвоныя груды ў некалькі футаў шырынёй; яны плылі з цячэннем уніз. Я не ведаў, што гэта такое, — мне не было калі разглядаць; я даў ім страшнае вытлумачэнне, хоць для гэтага не было ніякіх падставаў. Тут, у бок Сэрэя, таксама ляжаў чорны пыл, які быў нядаўна газам, і валяліся трупы, асабліва многа каля дарогі на станцыю. Марсіянаў мы не бачылі, пакуль не падышлі да Барнса.

Селішча здавалася пакінутым; мы ўбачылі там трох чалавек, якія беглі па завулку да ракі. На вяршыні пагорка гарэў Рычманд; за Рычмандам слядоў чорнага газу не было відаць.

Калі мы набліжаліся да К'ю, міма нас прабегла некалькі чалавек і над дахамі дамоў — ярдаў за сто ад нас — паказалася верхняя частка баявой машыны марсіяніна. Варта было марсіяніну глянуць уніз — і мы б загінулі. Мы здранцвелі ад страху, потым кінуліся ўбок і схаваліся ў нейкім хляве. Святар прысеў на зямлю, усхліпваючы і адмаўляючыся ісці далей.

Але я вырашыў усё ж дабрацца да Лезерхэда і з наступленнем цемнаты рушыць далей. Я прабраўся праз кустоўе, прайшоў міма вялікага дома з прыбудовамі і выйшаў на дарогу на К'ю. Святара я пакінуў у гумне, але ён неўзабаве дагнаў мяне.

Цяжка сабе ўявіць што-небудзь больш неразумнае, чым гэта спроба. Было відавочна, што мы акружаны марсіянамі. Ледзь святар дагнаў мяне, як мы зноў убачылі ўдалечыні, за палямі, што цягнуліся да К'ю-Лоджа, баявы трыножак, магчыма, той самы, а можа, і другі. Чатыры ці пяць маленькіх чорных фігурак беглі ад яго па шэра-зялёным полі: відаць, марсіянін даганяў іх. За тры крокі ён іх дагнаў; яны пабеглі з-пад яго ног у розныя бакі па радыусах. Марсіянін не пусціў у ход цеплавы прамень і не знішчыў іх. Ён

проста падабраў іх усіх у вялікую металічную карзіну, што вісела ззаду.

Мне ўпершыню прыйшло ў галаву, што марсіяне ўвогуле не хочуць знішчаць людзей, а хочуць выкарыстаць пераможанае чалавецтва ў іншых мэтах. З хвіліну мы стаялі, ахопленыя страхам; пасля павярнулі назад і праз вароты пракраліся ў абведзены сцяною сад, запаўзлі ў нейкую яму, ледзь асмельваючыся перашпэтвацца адзін з адным, і ляжалі там, пакуль на небе не бліснулі зоры.

Было, па ўсёй верагоднасці, каля адзінаццаці гадзін вечара, калі мы вырашылі паўтарыць нашу спробу і пайшлі ўжо не па дарозе, а палямі, узбоч агароджы, узіраючыся ў цемру (я налева, святар направа), ці няма марсіянаў, якія, здавалася, усе сабраліся вакол нас. У адным месцы мы ўбачылі пачарнелую, абпаленую пляцоўку, ужо астылую і пакрытую попелам, з цэлаю кучаю трупаў, абгарэлых і знявечаных, уцалелі толькі ногі і абутак. Тут жа валяліся конскія тушы, на адлегласці, можа быць, пяцідзесяці футаў ад чатырох разарваных пушак з разбітымі лафетамі.

Паселішча Шын, відаць, не абстрэльвалася, але было пустое і ціхае. Трупаў тут больш не было; але ж ноч была настолькі цёмная, што мы не маглі разгледзець нават бакавых вуліц. У Шыне мой спадарожнік пачаў скардзіцца на слабасць і смагу, і мы вырашылі зайсці ў адзін з дамоў.

Першы дом, у які мы праніклі праз вакно, аказаўся невялікаю вілай з напалову сарваным дахам; я не мог знайсці там нічога паесці, акрамя куска заплесневелага сыру. Затое там была вада і можна было напіцца; на вочы мне трапіла сякера, і я захапіў яе, яна, можа, прыдасца нам пры ўзломе другога дома.

Мы падышлі да таго месца, дзе дарога паварочвае на Мортлейк. Тут сярод абнесенага сцяною саду стаяў белы дом; у кладоўцы мы знайшлі запас прадуктаў: два боханы хлеба, кусок сырога мяса і паўшынкi. Я пералічваю ўсё гэта так падрабязна таму, што ў прамежку двух наступных тыдняў нам давялося карыстацца гэтым запасам. На паліцах мы знайшлі бутэльку з півам, два мяшкі фасолі і пучок салаты. Кладоўка выходзіла ў памяшканне для мыцця пасуды, дзе ляжалі дровы і стаяў буфет. У буфеце мы знайшлі амаль дзюжыну бургундскага, мясных і рыбных кансервы і дзве бляшанкі з бісквітам.

Мы сядзелі ў цёмнай кухні, бо баяліся запаліць агонь, елі хлеб з вяндрлінаю і пілі з адной бутэлькі. Святар, гэтакі ж пужлівы і неспакойны, чамусьці стаяў за тое, каб хутчэй ісці, і я ледзь угаварыў яго падмацавацца. Ды тут адбылася падзея, якая ператварыла нас у палонных.

— Відаць, да апоўначы яшчэ далёка, — сказаў я, і тут раптам бліснула асляпляльнае зялёнае святло. Уся кухня асвятлялася на імгненне зялёным бляскам. Пасля пачуўся такі ўдар, якога я ніколі не чуў, ні раней, ні пасля. Пачуўся звон разбітага шкла, грукат каменнай кладкі, пасыпалася тынкоўка, разбіваючыся на дробныя кускі аб нашы галовы. Я паваліўся на падлогу, стукнуўшыся аб выступ печы, і ляжаў аглушаны. Святар гаварыў, што я доўга быў у непрытомнасці. Калі я апрытомнеў, вакол зноў было цёмна і святар пырскаў на мяне вадю; яго твар быў мокры ад крыві, якая, як я потым разгледзеў, цякла з рассечанага лба.

На працягу некалькіх хвілін я не мог уцяміць, што здарылася. Нарэшце памяць мала-памалу вярнулася да мяне. Я адчуў на віску боль.

— Вам лепш? — шэптам спытаў святар.

Я не адразу адказаў яму. Потым прыўзняўся і сеў.

— Не рухайцеся, — сказаў ён, — падлога засеяна асколкамі пасуды з буфета. Вы можаце рухацца бяшумна, яны зусім побач.

Мы сядзелі так ціха, што кожны слухаў дыханне другога. Магільная цішыня; толькі раз аднекуль упаў на то кусок тынкоўкі, не то цагліна.

Звонку, дзесьці блізка чулася металічнае пастукванне.

— Чуеце? — сказаў святар, калі гук паўтарыўся.

— Так, — адказаў я. — Але што гэта такое?

— Марсіянін! — прашаптаў святар.

Я зноў прыслухаўся.

— Гэта быў не цеплавы прамень, — сказаў я і падумаў, што адзін з баявых трыножкаў трапіў на дом. На маіх вачах трыножак наляцеў на царкву ў Шэпертоне.

Чакаючы, што будзе далей, мы прасядзелі нерухома каля трох гадзін, пакуль не развіднела. Нарэшце святло пранікла да нас, але не праз акно, якое заставалася цёмным, а праз трохвугольную адтуліну ў сцяне ззаду, паміж бэлькай і кучай цаглін, якія абсыпаліся. У шэрым ранішнім змроку мы ўпершыню разгледзелі кухню.

Акно было завалена рыхлай зямлёю, якая насыпалася на стол, дзе мы вячэралі, і пакрывала падлогу. Звонку зямля была ўзрыхлена і, відаць, засыпала дом. У верхняй частцы ваконнай рамы відаць была скурожаная дажджавая труба. Падлога была засыпана металічнымі абломкамі. Канец кухні, бліжэйшы да жылых пакояў, асеў, і калі развіднела, нам стала ясна, што большая частка дома разбурана. Рэзкім кантрастам з гэтымі развалінамі была чысценькая кухонная шафа, пафарбаваная ў бледна-зялёны колер, шпалеры ў белых і блакітных квадрахах і дзве размалёваныя карцінкі на сцяне.

Калі зусім развіднела, мы праз шчыліну ўбачылі марсіяніна, які стаяў, як я потым зразумеў, на варце над яшчэ не астылым цыліндрам. Мы асцярожна папаўзлі з зацеменнай кухні ў цёмнае памяшканне для мыцця посуду.

Раптам я зразумеў, што здарылася.

— Пяты цыліндр, — прашаптаў я, — пяты выстрал з Марса трапіў у гэты дом і пахаваў нас пад развалінамі!

Святар доўга маўчаў, потым прашаптаў:

— Божа, памілуй нас!

І пачаў штосьці мармытаць сам сабе.

Было ціха, мы сядзелі, затаіўшыся ў пасудамыйцы. Я баяўся нават дыхнуць і затаіўся, пільна ўглядаючыся на слаба асветлены чатырохвугольнік кухонных дзвярэй. Я ледзь мог разгледзець твар святара — няясную акругласць, яго каўнерык і манжэты. Звонку пачуўся звон металу, потым рэзкі свіст і шпэнне, нібы ў паравой машыны. Усе гэтыя загадкавыя для нас гукі чуліся бесперапынна, з кожным разам узмацняючыся і нарастаючы. Раптам пачуўся нейкі мерны дрыжачы гук, ад якога ўсё навокал задрыжала і пасуда ў буфеце зазвінела. Святло змеркла, і кухонныя дзверы сталі зусім цёмныя. Так мы сядзелі гадзінамі, маўклівыя, дрыжалі, пакуль нарэшце не заснулі ад стомы...

Я прачнуўся, адчуваючы моцны голад. Магчыма, мы праспалі большую частку дня. Голад надаў мне рашучасці. Я сказаў святару, што адпраўляюся на пошукі ежы, і папоўз у бок кладоўкі. Ён нічога не адказаў, але як толькі пачуў, што я пачаў есці, таксама прыпоўз да мяне.

У РАЗБУРАНЫМ ДОМЕ

Наеўшыся, мы папаўзлі назад у пасудамыйку, дзе я, відаць, зноў задрамаў, а прачнуўшыся, высветліў, што адзін. Вібрыруючы гул прадаўжаўся, не аслабляваючы, з раздражняльнай упартасцю. Я некалькі разоў шэптам паклікаў святара, потым папоўз да дзвярэй кухні. У дзённым святле я ўбачыў святара ў другім канцы пакоя: ён ляжаў каля трохвугольнай адтуліны, якая выходзіла на двор, да марсіянаў. Яго плечы былі прыўзнятыя, галавы не было відаць.

Шум быў, як у паравозным дэпо, і ўвесь дом хадзіў ходырам ад яго. Праз адтуліну ў сцяне я бачыў вяршыню дрэва, асветленую сонцам, і палоску яснага блакітнага вячэрняга неба. З хвіліну я глядзеў на святара, пасля падкраўся бліжэй, асцярожна пераступаючы цераз асколкі шкла і чарапкі.

Я крануў святара за нагу. Ён так уздрыгнуў, што ад вонкавай тынкоўкі з трэскам адваліўся вялікі кусок. Я схапіў святара за руку, баючыся, што ён закрычыць, і мы абодва затаіліся. Пасля я павярнуўся паглядзець, што засталася ад нашага сховішча. Абваленая тынкоўка ўтварыла новую адтуліну ў сцяне; асцярожна ўскарабкаўшыся на бэльку, я выглянуў — ледзь пазнаў прыградную дарогу, так усё навокал змянілася.

Пяты цыліндр трапіў, відаць, у той дом, куды мы заходзілі спачатку. Забудова зусім знікла, ператварылася ў пыл і разляцелася. Цыліндр ляжаў глыбока ў зямлі, у яме, больш шырокай, чым яма каля Уокінга, у якую я ў свой час зазіраў. Зямля навокал нібы распляскалася ад страшэннага ўдару («распляскалася» — самае ўдалае слова) і засыпала суседнія дамы; такою ж была б карціна, калі б стукнулі малатком па гразі. Наш дом заваліўся назад; пярэдня частка была разбурана дарэшты. Кухня і пасудамыйка ўцалелі нейкім цудам і былі засыпаны тонамі зямлі і смецця з усіх бакоў, акрамя аднаго, які быў звернуты да цыліндра. Мы віселі на краі вялізнай ямы, дзе працавалі марсіяне. Цяжкія стукі чуліся, відаць, ззаду нас; ярка-зялёная пара ўздымалася з ямы і ахутвала шэранню нашу адтуліну.

Цыліндр быў ужо адкрыты, а ў далёнім канцы ямы, сярод вырваных і засыпаных пяском кустоў, стаяў пус-

ты баявы трыножак — агромністы металічны каркас, які рэзка выступаў на фоне вячэрняга неба. Я пачаў сваё апісанне з ямы і цыліндра, хоць у першую хвіліну мая ўвага была адцягнута дзівоснай бліскотнай машынаю, якая капала зямлю, і дзіўнымі непаваротлівымі істотамі, якія няўключна кешкаліся каля яе ў рыхлай зямлі.

Мяне перш за ўсё зацікавіў гэты механізм. Гэта была адна з тых складаных машын, якія назвалі пасля мнагарукімі і вывучэнне якіх дало такі магутны штуршок тэхнічным вынаходніцтвам. На першы погляд яна была падобна на металічнага павука з пяццю суставачнымі рухомымі лапамі і з мноствам суставачных рычагоў і хвальных шчупальцаў вакол корпуса. Большая частка рук гэтай машыны была ўцягнута, але трыма доўгімі шчупальцамі яна схоплівала металічныя палкі, кіі і лісты — відаць, абліцоўку брані цыліндра. Машына выцягвала, падымала і складвала ўсё гэта на роўную пляцоўку за ямаю.

Усе рухі былі настолькі хуткія, складаныя і дасканальныя, што спярша я нават не палічыў яе за машыну, нягледзячы на металічны бляск. Баявыя трыножкі былі таксама на дзіва дасканалыя і здаваліся жывымі, аднак яны былі нішто ў параўнанні з гэтай. Людзі, якія ведалі гэтыя машыны толькі па малюнках ці па няпоўных аповедах відавочцаў, наўрад ці змогуць уявіць сабе гэтыя амаль жывыя механізмы.

Я нагадаў ілюстрацыю ў брашуры, якая давала падрабязнае апісанне вайны. Мастак, відаць, вельмі павярхоўна азнаёміўся з адной з баявых машын. Ён падаў іх у выглядзе непаваротлівых нахільных трыножкаў, пазбаўленых гнуткасці і лёгкасці, з аднастайнымі дзеяннямі. Брашура з гэтымі ілюстрацыямі нарабіла шмат шуму, але я ўспамінаю пра іх толькі для таго, каб чытачы не атрымалі недакладнага ўяўлення.

Ілюстрацыі былі не больш падобныя на тых марсіянаў, якіх я бачыў, чым васковая лялька на чалавека. Па-мойму, гэтыя малюнкі толькі сапсавалі гэту брашуру.

Як я ўжо казаў, мнагарукая машына спярша падалася мне не машынаю, а нейкаю істотаю накшталт краба з бліскотнаю абалонкаю; цела марсіянкіна, тонкія шчупальцы якога рэгулявалі ўвесь рух машыны, я ўспрыняў за нешта падобнае да мазгавога прыдатка. Затым я заўважыў тое самае шэравата-бледнае скуранае бліскот-

нае покрыва на іншых целах, якія кешкаліся вакол, і разгадаў таямніцу неверагоднага механізма. Пасля гэтага я ўсю сваю ўвагу звярнуў на жывых, сапраўдных марсіянаў. Я ўжо мімалётна бачыў іх, але цяпер агіда не перашкаджала маім назіранням, акрамя таго, я назіраў за імі з-за прыкрыцця, а не так, як у момант спешных уцёкаў.

Цяпер я разгледзеў, што ў гэтых істотах не было нічога зямнога. Гэта былі вялікія круглыя целы, хутчэй галовы, каля чатырох футуў у дыяметры, з нейкім падабенствам твару. На гэтых тварах не было ноздраў (марсіяне, здаецца, не мелі органаў нюху), толькі два вялікія цёмныя вокі і нешта накшталт мясістай дзюбы пад імі. Ззаду на гэтай галаве або целе (я, праўда, не ведаю, як гэта назваць) знаходзілася тугая перапонка, якая адпавядала (гэта выявілі пазней) нашаму вуху, хоць яна, магчыма, была непатрэбнаю ў нашай згущанай атмасферы. Каля рота тырчалі шаснаццаць тонкіх, падобных на бічы, шчупальцаў, падзеленых на два пучкі — па восем шчупальцаў у кожным. Гэтыя пучкі вядомы анатам прафесар Хоўс даволі ўдала назваў рукамі. Калі я ўпершыню ўбачыў марсіянаў, мне падалося, што яны стараліся абапірацца на гэтыя рукі, але, відаць, ім перашкаджала вага цела, якая ў зямных умовах павялічвалася. Можна меркаваць, што на Марсе яны даволі лёгка перамяшчаюцца пры дапамозе гэтых шчупальцаў.

Унутраная анатамічная будова марсіянаў, як паказалі пазней ускрыцці, была зусім нескладанай. Большую частку іх цела займаў мозг з адгалінаваннямі тоўстых нерваў да вачэй, вуха і чулівых шчупальцаў. Акрамя таго, былі знойдзены даволі складаныя органы дыхання — лёгкія — і сэрца з крываноснымі сасудамі. Узмоцненая работа лёгкіх з прычыны больш шчыльнай зямной атмасферы і павелічэння сілы прыцягнення была відавочнай нават па канвульсіўных рухах скуры марсіянаў.

Такім быў арганізм марсіянаў. Нам можа здацца дзіўным, што ў іх абсалютна не было прыметаў складанага апарата для стрававання, які з'яўляецца адной з галоўных частак нашага арганізма. Яны мелі толькі галаву. У іх не было ўнутранасцяў. Яны не елі, не пераварвалі страву. Замест гэтага яны бралі свежую жывую кроў іншых арганізмаў і ўпырсквалі сабе ў вены. Я сам бачыў, як яны гэта рабілі, і ўспомню пра гэта ў свой час.

Пачуццё агіды перашкаджае мне падрабязна апісаць тое, на што я не мог нават глядзець. Справа ў тым, што марсіяне, упыркваючы сабе невялікай шпэткаю кроў, у большасці выпадкаў чалавечую, бралі яе непасрэдна з жылаў жывой істоты...

Адна толькі думка пра гэта здаецца нам дзікунскай, але ў той жа час я міжволі думаю, якою агіднаю павінна падацца наша звычка харчавацца мясам, скажам, трусу, які раптам навучыўся думаць.

Нельга адмаўляць фізіялагічных перавагаў спосабу ін'екцыі, калі ўспомніць, як многа часу і энергіі губляе чалавек на яду. Наша цела напалову складаецца з залозаў, каналаў для перапрацоўкі ежы і іншых органаў, занятых перагонкаю ежы ў кроў. Уплыў працэсаў перапрацоўкі ежы на нервовую сістэму падрывае нашы сілы, адбіваецца на нашай псіхіцы. Людзі шчаслівыя або няшчасныя ў залежнасці ад здароўя печані ці падстраўнікавай залозы. Марсіяне ж не адчуваюць гэтых уплываў на настрой і эмоцыі.

Тое, што марсіяне бачылі ў людзях крыніцу харчавання, часткова тлумачыцца прыродаю тых ахвяраў, якіх яны прывезлі з сабою з Марса ў якасці правіянту. Гэтыя істоты, калі меркаваць па тых высахлых астанках, што трапілі ў людскія рукі, таксама былі двуногімі, з нетрывалым крэмістым шкілетам (накштальт нашых крэмістых губак) і слабаразвітай мускулатураю; яны былі каля шасці футаў ростам, з круглаю галавою і вялікімі вачыма ў крэмістых упадзінах. У кожным цыліндры было, здаецца, па дзве ці па тры такія істоты, але ўсе яны былі забіты яшчэ да прыбыцця на Зямлю. Яны ўсё роўна загінулі б на Зямлі, бо як толькі б паспрабавалі ўстаць на ногі, зламалі б сабе косці.

Калі я ўжо пачаў гэта апісанне, то дадам тут пэўныя падрабязнасці, што ў той час не былі вядомыя для нас і якія памогуць нашаму чытачу мець больш яснае ўяўленне пра гэтых грозных марсіянаў.

У трох адносінах іх фізіялогія рэзка адрознівалася ад нашай. Іх арганізм быў пастаянна бадзёры, як людское сэрца, не ведаў сну. Ім не трэба было адпачываць пасля мускульнага напружання, яны перыядычна дзейнічалі, без спачыну. Яны ніколі не стамляліся. На Зямлі яны перамяшчаліся з вялікімі намаганнямі, але нават і тут яны пастаянна дзейнічалі. Як мурашкі, яны працавалі ўсе дваццаць чатыры гадзіны ў суткі.

Па-другое, марсіяне былі бясполымі і таму не ведалі тых бурных эмоцый, якія ўзнікаюць у людзей з прычыны розных полаў. Дакладна ўстаноўлена, што на Зямлі ў час вайны нарадзіўся адзін марсіянін; ён быў знойдзены на цэле свайго продка — адпачкаваўся, як маладыя ліліі з цыбулінаў ці маладыя арганізмы прэснаводнага паліпа.

Чалавек і ўсе вышэйшыя віды зямных жывёлінаў так не размнажаюцца, гэты спосаб размнажэння лічыцца самым прымітыўным. У ніжэйшых, канчаючы абалонкавымі, якія стаяць бліжэй да пазваночных, існуюць абодва спосабы размнажэння, але на вышэйшых ступенях развіцця палавы спосаб размнажэння поўнаасцю выпцяняе пачкаванне. На Марсе, відаць, развіццё ішло ў адваротным кірунку.

Цікава, што адзін пісьменнік, схільны да абстрактных разважанняў, яшчэ задоўга да нашэсця марсіянаў прадказваў чалавеку будучага якраз такую будову, якая аказалася ў іх. Яго прадказанне, калі не памыляюся, паявілася ў 1893 годзе ў лістападаўскім ці снежаньскім нумары «Пэл-Мэл баджыт», які даўно ўжо не выходзіць. Я прыпамінаю карыкатуру на гэту тэму, змешчаную ў вядомым гумарыстычным часопісе дамарсіянскай эпохі «Панч». Аўтар артыкула даказваў, выкладваючы сваю думку ў вясёлым, забаўным тоне, што развіццё механічных прыстасаванняў павінна ў рэшце рэшт затрымаць развіццё чалавечага цела, а хімічная страва ліквідуе страваванне; ён сцвярджаў, што валасы, нос, зубы, вушы, падбародак паступова страцяць сваё значэнне для чалавека і натуральны адбор на працягу будучых вякоў іх ліквідуе. Будзе развівацца адзін толькі мозг. Яшчэ адна частка цела перажыве астатнія — гэта рукі, «настаўнік і слуга мозга». Усе часткі цела будуць атрафіравацца, рукі будуць усё больш і больш развівацца.

Ісціна нярэдка выказваецца ў форме жарту. У марсіянаў мы, несумненна, бачым падобнае падпарадкаванне жывёльнага боку арганізма інтылекту. Мне здаецца ўпаўне верагодным, што ў марсіянаў, якія паходзяць ад істотаў, увогуле падобных на нас, мозг і рукі (апошнія ў рэшце замяніліся двума пучкамі шчупальцаў) паступова развіваліся за кошт астатняга арганізма. Мозг без цела павінен быў стварыць, канешне, больш эгаістычны інтэлект, без усякіх чалавечых эмоцый.

Трэцяе адрозненне марсіянаў ад нас з першага погляду можа падацца неістотным. Мікраарганізмы, узбу-

джальнікі столькіх хвароб і мучэнняў на Зямлі або ніколі не паяўляліся на Марсе, або санітарыя марсіянаў знішчыла іх многа стагоддзяў таму назад. Сотні заразных хвароб — ліхаманка і запаленне, сухоты, рак, пухліны і іншыя хваробы, якія паражалі чалавека, былі ім зусім невядомы.

Гаворачы аб адрозненні паміж жыццём на Зямлі і на Марсе, я павінен успомніць пра дзіўнае паяўленне чырвонай травы.

Відавочна, расліннае царства Марса ў адрозненне ад зямнога, дзе пераважае зялёны колер, мае крывава-чырвоную афарбоўку. Ва ўсякім выпадку тое насенне, якое марсіяне (спецыяльна ці выпадкова) прывезлі з сабою, дала парасткі чырвонага колеру. Між іншым, у барацьбе з зямнымі відамі раслін толькі адна ўсім вядомая чырвоная трава дасягнула некаторага развіцця. Чырвоны ўюн хутка завяў, і толькі нямногія яго бачылі. Што да чырвонай травы, то нейкі час яна расла надзіва хутка. Яна паявілася на баках ямы на трэці ці на чацвёрты дзень нашага зняволення, і яе парасткі, падобныя на парасткі кактуса, утварылі кармінавыя махры вакол нашага трохвугольнага акна. Пасля я сустракаў яе ў вялікай колькасці па ўсёй краіне, асабліва там, дзе была вада.

Марсіяне мелі слыхавы орган — круглую перапонку на заднім баку галавы-цела, і іх вочы па сіле зроку не ўступалі нашым, толькі сіні і фіялетава колер, на думку Філіпса, павінен быў здавацца ім чорным. Мяркуюць, што яны перамаўляліся адзін з адным з дапамогай гукаў і рухаў шчупальцаў; так сцвярджае, напрыклад, цікавая, але спехам напісаная брашура, аўтар якой, відаць, не бачыў марсіянаў; на гэту брашуру я ўжо спасылаўся, яна да гэтага часу служыць галоўнай крыніцаю звестак пра марсіянаў. Але ніхто з тых, хто застаўся жывы, не бачыў так блізка марсіянаў, як я. Гэта, праўда, адбылося не па маёй волі, але ўсё ж гэта несумненны факт. Я назіраў за імі дзень за днём уважліва і сцвярджаю, што бачыў на свае вочы, як чатыры, пяць і адзін раз нават шэсць марсіянаў, з цяжкасцю перамяшчаючыся, выконвалі самыя тонкія, складаныя работы разам, не абменьваючыся ні гукам, ні жэстам. Звычайна перад ядой чулася вухканне, пазбаўленае ўсякіх мадуляцый; па-мойму, яно не служыла сігналам, а адбывалася проста з прычыны выдыхання паветра перад упырскваннем

крыві. Я ведаю асновы псіхалогіі і цвёрда перакананы, што марсіяне абменьваліся думкамі без дапамогі фізічных органаў. Сцвярджаю гэта, нягледзячы на маю прадузятасць супраць тэлепатыі. Перад нашэсцем марсіянаў, калі толькі чытач помніць мае артыкулы, я выказваўся даволі рэзка супраць тэлепатычных тэорый.

Марсіяне не насілі адзення. Іх паняцці аб убраннях і прыстойнасцях, натуральна, разыходзіліся з нашымі; яны былі не толькі менш адчувальнымі да перамены тэмпературы, але і змена ціску, відаць, не адбілася шкодна на іх здароўі. Хоць яны не насілі адзення, іх вялізная перавага над людзьмі заключалася ў іншых штучных прыладах, якімі яны карысталіся. Мы з нашымі веласіпедамі і іншымі сродкамі перамяшчэння, з нашымі лятальнымі апаратамі Ліліенталя, з нашымі пушкамі і з усім іншым знаходзімся толькі ў пачатку той эвалюцыі, якую ўжо перажылі марсіяне. Яны сталі як бы чыстым розумам, які карыстаецца рознымі машынамі ў залежнасці ад патрэбы, гэтак жа як чалавек мяняе адзенне, бярэ для хуткасці перамяшчэння веласіпед і парасон ад дажджу. У машынах марсіянаў нас здзіўляе абсалютная адсутнасць важнейшага элемента амаль усіх чалавечых вынаходніцтваў у галіне механікі — кола; ніводная машына з усіх дастаўленых імі на Зямлю не мела нічога падобнага на колы. Можна было б чакаць, што ў іх прымяняюцца колы, па крайняй меры для перамяшчэння. Але ў сувязі з гэтым цікава адзначыць, што прырода нават і на Зямлі не ведае калёсаў і выбірае іншыя сродкі для дасягнення сваіх мэтаў. Марсіяне таксама не ведаюць (што, дарэчы, малаверагодна) ці пазбягаюць калёсаў і вельмі рэдка карыстаюцца ў сваіх апаратах нерухомымі або адносна нерухомымі восямі з кругавым рухам, засяроджаным у адной плоскасці. Амаль усе злучэнні ў іх машынах уяўляюць складаную сістэму коўзкіх дэталей, якія рухаюцца на невялікіх, па-мастацку выгнутых падшыпніках. Закрануўшы гэту тэму, я павінен успомніць і пра тое, што доўгія рычажныя злучэнні ў машынах марсіянаў прыводзяцца ў рух нечым накшталт мускулатуры — з дыскам у эластычнай абалонцы; гэтыя дыскі палярызуюцца пры праходжанні электрычнага току і шчыльна прылягаюць адзін да аднаго. Дзякуючы такому прыстасаванню атрымліваецца дзіўнае падабенства з рухамі жывой істоты, якое здзіўляла і ашаламляла назіральнікаў. Нешта накшталт мус-

кулатуры было і ў той мнагарукай машыне, якая напамінала краба — «распакоўвала» цыліндр, калі я ўпершыню зазірнуў у шчыліну. Яна здавалася намнога больш жывой, чым марсіяне, што ляжалі каля яе, асветленыя касымі промямі ўзыходзячага сонца; яны цяжка дыхалі, варушылі шчупальцамі і ледзь перамяшчаліся пасля стамляльнага пералёту ў міжпланетнай прасторы.

Я доўга назіраў за іх непаваротлівымі рухамі пры святле сонца і прыкмячаў асаблівасці іх будовы, пакуль святар не напамніў мне аб сваёй прысутнасці, нечакана схпіўшы мяне за руку. Я павярнуўся і ўбачыў яго нахмураны твар і сярдзіта сціснутыя губы. Ён таксама хацеў паглядзець у шчыліну: месца было толькі для аднаго. Такім чынам, я павінен быў нейкі час адмовіцца ад назіранняў за марсіянамі і даць гэту прывілею яму.

Калі я зноў паглядзеў у шчыліну, мнагарукая машына ўжо паспела сабраць часткі вынутага з цыліндра апарата; новая машына мела гэткую ж форму, як і першая. Унізе налева працаваў якісьці невялікі механізм; выпускаючы клубы зялёнага дыму, ён капаў зямлю і рухаўся вакол ямы, паглыбляючы і выраўноўваючы яе. Гэта машына і выдавала той перыядычны гул, ад якога аж уздрыгвала наша напалову разбуранае сховішча. Машына дыміла і свістала ў час работы. Наколькі я мог меркаваць, ніхто ёю не кіраваў.

III

ДНІ ЗНЯВОЛЕННЯ

Паўленне другога баявога трыножка загнала нас у пасудамыйку, бо мы баяліся, што са сваёй вышкі марсіянін убачыць нас. Пазней мы зразумелі, што наша схоўка павінна здавацца марсіянам, якія знаходзіліся на яркім святле, цёмнаю плямаю. Мы перасталі баяцца, але спачатку пры кожным набліжэнні марсіянаў мы ў паніцы кідаліся ў пасудамыйку. Нягледзячы на небяспеку, нас нястрымна цягнула да шчыліны. Цяпер я са здзіўленнем успамінаю, што нягледзячы на бязвыхаднасць нашага становішча (нам пагражала альбо галодная, альбо яшчэ больш страшная смерць), мы нават пачыналі бойку з-за таго, каму глядзець першаму. Мы беглі на кухню, згараючы ад нецярпення і баючыся нарабіць шу-

му, адчайна штурхаючыся, знаходзячыся на валаску ад гібелі.

Мы былі зусім рознымі людзьмі паводле характару, па манеры мысліць і дзейнічаць; небяспека і зняволенне яшчэ больш выявілі гэта адрозненне. Ужо ў Галіфордзе я злаваўся на бездапаможнасць і напышлівую абмежаванасць святара. Яго бясконцыя незразумелыя маналогі не давалі мне засяродзіцца абдумаць сітуацыю і даводзілі мяне, і без таго крайне ўзбуджанага, ледзь не да прыпадку. У яго было не болей вытрымкі, чым у дурнякай жанчыны. Ён гатовы быў плакаць гадзінамі, і я ўпэўнены, што ён, як дзіця, думаў, што слёзы памогуць яму. Нават у цемнаце ён штохвілінна дакучаў мне. Акрамя таго, ён еў больш за мяне, і я дарэмна напамінаў яму, што нам дзеля нашага выратавання трэба заставацца дома да таго часу, пакуль марсіяне не скончаць работу ў яме, і таму нам трэба эканоміць харчы. Ён еў і піў адразу памногу пасля кароткіх перапынкаў. Спаў мала.

Ішлі дні за днямі; яго гранічная бяспечнасць і неразважлівасць пагаршалі наша і без таго адчайнае становішча і павялічвалі небяспеку, так што я воляй-няволяй павінен быў яго палохаць, стрымліваць, нават пагражаць пабоямі. Ён крыху паразумнеў, але не надоўга. Ён належаў да ліку тых слабых, вялых, пазбаўленых самалюбства, баязлівых і ў той жа час хітрых стварэнняў, якія не адважваюцца глядзець прама ў вочы ні богу, ні людзям, ні нават самім сабе.

Мне непрыемна ўспамінаць і пісаць пра гэта, але я абавязаны расказаць усё. Тыя, каму пашанцавала пазбегнуць цёмных і страшных хвілінаў жыцця, не задумваючыся, асудзяць маю жорсткасць, маю ўспышку гневу ў апошнім акце нашай драмы; яны выдатна ведаюць, што добра, што дрэнна, але, мяркую, не ведаюць, да чаго мукі могуць давесці чалавека. Але той, хто сам прайшоў праз гэты змрок да самых нізоў прымітыўнага жыцця, зразумее мяне і паспачувае мне.

І вось, пакуль мы з святаром у цішыні і змроку шэптам перамаўляліся, вырывалі адзін у аднаго яду і піццё, штурхаліся і валтузіліся, у яме звонку пад няшчадным чэрвеньскім сонцам марсіяне ўладкоўвалі сваё незразумелае для нас жыццё. Я вярнуся да аповяду пра тое, што бачыў. Пасля працяглага перапынку я нарэшце рызыкнуў падпаўзці да шчыліны і ўбачыў, што паявіліся яшчэ тры трыножкі, якія прывалаклі нейкія новыя

прыстасаванні, расстаўленыя цяпер у стройным парадку вакол цыліндра. Другая мнагарукая машына, цяпер закапцелая, абслугоўвала новы механізм, прынесены баявым трыножкам. Корпус гэтага новага апарата па форме быў падобны на малочны бітон, на версе якога вярцелася грушападобная лейка, з якой сыпаўся ў падстаўлены знізу круглы кацёл белы парашок.

Вярчэнне чынілася адным з шчупальцаў мнагарукай машыны. Дзве лапатападобныя рукі капалі гліну і кідалі яе ў грушападобны прыёмнік, у той час як трэцяя рука перыядычна адчыняла дзверкі, выдаляла з сярэдняй часткі прылады абгарэлы шлак. Чацвёртым шчупальцам накіроўваўся парашок з катла па каленчатай трубе ў нейкі новы прыёмнік, закрыты ад мяне кучай блакітнаватага пылу. З гэтага нябачнага прыёмніка падымаўся ўверх струменьчык зялёнага дыму. Мнагарукая машына з нягучным музычным званам раптам выцягнула, як падзорную трубу, шчупальца, якое хвіліну назад здавалася тупым адросткам, і закінула яго за кучу гліны. Праз секунду шчупальца падняло ўверх паласу белага алюмінію, яшчэ неастылага, бліскотнага і кінула яе на клетку з такіх жа палосаў складзеную каля ямы. Ад заходу сонца да паяўлення зорак гэта лоўкая машына нарыхтавала не менш за сотню такіх палосаў прама з гліны, і куча блакітнаватага пылу стала падымацца над краем ямы.

Кантраст паміж хуткімі і складанымі рухамі ўсіх гэтых машын і павольнымі, няўключнымі рухамі іх гаспадароў быў настолькі відавочны, што мне давялося доўга пераконваць сябе, маўляў, марсіяне, а не іх прылады, з'яўляюцца жывымі істотамі.

Калі ў яму прынеслі першых злоўленых людзей, каля шчыліны стаяў святар. Я сядзеў на падлозе і напружана прыслухоўваўся. Раптам ён адскочыў назад, і я са страхам затаіўся, думаючы, што нас заўважылі. Ён ціхенька прабраўся па смецці да мяне і прысеў побач, невыразна мармычучы і паказваючы штосьці жэстамі; сплах яго перадаўся мне. Ён даў мне знаць, што шчыліну ўступае мне; цікаўнасць надала мне храбрасці; я ўстаў, пераступіў цераз святара і прыпаў да шчыліны. Спачатку я не зразумеў прычыны яго страху. Змерклася, зоркі здаваліся маленькімі, цьмянымі, але яма асвятлялася зялёнымі ўспышкамі ад машыны, якая рыхтавала алюміній. Няроўныя ўспышкі зялёнага агню і рухомыя чорныя цені рабілі жудаснае ўражанне. У паветры кружы-

лі кажаны. Цяпер клапатлівых марсіянаў не было відаць за кучаю зялёнага парашку. У адным вугле ямы стаяў укарочаны баявы трыножак са складзенымі падціснутымі нагамі. Раптам сярод гулу машын пачуліся як быццам чалавечыя галасы. Я падумаў, што мне падалося, і спачатку не звярнуў на гэта ўвагі.

Я нагнуўся, назіраючы за баявым трыножкам, і тут толькі канчаткова пераканаўся, што ў каўпаку яго знаходзіўся марсіянін. Калі зялёнае полымя ўспыхнула больш ярка, я разгледзеў яго ільснянае скуранае покрыва і бляск вачэй. Раптам пачуўся крык, і я ўбачыў, як доўгае шчупальца перакінулася за плячо машыны да металічнай клеткі, якая вісела ззаду. На фоне зорнага неба ў паветры нешта адчайна забарахталася; шчупальца падняло ўверх чорны, нясны, загадкавы прадмет; калі гэты прадмет апусціўся, я ўбачыў пры ўспышцы зялёнага святла, што гэта — чалавек. Я бачыў яго толькі на імгненне. Гэта быў добра апрануты, моцны, румяны, сярадніх год мужчына. Тры дні назад гэта, вераемна, быў чалавек, які ўпэўнена крочыў па зямлі. Я бачыў яго шырока расплюшчаныя вочы і водбліск агню на гузіках і гадзіннікавым ланцужку. Ён знік з другога боку кучы, і на імгненне ўсё сціхла. Потым пачуліся адчайныя крыкі і працяглае, здаволенае вухканне марсіянаў...

Я з'ехаў з кучы шчэбеню, устаў на ногі і, заціснуўшы вушы, кінуўся ў пасудамыйку. Святар, які сядзеў згорбіўшыся, абхапіўшы рукамі галаву, зірнуў на мяне, калі я прабягаў міма, даволі гучна крыкнуў, думаючы, відаць, што я пакідаю яго, і кінуўся за мною...

Гэтай ноччу, пакуль мы сядзелі ў пасудамыйцы, разрываючыся паміж смяротным страхам і жаданнем зірнуць у шчыліну, я дарэмна спрабаваў прыдумаць які-небудзь спосаб выратавання, хоць разумеў, што дзейнічаць трэба неадкладна. Але на наступны дзень я прымусіў сябе цвяроза ацаніць сваё становішча. Святар не мог удзельнічаць у абмеркаванні планаў; са страху ён страціў здольнасць лагічна разважаць і мог дзейнічаць толькі імпульсіўна. Па сутнасці, ён ператварыўся амаль у жывёліну. Я мог разлічваць толькі на самага сябе. Абдумаўшы ўсё спакойна, я вырашыў, што, нягледзячы на безвыходнасць нашага становішча, адчайвацца не трэба. Мы маглі спадзявацца, што марсіяне размясціліся ў яме толькі часова. Няхай сабе яны нават ператвораць яму ў пастаянны лагер, і тады нам можа пашчасціць уцячы,

калі толькі не выстаўяць варту. Я прадумаў падрабязны план падкопу з супрацьлеглага боку, але тут нам пагражала небяспека стаць заўважанымі з якога-небудзь вартавога трыножка. Акрамя таго, падкоп даваўся б рабіць мне аднаму. На святара спадзявацца і разлічваць было нельга.

Праз тры дні (калі памяць мяне не падводзіць) на маіх вачах быў усмерчаны юнак; гэта быў адзіны раз, калі я бачыў, як харчуюцца марсіяне. Пасля гэтага я амаль цэлы дзень не падыходзіў да шчыліны. Я пайшоў у пасудамыйку, адчыніў дзверы і некалькі гадзінаў сякераю капаў зямлю, стараючыся як мага менш рабіць шуму. Але калі я выкапаў яму футуў на два глыбінёю, цяжкая зямля з шумам асела, і я не адважыўся капаць далей. Я затаіўся і доўга ляжаў на падлозе, баючыся паварушыцца. Пасля гэтага я не думаў пра падкоп.

Адначу адзін цікавы факт: уражанне, якое зрабілі на мяне марсіяне, было такое, што я не спадзяваўся на перамогу людзей, дзякуючы якой змог бы выратавацца. Аднак на чацвёртую ці пятую ноч пачуліся гарматныя выстралы.

Была глыбокая ноч і месяц ярка свяціў. Марсіяне прынялі экскаватар і некуды схаваліся; толькі на некаторай адлегласці ад ямы стаяў баявы трыножак, а ў адным з вуглоў ямы мнагарукая машына прадаўжала працаваць якраз пад шчылінаю, у якую я глядзеў. У яме было зусім цёмна, за выключэннем тых мясцінаў, куды падала месячнае святло ці водбліск мнагарукай машыны, якая парушала цішыню сваім лязгатам. Ноч была ясная, ціхая. Месяц адзінока панавуў у небе, адна толькі зорка парушала яго адзіноту. Раптам пачуўся брэх сабакі, і гэты знаёмы гук прымусіў мяне насцярожыцца. Потым вельмі выразна я пачуў гул, быццам грукат цяжкіх гарматаў. Я налічыў шэсць выстралаў і пасля доўга перапынку — яшчэ шэсць. Потым усё заціхла.

IV

СМЕРЦЬ СВАТАРА

Гэта адбылося на шосты дзень нашага зняволення. Я глядзеў у шчыліну і нечакана адчуў, што я адзін. Святар, які толькі што стаяў побач са мною і адштурхоўваў

мяне ад шчыліны, чамусьці пайшоў у пасудамыйку. У цемнаце я пачуў, што святар п'е. Я працягнуў руку і намацаў бутэльку бургундскага.

Некалькі хвілінаў мы валтузіліся. Бутэлька ўпала і разбілася. Мы стаялі адзін перад адным, цяжка дыхаючы, сціскаючы кулакі. Нарэшце я стаў паміж ім і запасам правізіі і сказаў, што вырашыў увесці строгую дысцыпліну. Я падзяліў увесь запас прадуктаў так, каб яго хапіла на дзесяць дзён.

Днём ён зноў спрабаваў падабрацца да прыпасаў. Я быў задрамаў, але адразу схамянуўся. Цэлы дзень і цэлую ноч мы прасядзелі адзін перад адным; я смяротна стаіўся, але быў цвёрды; ён хныкаў і скардзіўся на нясцерпны голад. Я ведаю, што так прайшлі ноч і дзень, але мне здавалася тады і нават цяпер здаецца, што гэта працягвалася цэлую вечнасць.

Пастаянныя спрэчкі паміж намі прывялі нарэшце да адкрытай канфрантацыі. На працягу двух доўгіх дзён мы сварыліся напаяголасу, спрачаліся. Калі-нікалі я не мог стрымліваць сябе і біў яго, іншы раз ласкава пераконваў, аднаго разу я нават спрабаваў спакусіць яго апошняй бутэлькай бургундскага: у кухні была помпа для дажджавой вады, адкуль я мог напіцца. Але ні ўгаворы, ні пабоі не ўздзейнічалі, здавалася, ён страціў розум. Ён, як і раней, спрабаваў захапіць правізію і працягваў размаўляць услых сам з сабою. Ён паводзіў сябе вельмі неасцярожна, і кожную хвіліну нас маглі раскрыць. Неўзабаве я зразумеў, што ён зусім страціў розум, — я апынуўся ў цемнаце адзін на адзін з вар'ятам.

Мне здаецца, што і я ў той час быў не нармальны. Мяне мучылі дзікія, жудасныя сны. Як гэта не дзіўна, але я схільны думаць, што вар'яцтва святара было для мяне перасцярогаю: я напружана сачыў за сабою і таму мог разважна думаць.

На восьмы дзень святар пачаў гаварыць, і я нічым не мог стрымаць яго красамоўства.

— Гэта справядлівая кара, о божа, — паўтараў ён штохвілінна, — справядлівая! Знішчы мяне і ўвесь род мой. Мы саграшылі, мы ўпалі ў грэх... Паўсюль людзі мучыліся, бедныя змешваліся з прахам, а я маўчаў. Мае пропаведзі — глупства, о божа мой, што за глупства! Я павінен быў маўчаць і, не шкадуючы жыцця свайго, заклікаць да пакаяння, да пакаяння!.. Прыгнятальнікі бедных і пакутнікаў! Караючая рука боская!..

Потым ён зноў успомніў аб правізіі, да якой я яго не дапускаў, прасіў мяне, плакаў, пагражаў. Ён пачаў павышаць голас; я прасіў не рабіць гэтага; ён зразумеў сваю ўладу нада мною і пачаў пагражаць, што будзе крычаць і прыцягне ўвагу марсіянаў. Спярша я напалохаўся, але потым зразумеў, што калі я ўступлю яму, то нашы шансы на выратаванне зменшацца. Я адмовіў яму, хоць і не быў упэўнены, што ён рэалізуе сваю пагрозу. Гэтым днём ва ўсякім выпадку гэтага не адбылося. Ён гаварыў гучней і гучней увесь восьмы і дзевяты дзень; гэта былі пагрозы, просьбы, парывы неразумнага шматслоўнага раскайвання ў абьякавым, недастойным служэнні богу. Мне стала шкада яго. Крыху паспаўшы, ён зноў пачаў гаварыць, на гэты раз так гучна, што я вымушаны быў умяшацца.

— Маўчыце! — прасіў я.

Ён апусціўся на калені ў цемнаце каля катла.

— Я надта доўга маўчаў, — сказаў ён так моцна, што яго павінны былі пачуць у яме, — цяпер я павінен сведчыць. Гора гэтаму незаконнаму гораду! Гора! Гора! Гора! Гора насельнікам Зямлі, бо ўжо прагучала труба.

— Змоўкніце! — прахрыпеў я, сцэпаючыся ад думкі, што марсіянін нас пачуў. — Богам прашу, змоўкніце!..

— Не! — усклікнуў ён гучна, падымаючыся і працягаючы наперад рукі. — Выкажы! Слова божае ў маіх вуснах.

За тры скачкі ён апынуўся каля дзвярэй у кухню.

— Я павінен сведчыць! Я іду! Я і так доўга марудзіў.

Я схапіў сякач, што вісеў на сцяне, і кінуўся за ім. Ад страху мяне ахапіла шаленства. Я дагнаў яго пасярод кухні. Паддаючыся апошняму парыву чалавекалюбства, я павярнуў вастрыё нажа на сябе і стукнуў святара ручкаю. Ён упаў ніцма на падлогу. Хістаючыся, я пераступіў цераз яго і спыніўся, цяжка дыхаючы. Ён ляжаў нерухома.

Раптам я пачуў шум звонку, як быццам абсыпалася тынкоўка, і трохвугольная адтуліна ў сцяне закрылася. Я зірнуў уверх і ўбачыў, што мнагарукая машына рухаецца міма шчыліны. Адно са шчупальцаў варушылася сярод абломкаў. Паказалася другое шчупальца, заслізгала па абваленым бэльках. Я замёр з жаху. Потым я ўбачыў нешта накшталт празрыстай пласцінкі, якая прыкрывала пачварны твар і вялікія цёмныя вочы марсіяні-

на. Металічны спрут выкручваўся, шчупальца паволі прасоўвалася ў праём.

Я адскочыў, спатыкнуўся аб святара і спыніўся каля дзвярэй пасудамыйкі. Шчупальца прасунулася на ярды два ў кухню, выкручваючыся і паварочваючыся ва ўсе бакі. Некалькі секунд я стаяў як зачараваны, гледзячы на яго павольнае, штуршкападобнае набліжэнне. Потым ціха выкрыкнуў ад страху, кінуўся ў пасудамыйку. Я так дрыжаў, што ледзь стаяў на нагах. Адчыніўшы дзверы ў вугальны падвал, я апынуўся ў цемнаце; глядзеў праз шчыліну ў дзвярах і прыслухоўваўся. Ці заўважыў мяне марсіянін? Што ён там робіць?

У кухні штосьці паволі рухалася, чаплялася за сцены, выдаючы лёгкі металічны звон, нібы звязка ключоў на колцы. Затым якоесьці цяжкае цела — я добра ведаю якое, — павалаклося па падлозе кухні да адтуліны. Я не стрымаўся, падышоў да дзвярэй і зірнуў у кухню. У трохвугольнай, асветленай сонцам адтуліне я ўбачыў марсіяніна ў мнагарукай машыне, які напамінаў Брыярэя; ён уважліва разглядаў галаву святара. Я адразу ж падумаў, што ён здагадаецца аб маёй прысутнасці па глыбокай ране.

Я папоўз у вугальны падвал, зачыніў дзверы і ў цемры, стараючыся не шумець, пачаў закопвацца ў вугаль і навальваць на сябе дровы. Кожную хвіліну я сцішваўся і прыслухоўваўся, каб пачуць наварсе рух шчупальца марсіяніна.

Нечакана лёгкае металічнае пастукванне зноў аднавілася. Шчупальца паволі рухалася па кухні. Усё бліжэй і бліжэй — яно ўжо ў пасудамыйцы. Я спадзяваўся, што мяне не кране. Я пачаў маліцца. Шчупальца шкрабанула па дзвярах skleпа. Настала цэлая вечнасць амаль невыноснага чакання; я пачуў, як стукнула клямка. Ён знайшоў дзверы! Марсіяне разумеюць, што такое дзверы!

Шчупальца праваждалася з клямкай каля хвіліны; потым дзверы адчыніліся.

У цемры я ледзь бачыў гэты гнуткі адростак, які больш за ўсё напамінаў слановы хобат; шчупальца набліжалася да мяне, мацала сцяну, кускі вугалю, дровы і столь. Гэта быў нібы чорны чарвяк, які паварочваў сваю сляпую галаву.

Шчупальца кранула абцас майго чаравіка. Я ледзь не закрычаў, але стрымаўся, учапіўшыся зубамі ў руку. З хвіліну ўсё было ціха. Раптам, нечакана шчоўкнуўшы,

яно схапіла нешта, — мне падалося, што мяне! — і нібы стала аддаляцца ад склепа. Але я не быў у гэтым упэўнены. Відаць, яно захапіла кусок вугалю.

Выкарыстаўшы выпадак, я выпрастаў здранцвелыя ногі і рукі і прыслухаўся. Я старанна маліўся — хоць бы выратавацца.

Я не ведаў, ці дацягнецца яно да мяне. Раптам моцным кароткім ударам яно зачыніла дзверы склепа. Я чуў, як яно зашуршэла па кладоўцы, як перамяшчаліся бляшанкі з бісквітамі, як разбілася бутэлька. Потым новы стук у дзверы склепа. Потым цішыня і бясконца пакутлівае чаканне.

Пайшло ці не?

Нарэшце я вырашыў, што пайшло.

Шчупальца больш не вярталася ў вугальны склеп; але я праляжаў увесь дзесяты дзень у цемнаце, закапаўшыся ў вугаль, не рызыкуючы вылезці нават, каб напіцца: мне страшэнна хацелася піць. Толькі на адзінаццаты дзень я адважыўся выйсці са свайго сховішча.

V

ЦІШЫНЯ

Перш чым пайсці ў кладоўку, я запёр дзверы з кухні ў пасудамыйку. Але кладоўка была пустая; правізія ўся знікла — да апошняй крошкі. Відаць, марсіянін усе забраў. Упершыню за гэтыя дзесяць дзён мяне ахапіў адчай. Не толькі ў гэты дзень, але і ў два наступныя я нічога не еў.

Рот і горла перасохлі, я моцна аслабеў. Я сядзеў у пасудамыйцы ў цемнаце, страціўшы ўсялякую надзею. Мне мірсіліся ўсякія стравы і здавалася, што я аглух, так як гукі, якія я прывык чуць з боку ямы, абсалютна заціхлі. У мяне нават не хапіла сілы, каб бяшумна падпаўзці да шчыліны ў кухні, а я б гэта зрабіў.

На дванаццаты дзень горла так перасохла, што я, рызыкуючы паявіцца перад марсіянамі, пачаў круціць скрыпучую помпу каля ракавіны і здабыў каля дзвюх шклянак цёмнай мутнай вадкасці. Вада асвятляла мяне, і я крыху павесялеў, бачачы, што на шум ад помпы не паявілася ніводнага шчупальца.

На працягу гэтых дзён я многа думаў пра святара і яго смерць, але думкі мае блыталіся і разбягаліся.

На трынаццаты дзень я выпіў яшчэ крыху вады і ў дрымоце думаў пра ежу, выносячы фантастычныя, нерэальныя планы ўцёку. Як толькі я пачынаў драмаць, мяне мучылі кашмары: то смерць святара, то раскошныя піры. Але і ў сне і на самой справе я адчуваў страшэнны боль у горле і, прачынаючыся, піў і піў бясконца. Святло, якое пранікла ў пасудамыйку, было цяпер не шэраватым, а чырванаватым. Нервы ў мяне былі так разладжаны, што гэта святло здавалася мне крывавым.

На чатырнаццаты дзень я пайшоў у кухню і вельмі здзівіўся, убачыўшы, што трэшчына ў сцяне зарасла чырвонай травой і паўзмрок набыў чырванаватае адценне.

Раніцаю на пятнаццаты дзень я пачуў у кухні нейкія дзіўныя, вельмі знаёмыя гукі. Я прыслухаўся і вырашыў, што гэта, відаць, скавыча і драпаецца сабака. Увайшоўшы ў кухню, я ўбачыў сабачую морду, прасунутую ў шчыліну праз зараслі чырвонай травы. Я вельмі здзівіўся. Пачуўшы мяне, сабака адрывіста забрахаў.

Я падумаў, што калі ўдасца заманіць яго ў кухню без шуму, то я заб'ю яго і з'ем; ва ўсякім выпадку, лепш яго забіць, каб не выдацца марсіянам.

Я папоўз да яго, ласкава паклікаў шэптам:

— Пёсік! Пёсік!

Але сабака знік.

Я прыслухаўся — не, я не аглух: у яме на самай справе ціха. Чуўся толькі нейкі гук, падобны на лопат крылаў, ды яшчэ рэзкае карканне — і больш нічога.

Я доўга ляжаў каля шчыліны, не адважваючыся рассунуць чырвоны зараснік. Раз ці два я чуў лёгкі шорах — быццам сабака дзесьці ўнізе бегаў па пяску. Чуў, як мне здавалася, шастанне крылаў, і толькі. Нарэшце, асмеліўшыся, я выглянуў вонкі.

У яме нікога. Толькі ў адным вугле зграя варон змагалася за астанкі мерцвякоў, выссаных марсіянамі.

Я глядзеў, не верачы сваім вачам. Ніводнай машыны. Яма апусцела; у адным вугле — куча шэравата-блакітнага пылу, у другім — некалькі алюмініевых палосаў ды чорныя птушкі над чалавечымі астанкамі.

Я паволі пралез праз чырвоны зараснік і стаў на кучу шчэбеню. Перада мною была адкрыта прастора, толькі ззаду, на поўначы, гарызонт быў закрыты разбура-

ным домам, — і нідзе я не бачыў ніякіх прыкмет марсіянаў. Яма пачыналася якраз каля маіх ног, але па шчэбеню можна было ўскарабкацца на кучу абломкаў. Значыць, я выратаваўся! Шчасце перапоўніла мае грудзі.

Некалькі хвілінаў я стаяў і разважаў, потым у парыве рашучай смеласці, з радасным сэрцам ускарабкаўся на вяршыню развалінаў, пад якімі я так доўга быў зажыва пахаваны.

Я агледзеўся яшчэ раз. На поўнач таксама ніводнага марсіяніна.

Апошні раз я бачыў гэтую частку Шына пры дзённым святле; тут была віхлястая вуліца — добраўпарадкаваныя белыя і чырвоныя домікі, абсаджаныя цяністымі дрэвамі. Цяпер я стаяў на кучы смецця, цэглы, гліны і пяску, густа зарослай нейкімі падобнымі на кактус, па калена вышынёю, чырвонымі раслінамі, якія заглушылі ўсю зямную расліннасць. Дрэвы вакол стаялі голыя, чорныя; па яшчэ жывых ствалах браліся чырвоныя парасткі.

Вакольнія дамы былі разбураны, але ніводзін не згарэў; сцены ўцалелі да другога паверха, але ўсе вокны былі разбітыя, дзверы сарваныя. Чырвоная трава спорна расла нават у пакоях. Пада мною ў яме вароны біліся за рэшткі былых жывых істотаў. Над развалінамі лятала мноства птушак. Па сцяне аднаго дома асцярожна спускалася выпетралая кошка; але прыкметаў людзей я нідзе не бачыў.

Дзень пасля майго зняволення здаваўся мне асляпляльным, неба — ярка-блакітным. Лёгкі ветрык паціху варушыў чырвоную траву, якая разраслася паўсюль, нібы бур'ян. А якім салодкім было паветра!

VI

ШТО ЗРАБІЛІ МАРСІЯНЕ ЗА ДВА ТЫДНІ

Некалькі хвілінаў я стаяў на кучы смецця і абломкаў, стаяў хістаючыся, забыўшыся абсалютна пра небяспеку. У той смярдзучай бярозе, адкуль я толькі што вылез, я ўвесь час думаў толькі аб грознай для мяне небяспецы. Я не ведаў, што адбылося за гэтыя дні, не чакаў такога захапляльнага відовішча. Я чакаў убачыць

Шын у развалінах — перада мною расцілаўся дзіўны і злавесны ландшафт, быццам на іншай планеце.

У тую хвіліну я адчуў тое, што не пад сілу адчуць чалавеку, гэта пачуцце знаёмае, відаць, толькі жывёлінам. Я быў падобны на труса, які вярнуўся да сваёй норкі і ўбачыў, што землякопы знішчылі дарэшты яго жыллё. Тады я ўпершыню цьмяна адчуў тое, што потым стала зразумелым, што гняло мяне ўжо некалькі дзён, — пачуцце развенчанасці, разуменне таго, што я ўжо не цар Зямлі, а жывёліна сярод іншых стварэнняў пад пятою марсіянаў. З намі будзе тое ж, што з іншымі жывёлінамі, — нас будуць адсочваць, вынішчаць, а мы будзем уцякаць і хавацца: царства чалавека кончылася.

Гэта думка мільганула і знікла, і мяне апанавала пачуццё голаду: я ж столькі часу не еў! Непадалёку ад ямы, за агароджаю, зарослаю чырвонаю травою, я заўважыў ацалелы кусочак саду. Гэта мяне абнадзеіла, і я пачаў прабірацца, вязнучы па калені, а то і па шыю ў чырвонай траве і адчуваючы сябе ў бяспецы пад яе прыкрыццем. Сцяна саду была каля шасці футаў вышынёю, і калі я паспрабаваў ускарабкацца на яе, аказалася, што я не магу нават падняць нагу. Я прайшоў далей паўз сцяны да вугла, дзе ўбачыў штучны пагорак, узабраўся на яго і саскочыў у сад. Тут я знайшоў некалькі цыбулін шпажніку і шмат дробнай морквы. Сабраўшы ўсё гэта, я пералез цераз разбураную сцяну і пайшоў у напрамку да К'ю паміж дрэвамі, спавітымі багровым і кармінавым зараснікам; гэта было падобна на прагулку сярод крываваых сталактытаў. Я думаў толькі пра адно: набраць чым больш ядомай садавіны і гародніны і бегчы, уцячы чым найхутчэй з гэтай праклятай, непадобнай на зямную, мясцовасці!

Непадалёку я знайшоў у траве кучку грыбоў і з'еў іх, затым наткнуўся на цёмную палоску праточнай вады — там, дзе раней былі лугі. Дробязны пажытак толькі ўзмацніў мой голад. Спачатку я не мог зразумець, адкуль узялася гэта вільгаць у разгары гарачага, сухога лета, але потым здагадаўся, што яе спарадзіў трапічнабуйны рост чырвонай травы. Як толькі гэта незвычайная расліна сустрэла ваду, яна вельмі хутка дасягала гіганцкіх памераў і густа разрасталася. Яе насенне трапіла ў ваду Уэй і Тэмзы, і хуткія на рост парасткі неўзабаве пакрылі абедзве рэкі.

У Путні, як я пасля ўбачыў, мост быў амаль увесь у зарасніку травы; каля Рычманда воды Тэмзы разліліся шырокай, але неглыбокай плынню па лугах Хэмптана і Туікенхэма. Чырвоная трава ішла следам за разлівам, і неўзабаве ўсе разбураныя вілы ў даліне Тэмзы зніклі ў ружовай дрыгве, на ўскраіне якой я быў: чырвоная трава схавала сляды апушташэння, пакінутага марсіянамі.

Пасля гэта чырвоная трава знікла гэтак жа хутка, як і вырасла. Яе вынішчыла хвароба, выкліканая, наколькі можна думаць, неведомымі бактэрыямі. Справа ў тым, што дзякуючы натуральнаму адбору ўсе зямныя расліны выпрацавалі ў сабе здольнасць супраціўляцца бактэрыяльным захворванням, яны ніколі не гінуць без упартай барацьбы; але чырвоная трава засыхала на карані. Лісты яе хварэлі, зморшчваліся і станавіліся кволыя. Пры лёгкім дотыку яны адвальваліся, і вада, якая спачатку памагала росту чырвонай травы, затым выносіла яе рэшткі ў мора.

Падышоўшы да вады, я, канешне, перш-наперш наталіў смагу. Я выпіў вельмі многа і, паміраючы ад голаду, пачаў жаваць лісты чырвонай травы, але яны аказаліся вадзяністымі, мелі агідны металічны прысмак. Я ўбачыў, што тут мелка, і смела пайшоў уброд, хоць чырвоная трава спавівала мне ногі. Але па меры набліжэння да ракі станавілася ўсё глыбейшаю вада, і я павярнуў назад, у бок Мортлейка. Я стараўся трымацца дарогі, арыентуючыся па развалінах прыдарожных вілаў, па платах і ліхтарах, і нарэшце дабраўся да ўзвышша, на якім стаіць Рохэмптан, — я быў ужо ў ваколіцах Путні.

Тут ландшафт змяніўся і страціў сваю незвычайнасць: паўсюль віднеліся сляды разбурэння. Дзе-нідзе мясцовасць была настолькі апуштошаная, як быццам тут пранёсся цыклон, а праз некалькі дзiesiąткаў ярдаў трапляліся зусім некранутыя ўчасткі, дамы з акуратна спущанымі жалюзямі і запёртымі дзвярамі, — здавалася, што людзі пакінулі іх на дзень-два ці проста там яны мірна спалі. Чырвоная трава расла тут не так густа, высокія дрэвы ўзбоч дарогі не мелі на сабе паўзучых чырвоных парасткаў. Я шукаў пад дрэвамі што-небудзь ядоме, але нічога не знайшоў; заходзіў у два бязлюдныя дамы, але ў іх, відаць, ужо пабывалі іншыя: яны былі абрабаваныя. Рэштку дня я праляжаў у кустоўі, бо зусім выбіўся з сіл і не мог ісці далей.

За ўвесь гэты час я не сустрэў ніводнага чалавека і не бачыў нідзе марсіянаў. На вочы трапілі два паджарыя сабакі, але абодва яны ўцяклі ад мяне, хоць я іх клікаў да сябе. Каля Рохэмптана я ўбачыў два чалавечыя шкілеты — не трупы, а шкілеты, — яны былі поўнаасцю аб'едзеныя; у лесе я знайшоў параскіданыя косці кошак і трусаў і авечы чэрап. Але на касцях не было нават кусочка мяса, дарэмна я іх аблізваў.

Сонца зайшло, а я ўсё плёўся па дарозе ў Путні; тут марсіяне, відаць, прымянялі цеплавы прамень. У агародзе за Рэхэмптанам я накапаў маладой бульбы і крыху пад'еў. Адтуль адкрываўся від на Путні і раку. Змрочны і бязлюдны від: счарнелыя дрэвы, чорныя закінутыя разваліны ля падножжа гары, зарослыя чырвонаю травою балоты ў даліне разлітай ракі і мёртвая цішыня. Падумаўшы пра такую хуткую перамену, я раптам адчуў нейкі страх.

Я міжвольна падумаў, што ўсё чалавецтва вынішчана, змецена з твару зямлі і што я тут стаю адзін, апошні жывы чалавек. Каля самай вяршыны Путні-Хіла я знайшоў яшчэ адзін шкілет; рукі яго былі адарваныя і ляжалі за некалькі ярдаў ад пазваночніка. Крочачы далей, я паступова пераканаўся, што ўсе людзі тут знішчаны, акрамя некаторых уцекачоў накішталт мяне. Марсіяне, відаць, пайшлі далей у пошуку ежы, кінуўшы апус-тошаную краіну. Можна, цяпер яны разбураюць Берлін ці Парыж, калі толькі не рушылі на поўнач...

VII

ЧАЛАВЕК НА ВЯРШЫНІ ПУТНІ-ХІЛА

Я правёў гэтую ноч у гасцініцы на вяршыні Путні-Хіла і спаў у пасцелі ўпершыню з часоў маіх уцёкаў у Ле-зерхэд. Не варта расказаць, як я дарэмна ламаўся ў дом, а потым убачыў, што ўваходныя дзверы запёртыя на клямку; як я знайшоў у нейкай каморцы, здаецца, пакоі прыслугі, чэрствую скарынку, абгрызеную пацукамі, і два слоікі кансерваванага ананасаў. Нехта ўжо аблазіў дом і апус-тошыў яго. Пазней я знайшоў у буфэце некалькі сухароў і сандвічаў, магчыма, не заўважаных

маімі пяпярэднікамі. Сандвічы былі ўжо неядомыя, сухарамі ж я не толькі наталіў голад, але і набіў кішэні. Лямпы я не паліў, баючыся, што які-небудзь марсіянін у пошуках яды завітае ў гэтую частку Лонданскага графства. Перш чым улегчыся, я доўга хадзіў ад вакна да вакна і ўглядаўся, ці няма дзе-небудзь гэтых пачвараў. Спаў я кепска. Лежачы ў пасцелі, заўважыў сам пра сябе, што разважаю лагічна, чаго не было з часу стычкі з святаром. Усе наступныя дні я або нерваваўся, або абыякава і тупа адносіўся да ўсяго. Гэтай жа ноччу мой мозг, відаць, падмацаваны сілкаваннем, праясніўся, і я зноў пачаў лагічна мысліць.

Мяне даймалі тры рэчы: забойства святара, месцапрабыванне марсіянаў і лёс маёй жонкі. Пра першае я ўспамінаў без усякага адчування страху ці мукаў сумлення; я глядзеў на гэта як на рэальны факт, пра які непрыемна ўспамінаць, але віны не адчуваў. Тады, як і цяпер, я лічу, што крок за крокам я быў падведзены да гэтай успышкі, я стаў ахвяраю непазбежных абставінаў. Я не адчуваў сябе віноўным, аднак успамін пра гэта забойства не выходзіў з галавы. У начной цішы і змроку, калі адчуваеш блізкасць бажання, я вяршыў суд над самім сабою; упершыню мне даводзілася быць у ролі абвінавачанага ва ўчынку, здзейсненым пад уплывам гневу і страху. Я прыпомніў усе нашы размовы з часу першай сустрэчы, калі ён, седзячы каля мяне і не звяртаючы ўвагі на маю смагу, паказваў на агонь і дым сярод развалінаў Уэйбрыджа. Мы былі розныя, дзейнічаць заадно не маглі; нас звёў сляпы выпадак. Калі б я ведаў, што будзе далей, я пакінуў бы яго ў Галіфордзе. Але я не мог нічога прадбачыць; зрабіць злачынства ж — значыць прадбачыць і дзейнічаць. Я расказаў усё, як ёсць. Сведкаў няма — я мог бы затаіць сваё злачынства. Але я расказаў пра ўсё, няхай чытач судзіць мяне.

Калі ж нарэшце я прымусіў сябе не думаць пра сваё злачынства, я пачаў разважаць пра марсіянаў і пра жонку. Што да першых, то ў мяне не было даных для якіх-небудзь вывадаў, я мог прадказаць што заўгодна. Другі пункт быў не менш складаным. Ноч ператварылася ў кашмар. Я сядзеў на пасцелі, узіраючыся ў цемнату. Я маліўся аб тым, каб цеплавы прамень раптоўна і без мучэнняў абарваў яе жыццё. Я яшчэ не маліўся пасля той ночы, калі вяртаўся з Лезерхэда. Праўда, будучы на валасок ад смерці, я мармытаў малітвы механічна, нібы

язычнік свае заклінанні. Цяпер жа я маліўся па-сапраўд-
днату, усім сваім розумам і воляю, у змроку, які хаваў
бажаство. Дзіўная ноч! Яна падалася мне яшчэ больш
незвычайнаю досвіткам, калі я, памаліўшыся богу,
крадком выбіраўся з дому, як пацук, тым не менш я быў
ніжэйшаю жывёлінай, якую могуць запроста злавіць і
забіць. Можна, і жывёліны па-свойму моляцца богу. Гэта
вайна, па крайняй меры, навучыла нас спачуваць тым
пазбаўленым розуму істотам, якія знаходзяцца пад на-
шай уладаю.

Раніца была ясная і цёпая. На ўсходзе ружавела не-
ба і клубіліся залатыя аблогі. На дарозе з вяршыні Пут-
ні-Хіла ў бок Уімблдона бачны былі сляды той панічнай
людской плыні, якая рушыла адсюль да Лондана ноччу
на панядзелак, калі пачалася бітва з марсіянамі: двухка-
лёсная ручная цяжка з надпісам «Томас Лоб, зяленіў-
шчык, Нью-Молдзен», са зломаным колам і разбітаю
бляшанаю скрынкаю; чыйсьці саламяны капялюш,
утаптаны на ўсохлую цяпер грязь; а на вяршыні Уэст-
Хіла — асколкі разбітага шкла з плямамі крыві каля пе-
ракуленай калоды для вадапою. Я ішоў паволі, не веда-
ючы, як мне далей быць. Я хацеў прабрацца ў Лезерхэд,
хоць і ведаў, што адшукаць там жонку няма надзеі. Не-
сумненна, калі смерць нечакана не заспела яе родных,
то яны ўцяклі адтуль разам; але мне здавалася, што там
я змог бы даведацца, куды зніклі жыхары Сэрэя. Я ха-
цеў знайсці жонку, але не ведаў, як яе знайсці, я сума-
ваў па ёй, я сумаваў па ўсім чалавецтве. Я востра адчу-
ваў сваю адзіноту. На скрыжаванні я павярнуў і накіра-
ваўся да абшырнай Уімблдонскай раўніны.

На цёмнай глебе выдзяляліся жоўтыя плямы зеля і
ракітніку; чырвонай травы не было відаць. Я асцярожна
прабіраўся краем адкрытай прасторы. Між тым узышло
сонца, заліваючы ўсё навокал сваім жыватворным свят-
лом. У лужы пад дрэвам я ўбачыў вывадак галавасцікаў
і спыніўся. Я глядзеў на іх, вучачыся ў іх жыццёвай
упартасці. Раптам я рэзка павярнуўся: адчуў, што за
мною назіраюць, і, прыгледзеўшыся, заўважыў, што
нехта хаваецца ў кустах. Пастаяўшы, я зрабіў крок да
кустоў; адтуль высунуўся чалавек, узброены цесаком. Я
наблізіўся да яго. Ён моўчкі стаяў, не варушыўся і гля-
дзеў на мяне.

Падышоўшы бліжэй, я ўбачыў, што ўвесь у пыле і
гразі, зусім як я, — можна падумаць, што яго правалак-

лі праз каналізыцыйную трубу. Падышоўшы яшчэ бліжэй, я ўбачыў, што адзенне на ім усё ў зялёных плямах глею, у карычневых лапіках засохлай гліны і ў сажы. Чорныя валасы падалі на вочы, твар быў брудны, асунуты так, што я адразу не мог пазнаць чалавека. На яго падбародку чырванеў незажывелы рубец.

— Стой! — закрычаў ён, калі я падышоў да яго на адлегласці дзесяці ярдаў. Я спыніўся. Голас у яго быў хрыплы. — Адкуль вы ідзяце? — спытаў ён.

Я асцярожна назіраў за ім.

— Я іду з Мортлейка, — адказаў я. — Мяне засыпала каля ямы, якую марсіяне выкапалі каля свайго цыліндра... Я выкарабкаўся адтуль і выратаваўся.

— Тут няма ніякай ежы, — заявіў ён. — Гэта мая зямля. Увесь гэты пагорак да ракі ў той бок да Клэмхема і да выгану. Ежы тут знойдзеца толькі на аднаго. Куды вы ідзяце?

Я адказаў не адразу.

— Не ведаю, — сказаў я. — Я прасядзеў у развалінах трынаццаць ці чатырнаццаць дзён. Я не ведаю, што здарылася за гэты час.

Ён недаверліва паглядзеў на мяне, потым твар яго змяніўся.

— Я не збіраюся тут заставацца, — сказаў я, — і думаю пайсці ў Лезерхэд: там я пакінуў жонку.

Ён паказаў на мяне пальцам.

— Дык гэта вы, — спытаў ён, — чалавек з Уокінга? Дык вас не забілі пад Уэйбрыджам?

У тую ж хвіліну і я пазнаў яго.

— Вы той самы артылерыст, які зайшоў да мяне ў сад?

— Віншую! — сказаў ён. — Нам пашанцавала. Падумаць толькі, што гэта вы!

Ён падаў мне руку, я паціснуў яе.

— Я прапоўз па дажджавой трубе, — працягваў ён. — Яны не ўсіх перабілі. Калі яны пайшлі, я палямі прабраўся да Уолтана. Але паслухайце... Не прайшло і шаснаццаці дзён, а вы зусім сівы. — Раптам ён аглянуўся цераз плячо. — Гэта грак, — сказаў ён. — Цяпер заўважаеш нават цень ад птушынага крыла. Тут вельмі ж адкрытая мясціна. Давайце схаваемся ў кусты і паталкуем.

— Вы бачылі марсіянаў? — спытаў я. — З тых часоў, як я выбраўся...

— Яны пайшлі на Лондан, — перабіў ён. — Мне думаецца, яны там учынілі вялікі лагер. Ноччу над Хэмпстэдам усё неба свеціцца. Як над вялікім горадам. І відаць, як рухаюцца іх цені. А днём іх не відаць. Бліжэй не паказваліся... — Ён палічыў на пальцах. — Вось ужо пяты дзень... Тады двое з іх цягнулі нешта вялікае к Хамерсміту. А пазамінулую ноч... — Ён спыніўся і шматзначна дадаў: — ...паявіліся нейкія агні і ў паветры нешта насілася. Я думаю, яны пабудавалі лятальную машыну і спрабуюць лятаць.

Я залез глыбей у кусты і ўсеўся на зямлю.

— Значыць, з чалавецтвам будзе скончана... — сказаў я. — Калі гэта ім удалася, яны запроста абляцяць вакол свету...

Ён кіўнуў.

— Яны абляцяць. Але... Тады тут стане крыху лягчэй. Але ўрэшце... — Ён паглядзеў на мяне. — Хіба вам не ясна, што з чалавецтвам ужо пакончана? Я ў гэтым перакананы. Мы знішчаны... Разбітыя...

Я паглядзеў на яго. Як ні дзіўна, гэта думка, такая відавочная, не прыходзіла мне ў галаву. Я ўсё яшчэ крыху на нешта спадзяваўся, — відаць, па прывычцы. Ён рашуча паўтарыў:

— Разбітыя!

— Усё кончана, — сказаў ён. — Яны страцілі аднаго, толькі аднаго. Яны здорава ўмацаваліся і разбілі найвялікшую дзяржаву ў свеце. Яны растапталі нас. Гібель марсіянкіна пад Уэйбрыджам была выпадковасцю. І гэтыя марсіяне толькі піянеры. Яны прадаўжаюць прыбываць. Гэтыя зялёныя зоркі, я не бачыў іх ужо пяць ці шэсць дзён, але ўпэўнены, што яны кожную ноч дзе-небудзь падаюць. Што рабіць? Мы пераможаныя. Мы разбітыя.

Я нічога не адказаў. Я сядзеў, моўчкі глядзеў перад сабою, дарэмна стараючыся чаму-небудзь прырачыць.

— Гэта нават не вайна, — прадаўжаў артылерыст. — Хіба можа быць вайна паміж людзьмі і мурашкамі?

Я раптам успомніў ноч у абсерваторыі.

— Пасля дзесятага выстралу яны больш не стралялі з Марса, па крайняй меры да прыбыцця першага цыліндра.

— Адкуль вы ведаеце? — спытаў артылерыст.

Я растлумачыў. Ён задумаўся.

— Што-небудзь здарылася з пушкаю? — сказаў ён. — Ды толькі што з таго? Яны зноў яе наладзяць. Няхай сабе гэта зойме пэўны час, хіба гэта што зменіць? Людзі — і мурашкі. Мурашкі будуць горад, жывуць сваім жыццём, вядуць войны, здзяйсняюць рэвалюцыі, пакуль яны не перашкаджаюць людзям; калі ж яны перашкаджаюць, то іх проста прыбіраюць са свету. Мы сталі цяпер мурашкамі. Толькі...

— Што? — спытаў я.

— Мы ядомыя мурашкі.

Мы моўчкі пераглянуліся.

— А што яны з намі зробіць? — спытаў я.

— Вось пра гэта я і думаю, — адказаў ён, — увесь час думаю. З Уэйбрыджа я пайшоў на ўсход і ўсю дарогу думаў. Я назіраў. Людзі страцілі розум, яны нылі і хваляваліся. Я не люблю ныць. Мне даводзілася глядзець смерці ў вочы. Я не алавяны салдацік і ведаю, што паміраць, — добра гэта ці дрэнна, — усё роўна давядзецца. А выратуецца той, хто не згубіць галаву. Я бачыў, што ўсе накіраваліся на ўсход. Я сказаў сабе: «Ежы там не хопіць на ўсіх», і павярнуў у адваротны бок. Я харчаваўся каля марсіянаў, як верабей каля чалавека. А яны там, — ён паказаў рукою, —дохнуць ад голаду, топчуць і рвуць адзін аднаго...

Ён паглядзеў на мяне і неяк збянтэжыўся.

— Канешне, — сказаў ён, — многім, у каго былі грошы, удалося ўцячы ў Францыю. — Ён зноў паглядзеў на мяне з нейкім вінаватым выглядам і прадаўжаў: — Ежы тут дастаткова. У лаўках ёсць кансервы, віно, спірт, мінеральныя воды; а калодзежы і вадаправоды пустыя. Дык вось, я вам скажу, пра што я калі-нікалі думаў. Яны разумныя істоты, сказаў я сабе, і, здаецца, хочуць нас пажыраць. Спачатку яны знішчаць нашы караблі, машыны, пушкі, гарады, увесь парадак і арганізацыю. Усё гэта будзе разбурана. Калі б мы былі такія маленькія, як мурашкі, мы б маглі сігануць у якую-небудзь шчыліну. Але мы не мурашкі. Мы занадта вялікія для гэтага. Вось мой першы вывад. Ну што?

Я пагадзіўся.

— Вось пра што я падумаў перш за ўсё. Ладна, цяпер далей: нас можна лавіць як заўгодна. Варта марсіянину толькі прайсці некалькі міляў, каб натрапіць на кучу людзей. Я бачыў, як адзін марсіянін у ваколіцах Уондсварта разбураў дамы і капашыўся ў абломках. Але так

паводзіць сябе яны будуць нядоўга. Як толькі яны знішчаць нашы пушкі і караблі, разбураць чыгункі і зробіць усё, што збіраюцца зрабіць, то пачнуць лавіць нас сістэматычна, выбіраць лепшых, запіраць іх у клеткі. Вось што яны пачнуць неўзабаве рабіць. Яны яшчэ не ўзяліся за нас як трэба! Хіба вы не бачыце?

— Не ўзяліся?! — усклікнуў я.

— Не, не ўзяліся. Усё, што адбылося, адбылося па нашай віне: мы не зразумелі, што трэба сядзець спакойна, дакучалі ім нашымі гарматамі і рознай ерундою. Мы страцілі галовы і кучамі кідаліся ад іх туды, дзе небяспека была такой жа. Ім пакуль не да нас. Яны заняты сваёю справаю, майструюць тое, што не змаглі захапіць з сабою, рыхтуюцца сустрэць тых, хто павінен яшчэ прыбыць. Магчыма, што цыліндры часова перасталі падаць таму, што марсіяне баяцца трапіць на сваіх жа. Замест таго каб, як быдла, кідацца ў розныя бакі ці наладжваць дынамічныя падкопы, спадзеючыся ўзарваць пачвараў, нам трэба было б дастасавацца да новых умоў. Вось што я думаю. Гэта не зусім тое, да чаго імкнулася да гэтага часу чалавецтва, але затое гэта адпавядае патрабаванням жыцця. Я і дзейнічаў, кіруючыся гэтым прынцыпам. Гарады, дзяржавы, цывілізацыя, прагрэс — усё гэта ў мінулым. Гульня прайграная. Мы разбітыя.

— Але калі так, то навошта тады жыць?

Артилерыст з хвіліну глядзеў на мяне.

— Так, канцэртаў не будзе, магчыма, на працягу бліжэйшага мільёна гадоў ці каля гэтага; не будзе Каралеўскай акадэміі мастацтваў, не будзе рэстаранаў з закускамі. Калі вы гоніцеся за гэтымі дабротамі, я думаю, што ваша карта бітая. Калі вы свецкі чалавек, не можаце есці гарошак нажом ці смэркацца без хустачкі, то лепш забудзьцеся гэта. Гэта ўжо нікому не патрэбна.

— Вы хочаце сказаць...

— Я хачу сказаць, што людзі, падобныя на мяне, будуць жыць дзеля прадаўжэння чалавечага роду. Я асабіста цвёрда вырашыў жыць. І калі я не памыляюся, вы таксама неўзабаве пакажаце, на што вы здольны. Нас не вынішчаць. Не. Я не хачу, каб мяне злавлі, прыручылі, адкормлівалі і гадавалі, як быка. Бр... Успомніце толькі гэтых карычневых спрутаў.

— Вы хочаце сказаць...

— Іменна. Я буду жыць. Пад іх пятою. Я ўсё разлічыў, пра ўсё падумаў. Мы, людзі, разбітыя. Мы надта мала ведаем. Мы яшчэ многаму павінны вучыцца, перш чым спадзявацца на поспех. І мы павінны жыць і зберагчы сваю свабоду, пакуль будзем вучыцца. Зразумела? Вось што нам трэба рабіць.

Я глядзеў на яго са здзіўленнем, глыбока крануты гэтай рашучасцю.

— Божа мой! — усклікнуў я. — Дык вы сапраўдны чалавек. — Я схпіў яго за руку.

— Праўда? — сказаў ён, і яго вочы ўспыхнулі. — Здрава я ўсё прыдумаў?

— Працягвайце, — сказаў я.

— Тыя, хто не хоча трапіць у палон, павінны быць гатовымі да ўсяго. Я гатовы да ўсяго. Не кожны чалавек здольны ператварыцца ў дзікага звера. Таму я і прыглядаўся да вас. Я сумняваўся ў вас. Вы худы, сухі. Я ж не ведаў, што вы той чалавек з Уокінга; не ведаў, што вы былі зажива пахаваны. Усе людзі, якія жылі ў гэтых дамах, усе гэтыя нікчэмныя канцылярскія чынушы нічога не вартыя. У іх няма мужнасці, няма гордасці, яны пазбаўлены здольнасці жадаць і марыць. А без гэтага чалавек — нішто. Яны вечна спяшаюцца на работу, — я бачыў іх тысячамі, — са сняданкам у кішэні, яны бягуць, як вар'яты, думаючы толькі пра тое, як бы трапіць на поезд, баяцца, што іх звольняць, калі яны спыняцца. Працуюць яны абыякава; потым спяшаюцца дамоў, баючыся спазніцца на абед; вечарам сядзяць дома, бо асперагаюцца хадзіць па глухіх вуліцах; спяць з жонкамі, з якімі ажаніліся з-за грошай, спадзеючыся добра забяспечыць свой нікчэмны лёс. Жыццё іх падстрахавана ад няшчасных выпадкаў. У нядзельныя дні яны дрыжаць за сваю душу. Як быццам пекла створана для трусападобных! Такім людзям, безумоўна, марсіяне будуць усяляк спрыяць. Чыстыя прасторныя клеткі, дастатковае харчаванне, парадак і нагляд, ніякіх клопатаў. Пабегаўшы з пустым страўнікам па палях і лугах, яны самі прыйдуць і не пакрыўдзяцца, калі іх зловяць. А праз нейкі час нават будуць рады. Яны будуць здзіўляцца, як гэта раней яны жылі без марсіянаў. Уяўляю ўсіх гэтых гуляк, сутэнёраў і святош... Магу ўявіць, — дадаў ён з нейкай незразумелаю ўхмылкаю. — Сярод іх арганізуюцца розныя секты... Многае з таго, што я бачыў раней, я зразумеў поўна толькі ў апошнія дні. Будзе многа

адкормленых вар'ятаў, якія проста змірацца з усім, іншыя ж будуць мучыцца тым, што гэта несправядліва і што яны павінны пайсці на нешта важнае. Калі большасць людзей мае патрэбу ў нейкай важнай справе, слабыя і тыя, каторыя самі сябе расслабляюць бясконцымі разважаннімі, прыдумляюць рэлігію, бездзейную, з пропаведдзю пакорнасці перад сілаю, перад божаю воляй. Вы, напэўна, з гэтым сустракаліся. Гэта — прыхаваная боязь, абы быць далей ад справы. У гэтых клетках яны будуць набожна распяваць псалмы і малітвы. А іншыя, не такія прастакі, будуць займацца — як гэта назваць? — эротыкай.

Ён змоўк.

Магчыма, марсіяне выхаваюць з некаторых людзей сваіх любімчыкаў, навучаць іх розным фокусам, хто ведае! Можа, ім раптам стане шкада якога-небудзь хлопчыка, які вырас на іх вачах і якога трэба зарэзаць. Асобных яны, магчыма, навучаць паляваць на нас...

— Не! — усклікнуў я. — Гэтага быць не можа. Ніводзін чалавек...

— Навошта сябе абманваць? — перабіў артылерыст. — Знойдуцца людзі, якія з радасцю будуць гэта рабіць. Толькі вар'яты могуць дапусціць, што такіх няма.

Я не мог з ім пагадзіцца.

— Паспрабавалі б яны мяне ўпаляваць, — працягваў ён. — Божа мой! — Паспрабавалі б толькі! — паўтарыў ён, і яго паланіў змрочны роздум.

Я сядзеў, абдумваючы яго словы. Я не знаходзіў ніякіх пярэчанняў супраць довадаў гэтага чалавека. Да таго, як марсіяне напалі, ніхто і не падумаў бы спрачацца наконт маёй інтэлектуальнай перавагі над ім: я вядомы пісьменнік па філасофскіх пытаннях, ён прасты салдат; цяпер жа ён значна апырэдзіў падзеі, якія я нават не мог усвядоміць.

— Што ж вы думаеце рабіць? — спытаў я нарэшце. — Якія вашы планы?

Ён памаўчаў.

— Вось што я вырашыў, — сказаў ён. — Што нам застаецца рабіць? Трэба прыдумаць якісьці спосаб жыцця, каб людзі маглі жыць, размнажацца і адносна смела гадаваць дзяцей. Зараз я скажу больш ясна, што трэба рабіць. Тыя, каго прыручаць, стануць падобныя на свойскіх жывёлаў; праз некалькі пакаленняў гэта будуць вялікія, прыгожыя, выкармленыя стварэнні. Што да нас,

вольных людзей, то мы рызыкуем здзічаць, ператварыцца ў нейкіх дзікіх пацукоў... Вы разумееце, я маю на ўвазе жыццё пад зямлёю. Я шмат думаў пра каналізацыйную сетку. Вядома, таму, хто яе не ведае, яна здаецца жахлівай. Пад адным толькі Лонданам каналізацыйныя трубы цягнуцца на сотні міляў; некалькі дажджлівых дзён — і ў пустым горадзе трубы стануць прыдатнымі і чыстымі. Галоўныя трубы дастаткова свабодныя, паветра ў іх таксама дастаткова. Потым ёсць яшчэ скляпы, склады, падвалы, адкуль можна правесці па трубах патайныя хады. А чыгуначныя тунэлі і метрапалітэн? А? Вы разумееце? Мы ўтворым цэлую шайку з моцных, кемлівых людзей. Мы не будзем падбіраць усякую дрэнь. Слабых будзем выкідваць.

— Як хацелі выкінуць мяне?

— Дык я ж уступіў у перагаворы...

— Не будзем спрачацца пра гэта. Прадаўжайце.

— Тыя, што застаюцца, павінны падпарадкавацца дысцыпліне. Нам спатрэбяцца таксама здаровыя, сумленныя жанчыны — маткі і выхавацельніцы. Толькі не сентыментальныя дамы, не тыя, што строяць вочкі. Мы не можам прымаць слабых і бязглуздых. Жыццё зноў становіцца першабытным, і тыя, хто бескарысны, хто з'яўляецца толькі абузаю і прыносіць шкоду, павінны памерці. Усе яны павінны вымерці. Яны павінны самі хацець смерці. У рэшце рэшт гэта несумленна — жыць і сароміць сваё племя. Усё роўна яны не могуць быць шчаслівымі. Да таго ж смерць не такая і страшная, гэта баязлівасць робіць яе страшнаю. Мы не будзем збірацца тут. Нашаю акругаю будзе Лондан. Мы нават зможам выстаўляць варту і выходзіць на адкрытае паветра, калі марсіяне будуць далёка. Нават пагуляць сяды-тады ў крыкет. Вось як мы захаваем свой род. Ну як? Магчыма такое ці не? Але выратаваць свой род — гэтага яшчэ мала. Для гэтага дастаткова быць пацукамі. Не, мы павінны ўратаваць назапашаныя веды і нават павялічыць іх. Для гэтага патрэбны такія людзі, як вы. Ёсць кнігі, ёсць узоры. Мы павінны наладзіць пад зямлёю надзейныя сховішчы і сабраць туды ўсе кнігі, якія толькі набудзем. Не якія-небудзь раманы, вершыкі і да таго падобную дробязь-лухту, а слушныя, навуковыя кнігі. Тут якраз і спатрэбяцца людзі накшталт вас. Нам трэба будзе прапрацаваць ў Брытанскі музей і захапіць усе такія кнігі. Мы не павінны забываць пра нашу навуку: мы павінны ву-

чыцца як мага больш. Мы павінны назіраць за марсіянамі. Некаторыя з нас павінны стаць шпіёнамі. Калі ўсё будзе наладжана, я сам, магчыма, пайду ў шпіёны. Гэта значыць дам сябе злавіць. І самае галоўнае — мы не павінны чапаць марсіянаў. Мы не павінны нічога красці ў іх. Калі мы апынімся на іх шляху, мы павінны саступаць. Мы павінны паказаць ім, што мы не задумваем нічога кепскага. Толькі так. Яны разумныя істоты і не будуць вынішчаць нас, калі будуць мець усё, што ім трэба, і калі яны будуць упэўнены, што мы проста бясшкодныя чэрві.

Артылерыст змоўк і паклаў мне на плячо сваю загарную руку.

— У рэшце рэшт нам, можа, і не так ужо многа давядзецца вучыцца, перш чым... Вы толькі ўявіце: чатыры ці пяць баявых іх трыножкаў раптам пачнуць рухацца... Цеплавы прамень направа і налева... І на іх не марсіяне, а людзі, людзі, якія навучыліся імі кіраваць. Магчыма, я яшчэ ўбачу такіх людзей. Уявіце, што мы маем адну з такіх цудоўных машын, ды яшчэ цеплавы прамень, які вы можаце кідаць куды хочаце. Уявіце, што вы ўсім гэтым кіруеце! Не бяда, калі пасля такога вопыту ўзяціш у паветра і будзеш разарваны на часткі. Уяўляю, як марсіяне вылупяць ад здзіўлення свае бельмы! Хіба вы не можаце ўявіць гэта? Хіба не бачыце, як яны бягуць, спяшаючыся, задыхаючыся, пыхкаючы, вухкаючы, да другіх машынаў? І вось усюды што-небудзь не ў парадку. І раптам свіст, грукат, гром, трэск! Толькі яны пачнуць іх наладжваць, як мы пусцім цеплавы прамень, — і — глядзіце! — чалавек зноў авалодвае Зямлёю!

Палкае ўяўленне артылерыста, яго ўпэўнены тон і адвага зрабілі на мяне вялікае ўражанне. Я без агаворак паверыў і ў яго прадказанне аб лёсе чалавецтва, і ў магчымае здзяйсненне яго смелых планаў. Чытач, які палічыць мяне занадта даверлівым і наіўным, павінен параўнаць сваё становішча з маім: ён без спешкі чытае ўсё гэта і можа спакойна разважаць, а я ляжаў, скурчыўшыся, у кустах, змардаваны страхам, прыслухоўваючыся да самага нязначнага шоргату.

Цэлую раніцу мы гаварылі на гэту тэму, потым вылезлі з кустоў і, паглядзеўшы па баках, ці няма марсіянаў, хутка накіраваліся к дому на Путні-Хіле, дзе артылерыст наладзіў сваё лагава. Гэта быў вугальны склад пры доме, і калі я паглядзеў, што яму ўдалося зрабіць

за цэлы тыдзень (гэта была нара ярдаў шэсць даўжы-
нёю, якую ён меркаваў злучыць з галоўнай сцёкавай
трубою Путні-Хіла), я спачатку падумаў, якая прорва
аддзяляе яго мары ад яго магчымасцяў. Такую нару я
мог бы выкапаць за адзін дзень. Але я верыў у яго і
важдаўся разам з ім над гэтаю нарою да паўдня. У нас
была садовая тачка, і мы адвозілі выкапаную зямлю на
кухню. Мы падмацаваліся бляшанкаю кансерваў — суп
з цялячай галавы — і віном. Упартая, цяжкая праца да-
вала мне дзіўную палёжку — яна прымушала забывацца
пра чужы і жудасны свет вакол нас. Пакуль мы праца-
валі, я абдумваў яго праект, і ў мяне пачалі ўзнікаць
сумненні; але я старанна капаў усю раніцу, радуючыся,
што магу заняцца якою-небудзь справаю. Папрацаваў-
шы каля гадзіны, я пачаў вылічваць адлегласць да цэн-
тральнага сцёку і задумвацца над тым, а ці правільны
мы ўзялі напрамак. Потым я пачаў сумнявацца: навош-
та нам, уласна кажучы, капаць доўгі тунель, калі мож-
на пранікнуць у сетку сцёчных трубаў праз адну з вы-
хадных адтулінаў і адтуль капаць праход к дому? Акра-
мя таго, мне здавалася, што і дом выбраны няўдала: за-
надта доўгі тунель патрэбны. Якраз у гэты момант арты-
лерыст перастаў капаць і паглядзеў на мяне.

— Трэба крыху адпачыць... Я думаю, пара пайсці па-
назіраць са страхі...

Я ўгаворваў яго працягваць працу; пасля некаторых
ваганняў ён зноў узяўся за лапату. Раптам мне прыйшла
ў галаву дзіўная думка. Я спыніўся; ён перастаў капаць.

— Чаму вы разгульвалі па выгане, замест таго каб
капаць? — спытаў я.

— Проста хацеў асвяжыцца, — адказаў ён. — Я ўжо
ішоў назад. Ноччу больш бяспечна.

— А як жа работа?

— Нельга ж увесь час працаваць, — сказаў ён, і не-
чакана я зразумеў, што гэта за чалавек. Ён марудзіў,
трымаючы ў руках рыдлёўку. — Трэба ісці на развед-
ку, — сказаў ён. — Калі хто-небудзь падыдзе блізка, то
можа пачуць, як мы капаем, і нас заспеюць зняпацьку.

Я не пярэчыў. Мы палезлі на гарышча і, стоячы на
лесвічцы, глядзелі ў слыхавое вакно. Марсіянаў нідзе не
было відаць; мы вылезлі на дах і з'ехалі па чарапіцы
ўніз, пад прыкрыцце парапета.

Большая частка Путні-Хіла была закрыта дрэвамі,
але мы ўбачылі ўнізе раку, зарослую чырвонаю травой,

і раўніну Ламбета, чырвоную, залітую вадою. Чырвоныя ўюны карабкаліся па дрэвах вакол старадаўняга палаца; голле, сухое і мёртвае, з бляклымі лістамі, тырчала сярод пучкоў чырвонай травы. Дзіўна, што гэта трава магла распаўсюджвацца толькі ў праточнай вадзе. Каля нас яе зусім не было. Тут сярод лаўраў і дрэвападобных гартэнзіяў раслі залаты дождж, ружовы баярышнік, каліна і вечназялёныя дрэвы. Густы дым, які падымаўся за Кенсінгтанам, і блакітнаватая пялёнка скрадвалі пагоркі на поўначы.

Артилерыст пачаў расказваць мне пра людзей, што засталіся ў Лондане.

— На мінулым тыдні нейкія вар'яты запалілі электрычнасць. Па ярка асветленай Рыджант-стрыт і Сэркес разгульвалі натоўпы размалёваных, ашалелых п'яніцаў, мужчыны і жанчыны весяліліся і скакалі да раніцы. Мне расказваў пра гэта адзін чалавек, які там быў. А калі развіднела, яны заўважылі, што баявы трыножак стаіць непадалёку ад Ленгхэма і марсіянін назірае за імі. Бог ведае, колькі часу ён там стаяў. Потым ён рушыў на іх і нахапаў больш за сотню людзей — ці п'яных, ці разгубленых ад спалоху.

Цікавыя штых таго часу, пра які наўрад ці дасць уяўленне гісторыя!

Пасля гэтага аповеду, падагрэты маімі пытаннямі, артилерыст зноў перайшоў да сваіх грандыёзных планаў. Ён вельмі ж захапіўся. Пра магчымасць захапіць трыножкі ён гаварыў так красамоўна, што я зноў пачаў яму верыць. Але паколькі я цяпер разумеў, з кім маю справу, я ўжо не здзіўляўся, што ён папярэджвае, перасцерагае ад празмернай паспешнасці. Я заўважыў таксама, што ён ужо не збіраецца сам захапіць трыножак і змагацца.

Потым мы вярнуліся ў вугальны склеп. Ніхто з нас асабліва не хацеў зноў прыняцца за работу, і калі ён прапанаваў перакусіць, я ахвотна пагадзіўся. Ён нечакана стаў надзвычай шчодры; пасля таго, як мы паелі, ён кудысьці пайшоў і вярнуўся з выдатнымі сігарамі. Мы закурылі, і яго аптымізм павялічыўся. Ён, відаць, лічыў, што мае паяўленне трэба адсвяткаваць.

— У склепе ёсць шампанскае, — сказаў ён.

— Калі мы хочам працаваць, то лепш абмежавацца бургундскім, — адказаў я.

— Не, — сказаў ён, — сёння я частую. Шампанскае! Божа мой! Мы яшчэ паспеем напрацавацца. Перад намі нялёгкая задача. Трэба адпачыць і набрацца сілы, пакуль ёсць час. Паглядзіце, якія ў мяне на руках мазалі!

Пасля яды, зыходзячы з тых меркаванняў, што сёння свята, ён прапанаваў згуляць у карты. Ён навучыў мяне гуляць у юкр, і, падзяліўшы паміж сабою Лондан (прычым мне дасталася паўночная частка, а яму паўднёвая), мы пачалі гуляць на парафіяльныя ўчасткі. Гэта можа здацца недарэчным і нават неразумным, але я дакладна апісваю тое, што было, і больш за ўсё здзіўляе тое, што гэта гульня мяне захапіла.

Дзіўна арганізаваны чалавек! У той час, калі чалавечтву пагражала гібель ці выраджэнне, мы, пазбаўленыя якой-небудзь надзеі, пад пагрозай страшэннай смерці, сядзелі і сачылі за выпадковымі камбінацыямі размалёванага кардону і з азартам «хадзілі з казыра». Потым ён навучыў мяне гуляць у покер, а я выйграў у яго тры партыі ў шахматы. Калі сцімнела, мы, каб не перапыняць гульні, адважыліся нават запаліць лямпу.

Пасля бясконцай серыі гульняў мы павячэралі, і артылерыст дапіў шампанскае. Увесь вечар мы курылі сігары. Гэта быў ужо не той поўны энергіі ўзнаўляльнік роду чалавечага, каторага я сустрэў раніцаю. Ён быў паранейшаму настроены аптымістычна, але яго аптымізм насіў цяпер менш экспансіўны характар. Помню, ён піў за маё здароўе, сказаўшы пры гэтым не вельмі зразумелую прамову, у якой шмат разоў паўтарыў адно і тое ж. Я закурыў сігару і пайшоў наверх паглядзець на зялёныя агні, пра якія ён мне гаварыў, якія гарэлі ўздоўж пагоркаў Хайгета.

Я бяздумна ўзіраўся ў даліну Лондана. Паўночныя ўзвышанасці былі ахутаны змрокам; каля Кенгсінгтана свяцілася зарыва, сяды-тады чырвона-аранжавы язык полымя вырываўся ўверх і знікаў у цёмнай начной сіняве. Лондан быў у цемнаце. Неўзабаве я заўважыў непадалёку якоесьці дзіўнае святло; бледны, фіялетава-чырвоны, фасфарасцыраваны вобліск, які дрыжаў на начным ветры. Спачатку я не мог зразумець, што гэта такое, потым здагадаўся, што гэта фасфарасцыруе чырвоная трава. Дрымотная свядомасць прачнулася ўва мне; я зноў пачаў унікаць у адпаведнасць з'яў. Я паглядзеў на Марс, які зіяў чырвоным агнём на захадзе, а пасля

доўга і пільна ўзіраўся ў цемнату, у бок Хэмстада і Хайгета.

Доўга я прасядзеў на страсе, успамінаючы перышеты гэтага працяглага дня. Я стараўся аднавіць скачкі свайго настрою, пачынаючы з малітвы мінулай ноччу і заканчваючы гэтай ідыёцкай гульнію ў карты. Самому сабе стала агідна. Помню, як я амаль сімвалічным жэстам адкінуў сігару. Раптоўна я зразумеў усю сваю неразумнасць. Мне здавалася, што я здрадзіў жонцы, здрадзіў чалавецтву. Я глыбока раскайваўся. Я вырашыў пакінуць гэтага дзіўнага неўтаймоўнага летуценніка з яго п'янствам і пражорлівасцю і ісці ў Лондан. Там, мне здавалася, я хутчэй за ўсё даведаюся, што робяць марсіяне і мае сабраты — людзі. Калі нарэшце ўзышоў месяц, я ўсё яшчэ стаяў на страсе.

VIII

МЁРТВЫ ЛОНДАН

Пакінуўшы артылерыста, я спусціўся з узвышша і пайшоў па Хайстрыт цераз мост к Ламбету. Чырвоная трава ў той час яшчэ буйна расла і аплятала парасткамі ўвесь мост; дарэчы, яе сцяблінкі ўжо пакрыліся белаватым налётам; пагубная хвароба хутка распаўсюджвалася.

На рагу вуліцы, што вяла да вакзала Путні-брыдж, валяўся чалавек, брудны, як камінар. Ён быў жывы, але п'яны да непрытомнасці, нават не мог гаварыць. Я ад яго нічога не дабіўся, акрамя лаянкі і спробаў ударыць мяне. Я адышоўся, здзіўлены дзікім выразам яго твару.

За мостам, на дарозе, ляжаў слой чорнага пылу, па меры набліжэння да Фулхема ён становіўся ўсё таўсцейшым. На вуліцах мёртвая цішыня. У булачнай я знайшоў крыху хлеба, праўда, ён быў кіслы, чэрствы і пазелянеў, але заставаўся яшчэ ядомым. Далей к Уолхем-Грыну на вуліцах не было чорнага пылу, і я прайшоў міма белых дамоў, якія гарэлі. Нават трэск пажару здаваўся мне прыемным. Яшчэ далей, каля Бромптана, на вуліцах зноў мёртвая цішыня.

Тут я зноў убачыў чорны пыл на вуліцах і мёртвыя целы. На працягу Фулхем-роўд я налічыў каля дванаццаці трупаў. Яны былі напалову засыпаны чорным пы-

лам, ляжалі, відаць, многа дзён; я хутка абыходзіў іх. Некаторых абгрызлі сабакі.

Там, дзе не было чорнага пылу, горад меў абсалютна гэтка самы від, як у звычайную нядзелю: магазіны зачыненыя, дамы замкнутыя, шторы спущаныя, ціха і бязлюдна. У многіх месцах былі відаць сляды рабавання — часцей за ўсё вінных і гастронамічных магазінаў. Шкло вітрыны ювелірнага было разбіта, але, відаць, злодзею перашкодзілі: залатыя ланцужкі і гадзіннікі валяліся на бруку. Я нават не нагнуўся падняць іх. У адным пад'ездзе на ступеньках ляжала жанчына ў лахманах; рука, якая звісала з калена, была рассечана, і кроў заліла тонкую цёмную сукенку. У лужы шампанскага тырчала вялікая разбітая бутэлька. Здавалася, што жанчына спіць, але яна была мёртвая.

Чым далей я паглыбляўся ў Лондан, тым больш цяжкаю станавілася цішыня. Але гэта было не маўчанне смерці, а хутчэй цішыня напружанага чакання. Кожную хвіліну цеплавых промні, што спалілі ўжо паўночна-заходнюю частку сталіцы і знішчылі Ілінг і Кілберн, маглі дакрануцца і да гэтых дамоў і ператварыць іх у дымныя разваліны. Гэта быў пакінуты і асуджаны горад...

У Паўднёвым Кенсінгтане чорнага пылу і трупаў на вуліцах не было. Тут я ўпершыню пачуў выццё. Я не адразу зразумеў, што гэта такое. Гэта было няспыннае жаласлівае чаргаванне дзвюх нотаў: «Улла... улла... улла... улла...». Калі я ішоў па вуліцах, што вялі на поўнач, выццё станавілася больш гучнае; будынкi, здавалася, то прыглушалі яго, то ўзмацнялі. Асабліва гулка аддавалася яно на Эксібішт-роўд. Я спыніўся і паглядзеў на Кенсінгтанскі парк, прыслухоўваючыся да аддаленага дзіўнага выцця. Здавалася, усе гэтыя апусцелыя будынкi набылі голас і скардзіліся на страх і адзіноцтва.

«Улла... улла... улла... улла...» — раздаваўся гэты нечалавечы плач, і хвалі гукаў разыходзіліся па шырокай сонечнай вуліцы сярод высокіх будынкаў. У недаўменні я павярнуў на поўнач, да жалезнай брамы Гайд-парка. Я думаў зайсці ў Натурала-гістарычны музей, залезці на вежу і паглядзець на парк зверху. Потым я вырашыў застацца ўнізе, дзе можна было лягчэй схавацца, і пайшоў далей па Эксібішт-роўд. Вялізныя будынкi паабাপал дарогі былі пустыя, мае крокі ў цішыні аддаваліся гулкім рэхам.

Наверсе, недалёка ад паркавай брамы, я ўбачыў незвычайную карціну — перакулены амнібус і конскі шкілет, поўнасьцю абгрызены. Пастаяўшы крыху, я пайшоў далей да моста цераз Серпентайн. Выццё станавілася ўсё мацнейшае, хоць на поўнач ад парка над стрэхамі дамоў нічога не было відаць, толькі на паўночным захадзе падымалася дымавая пялёнка.

«Улла... улла... улла... улла...» — выў голас, як мне здавалася, аднекуль з боку Рыджэнт-парка. Гэты адзінокі жаласлівы гул засмучаў. Уся мая смеласьць знікла. Мяне ахапіў сум. Я адчуў, што страшэнна стаміўся, нацёр ногі, што мяне мучыць голад і смага.

Было ўжо за поўдзень. Навошта я хаджу па гэтым горадзе мёртвых, чаму я адзін жывы, калі ўвесь Лондан ляжыць, як труп у чорным саване? Я адчуў сябе бясконца адзінокім. Успомніў былых сяброў, даўно забытых. Падумаў пра атруты ў аптэках, пра алкаголь у скляпах вінагандляроў; успомніў пра двух няшчасных, якія, як я думаў, разам са мною валодаюць усім Лонданам...

Праз Мармуровую арку я выйшаў на Оксфард-стрыт. Тут зноў былі трупы і чорны пыл; з падвальных закратаваных люкаў некаторых дамоў даносіўся пах тлення. Ад доўгага блукання па гарачыні мяне даймала смага. З вялікай цяжкасьцю мне пашанцавала пранікнуць у якісьці рэстаран і набыць ежы і пітва. Потым, адчуўшы моцную стомленасьць, я прайшоў у гасціную за буфетам, уклаўся на чорную канапу, набітую конскім воласам, і заснуў.

Калі я прачнуўся, праклятае выццё па-ранейшаму раздавалася ў вушах: «Улла... улла... улла... улла...». Цямнела. Я знайшоў у буфеце некалькі сухароў і сыру — там быў поўны абед, але ад ежы засталіся толькі клубкі чарвей. Я адправіўся на Бэйкер-стрыт па пустых скверах, — магу прыпомніць назву толькі аднаго з іх: Портмен-сквер, — і нарэшце выйшаў к Рыджэнт-парку. Калі я спускаўся з Бейкер-стрыт, то ўбачыў удалечыні над дрэвамі, на светлым фоне неба, каўпак гіганта-марсіяніна, які і выдаваў гэта выццё. Я ніяк не напалохаўся. Я спакойна ішоў прама на яго. Некалькі хвілін я назіраў за ім: ён не рухаўся. Відаць, ён проста стаяў і выў, і не мог здагадацца, што азначае гэта няспыннае выццё.

Я спрабаваў прыняць якое-небудзь рашэнне. Але няспыннае выццё «улла... улла... улла... улла...» перашка-

джала мне засяродзіцца. Магчыма, прычынаю майго бясстрашна была стомленасць. Мне захацелася разгадаць прычыну гэтага манатоннага выцця. Я павярнуў назад і выйшаў на Парк-роўд, намерваючыся абагнуць парк; я пралез пад прыкрыццем тэрасаў, каб паглядзець на гэтага нерухомага марсіяніна з боку Сент-Джонс-Вуда. Адышоўшыся ярдаў на дзвесце ад Бэйкер-стрыт, я пачуў рознагалосы сабачы брэх і ўбачыў спярша аднаго сабаку з кускам гнілага чырвонага мяса ў зубах, які на злом галавы ляцеў на мяне, затым — цэлую зграю галодных бадзяжных псоў, якія гналіся за ім. Сабака зрабіў круты паварот, каб абагнуць мяне, як быццам баяўся, што я адаб'ю ў яго здабычу. Калі брэх заціх удалечыні, паветра зноў напоўнілася выццём: «Улла... улла... улла... улла...».

На паўшляху да вакзала Сент-Джонс-Вуд я напаткаў зламаную мнагарукую машыну. Спачатку я падумаў, што ўпонараку вуліцы ляжыць разбураны дом. Толькі прабраўшыся сярод абломкаў, я са здзіўленнем убачыў, што механічны Самсон з пакарабачанымі, зламанымі і скручанымі шчупальцамі ляжыць пасярод развалін, якія ён сам награмаздіў. Пярэдня частка машыны была разбіта ўшчэнт. Відаць, машына наскочыла на дом і, разбурыўшы яго, засела ў развалінах. Гэта магло адбыцца пры ўмове, калі машыну кінулі на волю лёсу. Я не мог узабрацца на абломкі і таму не бачыў у наступаючай цемнаце запырсканае кроўю сядзенне і абгрызены сабакамі хросток марсіяніна.

Ашаломлены ўсім убачаным, я накіраваўся к Прым-роз-Хілу. Удалечыні праз дрэвы я ўбачыў другога марсіяніна, такога ж нерухомага, як і першы; ён моўчкі стаў у парку бліз Заалагічнага сада. Далей за развалінамі, што акружылі паламаную мнагарукую машыну, я зноў убачыў чырвоную траву; увесь Рыджэнт-канал зарос губчатай цёмна-чырвонай расліннасцю.

Калі я пераходзіў мост, няспыннае выццё «улла... улла... улла... улла...» раптам абарвалася. Здавалася, нехта яго перапыніў. Нечаканая цішыня ўразіла так, як грамавы ўдар.

З усіх бакоў мяне абступалі высокія, цёмныя, пустыя дамы; дрэвы бліжэй да парка станавіліся больш чорныя. Сярод развалін расла чырвоная трава; яе парасткі быццам падпаўзлі да мяне. Надыходзіла ноч, маці страху і тайны. Пакуль гучаў гэты голас, я неяк мог пераносіць

адзіноту, яна была яшчэ цярпімаю; Лондан здаваўся мне яшчэ жывым, і я бадзёрыўся. І раптам гэта перамена! Нешта адбылося — я не ведаў што, — і настала амаль адчувальная цішыня. Мёртвы спакой.

Лондан глядзеў на мяне, як прывід. Вокны ў пустых дамах былі падобныя на вочныя ўпадзіны чэрапа. Мне здавалася, што ка мне падкрадваюцца тысячы ворагаў. Мяне ахапіў жах, я спалохаўся сваёй дзёрзкасці. Вуліца наперадзе стала чорная, як быццам яе вымазалі дзёгцем, і з заўважыў якісьці сутаргава скрыўлены цень упоперак дарогі. Я не мог прымусіць сябе ісці далей. Звярнуўшы на Сент-Вуд-роўд, пабег к Кілберну, ратуючыся ад гэтага невыноснага маўчання. Я схаваўся ад ночы і цішыні ў рамізніцкай будцы на Хароў-роўд. Я прасядзеў там амаль усю ноч. На досвітку я крыху падбадзёрыўся і пад мігатлівымі зорамі пайшоў к Рыджэнт-парку. Я заблудзіўся і раптам убачыў у канцы доўгай вуліцы ў перадранішніх прыцемках мудрагелістыя абрысы Прымор-Хіла. На вяршыні, падымаючыся высока насустрач мігатлівым зоркам, стаяў трэці марсіянін, гэтакі ж прамы і нерухомы, як і астатнія.

Я рашыўся на рызыкаўны ўчынак. Лепш памерці і пакончыць з усім. Тады мне не давядзецца забіваць сямога сябе. І я рашуча накіраваўся к тытану. Падышоўшы бліжэй, я ўбачыў у перадранішнім святле зграі чорных птушак, якія кружылі вакол каўпака марсіяніна. Сэрца маё забілася, і я пабег уніз па дарозе.

Я трапіў у зараснік чырвонай травы, якая пакрыла Сент-Эдмундтэрас, па грудзі ў вадзе перайшоў уброд патак, што сцякаў каля вадаправода к Альберт-роўд, і выбраўся адтуль яшчэ да ўсходу сонца. Вялізныя кучы зямлі былі насыпаны на вяршыні пагорка, быццам для агромністага рэдута, — гэта было апошняе і самае вялікае ўмацаванне, пабудаванае марсіянамі, і адтуль падымаўся ў неба лёгкі дымок. Прабег сабака і знік. Я адчуў, што мая здагадка павінна пацвердзіцца. Ужо без усякага страху, дрыжучы ад хвалявання, я ўзбег уверх па пагорку да нерухомага страшыдлы. З-пад каўпака звісалі друзлыя бурыйя камякі; іх клявалі і рвалі галодныя птушкі.

Яшчэ праз хвіліну я ўзабраўся па насыпе і стаяў на грэбені вала — унутраная пляцоўка рэдута была ўнізе, пада мною. Яна была даволі абшырная, з гіганцкімі машынамі, гарою матэрыялаў і дзіўнымі збудаваннямі. І

сярод гэтага хаосу на перакулёных трыножках, на нерухомых мнагарукіх машынах і прама на зямлі ляжалі марсіяне, адубянелыя і маўклівыя, — мёртвыя! — знішчаныя нейкай заразнай бактэрыяй, да барацьбы з якою іх арганізм не быў прыстасаваны, знішчаныя гэтаксама, як была пасля знішчана чырвоная трава. Пасля таго, як усе сродкі абароны чалавецтва былі вычарпаны, прышэльцы былі вынішчаны самымі нікчэмнымі стварэннямі, якімі прамудры госпад насяліў Зямлю.

Усё адбылося так, як і я, і многія людзі маглі б прадбачыць, калі б страх і паніка не азмрочвалі наш розум. Гэтыя зародкі хвароб ужо ўзялі сваю даніну з чалавецтва яшчэ ў дагістарычныя часы, узялі даніну з нашых продкаў-жывёлін яшчэ тады, калі жыццё на Зямлі толькі што пачыналася. Дзякуючы натуральнаму адбору мы развілі ў сабе здольнасць супраціўляцца; мы не ўступаем ніводнай бактэрыі без упартай барацьбы, а для многіх з іх, як, напрыклад, для бактэрыяў, што спараджаюць гніенне мёртвага цела, наш арганізм зусім непрыступны. На Марсе, відаць, няма бактэрыяў, і як толькі заяўленыя на Зямлю прышэльцы пачалі харчавацца, нашы мікраскапічныя саюзнікі прыняліся за работу, рыхтуючы ім згубу. Калі я ўпершыню ўбачыў марсіянаў, яны ўжо былі асуджаны на смерць, яны ўжо паступова выміралі і гнілі на хаду. Гэта было непазбежна. Заплаціўшы мільёнамі жыццяў, чалавек купіў сабе права жыць на Зямлі, і гэта права належыць яму насуперак усім прышэльцам. Яно належала б яму нават і тады, калі б марсіяне і ў дзесяць разоў пераўзыходзілі чалавека. Бо чалавек жыве і памірае не дарэмна.

Усіх марсіянаў было каля пяцідзесяці; яны валяліся ў сваёй вялізнай яме, падкошаныя смерцю, якая павінна была здавацца ім загадкаваю. І для мяне ў той час іх смерць была загадкаю. Я зразумеў толькі, што гэтыя пачвары, якія наводзілі на людзей страх, мёртвыя. На момант мне здалася, што зноў паўтарылася паражэнне Сенахерыба, што госпад пашкадаваў нас, і анёл смерці загубіў іх за адну ноч.

Я стаяў, глядзячы на яму, і сэрца маё білася ад радасці, калі ўзыходзячае сонца асвяціла навакольны свет сваімі промямі. Яма была ў цяні; магутныя машыны, такія агромністыя, складаныя і дзіўныя, незямныя нават па сваёй форме, падымаліся, як зачараваныя, са змроку насустрач святлу. Цэлая зграя сабак грызлася

над трупамі, што валяліся ў прадонні ямы. У дальнім канцы яе ляжала вялікая, плоская, вычварная лятальная машына, на якой яны, відаць, рабілі першыя палёты ў нашай намнога больш шчыльнай атмасферы, калі гніенне і смерць перашкодзілі ім. Смерць настала своечасова. Пачуўшы карканне птушак, я зірнуў наверх; перада мною быў вялізны баявы трыножак, які ўжо ніколі не будзе дзейнічаць, чырвоныя кускі мяса, з якіх капала кроў на перакуленыя лавы на вяршыні Прымроз-Хіла.

Я павярнуўся і глянуў уніз, дзе ля падножжа пагорка, акружанага зграяй птушак, стаялі зспелыя смерцю два другія марсіянціны, якіх я бачыў учора вечарам. Адзін з іх памёр якраз у тую хвіліну, калі перадаваў штосьці сваім калегам; можа, ён памёр апошнім, і сігналы яго раздаваліся, пакуль працаваў механізм. У промнях ранішняга сонца зіялі ўжо бяспходныя металічныя трыножкі, вежы бліскотнага металу...

Вакол, быццам выпадкова ўратаваны ад знішчэння, расцілаўся вялікі бацька гарадоў. Хто бачыў Лондан толькі пад звыклым покрывам дыму, наўрад ці можа ўявіць аголеную прыгожасць яго пустых, маўклівых вуліц.

На ўсход, над пачарнелымі развалінамі Альберт-тэрас і раздробленым царкоўным шпілем, сярод бязвольнага неба свяціла сонца. Дзе-нідзе якая-небудзь грань белага даху адбівала прамень і блішчала асляпляльным святлом. Сонца перадавала таямнічую прыгожасць нават вінным складам вакзала Чок-Фарм і працяглым чыгуначным лініям, дзе раней блішчалі чорныя рэйкі, а цяпер чырванелі палосы двухтыднёвай іржы.

На поўнач распасціраліся Кілберн і Хэмпстэд — цэлы масіў дамоў у сіняватай смуге; на захадзе гіганцкі горад быў таксама пакрыты смугою; на поўдні, за марсіянцамі, паменшаныя адлегласцю, бачыліся зялёныя хвалі Рыджэнт-парка, Ленгхэм-гатэль, купал Альберт-хола, Каралеўскі інстытут і агромністыя будынкi на Бромптанроўд, а ўдалечыні невыразна вырысоўваліся зубчастыя разваліны Вестмінстара. У глыбокай далечы ўзвышаліся пагоркі Сэрэя і блішчэлі, як дзве сярэбраныя калоны, вежы Крыстал-Паласа. Купал сабора св. Паўла чарнеў на фоне ранішняга неба, — я ўбачыў, што на заходнім баку сабора зеўрала вялікая прабоіна.

Я стаяў і глядзеў на гэта мора дамоў, фабрык, цэркваў, ціхіх, адзінокіх і пакінутых; я думаў пра надзеі і намаганні, пра многія жыцці, загубленыя ў час пабудовы гэтай цвярдзі чалавецтва, і пра яе разбурэнне, імгненнае і няўхільнае. Калі я зразумеў, што змрок адхлынуў, што людзі зноў могуць жыць на гэтых вуліцах, што гэта родны для мяне агромністы мёртвы горад зноў ажыве і верне сваю магутнасць, я ледзь не заплакаў ад хвалявання.

Мукі скончыліся. З гэтага ж дня пачынаецца вяртанне да жыцця. Ацалелыя людзі, рассеяныя па краіне, без важакоў, без законаў, без ежы, як статак без пастуха, тысячы тых, хто адплыў за мора, зноў пачнуць вяртацца; пульс жыцця з кожным імгненнем заб'ецца ўсё мацней і мацней на пустых вуліцах і плошчах. Страшэнны быў разгром, але варожая рука спынена. Спынена варожая рука. Гэтыя горкія руіны, пачарнелыя шкілеты дамоў, якія змрочна тырчаць на сонечным узвышшы, неўзабаве агалосяцца стукам малаткоў, званам інструментаў. Тут я ўскінуў рукі ў неба і пачаў дзякаваць богу. Праз які-небудзь год, думаў я, праз год...

Потым, быццам мяне нечым стукнулі, я раптам успомніў пра сябе, пра жонку, пра наша былое шчаслівае жыццё, якое ніколі ўжо не вернецца.

IX

НА АБЛОМКАХ МІНУЛАГА

Цяпер я павінен паведаміць вам адзін унікальны факт. Зрэшты, гэта, можа быць, і не так ужо дзіўна. Я помню ясна, жыва, выразна ўсё, што рабіў у той дзень да таго моманту, калі я стаяў на вяршыні Прымроз-Хіла і са слязьмі на вачах дзякаваў богу. А затым у памяці маёй правал...

Я не помню, што адбылося на працягу трох наступных дзён. Мне гаварылі пасля, што я не першы адкрыў гібель марсіянаў, што некалькі такіх самых, як я, вандроўнікаў даведаліся пра яе яшчэ ноччу. Першы, хто гэта ўбачыў, адправіўся ў Сент-Марцінес-ле-Гран і ў той час, калі я сядзеў у рамізіцкай будцы, умудрыўся паслаць тэлеграму ў Парыж. Адтуль радасная вестка абляцела ўвесь свет; тысячы гарадоў, змярцвелых ад жаху,

імгненна асвятціліся яркімі агнямі ілюмінацыяў. Калі я стаяў на мяжы ямы, пра гібель марсіянаў было ўжо вядома ў Дубліне, Манчэстэры, Бірмінгеме. Людзі плакалі і крычалі ад радасці, пакідалі работу і ціснулі адзін аднаму рукі: цягнікі, што ішлі на Лондан, былі перапоўнены ўжо ў Кру. Царкоўныя званы, якія маўчалі аж два тыдні, няспынна званілі па ўсёй Англіі. Людзі на веласіпедах, схуднелыя, растрапаныя, насіліся па прасялачых дарогах, радасна крычучы, вястучы змучаным, адчайным бежанцам пра нечаканае выратаванне.

А як з харчаваннем?

Цераз Ла-Манш, па Ірландскім моры, цераз Атлантыку спяшаліся да нас на дапамогу караблі, грузаныя зернем, хлебам і мясам. Здавалася, усе судны свету імкнуліся да Лондана. Пра ўсё гэта я не помню нічога. Я не вытрымаў выпрабавання, і мой розум памутнеў. Апрытомнеў я ў доме нейкіх добрых людзей, якія падабралі мяне на трэці дзень; я вандраваў па вуліцах Сент-Джонс-Вуда, поўны адчаю, крычаў і плакаў. Яны расказалі мне, што я нараспеў выкрыкваў бессэнсоўныя словы: «Апошні чалавек, які застаўся жывы, ура! Апошні чалавек, які застаўся жывы».

Абцяжараныя сваімі клопатамі, гэтыя людзі (я не магу назваць іх імёны, хоць і вельмі хацеў бы выказаць ім сваю падзяку) усё-такі не кінулі мяне на волю лёсу, прыюцілі ў сябе і аказалі мне патрэбную дапамогу.

Магчыма, яны даведаліся што-нішто аб маіх прыгодах на працягу тых дзён, калі я ляжаў без памяці. Калі я апрытомнеў, яны асцярожна расказалі мне ўсе, што ведалі пра Лезерхэд. Праз два дні пасля таго, як я трапіў у пастку ў развалінах дома, Лезерхэд быў знішчаны разам з усімі жыхарамі адным марсіянінам. Ён зраўнаваў горад з зямлёю без усялякай прычыны, — так хлапчук разбурае мурашнік.

Я быў адзінокі, і яны ўважліва мяне даглядалі. Я быў адзінокі і гаротны, і яны гаравалі разам са мною. Пасля свайго выздараўлення я прабыў у іх яшчэ чатыры дні. Увесь час я хацеў (і гэта хаценне ўсё мацнела і мацнела) зірнуць яшчэ раз на тое, што засталася ад былога жыцця, якое здавалася мне такім шчаслівым і светлым. Гэта было бязрадаснае жаданне справіць трызну па сваім мінулым. Яны адгаворвалі мяне. Яны з усяе сілы стараліся прымусіць мяне адмовіцца ад гэтай ідэі. Але я не мог больш змагацца з гэтым непераадольным жаданнем;

паабяцаўшы вярнуцца да іх, я са слязьмі на вачах развітаўся са сваімі новымі сябрамі і падаўся вуліцамі, якія яшчэ нядаўна былі такімі цёмнымі і пустымі.

Цяпер вуліцы сталі людныя, дзе-нідзе нават былі адчынены магазіны, я заўважыў фантан, з якога біла вада.

Я помню, наколькі дзіўным і яркім здаваўся мне дзень, калі я маркотным паломнікам адправіўся да маленькага доміка ва Уокінгу; вакол кіпела адноўленае жыццё. Паўсюль было так многа народу, актыўнага, чыннага, і не верылася, што загінула столькі жыхароў. Потым я заўважыў, што твары сустрэчных жоўтыя, валасы растрапаняны, шырока расплюшчаныя вочы блішчаць ліхаманкава і амаль усе яны апрануты ў лахманы. Твары іх былі то радасна-бадзёрыя, то дзіўна засяроджаныя. Калі б не гэтыя вочы, то лонданцаў можна было лічыць за натоўп валацужнікаў. Ва ўсіх прыходах давалі дармовы хлеб, дасланы французскім урадам. Многія з ацалелых коней былі настолькі худыя, што з-пад скуры вытыркалі рэбры. На ўсіх вуглах стаялі змардаваныя канстэблі з белымі значкамі. Слядоў разбурэння, прычынёных марсіянамі, я амаль не заўважыў, пакуль не дайшоў да Велінгтон-стрыт, дзе чырвоная трава яшчэ ўзбіралася па апорах моста Ватэрлоо. Каля моста я заўважыў ліст паперы, прыколаты сучком да густога зарасніку чырвонай травы, — цікавы гратэск таго незвычайнага часу. Гэта была аб'ява першай адноўленай газеты «Дэйлі мейл». Я даў за газету пачарнелы шылінг, які толькі і меў у кішэні. Газета была ўся з прабеламі. На месцы аб'яў на апошнім лісце наборшчык, які выпусціў газету прыватным чынам, набраў прачулы зварот да чытача. Я не даведаўся нічога новага, акрамя таго, што агляд механізмаў марсіянаў на працягу тыдня ўжо даў цікавыя вынікі. Паміж іншым, паведамлялася (тады я не паверыў гэтаму), што «тайна паветраплавання» раскрыта. Каля вакзала Ватэрлоо стаялі тры гатовыя да адпраўкі цягнікі. Наплыў народу, дарэчы, ўжо аслабеў. Пасажыраў было няшмат, ды і я не меў такога настрою, каб заводзіць выпадковую размову. Я адзін заняў цэлае купэ, скрыжаваў рукі і абьякава глядзеў на асветленыя сонцам карціны страшэннага апушташэння, якія мільгалі за вокнамі. Адразу пасля вакзала цягнік перайшоў на часовыя рэйкі; абапал палатна чарнелі разваліны дамоў. Да Клэпхемскай вузлавой станцыі Лондан быў засыпаны чорным пылам, які ўсё яшчэ не знік, нягледзячы на два

вельмі дажджлівыя дні. Каля Клэпхема на пашкоджаным палатне разам з землякопамі працавалі сотні пакінутых без работы клеркаў і прыказчыкаў, і цягнік перавялі на толькі што пакладзеныя часовыя рэйкі.

Наваколле было змрочнае, дзіўнае; асабліва моцна пацярпеў Уімблдон. Уотан дзякуючы сваім удалелым хваёвым лясам здаваўся менш разбураны. Уэндл, Моўл, нават маленькія рэчачкі зараслі чырвонаю травою і здаваліся напоўненымі не то сырым мясам, не то накрышанай чырвонаю капустаю. Хваёвыя лясы Сэрэя былі занадта сухія для чырвонай травы. За Уімблдомам на агародах віднеліся кучы зямлі вакол шостага цыліндра. У сярэдзіне капаліся сапёры, а вакол стаялі цікаўныя. На дрэўку развіваўся брытанскі сцяг, весела палашчучыся на ранішнім брызе. Агароды былі чырвоныя ад травы. Калола вочы гэтая чырвоная прастора, перасечаная пурпуровымі ценямі. Станавілася лягчэй, калі погляд пераходзіў ад мёртва-шэрага і чырвонага колеру пярэдняга плану пейзажа на блакітнавата-зялёныя таны ўсходніх пагоркаў.

Каля станцыі Уокінг чыгуначны рух яшчэ не быў адноўлены; таму я выйшаў на станцыі Байфліт і накіраваўся к Мэйбэры міма таго месца, дзе мы з артылерыстам размаўлялі з гусарамі, і таго месца, дзе я ў час буры ўбачыў марсіяніна. Мне было цікава звярнуць убок і ўбачыць у чырвоным зарасніку сваю перакуленую і разбітую цялежку побач з пабялелым, абгрызеным конскім шкілетам. Я спыніўся і агледзеў гэтыя астанкі...

Потым я прайшоўся сасновым лесам; зараснік чырвонай травы дзе-нідзе даставаў мне да вушэй; труп гаспадара «Плямістага сабакі», магчыма, ужо пахавалі: я нідзе яго не заўважыў. Мінуўшы ваенны каледж, я ўбачыў свой дом. Нейкі чалавек, што стаяў на парозе свайго катэджа, паклікаў мяне, назваўшы маё імя, калі я праходзіў міма.

Я зірнуў на свой дом з цьмянай надзеяй, якая тады ж і патухла. Замок быў сарваны, і дзверы адчыняліся і зачыняліся ветрам.

Тое акно майго кабінета, з якога мы з артылерыстам глядзелі тады на досвітку, было расчынена, занавескі матляліся. З таго часу ніхто не зачыняў вакна. Зламаныя кусты засталіся такімі ж, як у дзень маіх уцёкаў, амаль чатыры тыдні назад. Я ўвайшоў у дом, ён быў пусты. Ходнік на лесвіцы быў згамтаны і пацямнеў у

тым месцы, дзе я сядзеў, прамоклы да касцей пад навальніцай той ноччу, калі здарылася катастрофа. На лесвіцы засталіся брудныя сляды.

Я пайшоў па гэтых слядах у свой кабінет; на пісьмовым стале ўсё яшчэ ляжаў пад саянітавым прэс-пап'е спісаны аркуш паперы, якую я пакінуў у той дзень, калі адкрыўся першы цыліндр. Я пастаяў, перачытваючы свой незакончаны артыкул пра развіццё маральнасці ў сувязі з агульным працэсам цывілізацыі. «Магчыма, што праз дзвесце гадоў, — пісаў я, — настане...» Прарочая фраза засталася недапісанай.

Я ўспомніў, што ніяк не мог засяродзіцца той раніцай, і, кінуўшы пісаніну, пайшоў купіць нумар «Дэйлі кронікл» у хлопчыка-газетчыка. Помню, як я падышоў да садовых веснічак і са здзіўленнем слухаў яго аповед пра «Людзей з Марса».

Я сышоў уніз у сталовую і там убачыў бараніну і хлеб, (ужо сапсаваныя), перакулёную піўную бутэльку. Усё было так, як мы з артылерыстам пакінулі. Мой дом быў пусты. Я ўсвядоміў усю неразумнасць таемнай надзеі, якую выношваў так доўга. І раптам звонку раздаўся нейчы голас:

— Гэта бескарысна. Дом бязлюдны. Тут, па крайняй меры, дзесяць дзён нікога не было. Не мучце сябе дарэмна. Вы выратаваліся адны...

Я аслупянеў. Ці не я выказаў услых свае думкі? Я павярнуўся... Балконныя дзверы былі адчынены насцеж. Я ступіў туды і выглянуў.

У садзе, здзіўленыя і напалоханыя не менш, чым я, стаялі мой стрыечны брат і мая жонка, бледная, без слёз. Яна толькі слаба войкнула.

— Я прыйшла, — прамармытала яна, — я знала... я знала...

Яна схапілася рукамі за горла і пахіснулася. Я кінуўся да яе і падняў яе на руках.

Х

ЭПІЛОГ

Цяпер, у канцы майго аповеду, мне застаецца толькі пашкадаваць аб тым, як мала я магу садзейнічаць вырашэнню многіх спрэчных пытанняў. У гэтых адносінах

мяне, безумоўна, будуць строга крытыкаваць. Мая спецыяльнасць — абстрактная філасофія. Мае знаёмства з параўнальнай фізіялогіяй абмяжоўваецца адною ці дзвюма кнігамі, але мне здаецца, што меркаванне Карвера аб прычынах хуткай смерці марсіянаў настолькі праўдзівае, што яго можна прыняць як даказанае. Я ўжо яго падаў вам у сваёй аповесці.

Ва ўсякім выпадку, у трупах марсіянаў, даследаваных пасля вайны, знойдзены былі толькі вядомыя нам бактэрыі. Тое, што марсіяне не хавалі сваіх забітых калегаў, а таксама іх вар'яцкае забойства людзей даказваюць, што яны незнаёмы з працэсам гніення. Але гэта толькі гіпотэза, праўда, вельмі верагодная.

Састаў чорнага газу, якім з такімі пагубнымі вынікамі карысталіся марсіяне, да гэтага часу невядомы; генератар цеплавога промяня таксама застаецца пакуль загадкаю. Страшэнныя катастрофы прымусілі вучоных спыніць свае вопыты ў лабараторыях Ілінга і Паўднёвага Кенсінгтона. Спектральны аналіз чорнага пылу паказвае на прысутнасць невядомага нам элемента: адзначаліся чатыры яркія лініі ў блакітнай частцы спектру; магчыма, гэты элемент дае злучэнне з аргонам, якое дзейнічае разбуральна на састаўныя часткі крыві. Але гэтыя недаказаныя меркаванні наўрад ці зацікавяць таго шырокага чытача, для якога напісана мая аповесць. Ніводная часціца бурага накіпу, што плыў уніз па Тэмзе пасля разбурэння Шэпертона, у той час не была даследавана; цяпер гэта ўжо немагчыма.

Пра вынік анатамічнага даследавання трупаў марсіянаў (наколькі такое даследаванне аказалася магчымым пасля ўмяшання пражорлівых сабак) я ўжо казаў. Магчыма, усе бачылі цудоўны і амаль некрунуты экзэмпляр, заспіртаваны ў Натурала-гістарычным музеі, і безліч здымкаў з яго. Фізіялагічныя і анатамічныя дэталі маюць інтарэс толькі для спецыялістаў.

Пытанне больш складанае і больш цікавае — гэта магчымасць новага нашэсця марсіянаў. Мне думаецца, што гэтаму мала надаюць увагі людзі. Цяпер планета Марс далёка ад нас, але я дапускаю, што марсіяне могуць паўтарыць сваю спробу ў перыяд супрацьстаяння. Ва ўсякім выпадку мы павінны да гэтага быць гатовыя. Мне здаецца, можна было б вызначыць становішча пушкі, якая выкідвае цыліндры; трэба пільна назіраць за гэ-

тай часткаю планеты і папярэдзіць спробу новага нашэсця.

Цыліндр можна знішчыць дынамітам ці артылерыйскім агнём, перш чым ён ахалодзіцца і марсіяне будуць гатовы вылезці з яго; можна таксама перастраляць іх усіх, як толькі адкруціцца накрыўка. Мне здаецца, яны страцілі сваю перавагу з-за няўдалага першага нападу. Магчыма, яны самі гэта зразумелі.

Лесінг прывёў амаль неабвержны доказ на карысць таго, што марсіянам ужо ўдалося зрабіць высадку на Венеру. Сем месяцаў назад Венера і Марс знаходзіліся на адной прамой з Сонцам; іншымі словамі, Марс быў у супрацьстаянні з пункту гледжання назіральніка з Венеры. І вось на неасветленай палове планеты паявіўся дзіўны бліскотны след; амаль адначасова фатаграфія Марса выявіла ледзь прыкметную цёмную віхлястую хвалю. Дастаткова бачыць здымкі гэтых абедзвюх з'яў, каб зразумець іх узаемасувязь.

Ва ўсякім выпадку, пагражае нам наступнае нашэсце ці не, наш погляд на будучае чалавецтва, несумненна, моцна памяняўся дзякуючы ўсім гэтым падзеям. Цяпер мы ведаем, што нельга лічыць нашу планету поўнаасцю небяспечным сховішчам для чалавека; немагчыма прадбачыць тых нябачных ворагаў ці сяброў, якія могуць заявіцца да нас з бездані прасторы. Можна быць, нашэсце марсіянаў не застанецца без карысці для людзей; яно адняло ў нас ціхую веру ў будучае, якая так лёгка прыводзіць да ўпадку, яно падаравала нашай навуцы вялікія веды, яно садзейнічала прапагандзе ідэі аб адзінай арганізацыі чалавецтва. Магчыма, там, з бездані прасторы, марсіяне сачылі за лёсам сваіх піянераў, улічылі ўрокі і пры перасяленні на Венеру былі больш асцярожныя. Як бы ні было, яшчэ на працягу многіх гадоў, відаць, будуць працягвацца пільныя назіранні за Марсам, а вогненныя нябесныя стрэлы — падаючыя метэарыты — доўга яшчэ будуць палохаць людзей.

Кругагляд чалавецтва пасля нашэсця марсіянаў значна пашырыўся. Да падзення цыліндра ўсе былі перакананыя, што за нязначнай паверхняй нашай сферы, у глыбіні прасторы, няма жыцця. Цяпер мы сталі больш дальнабачныя. Калі марсіяне змаглі перасяліцца на Венеру, то чаму б не паспрабаваць зрабіць гэта і людзям? Калі паступовае ахалоджванне зробіць нашу Зямлю бязлюднай — а гэта ў рэшце рэшт непазбежна, — магчыма,

нітка жыцця, якое пачалося тут, праляціць і ахопіць сваёю сеткаю іншую планету. Ці зможам мы змагацца і перамагчы?

Я невыразна прадбачу: жыццё з гэтай цяпліцы сонечнай сістэмы паступова распаўсюджваецца па ўсёй непамёрнай прасторы. Але гэта — толькі мара. Магчыма, перамога над марсіянамі толькі часовая. Магчыма, ім, а не нам належыць будучае.

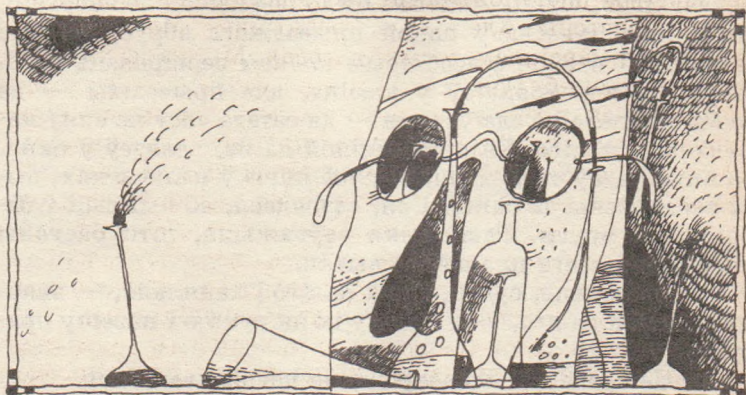
Я павінен прызнацца, што пасля двух перажытых страху я сумняваюся і застаюся няўпэўнены. Іншы раз я сяджу ў сваім кабінце і пішу пры святле лямпы, і раптам мне здаецца, што расквітнелая даліна ўнізе ахоплена полымем, а дом — пусты і пакінуты. Я іду па Бай-Фліт-роўд, экіпажы праносяцца міма, хлопчык-мяснік з цялежкаю, кеб з экскурсантамі, рабочы на веласіпедзе, дзеці ідуць у школу, — і раптам усё становіцца цёмным, змрочным, і я зноў крадуся з артылерыстам у гарачай мёртвай задусе. Ноччу мне сніцца чорны пыл, на бязлюдных вуліцах знявечаныя трупы; яны падымаюцца, страшныя, абгрызеныя сабакамі. Яны нешта мармычуць, шалеюць, цямнеюць, расплываюцца — скажонныя падабенствы людзей, і я прачынаюся, пакрыты халодным потам у змроку начным.

Калі я еду ў Лондан і бачу ажыўлены натоўп на Фліт-стрыт і Стрэндзе, мне прыходзіць у галаву, што гэта толькі здані мінулага, якія рухаюцца па вуліцах, якія былі бязлюднымі і ціхімі; што гэта цені мёртвага горада, уяўнае жыццё ў гальванізаваным трупе.

Незвычайна адчуваю сябе, стоячы на Прымроз-Хіле — я быў там за дзень перад тым, як напісаў гэты апошні раздзел, — бачу на гарызонце праз шэра-блакітную пялёнку дыму і туману цьмяныя абрысы агромністага горада, якія расплываюцца ў імглістым небе; бачу людзей, якія прагульваюцца па схіле сярод кветкавых клумбаў; натоўп разявак вакол нерухомай машыны марсіянаў, што тут і засталася; чую валтузню дзяцей і ўспамінаю той час, калі я бачыў усё разбуранае, апусцелае ў промнях досвітку вялікага апошняга дня...

Але самае дзіўнае — гэта трымаць зноў у сваёй руцэ руку жонкі і ўспамінаць пра тое, як мы лічылі адно другога загінуўшымі.

ЧАЛАВЕК-НЕВІДЗІМКА



Глава I

З'ЯЎЛЕННЕ НЕЗНАЁМЦА

Незнаёмец з'явіўся ў пачатку лютага; у той марозны зімовы дзень бушавалі вецер і завіруха — апошняя завіруха ў гэтым годзе, аднак ён прыйшоў з чыгуначнай станцыі Брэмблхерст пяхком; у руцэ, абцягнутаі тоўстай пальчаткай, ён трымаў невялікі чорны сакваяж. Ён быў захутаны з галавы да пят; шырокія палі капелюша хавалі ўвесь твар, віднеўся толькі бліскучы кончык носа; плечы і грудзі былі ў снезе, таксама як і сакваяж. Ён увайшоў у карчму «Кучар і коні», ледзьве перастаўляючы ногі ад холаду і знямогі, і кінуў сакваяж на падлогу.

— Агню! — крыкнуў ён. — У імя чалавекалюбства! Пакой і агню! — Ён строс з сябе снег і пайшоў за місіс Хол у прыёмную, каб абгаварыць умовы. Размова была кароткая. Кінуўшы ёй два савярэны, незнаёмец пасяліўся ў карчме.

Місіс Хол запаліла камін і пакінула свайго госця, каб уласнаручна згатаваць яму абед. Раздабыць у Айпінгу зімой пастаяльца, ды яшчэ такога, які не таргуецца, гэта была нечуваная ўдача, і місіс Хол вырашыла пака-

заць сябе вартай шчаслівага выпадку, які выпаў на яе долю.

Калі вяндрліна падсмажылася, а Мілі, вечна сонная служанка, выслухала некалькі знішчальна-з'едлівых заўваг (што, відаць, павінна было падагнаць яе энергію), місіс Хол панесла ў пакой прыезджага абрус, посуд і шклянкі і пачала з асаблівым шыкам сервіраваць стол. Агонь весела трашчаў у каміне, але прыезджы — да найвялікшага яе здзіўлення — да гэтага часу не зняў капелюша і паліто. Ён стаяў спіной да яе, глядзеў у акно, за якім падаў снег. Рукі яго, усё яшчэ ў пальчатках, былі закладзены за спіну, і ён, здавалася, аб чымсьці глыбока задумаўся. Гаспадыня заўважыла, што расталы снег капае з яго плячэй на дыван.

— Дазвольце, судар, ваша паліто і капялюш, — звярнулася яна да яго, — я аднясу іх на кухню і павешу прашыць.

— Не трэба, — адказаў ён, не паварочваючыся.

Яна падумала, што недачула, і ўжо гатова была паўтарыць сваю просьбу.

Незнаёмец павярнуў галаву і паглядзеў на яе цераз плячо.

— Я лічу за лепшае не знімаць іх, — заявіў ён.

Тут гаспадыня заўважыла, што ён носіць вялізныя сінія акулеры-кансервы і што ў яго густыя бакенбарды, якія закрываюць твар.

— Добра, судар, — сказала яна, — як вы сабе хочаце. Пакой зараз нагрэецца.

Незнаёмец нічога не адказаў і зноў павярнуўся да яе спіной. Бачачы, што размова не клеіцца, місіс Хол пашпешна накрыла на стол і выйшла з пакоя. Калі яна вярнулася, ён па-ранейшаму стаяў каля акна, быццам каменная статуя, з паднятым каўняром і загнутымі ўніз мокрымі палямі капелюша, якія закрывалі твар і вушы. Яна паставіла на стол яечню і амаль крыкнула:

— Сняданак пададзены, судар!

— Дзякую вам, — адказаў ён адразу ж, але не скрануўся з месца, пакуль яна не зачыніла за сабой дзверы. Тады ён крута павярнуўся і хутка падышоў да стала.

Апынуўшыся на кухні, гаспадыня пачула гук, які мерна паўтараўся. «Чырк, чырк, чырк», — чыркала лыжка па талерцы.

— Ах, вось жа гэтае дзяўчо! — сказала місіс Хол. — А я і забылася! Ну і валаводніца! — Яна ўзялася сама

расціраць гарчыцу і выказала некалькі кепікаў у адрас Мілі за яе незвычайную марудлівасць. Сама яна паспела падсмажыць яечню з вяндрлінай, накрыць на стол, зрабіць усё, што трэба, а Мілі — ну і памочніца! — пакінула гасця без гарчыцы. А ён толькі прыехаў і жадае, відаць, тут пажыць. Пабурчэўшы, місіс Хол напоўніла гарчычніцу і, паставіўшы яе, не без некаторай манернасці, на чорны з золатам чайны паднос, панесла ў прыёмную.

Яна пастукала і адразу ж увайшла. Пры яе з'яўленні незнаёмец зрабіў рэзкі рух, і яна ўсё ж паспела заўважыць нешта белае, якое мільганула над сталом. Ён, здаецца, штосьці падбіраў з падлогі. Яна паставіла гарчычніцу на стол і тут жа прыкмеціла, што паліто і капялюш гасця вісяць на стале перад камінам, а на стальной рашотцы стаіць пара мокрых чаравікаў. Рашотка, вядома, заржавее. Місіс Хол рашуча наблізілася да каміна і заавіяла тонам, які не дапускаў прэрэчанняў:

— Цяпер, я думаю, можна ўзяць вашы рэчы і прасушыць.

— Пакіньце капялюш, — сказаў прыезджы глухім голасам. Павярнуўшыся, яна ўбачыла, што ён выпрасітаўся і глядзіць на яе.

З хвіліну яна стаяла вылупіўшы вочы і знямеўшы ад здзіўлення.

Ніжняю частку твару ён прыкрываў чымсьці белым — сурвэткай, якую ён прывёз з сабой, — ні яго рота, ні сківіцаў не было бачна. Таму і голас прагучаў так глуха. Але не гэта ўразіла місіс Хол. Лоб незнаёмца, пачынаючыся ад краю сініх акулераў, быў абвязаны белым бінтам, а другі бінт закрываў яго вушы, непрыкрытым заставаўся толькі ружовы востры нос. Нос быў такі ж ружовы і бліскучы, як у тую хвіліну, калі незнаёмец з'явіўся ўпершыню. Апануты ён быў у карычневую аksamітавую куртку; высокі чорны каўнер, падшыты палатном, быў падняты. Густыя чорныя валасы, выбіваючыся з-пад перакрыжаваных бінтоў, тырчалі пучкамі ў розныя бакі і надавалі незнаёмцу надзвычай дзіўны выгляд. Гэтая захутаная і забінтаваная галава так ашаламіла місіс Хол, што ад нечаканасці яна на хвіліну здранцвела.

Ён не адняў сурвэтку ад твару і, па-ранейшаму прытрымліваючы яе рукой у карычневай пальчатцы, глядзеў на гаспадыню праз непранікальныя сінія акулеры.

— Пакіньце капялюш, — зноў гугнява сказаў ён праз сурвэтку.

Місіс Хол, ачуўшыся ад спалоху, паклала капялюш на стул перад камінам.

— Я не ведала, судар... — пачала яна, — што... — і збянтэжана замоўкла.

— Дзякую вам, — сказаў ён суха, пераводзячы позірк ад яе да дзвярэй і назад.

— Я зараз усё высушу, — сказала яна і панесла з сабою вопратку гасця. Каля дзвярэй яна зноў паглядзела на яго белую забінтаваную галаву і непранікальныя акуляры; ён усё яшчэ прыкрываў рот сурвэткай. Выходзячы з пакоя, яна ўсё дрыжала, і твар яе красамоўна сведчыў аб поўным замяшанні.

— У жыцці сваім... — прашаптала яна. — Ну і ну! Яна ціха вярнулася на кухню і нават не спыталася ў Мілі, з чым тая цяпер важдзецца.

Незнаёмец тым часам прыслухоўваўся да крокаў гаспадыні, якія паступова заціхалі. Перш чым адкласці сурвэтку і зноў узяцца за ежу, ён запытальна паглядзеў у акно, потым падняўся і, трымаючы сурвэтку ў руцэ, падышоў і апусціў штору да белай фіранкі, якая прыкрывала ніжнюю частку акна. У пакоі запанаваў прыцемак. Крыху заспакоены, ён вярнуўся да стала і працягваў свой сняданак.

— Небарака, ён разбіўся, ці яму зрабілі аперацыю, ці яшчэ што-небудзь, — сказала місіс Хол. — Увесь перавязаны, нават глядзець страшна!

Яна падкінула вугалю ў печку, паставіла козлы для сушкі вопраткі і паклала на іх паліто прыезджага.

— А акуляры! Ды што казаць, вадалаз нейкі, а не чалавек. — Яна павесіла на козлы яго шалік. — А твар закрывае анучай! І гаворыць праз яе! Можна, у яго рот таксама баліць!

Тут яна рэзка павярнулася, мусіць, раптам успомніўшы аб чымсьці вельмі важным.

— Божа! — усклікнула яна. — Мілі! Няўжо блінчыкі яшчэ не гатовыя?

Калі місіс Хол увайшла ў прыёмную, каб прыбраць са стала, яна ўбачыла новае пацвярджанне сваёй здагадцы, што рот незнаёмца знявечаны няшчасным выпадкам: незнаёмец курыў люльку, і за ўвесь час, пакуль яна знаходзілася ў пакоі, ні разу не адсунуў шоўкавую хусцінку, якой была абвязана ніжняя частка яго твару,

і не ўзяў мундштук у рот. Хаця ён не забыўся пра сваю люльку, бо місіс Хол заўважыла, што ён паглядвае на тытунь, які тлеў марна. Ён сядзеў у кутку, спіной да апушчанай шторы; падмацаваўшыся і сагрэўшыся, ён, відавочна, адчуваў сябе лепш і размаўляў ужо не так адрывіста і раздражнёна. У чырванаватым водбліску агню яго вялізныя акуляры як быццам бы ажылі.

— У мяне застаўся такі-сякі багаж на станцыі Брэмблхерст, — сказаў ён. Выслухаўшы адказ, ён ветліва нахіліў сваю забінтаваную галаву. — Толькі заўтра! — сказаў ён. — Няўжо нельга раней? — І вельмі засмуціўся, калі яна адказала, што нельга. — А можа, усё ж знойдзецца хто-небудзь, хто б з'ездзіў з павозкай на станцыю?

Місіс Хол ахвотна адказала на пытанні, спадзеючыся такім чынам разгаварыць яго.

— Дарога да станцыі вельмі крутая, — сказала яна і, карыстаючыся выпадкам, дадала: — У мінулым годзе на гэтай дарозе перакуліўся экіпаж. І пасажыр і кучар абодва загінулі. Ці доўга надарыцца бядзе? Адна хвіліна — і канец, ці не праўда, спадар?

Але госця не так і лёгка было ўцягнуць у размову.

— Праўда, — сказаў ён, спакойна гледзячы на яе праз акуляры.

— А потым, калі яшчэ паправішся, праўда? Вось, напрыклад, мой пляменнік Том парэзаў сабе руку касой — касіў, ведаеце, спатыкнуўся ды і парэзаў, — дык ці паверыце, спадар, тры месяцы хадзіў з завязанай рукой. Пасля таго выпадку я страшна баюся касы.

— Безумоўна, гэта зразумела, — сказаў прыезджы.

— Спачатку мы вельмі баяліся, што Тому давядзецца рабіць аперацыю, яму так было дрэнна.

Прыезджы адрывіста засмяўся, быццам забрахаў.

— Дык яму было дрэнна? — паўтарыў ён.

— Праўда, спадар. І гэта было зусім не смешна для тых, каму давялося з ім важдатца. Хоць бы мне, спадар, таму што сястра ўсё няньчылася са сваімі малымі. Толькі ведай: завязаць ці развязаць яму руку... Таму, калі дазволіце...

— Дайце мне, калі ласка, запалкі, — раптам перапыніў ён яе. — Мая люлька патухла.

Місіс Хол замоўкла. Несумненна, з яго боку груба перапыняць яе такім чынам пасля таго, як яна яму ўсё расказала. З хвіліну яна сярдзіта глядзела на яго,

але, успомніўшы пра два савярэны, пайшла за запалкамі.

— Дзякую, — коратка сказаў ён, калі яна паклала запалкі на стол, і, павярнуўшыся да яе спіной, пачаў зноў глядзець у акно. Бачна, размова аб аперацыях і бінтах была яму непрыемная. Яна вырашыла не вяртацца да гэтай тэмы, але непрыязныя паводзіны незнаёмца разлавалі яе, і Мілі давялося гэта адчуць на сабе.

Прыезджы заставаўся ў гасцінай да чатырох гадзін, не даючы ніякага поваду зайсці да яго. Амаль увесь гэты час у пакоі было вельмі ціха: магчыма, ён сядзеў каля каміна, які дагараў, і курыў люльку, а можа, проста драмаў.

Аднак, калі б хто-небудзь уважліва прыслухаўся, то змог бы пачуць, як ён памяшаў вуголле, а потым хвілін пяць хадзіў па пакоі і размаўляў сам з сабою. Затым зноў сеў, і пад ім рыгнула крэсла.

Глава II

ПЕРШЫЯ ўРАЖАННІ МІСТЭРА ТЭДЗІ ХЕНФРЫ

У чатыры гадзіны, калі ўжо амаль сцямнела і місіс Хол збіралася з духам, каб зайсці да пастаяльца і спытацца, ці не жадае ён чаю, у карчму ўвайшоў Тэдзі Хенфры, майстар гадзіннікаў.

— Якое кепскае надвор'е, місіс Хол! — сказаў ён. — А яшчэ ў лёгкіх чаравіках.

Снег за акном падаў усё гусцей і гусцей.

Місіс Хол пагадзілася, што надвор'е кепскае і, заўважыўшы ў руках містэра Хенфры — чамаданчык з інструментамі, раптам заззяла.

— Ведаеце, раз вы ўжо тут, зірніце, калі ласка, на гадзіннік у гасцінай. Ідзе ён добра і б'е як трэба, але гадзіннікавая стрэлка ўсё стаіць на шасці гадзінах і ніколькі не жадае зрушыць з месца.

І, паказваючы майстру гадзіннікаў дарогу, яна накіравалася ў гасціную, пастукалася ў дзверы і ўвайшла.

Прыезджы — як яна паспела заўважыць, адчыняючы дзверы, — сядзеў у крэсле перад камінам і, здавалася,

драмаў; яго забінтаваная галава схілілася набок. Пакой асвятляў толькі чырвоны водбліск каміна. Місіс Хол усё падалося чырванаватым, вычварным і няясным, тым больш што яна ўсё яшчэ была аслеплена святлом лямпы, якую толькі што запаліла над стойкай у распівачнай. На секунду ёй здалося, што ў пастаяльца страшэнны, шырока адкрыты рот на ўсю ніжнюю частку твару. Гэта быў імгненны прывід — белая забінтаваная галава, вялізныя акуляры замест вачэй і пад імі шырокі, адкрыты рот, які быццам бы пазяхаў. Але вось сонны зашавліўся, выпрастаўся ў крэсле і падняў руку. Місіс Хол расчыніла дзверы насцеж, у пакоі стала святлей; тады яна лепш разгледзела яго і ўбачыла, што твар незнаёнца прыкрыты шалікам, таксама, як раней сурвэткай. І яна вырашыла, што ёй усё проста здалося з-за гульні ценяў.

— Ці не дазволіце, судар, майстру агледзець гадзіннік? — сказала яна, крыху апамятаўшыся.

— Агледзець гадзіннік? — спытаў ён, сонна азіраючыся кругом. Потым, нібы прачнуўшыся, дадаў: — Калі ласка!

Місіс Хол пайшла за лямпай, а ён падняўся з крэсла і пацягнуўся. З'явілася лямпа, і містэр Тэдзі Хенфры, увайшоўшы ў пакой, апынуўся твар у твар з забінтаваным чалавекам. Ён быў, па яго ўласнаму прызнанню, агаршаны.

— Добры вечар, — сказаў незнаёмец, гледзячы на яго, як марскі рак; па выказванню Хенфры, — на такое параўнанне яго, напэўна, навялі цёмныя акуляры.

— Спадзяюся, — сказаў Хенфры, — я вас не патрываю?

— Ніколькі, — адказаў прыезджы. — Хаця я думаў, — дадаў ён, звяртаючыся да місіс Хол, — што гэты пакой адведзены мне для асабістага карыстання.

— Я падумала, судар, — сказала гаспадыня, — што вы пажадаеце, каб гадзіннік...

— Вядома, — перапыніў ён, — вядома; але ўвогуле я прывык заставацца адзін і не люблю, калі мяне турбуюць. Але я рады, што гадзіннік будзе пачынены, — працягваў ён, бачачы, што містэр Хенфры спыніўся ў нерашучасці. Ён ужо хацеў папрасіць прабачэння і пайсці, але словы прыезджага заспакоілі яго.

Прыезджы павярнуўся спіной да каміна і заклаў рукі за спіну.

— Калі з рамонтам гадзінніка будзе закончана, я вып'ю чаю, — заявіў ён. — Але няхай раней пачыняць гадзіннік.

Місіс Хол ужо збіралася выйсці з пакоя, — на гэты раз яна не спрабавала завязаць размову, не жадаючы, каб яе груба абарвалі ў прысутнасці містэра Хенфры, — як раптам пастаялец спытаўся, ці паклапацілася яна аб дастаўцы яго багажу. Яна паведаміла яму, што гаварыла пра гэта з паштальёнам і што багаж будзе дастаўлены заўтра раніцай.

— Вы ўпэўнены, што раней нельга яго даставіць? — спытаў ён.

— Зусім упэўнена, — адказала яна даволі холадна.

— Мне трэба было адразу сказаць вам, хто я такі, але я так замёрз і стаміўся, што проста не мог гаварыць. Я, бачыце, выпрабавальнік...

— Ах, дык вунь яно што, — прамовіла місіс Хол, на якую гэтыя словы зрабілі вельмі моцнае ўражанне.

— Багаж мой складаецца з самых розных прыбораў і апаратаў.

— Вельмі нават карысныя рэчы, — заўважыла місіс Хол.

— І я з нецярпліваасцю чакаю магчымасці працягваць свае выпрабаванні.

— Вядома, судар.

— Прыехаць у Айпінг, — працягваў ён павольна, як быццам бы падбіраючы словы, — мяне прымусіла... м-м... імкненне да цішыні і спакою. Я не хачу, каб мяне турбавалі ў час маіх заняткаў. Апрача таго, няшчасны выпадак...

«Так я і здагадвалася», — падумала місіс Хол.

— ...вымушае мяне да адзіноты. Разумеце, вочы мае іншы раз да таго слабеюць і пачынаюць так пакутліва балець, што мне даводзіцца зачыняцца ў цёмным пакоі на цэлыя гадзіны. Гэта надараецца калі-нікалі. Цяпер гэтага, вядома, няма. Але калі ў мяне прыступ, самы нязначны неспакой, з'яўленне чужога чалавека ў пакоі прымушае мяне страшэнна пакутаваць... Я думаю, лепш папярэдзіць аб гэтым загадзя.

— Вядома, судар, — сказала місіс Хол. — Асмелюся спытацца ў вас...

— Гэта ўсё, што я хацеў сказаць вам, — перапыніў ён яе сваім суровым тонам, які не дапускаў ніякіх прэрэчанняў.

Місіс Хол асеклася і вырашыла адкласці свае пытанні і спачуванні да больш зручнага моманту.

Яна выйшла, а прыезджы застаўся стаяць перад камінам, люта глядзячы на містэра Хенфры, які рамантаваў гадзіннік (так гаварыў потым сам містэр Хенфры). Майстар гадзіннікаў паставіў лямпу блізка каля сябе, і зялёны абажур кідаў яркае святло на яго рукі і на часткі механізма, пакідаючы амаль увесь пакой у цяні. Калі ён падымаў галаву, перад вачамі ў яго плавалі рознакаляровыя плямы. Хенфры быў цікаўным чалавекам, таму ён вынуў механізм, — хаця ў гэтым не было рашуча ніякай патрэбы, — разлічваючы зацягнуць работу і, хто ведае, можа, нават завязаць з незнаёмам размову. Але той стаяў маўкліва, не рухаючыся з месца. Ён стаяў так ціха, што гэта пачало дзейнічаць містэру Хенфры на нервы. Яму падалося нават, што ён адзін у пакоі, але падняўшы вочы, перад якімі адразу паплылі зялёныя плямы, ён убачыў у шэрым змроку нерухомаму фігуру з забінтаванай галавой, што ўтаропілася на яго вялізнымі сінімі акулярамі. Гэта было так страшна, што з хвіліну абодва стаялі нерухома, глядзячы адзін на аднаго. Потым Хенфры апусціў вочы, нібы выбіраючы мішэнь для падрыхтоўчага стрэлу.

— Надвор'е... — пачаў ён.

— Хутка вы закончыце і пойдзеце адсюль? — сказала нерухомаму фігура, відавочна, ледзьве стрымліваючы гнеў. — Вам толькі і трэба было ўмацаваць гадзінніковую стрэлку на восі, а вы тут кешкаецеся без толку.

— Зараз, судар... адну хвіліну... Я выпусціў з-пад увагі... — і містэр Хенфры паспешліва закончыў работу і выйшаў, моцна, аднак, раззлаваны.

— Каб яго чорт узяў! — бурчаў ён сам сабе, крочачы па заснежанай вуліцы. — Трэба ж калі-небудзь праверыць гадзіннік... Скажыце, калі ласка, і паглядзець на яго нельга. Чорт ведае што... Мусіць, нельга. Ён так забінтаваны і захутаны, нібы яго адшуквае паліцыя.

Калі містэр Хенфры дайшоў да вугла, ён убачыў Холла, які нядаўна ажаніўся на гаспадыні карчмы «Кучар і коні», дзе спыніўся незнаёмец; Хол вяртаўся са станцыі Сідэрбрыдж, куды ён вазіў на айпінгскім амнібусе выпадковых пасажыраў. Як ён кіраваў, было ясна, што Хол крышку клянуў у Сідэрбрыджы.

— Як пажываеце, Тэдзі? — звярнуўся ён да Хенфры, калі параўняўся з ім.

— У вас спыніўся нейкі падазроны тып, — сказаў Тэдзі.

Хол, абрадаваны выпадкам пагаварыць, нацягнуў лейцы.

— Што такое? — спытаўся ён.

— У вас у карчме спыніўся нейкі падазроны тып, — паўтарыў Тэдзі. — Далібог! — І ён пачаў з вялікай жваvasцю апісваць Холу дзіўнага госця. — Выглядае ён... проста страх! Калі б гэта быў мой дом, я, зразумела, палічыў бы за лепшае ведаць у твар свайго пастаяльца, — сказаў ён. — Але жанчыны заўсёды даверлівыя, калі справа тычыцца чужых людзей. Ён пасяліўся ў вас, Хол, і нават не сказаў, як яго завуць.

— Няўжо? — спытаўся Хол, які не вызначаўся асаблівай кемлівасцю.

— Так, — пацвердзіў Тэдзі. — Ён зняў пакой на тыдзень. Хто б ён ні быў, вам нельга будзе адчапіцца ад яго раней, чым праз тыдзень. І ён кажа, што ў яго куча багажу, які прывязуць заўтра. Будзем спадзявацца, што гэта не скрынкі з камянямі.

Тут ён расказаў, як нейкі прыезджы з пустымі чамаданами абдурываў яго цётку ў Гасцінгсе. Зразумела, размова з Тэдзі разбудзіла ў Хола нейкае няпэўнае падазрэнне.

— Ну, паехалі, дзядуля, — звярнуўся Хол да свайго каня. — Трэба навесці парадак.

А Тэдзі, аблегчыўшы душу, пайшоў сваёй дарогай ужо ў лепшым настроі.

Аднак, замест таго, каб наводзіць парадак, Холу пасля вяртання дадому давялося выслухаць шмат папрокаў за тое, што ён так доўга прабыў у Сідэрбрыджы, а на свае нясмелыя пытанні пра новага пастаяльца ён атрымаў рэзкія, але ўніклівыя адказы. І ўсё ж зерне падазрэння, кінутае майстрам гадзіннікаў у душу Хола, дало свае парасткі.

— Вы, бабы, нічога не разумееце, — сказаў містэр Хол і вырашыў пры першым жа зручным выпадку даедацца больш падрабязна пра падазронага прыезджага.

І пасля таго, як пастаялец накіраваўся ў сваю спальню, — гэта было прыкладна палова дзсятага, — містэр Хол з даволі задзірлівым выглядам увайшоў у гасціную і стаў уважліва аглядаць мэблю сваёй жонкі, быццам бы жадаючы паказаць гэтым, што тут гаспадар ён, а не прыезджы; ён пагардліва зірнуў на аркуш паперы з ма-

тэматычнымі вылічэннямі, які забыўся пастаялец. Кладчыся спаць, містэр Хол параіў жонцы ўважліва прыгледзецца — што за багаж заўтра прывязуць пастаяльцу.

— Калі ласка, не лезь не ў сваю справу, — абарвала яго місіс Хол. — Глядзі лепш за сабой, а я і без цябе ўпраўлюся.

Яна тым больш злавалася на мужа, што прыезджы сапраўды быў нейкі дзіўны, і ў душы яна сама трывожылася. Ноччу яна раптам прачнулася, убачыўшы ў сне вялізныя белыя вірлавокія галовы, падобныя на бручку, якія гналіся за ёй на доўгіх, выцягнутых шыях. Але яна была жанчына разважлівая, таму перасіліла свой страх, павярнулася на другі бок і зноў заснула.

Глава III

ТЫСЯЧА І АДНА БУТЭЛЬКА

Дык вось, дзевятага лютага, калі толькі пачалася адліга, невядома адкуль з'явіўся ў Айпінгу дзіўны незнаёмец. На наступны дзень, у слоту і бездараж, яго багаж даставілі ў карчму, і багаж таксама аказаўся не зусім звычайны. Абодва чамаданы, праўда, нічым не адрозніваліся ад тых, якімі звычайна запасаюцца падарожнікі: але, акрамя іх, была яшчэ скрынка з кнігамі — вялізнымі тоўстымі кнігамі, прычым некаторыя былі не надрукаваны, а спісаны надзвычай неразборлівым почыркам, — з тузін, калі не больш, кошыкаў, скрынак і каробак, у якіх ляжалі нейкія прадметы, загорнутыя ў салому; Хол, які не прамінуў паварушыць салому, вырашыў, што там былі шклянныя бутэлькі. У той час як Хол балбатаў з Фірэнсайдам, фурманам, рыхтуючыся дапамагчы яму перанесці багаж у дом, з дзвярэй выйшаў незнаёмец у нізка насунутым капелюшы, у паліто, пальчатках і шаліку. Ён выйшаў з дому і нават не зірнуў на сабаку Фірэнсайда, які ляніва абнюхваў ногі Хола.

— Нясіце скрынкі ў пакой, — сказаў незнаёмец. — Я і так ужо доўга пракакаў іх.

З гэтымі словамі ён спусціўся з ганка і падышоў да задка павозкі, як быццам хацеў уласнаручна занесці невялікі кошык.

Убачыўшы яго, сабака Фірэнсайда дзіка загыркаў і ашчацініўся; калі ж незнаёмец спусціўся з ганка, ён падскочыў і цапнуў яго за руку.

— Куш! — шарахнуўшыся, крыкнуў Хол, які заўсёды пабойваўся сабак, а Фірэнсайд закрычаў:

— Кладзіся! — і схапіўся за бізун.

Яны бачылі, як зубы сабакі слізганулі па руцэ незнаёмца, пачуўся трэск раздзіраемых штаноў. У гэты момант бізун Фірэнсайда дастаў сабаку, і ён, заскуголіўшы ад крыўды і болю, схваўся пад павозку. Усё гэта адбылося за паўхвіліны. Ніхто нічога не казаў, але ўсе крычалі. Незнаёмец хутка зірнуў на разарваныя пальчатку і калашыну, зрабіў рух, быццам бы хацеў нагнуцца, затым павярнуўся і ўзбег на ганак. Яны пачулі, як ён паспешліва прайшоў па калідоры і застукаў абцасамі па непакрытай дываном лесвіцы, якая вяла ў яго спальню.

— Ах ты, жывёліна гэтаякая! — вылаяўся Фірэнсайд, злазячы з павозкі з бізуном у руцэ, у той час як сабака пільна сачыў за ім з-за колаў. — Ідзі сюды! — крыкнуў ён. — Інакш будзе горш.

Хол стаяў, разінуўшы рот, у поўнай разгубленасці.

— Ён укусіў яго, — загаварыў Хол. — Пайду пагляджу, што з ім. — І закрочыў следам за незнаёмцам. У калідоры ён сустрэў жонку і сказаў ёй: — Пастаяльца пакусаў сабака Фірэнсайда.

Ён падняўся па лесвіцы; дзверы незнаёмца былі прыадчынены, Хол расчыніў іх і ўвайшоў у пакой без асаблівых цырымоній, каб хутчэй выказаць сваё спачуванне.

Штора была апушчана, і ў пакоі стаяў паўзмрок. Хол паспеў заўважыць штосьці надзвычай дзіўнае, падобнае на руку без кісці, занесеную над ім, і твар, які складаўся з трох вялікіх расплывістых плям на белым фоне, вельмі падобны на бледную кветку браткоў. Потым моцны штуршок у грудзі адкінуў яго ў калідор, дзверы зачыніліся з трэскам перад самым яго носам, і ён пачуў, як шчоўкнуў ключ у замку. Усё гэта адбылося так хутка, што Хол не паспеў нічога ўцяміць. Мільгаценне нейкіх цьмяных ценяў, штуршок і боль у грудзях. І вось ён стаіць на цёмнай пляцоўцы перад дзвярыма, пытаючыся ў сябе, што ж гэта такое ён бачыў.

Крыху пазней ён далучыўся да кучкі людзей, што сабраліся на вуліцы перад карчмой. Тут быў і Фірэнсайд, які ўжо ў другі раз расказваў усю гісторыю з самага пачатку; і місіс Хол, якая паўтарала, што яго сабака

мае ніякага права кусаць яе пастаяльцаў; тут быў і Хакстэрс, уладальнік лаўкі насупраць, таксама моцна зацікаўлены здарэннем, і Сэндзі Уоджэрс з кузні, які слухаў Фірэнсайда з глыбакадумным выглядам; збегліся жанчыны і дзеці, і кожны выказваў якое-небудзь глупства, накштальт: «Паспрабаваў бы ён мяне ўкусиць», «Нельга трымаць такіх сабак», «А чаму ён яго ўкусиў?» і так далей.

Містэр Хол глядзеў на іх з ганка, прыслухоўваўся да размовы, і яму пачало ўжо здавацца, што нічога незвычайнага ён наверсе ўбачыць не мог, — напэўна, гэта проста здалася. Ды яму і слоў не хапіла б, каб перадаць свае ўражанні.

— Ён сказаў, што яму нічога не патрэбна, — толькі і адказаў ён на пытанне жонкі. — Я думаю, трэба занесці багаж.

— Трэба адразу прыпчы, — сказаў містэр Хакстэрс, — асабліва калі атрымалася запаленне.

— Я прыстрэліла б гэтага сабаку, — сказала адна з жанчын.

Раптам сабака зноў загыркаў.

— Давайце рэчы, — пачуўся сярдзіты голас, і на парозе з'явіўся незнаёмец, захутаны, з паднятым каўняром і апушчанымі палямі капелюша. — Чым хутчэй вы ўнясеце мае рэчы, тым лепш, — працягваў ён. Па сведчанні аднаго з відавочцаў, ён паспеў перамяніць пальчаткі і штаны.

— Моцна ён вас пакусаў, спадар? — спытаўся Фірэнсайд. — Мне вельмі непрыемна, што мой сабака...

— Дробязі, — адказаў незнаёмец, — нават не абдраў. Паспяшайцеся лепш з рэчамі.

Тут ён, па сцвярджанні містэра Хола, вылаяўся сам сабе.

Як толькі першую карзіну ўнеслі па яго ўказанні ў гасціную, незнаёмец нецярпліва пачаў яе распакоўваць, бесцырымонна раскідваючы салому па дыване місіс Хол. Ён пачаў выцягваць з карзіны бутэлькі — маленькія пузатыя бутэлечкі з парашкамі, невялікія, вузкія бутэлькі з пафарбаванай у розныя колеры або празрыстай, як вада, вадкасцю, выгнутыя пляшкі з надпісам «яд», круглыя бутэлькі з тонкімі рыльцамі, вялікія бутэлькі з зялёнага і белага шкла, бутэлькі з шклянымі коркамі, з вытраўленымі на іх надпісамі, з прыцёртымі коркамі, бутэлькі з затычкамі, бутэлькі з-пад віна і праванскага

масла. Усе гэтыя бутэльнікі ён расставіў радамі на кufры, на каміннай дошцы, на стале, на падаконніку, на падлозе, на этажэрцы — усюды. У брэмблхерсцкай аптэцы не набралася б і палавіны такой колькасці бутэлек. Вось гэта было відовішча! Ён распакоўваў карзіну за карзінай, і ва ўсіх былі бутэльнікі. Нарэшце ўсе шэсць карзін апусцелі, а на стале вырасла гара саломы; акрамя бутэлек, у карзінах знаходзілася яшчэ нямала прабірак, а таксама старанна ўпакованыя вагі.

Незнаёмец распакаваў карзіны, адышоў да акна і адразу ж узяўся за работу, не звяртаючы ўвагі на кучу саломы, на патухлы камін, на скрынку з кнігамі, што засталіся на вуліцы, на чамаданы і астатні багаж, які быў ужо занесены наверх.

Калі місіс Хол падала абед, незнаёмец быў поўнаасцю заняты сваёй работай: ён уліваў па кроплях вадкасць з бутэлек у прабіркі, і нават не заўважыў, як яна ўвайшла; толькі калі яна прыбрала салому і паставіла паднос на стол, можа, некалькі больш шумна, чым звычайна, таму што яе ўсхваляваў непрыглядны выгляд дывана, ён мелькам зірнуў у яе бок і тут жа адварнуўся. Яна паспела заўважыць, што незнаёмец быў без акулераў; яны ляжалі каля яго на стале, і ёй здалося, што яго вачніцы незвычайна глыбокія. Ён адзеў акулеры, павярнуўся і паглядзеў ёй у твар. Яна збіралася ўжо выказаць сваю незадаволенасць неахайнасцю пастаяльца, але ён апярэдзіў яе.

— Я папрасіў бы вас спачатку пастукаць у дзверы, а ўжо потым заходзіць у пакой, — сказаў ён з незвычайным раздражненнем, якое, відаць, імгненна ўспыхвала ў ім з любой прычыны.

— Я пастукалася, але, магчыма...

— Можа, вы і стукалі. Але ў час маіх даследаванняў, — даследаванняў надзвычай важных і неабходных, — самае нязначнае... нават рыпенне дзвярэй... Я папрасіў бы вас...

— Вядома, судар. Калі вы жадаеце, вы можаце замыкаць дзверы на ключ. У любы час.

— Вельмі ўдачная думка! — сказаў незнаёмец.

— Вось толькі гэтая салома, судар. Асмелюся заўважыць...

— Не трэба! Калі салома вас турбуе, запішыце яе на мой рахунак. — І ён прамармытаў сам сабе штосьці вельмі падобнае на ляянку.

Ён стаяў перад гаспадыняй з ваяўнічым і раздражнёным выглядам, трымаючы ў адной руцэ бутэльку, а ў другой прабірку, і ўсё яго аблічча было такое дзіўнае, што місіс Хол збянтэжылася. Але яна была асоба рашучая.

— У такім выпадку, — заявіла яна, — я хацела б ведаць, колькі вы мяркуеце...

— Шылінг, пастаўце шылінг. Я думаю, гэтага дастаткова?

— Добра, няхай так і будзе, — сказала місіс Хол, распачынаючы накрываць на стол. — Канечне, калі вы згодны...

Незнаёмец павярнуўся і сеў спіной да яе.

Увесь паслябедзенны час ён працаваў, замкнуўшыся на ключ і, як сцвярджае місіс Хол, амаль у поўнай цішыні. Толькі адзін раз прагучаў трэск і звон шкла, як быццам хтосьці штурхнуў стол і з размаху шпурнуў на падлогу бутэльку, а потым пачуліся паспешлівыя крокі па дыване. Асцерагаючыся, што адбываецца нешта няладнае, гаспадыня падышла да дзвярэй і, затаіўшыся, пачала прыслухоўвацца.

— Нічога не выйдзе! — крычаў ён раз'юшана. — Не выйдзе! Трыста тысяч, чатырыста тысяч! Гэта неверагодна! Абмануты! Усё жыццё пойдзе на гэта!... Цярпенне! Лёгка сказаць!.. Дурань, дурань!

Тут хтосьці ўвайшоў у карчму, загрузкалі цяжкія боты па плітках падлогі, і місіс Хол павінна была, хочаш не хочаш, адступіць ад дзвярэй не даслухаўшы.

Калі яна вярнулася, у пакоі зноў было зусім ціха, калі не лічыць слабога скрыпу крэсла і пабразгвання бутэлекі. Відавочна, незнаёмец зноў прыняўся за работу.

Калі яна прынесла чай, то ўбачыла ў кутку пакоя, пад люстэркам, разбітыя бутэлекі і залаціста-жоўтую нядбайна выцертую пляму. Яна звярнула на гэта ўвагу пастаяльца.

— Запішыце ўсё гэта на мой рахунак, — агрызнуўся ён. — Богам прашу, не перашкаджайце мне. Калі я чым-небудзь прыношу вам страту, стаўце ў рахунак. — І ён зноў узяўся рабіць паметкі ў сшытку, які ляжаў перад ім.

— Ведаеце, што я вам скажу, — таямніча паведаміў Фірэнсайд вечарам таго ж дня ў піўной.

— Ну? — спытаў Тэдзі Хенфры.

— Гэты чалавек, якога ўкусіў мой сабака... Ну, дык вось: чарнаскуры. Прынамсі, ногі ў яго чорныя. Я гэта заўважыў, калі сабака парваў яму штаны і пальчатку. Трэба было думаць, што скрозь дзіркі будзе відаць ружовае цела, праўда? Ну, а на самой справе нічога падобнага. Адна толькі чарната. Пэўна вам кажу, ён такі ж чорны, як мой капялюш.

— Госпадзі памілуй! — усклікнуў Хенфры. — Вось дзіўны выпадак! А нос жа ў яго, што ні кажыце, ружовы.

— Так, — сказаў Фірэнсайд. — Гэта слухна. Толькі вось што я вам скажу, — хлопец гэты пярэсты: дзе чорны, а дзе белы, плямамі. І ён гэтага саромеецца. Ён нахштальт нейкай помесі, а масці, замест таго каб перамяшацца, пайшлі плямамі. Я і раней чуў аб такіх выпадках. У коней гэта бывае вельмі часта, спытай у каго хочаш.

Глава IV

МІСТЭР КАС БЯРЭ ІНТЭРВ'Ю Ў НЕЗНАЁМЦА

Я так падрабязна распавядаў пра акалічнасці, што суправаджалі прыезд незнаёмца ў Айпінг, для таго, каб чытач зразумеў усеагульную цікаўнасць, якую выклікала яго з'яўленне. Што ж датычыцца яго знаходжання там да знамянальнага дня клубнага свята, то на ім — за выключэннем двух дзіўных здарэнняў — можна доўга не спыняцца. Іншы раз надараліся сутычкі з місіс Хол па гаспадарчых пытаннях, але з іх пастаялец заўсёды выходзіў пераможцам, адразу ж прапаноўваючы дадатковую плату, і так працягвалася да канца красавіка, калі ў яго сталі выяўляцца першыя прыкметы безграшоўя.

Хол недалюбліваў яго і пры любым спрыяльным выпадку паўтараў, што ад яго трэба пазбавіцца, але непрыязнасць гэта выяўлялася галоўным чынам у тым, што Хол стараўся пры магчымасці пазбягаць сустрэчы з пастаяльцам.

— Пачакаем лета, — пераконвала мужа місіс Хол. — Пачнуць з'язджацца мастакі, тады паглядзім. Ён, ка-

нечне, нахабнік, затое акуратна, разлічваецца па рахунках, гэтага ў яго адняць нельга, што ні кажыце.

Пастаялец у царкву не хадзіў і не рабіў ніякай розніцы паміж нядзеляй і буднямі, нават апранаўся заўсёды аднолькава. Працаваў ён, па думцы місіс Хол, вельмі нерэгулярна. У некаторыя дні ён спускаўся рана і доўга карпеў над сваімі даследаваннямі. У другія ж уставаў позна, хадзіў па пакоі, цэлымі гадзінамі гучна бурчэў, курыў ці драмаў у крэсле каля каміна. Зносін са знешнім светам у яго не было ніякіх. Настрой яго па-ранейшаму быў надзвычай няроўны: больш за ўсё ён трымаў сябе, як чалавек, які знаходзіцца ва ўладзе крайняга раздражнення, а разы два ў яго былі прыпадкі шалёнай злосці, і ён кідаў, рваў і ламаў усё, што траплялася пад руку. Прывычка яго размаўляць напаўголасу з самім сабою ўсё ўзмацнялася, але місіс Хол нічога не магла зразумець з гэтых мармытанняў, хаця і старалася падслухоўваць.

Днём ён рэдка выходзіў з дому і прагульваўся толькі ў прыцемках, захутаны так, што яго твару нельга было разгледзець, — усё роўна, было на двары холадна, ці цёпла, і выбіраў для прагулак самыя зацішныя сцяжынкi, зацнененыя дрэвамі або агароджаныя насыпам. Яго цёмныя акуляры і страшны забінтаваны твар пад шыракаполым капелюшом іншы раз палохалі ў цемры рабочых, якія вярталіся дадому з работы; а Тэдзі Хенфры, які выйшаў аднойчы, пахістваючыся, з карчмы «Чырвоны камзол» у палавіне дзесятага вечара, ледзьве не памёр ад страху, калі ўбачыў пры святле з адчыненых дзвярэй падобную на чэрап галаву незнаёмца (той прагульваўся з капелюшом у руцэ). Дзецям, якія бачылі яго ў прыцемку, ноччу сніліся страшныя сны. Хлапчукі яго не маглі цярпець, ён іх — таксама, і цяжка сказаць, хто каго больш не любіў, але ва ўсякім выпадку непрыязнасць была ўзаемная і вельмі вострая.

Няма нічога дзіўнага, што чалавек такога страшэннага выгляду і такіх дзіўных паводзін даваў багатую пажыву для размоў у Айпінгу. Адносна характару яго заняткаў думкі разыходзіліся. Місіс Хол у гэтым пункце была надта прынцыповая. На пытанне, чым ён займаецца, яна звычайна адказвала з вялікай важнасцю, што ён праводзіць «эксперыментальныя даследванні», — гэтыя словы яна вымаўляла павольна і асцярожна, быццам баялася спатыкнуцца. Калі ж у яе пыталіся, што гэта аз-

начае, яна гаварыла з адценнем некаторай перавагі, маўляў, гэта вядома любому адукаванаму чалавеку, і паясняла: «Ён робіць розныя адкрыцці». З яе пастаяльцам надарыўся няшчасны выпадак, — расказвала яна, — і рукі і твар яго згубілі свой натуральны колер; а ён як чалавек чуллiвы не можа паказацца ў такім выглядзе на людзях.

Але за спіной місіс Хол распаўсюджваліся ўпартыя чуткі, што яе пастаялец — крымінальны злачынца, які хаваецца ад правасуддзя і стараецца з дапамогай свайго дзіўнага ўбору схавацца ад паліцыі. Упершыню гэтая здагадка ўзнікла ў галаве містэра Тэдзі Хенфры. Дарэчы, ні пра якое больш-менш гromкае злачынства, што магло надарыцца ў сярэдзіне ці канцы лютага, не было вядома. Таму містэр Гоўлд, школьны настаўнік, некалькі змяніў гэтую здагадку: згодна з яго версіяй пастаялец місіс Хол быў анархістам, займаўся вырабам выбуховых рэчываў; і ён вырашыў у свой вольны час сачыць за незнаёмцам. Сачэнне заключалася галоўным чынам у тым, што пры сустрэчах з незнаёмцам містэр Гоўлд глядзеў на яго вельмі пільна і распытваў пра незнаёмца людзей, якія ніколі яго не бачылі. Тым не менш містэру Гоўлду не ўдалося нічога даведацца.

Было многа прыхільнікаў версіі, якую прапанаваў Фірэнсайд, што незнаёмец — пярэсты ці што-небудзь такое. Так, напрыклад, Сайлас Дэрган не раз казаў, што калі б незнаёмец адважыўся паказацца на кірмашы, то ён нажыў бы немалое багацце, нават спасылаўся на вядомы з Бібліі выпадак з чалавекам, які закапаў свой талент у зямлю. Іншыя лічылі, што незнаёмец пакутуе ціхім вар'яцтвам. Гэтае сцвярджанне мела перавагу, таму што адразу тлумачыла ўсё.

Акрамя стойкіх паслядоўнікаў гэтых асноўных цячэнняў у грамадскай думцы Айпінга, былі людзі, якія сумняваліся і маглі пайсці на ўступкі.

Жыхары графства Сэсекс былі мала схільны да забабонаў, і першыя здагадкі пра звышнатуральную сутнасць незнаёмца з'явіліся толькі пасля красавіцкіх падзей, ды і то гэтаму паверылі адны жанчыны.

Але як бы там ні думалі пра незнаёмца некаторыя жыхары Айпінга, непрыязь да яго была ўсеагульнай і аднадушнай. Яго раздражняльнасць, якую мог бы зраўнець гараджанін, які займаецца разумовай працай, непрыемна ўражвала ўраўнаважаных сэсекскіх жыхароў.

Злосная жэстыкуляцыя, імклівая паходка, гэтыя начныя прагулкі, калі ён нечакана ў цемры выскокваў з-за вугла ў самых ціхіх, бязлюдных месцах, няветлівае спыненне ўсіх спробаў уцягнуць яго ў размову, захапленне поцемкамі, якое прымушала яго замыкаць дзверы, спускаць шторы, тушыць свечкі і лямпы — хто мог бы прымірыцца з гэтым? Калі незнаёмец праходзіў па вуліцы, сустрэчныя саступалі ў бок, а за яго спіной мясцовыя жартаўнікі, падняўшы каўнер паліто і апусціўшы палі капелюша, імітавалі яго нервовую паходку і загадкавыя паводзіны. У той час карысталася папулярнасцю песенька «Чалавек-прывід». Місіс Сэтчэл праспявала яе на канцэрце ў школе — збор пайшоў на пакупку лямпаў для царквы; потым, як толькі на вуліцы з'яўляўся незнаёмец, адразу ж хто-небудзь пачынаў насвістваць — гучна ці ціха — матыў гэтай песенькі. Нават запозненыя дзеці, якія спяшаліся вечарам дадому, крычалі яму ўслед: «Прывід!» — і імчалі далей, заміраючы ад страху і захаплення.

Кас, мясцовы ўрач, згараў ад цікаўнасці. Забінтаваная галава выклікала ў ім чыста прафесійны інтарэс; чуткі ж пра тысячу і адну бутэльку ўзбударажылі яго зайздросную павагу. Увесь красавік і ўвесь май ён старанна шукаў выпадак загаварыць з незнаёмцам, нарэшце не вытрымаў і напярэдадні сёмухі вырашыў пайсці да яго, выкарыстаўшы зручную прычыну: трэба было падпісаць ліст на карысць сядзелкі мясцовай бальніцы. Са здзіўленнем ён пераканаўся, што місіс Хол не ведае імя свайго пастаяльца.

— Ён назваў сябе, — сказала місіс Хол (сцверджанне, пазбаўленае ўсякай падставы), — але я не дачула.

Ёй было няёмка прызнацца, што пастаялец і не думаў называць сябе.

Кас пастукаў у дзверы гасцінай і ўвайшоў. Адтуль пачулася неразборлівая лаянка.

— Прашу прабачэння за тое, што ўрываюся да вас, — прамовіў Кас, пасля чаго дзверы зачыніліся і далейшай размовы місіс Хол ужо не чула.

На працягу дзесяці хвілін да яе далятаў толькі няясны шум галасоў; затым пачуўся вокліч здзіўлення, шорганне ног, грохат адкінутага стула, адрывісты смех, хуткія крокі, — і на парозе з'явіўся Кас; ён быў бледны і аглядваўся, вылупіўшы вочы. Не зачыніўшы за сабой дзверы і не зірнуўшы на гаспадыню, ён прайшоў па ка-

лідору, спусціўся з ганка і хутка закрочыў па вуліцы. Капялюш ён трымаў у руцэ. Місіс Хол зайшла за стойку, стараючыся зазірнуць цераз адчыненыя дзверы ў пакой пастаяльца. Яна пачула нягучны смех, потым крокі. Са свайго месца яна не магла ўбачыць яго твар. Потым дзверы гасцінай зачыніліся з трэскам і ўсё заціхла.

Кас накіраваўся проста да вікарыя Банцінга.

— Я звар'яцеў? — вымавіў ён адрывіста, як толькі ўвайшоў у пыльны кабінет вікарыя. — Я падобны на вар'ята?

— Што здарылася? — спытаў вікары, кладучы ракавіну прэс-пап'е на разрозненыя аркушы сваёй чарговай пропаведзі.

— Гэты суб'ект, пастаялец Холаў...

— Ну?

— Дайце мне выпіць чаго-небудзь, — сказаў Кас і апусціўся на стул.

Калі Кас некалькі заспакоіўся з дапамогай таннага херэса — другіх напіткаў у найдабрэйшага вікарыя не бывала, — ён стаў расказваць пра сваю сустрэчу з незнаёмцам.

— Заходжу, — пачаў ён, задыхаючыся, — і прашу падпісацца на карысць сядзелкі. Як толькі я ўвайшоў, ён засунуў рукі ў кішэні і плюхнуўся ў крэсла. Сядзіць і фыркае носам. «Вы цікавіцеся навукай, я чуў?» — пачаў я. «Так», — адказаў ён і зноў фыркнуў. Увесь час фыркаў. Прастудзіўся, можа. Ды і што дзіўнага, раз чалавек так хутаецца. Я стаў гаварыць наконт сядзелкі, а сам азіраюся па баках. Усюды бутэлькі, хімічныя прэпараты, тут жа вагі, прабіркі і пахне начнымі фіялкамі. Падпішацца ён на колькі-небудзь? «Падумаю», — кажа. Тут я проста спытаў яго, ці займаецца ён навуковымі даследаваннямі. «Так», — сказаў ён. «Доўгія даследаванні?» Тады яго быццам прарвала. «Страшэнна доўгія», — адказаў ён. «Вось як?» — сказаў я. Вось тут і пайшло. У ім ужо раней усё так і кіпела, і маё пытанне было апошняй кропляй. Ён атрымаў ад кагосьці рэцэпт — надзвычай каштоўны рэцэпт; для якой мэты — гэта ён не можа сказаць. «Медыцынскі?» — «Каб яго чорт узяў, а вам якая справа?». Я папрасіў прабачэння. Ён спагадліва фыркнуў, адкашляўся і працягваў. Рэцэпт ён прачытаў. Пяць інгрэдыентаў. Паклаў на стол, адварнуўся. Раптам шорах: паперку падхоплівае сквазняком. Ён працаваў у пакоі з адкрытым камінам. Успыхнула

полымя, і не паспеў ён азірнуцца, як рэцэпт згарэў і попел вылецеў у трубу. Ён кінуўся да каміна, — позна! Вось! Тут ён безнадзейна махнуў рукой.

— Ну?

— А рукі і няма. Пусты рукаў. «Божа, — падумаў я, — вась жа калека. Напэўна, у яго пробкавая рука і ён яе зняў. І ўсё-такі, — думаў я, — тут штосьці няладнае. Як жа гэта рукаў не мнецца і не абвісае, калі ў ім нічога няма?» А ў ім нічога не было, запэўніваю вас. Зусім пусты рукаў, да самага згібу. Я бачыў, што ён пусты да самага локця, і акрамя таго, у прарэжу праходзіла святло. «Божа міласэрны!» — усклікнуў я. Тады ён замоўк. Утаропіўся акулерамі спачатку на мяне, потым на свой рукаў.

— Ну?

— Толькі і ўсяго. Не сказаў ні слова, толькі глянуў на мяне і хутка засунуў рукаў у кішэню: «Я, здаецца, спыніўся на тым, як рэцэпт згарэў?» Ён запытальна кашлянуў. «Як гэта вы ўмудраецца рухаць пустым рукавом?» — спытаўся я. «Пустым рукавом?» — «Ну так, — сказаў я, — пустым рукавом».

«Дык гэта, па-вашаму, пусты рукаў? Вы самі бачылі, што рукаў пусты?» Ён падняўся з крэсла. Я таксама ўстаў. Тады ён паволі зрабіў тры крокі, падышоў да мяне і стаў зусім блізка. З'едліва фыркнуў. Я стаяў як стаяў, хаця, чэснае слова, гэта забінтаванае страшыдла з цёмнымі акулерамі напалохала б каго хочаш.

«Дык вы кажаце, рукаў пусты?» — сказаў ён. «Вядома», — адказаў я. Тады ён імкліва, утаропіўшыся на мяне сваімі акулерамі, вынуў рукаў з кішэні і працягнуў яго да мяне, як быццам бы хацеў зноў паказаць.

Усё гэта ён зрабіў вельмі павольна. Я паглядзеў на рукаў. Здавалася, прайшла цэлая вечнасць. «Ну, — сказаў я, з цяжкасцю вымаўляючы словы, — у ім нічога няма». Штосьці трэба ж было сказаць. Мне становілася страшна. Я бачыў увесь рукаў наскрозь. Ён выцягнуў яго павольна, павольна — вась так, пакуль абшлаг не апынуўся ў цалях шасці ад майго твару. Дзіўнае гэта адчуванне, як набліжаецца пусты рукаў... А потым...

— Ну?

— Штосьці — мне падалося, вялікі і ўказальны палец — пацягнула мяне за нос.

Банцінг засмяўся.

— Але там не было нічога! — сказаў Кас, ледзьве не ўскрыкнуўшы на словы «нічога». — Добра вам смяяцца, а я быў так ашаломлены, што стукнуў па абшлага рукава, павярнуўся і выбег з пакоя...

Кас замоўк. У непрытворнасці яго спалоху нельга было сумнявацца. Ён бездапаможна павярнуўся і выпіў яшчэ шклянку кепскага херэса, якім частаваў яго дастойнейшы вікарыі.

— Калі я стукнуў яго па рукаве, — сказаў ён, — то, запэўніваю вас, я адчуў, што б'ю па руцэ. А рукі там не было. І намёку на руку не было!

Містэр Банцінг задумаўся. Потым падазрона паглядзеў на Каса.

— Гэта ў вышэйшай ступені цікавая гісторыя, — сказаў ён з вельмі глыбакадунным і сур'ёзным выглядам. — Безумоўна, гісторыя ў вышэйшай ступені цікавая, — паўтарыў ён яшчэ больш важна.

Глава V

КРАДЗЕЖ З УЗЛОМАМ У ДОМЕ ВІКАРЫЯ

Аб крадзяжы з узломам у доме вікарыя мы даведаліся галоўным чынам з расказаў самога вікарыя і яго жонкі. Айпінгскі клуб праводзіць штогадовыя святкаванні. Місіс Банцінг раптам прачнулася ў перадсвітальнай цішыні з выразным адчуваннем, што дзверы спальні бразнулі. Спачатку яна вырашыла не будзіць мужа, а села на ложка і прыслухалася. Яна выразна распазнала плёпанне босых ног, быццам хтосьці выйшаў з суседняга пакоя і накіраваўся па калідору да лесвіцы. Тады яна з вялікай асцярожнасцю разбудзіла містэра Банцінга. Містэр Банцінг, прачнуўшыся і даведаўшыся ў чым справа, вырашыў не запальваць агню, але, адзеўшы акулёры, капот жонкі і свае купальныя туфлі, выйшаў на пляцоўку. Ён зусім ясна пачуў валтузню ў сваім кабінэце ўнізе, потым там хтосьці гучна чхнуў.

Тады ён вярнуўся ў спальню, запасся самай надзейнай зброяй, якая знайшлася, — качаргой і сышоў з лесвіцы, стараючыся рухацца як можна цішэй. Місіс Банцінг выйшла на пляцоўку.

Было каля чатырох гадзін. Начны змрок радзеў. У холе ўжо развіднівалася, але дзверы кабінета зеўрылі чорнай прорвай. У поўнай цішыні чутна было толькі слабае рыпенне прыступак пад нагамі містэра Банцінга і лёгкі рух у кабінэце. Потым штосьці шчоўкнула, пачулася, як адчынілася скрынка і зашамацелі паперы. Потым пачулася лаянка, чыркнула запалка, і кабінет асвятляўся жоўтым святлом. У гэты час містэр Банцінг быў ужо ў холе і ў прачыненыя дзверы разгледзеў пісьмовы стол, высунутую скрынку і свечку, што гарэла на сталі. Але злодзея ён не ўбачыў. Ён стаяў у холе, не ведаючы, што рабіць, а ззаду яго павольна спускалася з лесвіцы бледная напалоханая місіс Банцінг. Адна акалічнасць падтрымлівала мужнасць містэра Банцінга: упэўненасць, што злодзей належыць да ліку мясцовых жыхароў.

Затым яны пачулі звон манет і зразумелі, што злодзей знайшоў грошы, адкладзеныя на гаспадарку, — два фунты дзесяць шылінгаў паўсавярэнамі. Звон манет імгненна вывеў містэра Банцінга са стану нерашучасці. Моцна сіснуўшы ў руцэ качаргу, ён уварваўся ў кабінет; місіс Банцінг ішла за ім па пятах.

— Здавайся! — раз'юшана крыкнуў містэр Банцінг і спыніўся ўражаны: у пакоі нікога не было.

І аднак, без усякага сумнення, хвіліну назад тут хтосьці рухаўся. З паўхвіліны супругі стаялі, разявіўшы раты, потым місіс Банцінг зазірнула за шырмы, а містэр Банцінг, з тымі ж намерамі, паглядзеў пад стол. Затым місіс Банцінг адгарнула ваконныя фіранкі, а містэр Банцінг агледзеў камін і пашнарыў у трубе качаргой. Затым місіс Банцінг перарыла карзіну для смецця, а містэр Банцінг адчыніў скрынку з вугалем. Прарабіўшы ўсё гэта, яны спыніліся і з неўразуменнем утаропіліся адно на аднаго.

— Я гатовы паклясціся... — сказаў містэр Банцінг. — А свечка! — усклікнуў ён. — Хто запаліў свечку?

— А скрынка! — сказала місіс Банцінг. — Куды падзеліся грошы?

Яна паспешна пайшла да дзвярэй.

— У жыцці сваім нічога падобнага...

У калідоры хтосьці гучна чхнуў. Яны выбеглі з пакоя і тут жа пачулі, як стукнулі дзверы, што вялі на кухню.

— Прынясі свечку, — сказаў містэр Банцінг і пайшоў наперад. Абое ясна чулі стук, з якім паспешліва адсоўваліся засовы..

Адкрываючы дзверы на кухню, містэр Банцінг убачыў, што дзверы на вуліцу адчыняюцца, і ў слабым ранішнім святле мільганула цёмная зеляніна сада. Але ён запэўнівае, што ў дзверы ніхто не выйшаў. Яны адчыніліся, пабылі адчыненымі, потым са стукам зачыніліся. Полымя свечкі, якую несла місіс Банцінг, замігала і ўспыхнула ярчэй. Прайшла хвіліна ці некалькі больш, перш, чым яны ўвайшлі на кухню.

Там нікога не было. Яны зноў зачынілі на засоў уваходныя дзверы, старанна абшукалі кухню, чулан, кладовую і, нарэшце, спусціліся ў склеп. Але, нягледзячы на самыя пільныя пошукі, яны нічога не выявілі.

Раніца застала вікарыя і яго жонку ў вельмі дзіўным убранні; яны ўсё яшчэ сядзелі на ніжнім паверсе свайго доміка пры непатрэбным ужо святле дагараючай свечкі і губляліся ў здагадках.

— У жыцці сваім нічога падобнага... — у дваццаты раз раз пачынаў вікарыі.

— Дарагі мой, — перапыніла яго місіс Банцінг, — вось ужо ідзе Сьюзі. Няхай яна пройдзе на кухню, а мы пойдзем хутчэй апрацемся.

Глава VI

МЭБЛЯ, ЯКАЯ ЎЗ'ЮШЫЛАСЯ

Той жа раніцай, на досвітку духава дня, калі нават служанка Мілі яшчэ спала, містэр і місіс Хол усталі з ложка і бясшумна спусціліся ў склеп. Там у іх была справа зусім асабістага характару, якая мела некаторыя адносіны да спецыфічнай моцы іх піва.

Не паспелі яны ўвайсці ў склеп, як місіс Хол успомніла, што забылася ўзяць бутэлечку з сарсапарэллю, якая стаяла ў іх у спальні. Таму што галоўным знатаком і майстрам справы, якая павінна адбыцца, была яна, то наверх за бутэлькай адправіўся Хол.

На пляцоўцы лесвіцы ён са здзіўленнем заўважыў, што дзверы ў пакой пастаяльца прыадкрыты. Прайшоў-

шы ў спальню, ён знайшоў бутэльку на месцы, якое назвала жонка.

Але, вяртаючыся назад у склеп, ён заўважыў, што засаўкі выхадных дзвярэй адсунуты і што дзверы закрыты проста на клямку. Асенены раптоўным натхненнем, ён параўнаў гэтую акалічнасць з адкрытымі дзвярыма ў пакой пастаяльца і са здагадкамі містэра Тэдзі Хенфры. Ён ясна помніў, што сам трымаў свечку, калі місіс Хол засоўвала засаўку на ноч. Ён спыніўся ўражаны; затым, усё яшчэ трымаючы бутэльку ў руцэ, зноў падняўся наверх і пастукаў у дзверы пастаяльца. Адказу не было. Ён зноў пастукаў, затым адчыніў дзверы насцеж і ўвайшоў у пакой.

Усё выявілася так, як ён і чакаў. Пакой быў пусты і пасцель некранутая. На крэсле і на спінцы ложка была раскінута ўся вопратка пастаяльца і яго бінты; шыракаполы капялюш — і той хвацка тырчэў на слупку ложка. Гэта акалічнасць падалася надзвычай дзіўнай нават не вельмі кемліваму Холу, тым больш што іншай вопраткі, наколькі ён ведаў, у пастаяльца не было.

У страшнейшай разгубленасці, стоячы пасярод пакоя, ён пачуў знізу, са склепа, голас сваёй жонкі, які выказваў усе прыкметы моцнага нецярпення.

— Джордж! — крычала яна. — Ты знайшоў, што трэба?

Ён павярнуўся і паспяшаўся ўніз да жонкі.

— Джэні! — крыкнуў ён ёй, нагінаючыся над лесвіцай, што вяла ў склеп. — А Хенфры казаў праўду. Ква-таранта ў пакоі няма. І парадныя дзверы адчынены.

Спачатку місіс Хол не зразумела, пра што ён кажа. Але, уцяміўшы ў чым справа, яна вырашыла сама агледзець пусты пакой. Хол, усё яшчэ з бутэлькай у руцэ, пайшоў наперад.

— Яго самога няма, а вопратка яго тут, — сказаў ён. — Дзе ён бадзяецца без вопраткі? Дзіўна.

Калі яны падымаліся па лесвіцы са склепа, ім абоім, як потым было ўстаноўлена, падалося, што хтосьці адчыніў і зноў зачыніў парадныя дзверы; але ж яны бачылі іх зашчэпленымі, таму ў тую хвіліну яны пра гэта нічога адзін аднаму не сказалі. У калідоры місіс Хол апарэдзіла свайго мужа і ўзбегла па лесвіцы першая. У гэты час на лесвіцы хтосьці чхнуў. Хол, які адстаў ад сваёй жонкі на шэсць прыступкаў, падумаў, што гэта яна чхнула; яна ж была ўпэўнена, што гэта чхнуў ён. Пад-

няўшыся наверх, яна расчыніла дзверы і стала аглядваць пакой пастаяльца.

— Зроду нічога падобнага не бачыла! — сказала яна.

У гэты момант ззаду, над самым яе вухам, хтосьці фыркнуў, яна павярнулася і, да вялікага яе здзіўлення, убачыла, што Хол стаіць за крокаў дванаццаць ад яе, на верхняй прыступцы лесвіцы. Ён адразу ж падышоў да яе. Яна нахілілася і стала абмацваць падушку і бялізну.

— Халодная, — сказала яна. — Яго няма ўжо з гадзіну, а можа, і больш.

Не паспела яна дагаварыць, як адбылося нешта надзвычай дзіўнае. Пасцельная бялізна згарнулася ў вузел, які тут жа пераскочыў цераз спінку ложка. Здавалася, быццам чыясці рука скамячыла коўдру і прасціны і кінула на падлогу. Услед за гэтым капялюш незнаёмца саскочыў са свайго месца, зрабіў у паветры дугу і ляпнуў проста ў твар місіс Хол. Затым з такой жа хуткасцю паляцела з умывальніка губка; затым крэсла, нядбайна скінуўшы з сябе пінжак і штаны незнаёмца і хіхікнуўшы сухім смяшком, вельмі падобным на смех незнаёмца, павярнулася ўсімі чатырма ножкамі да місіс Хол і, нацэліўшыся імі, кінулася на яе. Яна ўсклікнула і павярнулася да дзвярэй, а ножкі крэсла асцярожна, але рашуча ўперліся ў яе спіну і выштурхнулі яе разам з Холам з пакоя. Дзверы са стукам зачыніліся, шчоўкнуў замок. Крэсла і ложка, відаць, яшчэ паскакалі трохі, нібы святкуючы перамогу, і раптам усё сціхла.

Місіс Хол амаль непрытомная павісла на руках мужа. З вялікім намаганнем містэру Холу ўдалося з дапамогай Мілі, якая паспела прачнуцца ад крыку і шуму, знесці яе ўніз і даць ёй заспакаяльных кропель.

— Гэта духі, — сказала місіс Хол, нарэшце апрытомнеўшы. — Я ведаю, гэта духі. Я чытала пра іх у газетах. Сталы і крэслы пачынаюць скакаць і танчыць...

— Выпі яшчэ крышку, Джэні, — перапыніў Хол, — гэта падмацуе цябе.

— Зачыні дзверы, — сказала місіс Хол, — і не пускай яго больш. Я ўвесь час падазравала... Як гэта я не здагадалася! Вачэй не відаць, галава забінтаваная, і ў царкву па нядзелях не ходзіць. А колькі бутэлек... Для чаго прыстойнаму чалавеку столькі бутэлек! Ён напусціў духаў у мэблю... Мая мілая старая мэбля! У гэтым самым крэсле любіла сядзець мая дарагая матушка, калі я

была яшчэ маленькай дзяўчынкай. І падумаўце, яно паднялося цяпер супраць мяне...

— Выпі яшчэ кропель, Джэні, — сказаў Хол, — у цябе нервы зусім расстроены.

Было ўжо пяць гадзін, залатыя промні ранішняга сонца залівалі вуліцу. Супругі паслалі Мілі разбудзіць містэра Сэндзі Уоджэрс, каваля, які жыў насупраць.

— Гаспадар вам кланяецца, — паведаміла яму Мілі. — І ў нас штосьці здарылася з мэбляй, яна зусім раз'юшылася. Можа, вы зойдзеце, паглядзіце?

Містэр Уоджэрс быў чалавек вельмі дасведчаны і разумны. Ён аднёсся з найвялікшай сур'ёзнасцю да просьбы Мілі.

— Гэта вядзьмарства, галавой ручаюся, — сказаў ён. — Такому пастаяльцу толькі капытоў не хапае.

Ён прыйшоў моцна заклапочаны. Містэр і місіс Хол жадалі было падняцца з ім наверх, але ён, мусіць, з гэтым не спяшаўся і лічыў за лепшае працягваць размову ў калідоры. З тытунёвай крамы Хакстэрса выйшаў прыказчык і пачаў адчыняць аканіцы. Яго запрасілі прыняць удзел у абмеркаванні здарэння. За ім праз некалькі хвілін падышоў, вядома, і сам містэр Хакстэрс. Англасаксонскі парламенцкі дух выявіўся тут поўнасьцю: гаварылі многа, але за справу не браліся.

— Установім спачатку факты, — настойваў містэр Сэндзі Уоджэрс. — Абмяркуем, ці будзе правільна з нашага боку ўзламаць дзверы яго пакоя. Замкнутыя дзверы заўсёды можна ўзламаць, але раз дзверы ўзломаны, іх ужо не зробіш няўзломанымі.

Але раптам, да ўсеагульнага здзіўлення, дзверы пакоя пастаяльца адчыніліся самі, і, зірнуўшы наверх, яны ўбачылі захутаную фігуру незнаёмца; ён спускаўся па лесвіцы і пільна глядзеў на іх злавесным позіркам сваіх незвычайных шкляных вачэй. Павольна, драўлянай паходкай ён спусціўся з лесвіцы, прайшоў калідор і спыніўся.

— Глядзіце, — сказаў ён, выцягнуўшы палец у пальчатцы.

Глянуўшы ў паказаным кірунку, яны ўбачылі ля самых дзвярэй sklepa бутэльку з сарсапарэллю. Тут ён увайшоў у гасціную і нечакана хутка са злосцю зачыніў дзверы перад самым іх носам.

Ніхто не вымавіў ні слова, пакуль не заціх гук зачыненых дзвярэй. Усе маўкліва пераглядваліся.

— Прызнаюся, гэта ўжо верх... — пачаў містэр Уоджэрс і не закончыў фразу.

— Я на вашым месцы пайшоў бы і спытаў яго наконт усяго гэтага, — сказаў ён затым Холу. — Я патрабаваў бы тлумачэння.

Спатрэбіўся некаторы час, каб пераканаць гаспадара адважыцца на гэта. Нарэшце ён пастукаўся ў дзверы, адчыніў іх і пачаў:

— Прабачце...

— Ідзіце к чорту! — крыкнуў у шаленстве незнаёмец. — Зачыніце дзверы!

На гэтым тлумачэнне і закончылася.

Глава VII

ВЫКРЫЦЦЁ НЕЗНАЁМЦА

Незнаёмец увайшоў у гасціную карчмы «Кучар і коні» каля паловы шостаў раніцы і заставаўся там прыблізна да паўдня; штory ў пакоі былі апушчаны, дзверы зачынены, і пасля няўдачы, якая напаткала Хола, ніхто не адважваўся ўвайсці туды.

Увесь гэты час ён, відавочна, нічога не еў. Тры разы ён званіў, прычым трэці раз доўга і сярдзіта, але ніхто не адклікнуўся.

— Добра, я яму пакажу «ідзіце к чорту», — бурчала місіс Хол. Чуткі пра начное здарэнне ў доме вікарыя паспелі ўжо распаўсюдзіцца, паміж дзвюма падзеямі бачылі нейкую сувязь. Хол у суправаджэнні Уоджэrsa накіраваўся да суддзі, містэра Шэклфорса, каб з ім параіцца. Наверх падняцца ніхто не адважваўся. Чым займаўся ўвесь гэты час незнаёмец — невядома. Калі-нікалі ён нецярпліва крочыў з кута ў кут, два разы з яго пакоя даносілася лаянка, шамаценне разрываемай паперы і звон разбіваемых бутэлек.

Кучка напалоханых людзей, якія згаралі ад цікаўнасці, усё павялічвалася. Прышла місіс Хакстэрс. Падышлі некалькі бойкіх маладых хлопцаў, якія прыбраліся з нагоды духава дня ў чорныя пінжакі і гальштукі з белага піке, і сталі задаваць недарэчныя пытанні. Арчы Гаркер аказаўся самым смелым; ён зайшоў у двор і пастараўся зазірнуць пад апушчаную штору. Бачыць ён не

мог нічога, але даў зразумець, што бачыць, і яшчэ той-сёй з айпінгскага маладога пакалення далучыўся да яго.

Дзень для свята выдаўся на славу — цёплы і ясны; на вясковай вуліцы выстраілася з дзесятак ларкоў і цір для стральбы, а на лужку перад кузняй стаялі тры паласатыя жоўта-карычневыя фургоны, а нейкія людзі ў маляўнічых касцюмах наладжвалі прылады для кідання какасавых арэхаў. Мужчыны былі ў сініх світэрах, дамы — у белых пярэдніках і модных капелюшах з вялікімі пёрамі. Відайер з «Чырвонай лані» і містэрс Джэгерс, шавец, які таксама гандляваў старымі веласіпедамі, працягвалі пацяроку вуліцы гірлянду з нацыянальных флагаў і каралеўскіх штандараў (яны засталіся пасля святкавання шасцідзесяцігадовага юбілею каралевы Вікторыі).

А ў паўцёмнай гасцінай з занавешанымі вокнамі, куды трапляў толькі слабы прамень сонечнага святла, незнаёмец, напэўна, галодны і злосны, задыхаючыся ад гарачыні ў сваіх павязках, глядзеў праз цёмныя акуляры на аркуш паперы, пабразгваў бруднымі пляшачкамі і час ад часу страшэнна лаяў хлапчукоў, якія шумелі пад акном. У кутку ля каміна валяліся асколкі паўтузіна разбітых бутэлек, а ў паветры стаяў пах хлора. Вось усё, што нам вядома па расказах відавочцаў і па таму, у якім выглядзе быў пакой, калі ў яго ўвайшлі.

Каля паўдня незнаёмец раптоўна адчыніў дзверы гасцінай і спыніўся на парозе, пільна ўзіраючыся на трохчатырох чалавек, якія стаялі каля стойкі.

— Місіс Хол! — крыкнуў ён.

Нехта неахвотна выйшаў з пакоя, каб паклікаць гаспадыню.

З'явілася місіс Хол, некалькі задыхаючыся, але даволі рашучая. Містэр Хол яшчэ не вярнуўся. Яна ўсё ўжо абдумала і з'явілася з невялікім падносікам у руках, на якім ляжаў неаплачаны рахунак.

— Вы хочаце заплаціць па рахунку? — спытала яна.

— Чаму мне не прынеслі сняданак? Чаму вы не зга тавалі мне паесці і не адказвалі на званкі? Вы думаеце, што я магу абыходзіцца без ежы?

— А чаму вы не заплацілі па рахунку? — адказала місіс Хол. — Вось што я жадала б ведаць.

— Яшчэ тры дні таму я сказаў вам, што чакаю пера вода...

— А я яшчэ тры дні таму сказала вам, што не буду чакаць ніякіх пераводаў. Нечага бурчаць, што сняданак позніцца, калі па рахунку пяць дзён не аплачана.

Незнаёмец коратка, але энергічна вылаяўся.

— Лягчэй, лягчэй! — пачулася з распівачнай.

— Я папрашу вас, спадар, трымаць сваю лаянку пры сабе, — сказала місіс Хол.

Незнаёмец замоўк і стаяў на парозе, падобны на раззлаванага вадалаза. Усе наведвальнікі карчмы адчувалі, што перавага на баку місіс Хол: наступныя словы незнаёмца пацвердзілі гэта.

— Паслухайце, галубка... — пачаў ён

— Я вам не галубка, — сказала місіс Хол.

— Я сказаў вам, што не атрымліваў яшчэ перавода...

— Ды які там перавод, — сказала місіс Хол.

— Але ў кішэні ў мяне...

— Тры дні таму вы казалі, што ў вас і савярэна не набярэцца.

— Ну, а цяпер я знайшоў пабольш.

— Ого! — пачулася з распівачнай.

— Хацела б я ведаць, дзе ж гэта вы знайшлі грошы? — сказала місіс Хол.

Гэта заўвага, мусіць, вельмі не спадабалася незнаёмцу. Ён тупнуў нагой.

— Што вы хочаце гэтым сказаць? — спытаўся ён.

— Толькі тое, што я хацела б ведаць, дзе вы знайшлі грошы, — сказала місіс Хол. — І перш чым падаваць вам рахункі, гатаваць сняданак і ўвогуле штосьці рабіць для вас, я папрашу вас растлумачыць некаторыя рэчы, якіх я не разумею і ніхто не разумее, але якія мы ўсе хочам зразумець. Я жадаю ведаць, што вы рабілі наўсё з маім крэслам; я хачу ведаць, як гэта ваш пакой аказаўся пусты і як вы зноў туды трапілі. Мае пастаяльцы ўваходзяць і выходзяць праз дзверы — такое ў мяне правіла; вы ж робіце па-другому, і я хачу ведаць, як вы гэта робіце. І яшчэ...

Незнаёмец раптам падняў спіснутыя кулакі ў пальчатках, тупнуў нагой і крыкнуў: «Стойце!» — так шалёна, што місіс Хол адразу ж замоўкла.

— Вы не разумееце, — сказаў ён, — хто я і што я такое. Я пакажу вам. Як бог свят, я пакажу вам! — З гэтымі словамі ён прыклаў адкрытую далонь да твару і тут жа адняў яе. На месцы сярэдняй часткі твару зеўрала пустая яміна. — Трымайце, — сказаў ён і, ступіўшы да

місіс Хол, падаў ёй штосьці. Не адводзячы вачэй ад яго твару, які так змяніўся, місіс Хол машынальна ўзяла працягнутую рэч. Затым, разгледзеўшы гэтую рэч, гучна ўскрыкнула, кінула яе на падлогу і адступіла назад. Па падлозе, стукаючы, як пустая кардонка, пакаціўся нос — нос незнаёмца, чырвоны і бліскучы!

Потым ён зняў акуляры, і ўсе вылупілі вочы ад здзіўлення. Ён зняў капялюш і шалёна пачаў зрываць бакенбарды і бінты. Яны не адразу паддаліся яго намаганням. Усе замерлі ад жаху.

— О госпадзі! — вымавіў хтосьці.

Нарэшце бінты былі сарваны.

Тое, што ўбачылі прысутныя, проста ашаламіла іх. Місіс Хол, якая стаяла з разінутым ртом, дзіка ўскрыкнула і пабегла да дзвярэй. Усе ўскочылі з месцаў. Чакалі раны, калецтва, адчувальны жах, а тут — нічога! Бінты і парык паляцелі ў распівачную — такога ніхто не чакаў. Усе кінуліся ўніз з ганка, натыкаючыся адзін на аднаго, таму што на парозе гасцінай, выкрыкваючы бязладныя тлумачэнні і размахваючы рукамі, стаяла фігура, падобная на чалавека аж да каўняра паліто, — а вышэй не было нічога, зусім нічога!

Жыхары Айпінга пачулі крыкі і шум, якія даляталі з карчмы «Кучар і коні», і ўбачылі, як адтуль імкліва выбягаюць наведвальнікі. Яны ўбачылі, як місіс Хол упала і як містэр Тэдзі Хенфры падскочыў, каб не спатыкнуцца аб яе. Потым яны пачулі немы крык Мілі, якая, выскачыўшы з кухні на шум, нечакана наткнулася на безгаловага незнаёмца. Крык адразу ж абарваўся.

Пасля гэтага ўсе, хто знаходзіўся на вуліцы — прадавец прысмакаў, уладальнік балагана для кідання ў цэль і яго памочнік, гаспадар арэляў, хлапчукі і дзяўчынкі, вясковыя франты, мясцовыя прыгажуні, старыя ў блузах і цыганы ў фартуках, — усе пабеглі да карчмы. Не прайшло і хвіліны, як перад домам місіс Хол сабралася чалавек сорак, натоўп хутка рос, усе шумелі, штурхаліся, ускрыквалі, задавалі пытанні, рабілі здагадкі. Ніхто нікога не слухаў, і ўсе гаварылі адначасна — сапраўднае стоўпатварэнне! Некалькі чалавек падтрымлівалі місіс Хол, якую паднялі з зямлі амаль што беспрытомную. Сярод агульнага перапалоху адзін з відавочцаў, стараючыся ўсіх перакрычаць, даваў ашаламляльныя сведчанні.

— Пярэварацены! — Што ж ён натварыў? — Раніў служанку? — Здаецца, кінуўся на іх з нажом. — Не так, як гаворыцца, а на самой справе без галавы! Гавораць вам, няма галавы на плячах! — Выдумкі, напэўна, які-небудзь фокус. — Як зняў ён бінты...

Стараючыся зазірнуць у адчыненыя дзверы, натоўп утварыў сабою жывы клін, вастрыё якога, накіраванае ў дзверы карчмы, складалі самыя адчайныя смельчакі.

— Ён стаіць на парозе. Раптам дзяўчына як крыкне, ён павярнуўся, а дзяўчына пабегла. Ён за ёй. Хвілінная справа — ужо ён ідзе назад, у адной руцэ нож, у другой — акраец хлеба. Спыніўся і быццам глядзіць. Вось толькі што. Ён увайшоў у гэтыя самыя дзверы. Гавораць вам: галавы ў яго зусім няма. Прышлі б вы на хвілінку раней, вы б самі...

У задніх радах адбыўся рух. Расказчык замоўк і са-ступіў убок, даючы дарогу невялікай працэсіі, якая з да-волі ваяўнічым выглядам накіроўвалася да дома; на ча-ле яе ішоў містэр Хол, вельмі расчырванелы і рашучы, далей містэр Бобі Джаферс, канстэбль, і, нарэшце, міс-тэр Уоджэрс, які асцерагаўся і трымаўся ззаду. У іх быў загад аб арышце незнаёмца.

Ім наперабой паведамлялі апошнія навіны, — адзін крычаў адно, другі — зусім другое.

— З галавой ён там ці без галавы, — сказаў містэр Джаферс, — а я атрымаў загад арыштаваць яго, і загад я выканаю.

Містэр Хол падняўся на ганак, накіраваўся проста да дзвярэй гасцінай і расчыніў іх.

— Канстэбль, — сказаў ён, — выконвайце свой абавязак.

Джаферс увайшоў першы, за ім Хол і апошнім — Уоджэрс. У паўзмроку яны разгледзелі безгалавую фігуру з недаедзенай скарынкай хлеба ў адной руцэ і з кавалкам сыра — у другой; рукі былі ў пальчатках.

— Вось ён, — сказаў Хол.

— Гэта яшчэ што? — пачуўся сярдзіты вокліч з прас-торы над каўняром.

— Такіх, як вы, судар, я яшчэ не сустракаў, — ска-заў Джаферс. — Але ёсць у вас галава, ці яе няма, у за-гадзе сказана: «суправадзіць», а абавязак службы най-перш усяго...

— Не падыходзьце! — крыкнула фігура, адступаючы на крок. У адну секунду ён кінуў хлеб і сыр на падлогу,

і містэр Хол ледзьве паспеў прыняць нож са стала. Незнаёмец зняў левую пальчатку і стукнуў ёю Джаферса па твары. Мінула яшчэ секунда, і Джаферс, спыніўшы свае тлумачэнні адносна сэнсу загада, схапіў адной рукой кісць нябачнай рукі, а другой спіснуў нябачнае горла. Тут ён атрымаў моцны ўдар па назе, які прымусіў яго ўскрыкнуць, але ахвяры сваёй не выпусціў. Хол перадаў нож Уоджэрсу, які дзейнічаў, так сказаць, у якасці галкіпера, а сам хацеў дапамагчы Джаферсу. Той учыўся ў незнаёмца, у шалёнай схватцы праціўнікі наткнуліся на крэсла, яно з трэскам адляцела ўбок, і абодва зваліліся на падлогу.

— Хапайце яго за ногі, — прашыпеў скрозь зубы Джаферс.

Містэр Хол, які ўзяўся выконваць гэтае распараджэнне, атрымаў моцны ўдар у грудзі і на хвіліну выбыў са строю; а містэр Уоджэрс, бачачы, што безгаловы незнаёмец вывернуўся і пачаў адольваць Джаферса, адступіў з нажом у руках да дзвярэй, дзе сутыкнуўся з містэрам Хакстэрсам і сідэрбрыджскім фурманам, якія спяшаліся на вырчку ахоўніку закона і парадку. У гэты самы момант з паліцы пасыпаліся бутэлькі і пакой напоўніўся едкім смуродам.

— Здаюся! — крыкнуў незнаёмец, нягледзячы на тое, што падабраў пад сябе Джаферса. Ён падняўся, цяжка дыхаючы, — без галавы і без рук, таму што ў час схваткі ён сцягнуў і правую і левую пальчатку.

— Усё роўна нічога не выйдзе, — сказаў ён, ледзьве пераводзячы дух.

Надзвычай дзіўна было слухаць голас, які далятаў быццам бы з пустой прасторы, але жыхары Сэсекса, напэўна, самыя цвярозыя людзі на свеце. Джаферс таксама падняўся і вынуў пару наручнікаў. Але тут ён спыніўся ў поўным неўразуменні.

— Вось дык штука! — сказаў ён, цмяна пачынаючы ўсведамляць недарэчнасць усяго, што адбывалася. — Каб яго чорт узяў! Здаецца, што яны не патрабны.

Незнаёмец правёў пустым рукавом па пінжаку, і гузікі, быццам па чараўніцтву адшпіліліся. Затым ён успомніў аб сваіх нагах і нагнуўся. Мусіць, ён дакранаўся да сваіх чаравікаў і шкарпэтак.

— Пачакайце! — усклікнуў раптам Хакстэрс. — Гэта ж зусім не чалавек. Тут толькі пустая вопратка. Пагля-

дзіце, можна зазірнуць у каўнер. І падкладку пінжака відаць. Я магу прасунуць руку...

З гэтымі словамі ён працягнуў руку. Здавалася, яна наткнулася на штосьці ў паветры, бо ён тут жа з крыкам адхапіў яе.

— Я папрасіў бы вас трымаць свае пальцы далей ад маіх вачэй! — пачуліся з паветра словы, вымаўленыя раз'юшаным тонам. — Сутнасць у тым, што я ўвесь тут — з галавой, рукамі, нагамі і ўсім астатнім, але толькі я невідзімка. Гэта надзвычай нязручна, але нічога не зробіш. Аднак гэтая акалічнасць яшчэ не дае права кожнаму дурню ў Айпінгу тыцкаць у мяне рукамі.

Перад імі стаяў, узяўшыся ў бокі, касцюм, які быў расшпілены і свабодна вісеў на нябачнай апоры.

За гэты час з вуліцы ўвайшлі яшчэ некалькі чалавек, і ў пакоі стала цесна.

— Што? Невідзімка? — сказаў Хакстэрс, не звяртаючы ўвагі на зняважлівы тон незнаёмца. — Гэтага не бывае.

— Гэта, магчыма, дзіўна, але ж злачыннага тут нічога няма. На якой падставе на мяне накідваецца канстэбль?

— А, гэта зусім іншая справа, — сказаў Джаферс. — Праўда, тут цемнавата, бачыць вас цяжка, але ў мяне ёсць загад аб вашым арышце, і загад у парадку. Вы падлягаеце арышту не за тое, што вы, Невідзімка, а па падазрэнню ў крадзяжы з узломам. Непадалёку адсюль быў абрабаваны дом і зніклі грошы.

— Ну?

— Некаторыя акалічнасці ўказваюць...

— Лухта! — усклікнуў Невідзімка.

— Спадзяюся, што так, судар. Але я атрымаў загад.

— Добра, — сказаў незнаёмец, — я пайду з вамі.

Пайду. Але без наручнікаў.

— Так трэба, — сказаў Джаферс.

— Без наручнікаў, — настойваў незнаёмец.

— Не, прабачце, — сказаў Джаферс.

Раптам фігура села на падлогу, і, перш чым хто-небудзь паспеў уцяміць, што адбываецца, чаравікі, штаны і шкарпэткі былі закінуты пад стол. Затым фігура ўскочыла і скінула з сябе пінжак.

— Стой, стой! — закрычаў Джаферс, раптам скеміўшы, у чым справа. Ён схапіўся за камізэльку, але тая пачала супраціўляцца; затым адтуль выскачыла кашу-

ля, і ў руках Джаферса апынуўся пусты камзол. — Трымайце яго! — крыкнуў Джаферс. — Варта яму толькі распрануцца...

— Трымайце яго! — закрычалі ўсе і кінуліся на мільгаючую ў паветры белую кашулю — усё, што засталася бачнага ад незнаёмца.

Рукаў кашулі нанёс Холу вельмі моцны удар па твары, што спыніла яго рашучую атаку і штурхнула яго назад, прама на Тутсома, дзяка. У тое ж імгненне кашуля прыўзнялася ў паветры і стала канвульсіўна закручвацца, як усякая кашуля, якую знімаюць цераз галаву. Джаферс ухапіся за рукаў, але гэтым толькі памог зняць яе. Штосьці з паветра стукнула яго ў ніжнюю сківіцу; ён тут жа выхапіў сваю дубінку і, размахнуўшыся з усіх сіл, стукнуў Тэдзі Хенфры проста па макушцы.

— Сцеражыся! — крычалі ўсе, наўздагад наносячы ўдары па паветры. — Трымайце яго! Зачыніце дзверы! Не выпускайце яго! Я штосьці злавіў! Вось ён!

У пакоі стаяла сапраўднае вавілонскае стоўпатварэнне. Тумакі, здавалася, сыпаліся на ўсіх адразу, і мудры Сэндзі Уоджэрс, чья кемлівасць абвастрылася яшчэ і дзякуючы знішчальнаму ўдару, які расквасіў яму нос, адчыніў дзверы і першы выбег на вуліцу. Усе тут жа паследавалі за ім, у дзвярах пачалася страшная даўка. Удары працягваліся сыпацца. У сектанта Фіпса быў выбіты пярэдні зуб, а ў Хенфры надарвана вуха. Джаферс атрымаў удар у падбародак і, павярнуўшыся, ухапіўся за штосьці нябачнае, што ўціснулася паміж ім і Хакстэрсам. Ён намацаў мускулістыя грудзі, і ў тую ж хвіліну ўвесь клубок разгарачаных сутычкай людзей выкаціўся ў калідор.

— Злавіў! — крыкнуў Джаферс, задыхаючыся. Не выпускаючы з рук свайго нябачнага ворага, увесь барвовы, з успухлымі венамі, ён кружыў у натоўпе, які расступався перад гэтым дзіўным паядынкам. Нарэшце ўсе скаціліся з ганка на зямлю. Джаферс закрычаў прыдушаным голасам, усё яшчэ сціскаючы ў абдымках штосьці нябачнае і моцна працуючы каленам, потым захістаўся і ўпаў дагары, стукнуўшыся патыліцай аб гравій. Толькі тады ён расціснуў пальцы.

Пачуліся крыкі: «Трымай яго!», «Невідзімка!» Нейкі малады чалавек, не з жыхароў Айпінга, — яго імя так і не ўдалося даведацца, — падбег, схапіў штосьці, але тут жа выпусціў з рук і ўпаў на распасцёртае цела канстэб-

ля. Пасярод вуліцы ўскрыкнула жанчына, якую ледзьве не збілі з ног; сабака, які атрымаў, відаць, выпятак, заскуголіў і з выцём кінуўся ў двор да Хакстэрса, і гэтым закончыўся пабег Невідзімкі. З хвіліну натоўп стаў уражаны і ўсхваляваны, затым у жаху кінуўся ўрасыпную, быццам апалае лісце, развеенае парывам ветру. Толькі ля самага ганка, тварам да неба і з сагнутымі каленямі, нерухома ляжаў Джаферс.

Глава VIII

МІМАХОДАМ

Восьмая глава надзвычай кароткая; у ёй апавядаецца пра тое, як Джыбінс, мясцовы натураліст-аматар, драмаў на пагорачку ў поўнай упэўненасці, што ў крайнім выпадку на дзве мілі кругом няма ні душы, і раптам пачуў зусім блізка каля сябе крокі нейкага чалавека, які кашляў, чхаў і адчайна лаяўся; павярнуўшыся, ён не ўбачыў нікога. І тым не менш голас чуўся вельмі выразна. Нябачны праходы працягваў лаяцца той адборнай і разнастайнай лаянкай, па якой адразу можна пазнаць адукаванага чалавека. Голас падняўся да самых высокіх нот, потым пацішэў і нарэшце зусім заціх, аддаліўшыся, як падалося Джыбінсу, у напрамку да Эдэрдзіна. Апошняе гучнае чханне — і ўсё заціхла. Джыбінсу нічога не было вядома, аб ранішніх падзеях, але з'ява гэтая так уразіла і ўсхвалявала яго, што ўвесь яго філасофскі спакой імгненна знік. Ён ускочыў на ногі і з усёй хуткасцю, на якую быў здольны, спусціўся з пагорка і накіраваўся ў сяло.

Глава IX

МІСТЭР ТОМАС МАРВЕЛ

Каб пазнаёміцца з містэрам Томасам Марвелам, вы павінны ўявіць сабе чалавека з тоўстым, друзлым тварам, з тоўстым доўгім носам, слінявым вялікім рухомым ртом і шчаціністай барадой, якая расла ва ўсе бакі. Фігура яго паказвала схільнасць да паўнаты, — гэта было

асабліва прыкметна дзякуючы вельмі кароткім канечнасцям. Ён насіў махнаты цыліндр; а тое, што на самых крытычных частках яго туалета замест гузікаў красаваліся аборкі і шнуркі ад чаравікаў, сведчыла, што ён закарanelы халасцяк.

Містэр Томас Марвел сядзеў, звесіўшы ногі ў канаву, каля дарогі, якая вяла да Эдэрдзіна, прыкладна за паўтары мілі ад Айпінга. На нагах у яго не было нічога, акрамя вельмі ажурных шкарпэтак, а вялікія пальцы, шырокія і прыўзнятыя, што вылезлі з дзірак, напаміналі вушы насцярожанага сабакі. Не спяшаючыся — ён усё заўсёды рабіў павольна — ён разглядаў чаравікі, якія збіраўся прымерыць. Гэта былі вельмі моцныя чаравікі, такія яму ўжо даўно не трапляліся, але яны аказаліся занадта вялікімі для яго; між тым старыя яго чаравікі былі зручныя для сухога надвор'я, але зусім не падыходзілі для сырога, таму што падэшва іх была занадта тонкая. Містэр Марвел цяпець не мог свабоднага абутку, але ён не выносіў і вільгаці. Уласна кажучы, ён яшчэ не вызначыў, што яму больш непрыемна — прасторны абутак ці вільгаць, але дзень быў пагодлівы, іншых спраў не прадбачылася, і ён вырашыў добра падумаць. Пагэтану ён паставіў на зямлю ўсе чатыры чаравікі, расставіўшы іх у выглядзе маляўнічай групы, і стаў разглядаць іх. І, гледзячы, як яны стаяць у траве, сярод калючага дзядоўніку, ён раптам вырашыў, што абедзве пары вельмі брыдкія. Ён нікольні не здзівіўся, пачуўшы ззаду сябе чыйсьці голас.

— Як-ніяк абутак, — сказаў Голас.

— Гэта — ахвяраваны абутак, — сказаў містэр Томас Марвел, схіліўшы галаву набок і незадаволена гледзячы на чаравікі. — І я, каб яго чорт узяў, не магу нават вырашыць, якая пара больш брыдкая,

— Гм... — сказаў Голас.

— Я насіў абутак і горшы. Праўду кажучы, мне давдзілася абыходзіцца і без абутку. Але такіх нахабных вырадкаў, калі можна так сказаць, я не насіў ніколі. Я даўно ўжо шукаю сабе чаравікі, таму што мае мне абрыдлі. Моцныя яны, што і казаць. Але чалавек, які заўсёды знаходзіцца на нагах, увесь час бачыць свае чаравікі. І, ці паверыце, колькі я ні стараўся, я ва ўсёй акрузе не мог дастаць іншага абутку, акрамя гэтага. Вы толькі паглядзіце! А, пчыра кажучы, у гэтай мясцовас-

ці абутак нядрэнны. Толькі маё шчасце такое. Я ўжо гадоў дзесяць нашу тутэйшы абутак, і вось якую дрэнь даюць.

— Гэта агідная мясцовасць, — сказаў Голас, — і народ тут вельмі паганы.

— Правільна ж? — сказаў Томас Марвел. — Ну і абутак! Каб ён згінуў!

З гэтымі словамі ён праз плячо пакасіўся направа, каб паглядзець на абутак свайго субяседніка і параўнаць са сваім, але, да вялікага яго здзіўлення, там, дзе ён чакаў убачыць пару чаравікаў, не аказалася ні чаравікаў, ні ног. Гэта ашаламіла яго.

— Дзе ж вы? — спытаўся Томас Марвел, паварочваючыся на карачках.

Перад ім расцілалася ўзгорыстая пустыня, толькі далёкія кусты верасу качаліся на ветры.

— П'яны я, ці што! — сказаў Томас Марвел. — Здалося мне? Ці я сам з сабой размаўляў? Што за чорт.

— Не палохайцеся, — сказаў Голас.

— Пакіньце, калі ласка, вашы жарты, — сказаў Томас Марвел, хутка ўскокваючы на ногі. — Дзе вы? «Не палохайцеся!» — скажыце, калі ласка.

— Не палохайцеся, — паўтарыў Голас.

— Ты сам зараз спалохаешся, дурань ты гэтакі! — сказаў Томас Марвел. — Дзе ты? Вось я да цябе дабаруся...

Маўчанне.

— Пад зямлёй ты, ці што? — спытаўся Томас Марвел.

Адказу не было. Томас Марвел працягваў стаяць у адных шкарпэтках, у раскінутым пінжаку, і твар яго выказваў поўнае неўразуменне.

«Пі-уіць», — пачуўся здаля свіст пеначкі.

— Што вы, на самой справе, прыдурваецеся, — сказаў Томас Марвел. Мясцовасць была бязлюдная. У які б бок ён ні паглядзеў, нікога не было відаць. Дарога з глыбокімі канавамі, акружаная радамі белых прыдарожных слупоў, гладкая і пустынная, цягнулася на поўнач і поўдзень, у бязвоблачным небе таксама нічога нельга было заўважаць, акрамя пеначкі. — З намі хросная сіла! — усклікнуў Томас Марвел, зашпільваючы пінжак. — Усё гарэлка праклятая. Так я і ведаў!

— Гэта не гарэлка, — сказаў Голас. — Не хвалюй-цеся.

— Ох! — прастагнаў містэр Марвел, збялеўшы. — Усё гарэлка, — бязгучна паўтаралі яго вусны. Ён пастаяў крыху, змрочна глядзячы проста перад сабою, потым стаў паволі паварочвацца. — Я пакляўся б, што чуў голас, — прашаптаў ён.

— Вядома, чулі.

— Вось зноў, — сказаў Марвел, заплюшчваючы вочы і трагічным жэстам хапаючыся за галаву. Але тут яго раптам узялі за каўнер і так страсянулі, што думкі яго зусім змяшаліся.

— Кінь дурыцца, — сказаў Голас.

— Я звар'яцеў... — сказаў Марвел. — Нічога не пажожа. І ўсё з-за праклятых чаравікаў. Сапраўды звар'яцеў! Ці гэта духі?..

— Ні тое, ні другое, — сказаў Голас. — Паслухай...

— Звар'яцеў! — паўтараў Марвел.

— Ды пачакай жа! — з найвялікшай пераканаўчасцю сказаў Голас, ледзьве стрымліваючы раздражненне.

— Ну? — сказаў Марвел, адчуваючы дзіўнае пачуццё, як быццам бы хтосьці дакрануўся пальцам да яго грудзей.

— Ты думаеш, я табе толькі здаўся, так? Гэта толькі адно ўяўленне?

— А што ж яшчэ? — адказаў Томас Марвел, пачухваючы патыліцу.

— Выдатна, — сказаў Голас. — У такім выпадку я буду кідаць у цябе каменьчыкамі, пакуль ты не пераканаешся ў процілеглым.

— Дык дзе ж ты?

Голас не адказаў. Свіст — і камень, відаць, пушчаны з паветра, праляцеў ля самага пляча містэра Марвела, ледзьве не закрануўшы яго. Павярнуўшыся, Марвел убачыў, як другі камень, апісаўшы дугу, узляцеў уверх, павіс на секунду ў паветры і затым паляцеў да яго ног з амаль няўлоўнай хуткасцю. Марвел быў так уражаны, што нават не паспрабаваў ухіліцца. Камень, стукнуўшыся аб голы палец нагі, адляцеў у канаву. Містэр Томас Марвел падскочыў і завуў ад болю. Потым кінуўся ўцякаць, але спатыкнуўся аб штосьці і, перакуліўшыся, сеў.

— Ну, што скажаш цяпер? — спытаўся Голас, і трэці камень, — апісаўшы дугу, узляцеў уверх і павіс

у паветры над бадзягам. — Што я такое? Адно ўяўленне?

Містэр Марвел замест адказу падняўся на ногі, але тут жа быў зноў адкінуты на зямлю. З хвіліну ён ляжаў не рухаючыся.

— Сядзі смірна, — сказаў Голас, — інакш я кіну камень табе ў галаву.

— Ну і справы! — сказаў містэр Марвел, сядоучы і паціраючы выцятую нагу, але не зводзячы вачэй з камня. — Нічога не разумею. Камні самі лётаюць. Камні размаўляюць. Не кідайся. Згінь. Мне канцы.

Камень упаў на зямлю.

— Усё вельмі проста, — сказаў Голас. — Я — невідзімка.

— Раскажыце, што-небудзь новае, — сказаў містэр Марвел, вохкаючы і курчачыся ад болю. — Дзе вы хаваецеся, як вы гэта робіце? Не магу здагадацца. Здаюся.

— Я — невідзімка, толькі і ўсяго. Разумееш ты ці не? — сказаў Голас.

— Ды гэта яснай яснага. І нечага, судар, злавацца. Скажыце, лепш, як вы хаваецеся.

— Я — невідзімка, у гэтым уся сутнасць. Зразумей ты...

— Але дзе ж вы? — перапыніў яго Марвел.

— Ды тут, перад табой, у пяці кроках.

— Расказвай! Я не сляпы! Яшчэ скажаш, што ты — паветра. Я ж не такі ўжо невук...

— Так, я — паветра. Ты глядзіш скрозь мяне.

— Што? І ў цябе зусім нічога няма? Адзін толькі балбатлівы голас — і ўсё?

— Я такі ж чалавек, як усе, з плоці і крыві, мне трэба есці, піць і прыкрыць сваё голае цела. Але я — невідзімка. Зразумела? Я — невідзімка. Гэта вельмі проста. Нябачны.

— Сапраўдны чалавек?

— Так.

— Ну, калі так, — сказаў Марвел, — дайце руку. Гэта будзе ўсё ж на штосьці падобна... Ох! — усклікнуў ён раптам. — Як вы мяне напалохалі. Трэба ж так учапіцца!

Ён нашчупаў руку, якая сціснула кісьць, затым, вызваліўшыся, нерашуча абмацаў плячо, мускулістыя грудзі, бараду. Твар яго выказваў надзвычайнае здзіўленне.

— Здрава! — сказаў ён. — Гэта цікавей за пеўневы бой. Проста дзіўна. І я мог бы бачыць скрозь вас зайца ў паўмілі адсюль. А вас самога ні кавалачка не відаць... не, урэшце...

Тут Марвел стаў уважліва ўглядвацца ў пустую як быццам прастору перад ім.

— Скажыце, вы не елі хлеб з сырам? — спытаўся ён, не выпускаючы нябачнай рукі.

— Правільна. Гэта ежа яшчэ не засвоена арганізмам.

— А-а, — сказаў Марвел. — Усё-такі гэта дзіўна.

— Сапраўды, гэта і на палавіну не так дзіўна, як здаецца.

— Для майго сціплага розуму гэта дастаткова дзіўна, — сказаў містэр Томас Марвел. — Як вы, аднак, гэта ўладжваеце? Як вам, каб яго чорт узяў, удаецца?

— Гэта занадта доўгая гісторыя. Так, акрамя таго...

— Я проста ў сябе не магу прыйсці, — сказаў Марвел.

— Я хачу вам сказаць вось што: мне патрэбна дапамога. Мяне давялі да гэтага. Я натрапіў на вас нечакана. Я ішоў, не помнячы сябе ад шаленства, голы, знясілены. Я гатовы быў забіць... І я ўбачыў вас...

— Госпадзі! — сказаў містэр Марвел.

— Я падышоў да вас ззаду, падумаў і пайшоў далей...

Твар містэра Марвела вельмі красамоўна выказаў яго пачуцці.

— Потым спыніўся. «Вось, — падумаў я, — такі ж занябаны, як я. Вось чалавек, які мне патрэбны». Я вярнуўся і накіраваўся да вас. І...

— Госпадзі! — сказаў містэр Марвел. — У мяне галава ідзе кругам. Дазвольце спытацца: як жа гэта так? Невідзімка! І якая вам патрэбна дапамога?

— Я хачу, каб вы памаглі мне дастаць вопратку, і прытулак, і яшчэ штосьці... Усяго гэтага ў мяне няма ўжо даўно. Калі ж вы не жадаеце... Але вы паможаце мне, вы павінны памагчы!

— Пачакайце, — сказаў Марвел. — Дайце мне сабрацца з думкамі. Не перашкаджайце мне ўстаць на ногі. І не чапайце мяне. Я павінен прыйсці ў сябе. Вы ж ледзьве не зламалі мне палец на назе. Усё гэта так недарэчна: пустыя ўзгоркі, пустое неба, на многа міль кругом нічога не бачна, акрамя ўлоння прыроды, і раптам голас. Голас з неба. І камні. І кулак. Ах ты, госпадзі!

— Ну, не трэба нюні распускаць, — сказаў Голас. — Рабіце лепш тое, што я загадаю.

Містэр Марвел надзьмуў шчокі, і вочы яго сталі круглымі.

— Я спыніў свой выбар на вас, — сказаў Голас. — Вы — адзіны чалавек, калі не лічыць некалькіх вясковых дурняў, які ведае, што ёсць на свеце чалавек-невідзімка. Вы павінны мне памагчы. Памажыце мне, і я многае для вас зраблю. У руках чалавека-невідзімкі вялікая сіла. — Ён спыніўся і гучна чхнуў. — Але калі вы мяне выдадзіце, — працягваў ён, — калі вы не зробіце таго, што я вам загадаю...

Ён змоўк і моцна стукнуў Марвела па плячы. Той завыў ад жаху пры гэтым дотыку.

— Я не збіраюся выдаваць вас, — сказаў ён, стараючыся адсунуцца ад Невідзімкі. — Пра гэта і размовы быць не можа. Я вам з радасцю памагу. Скажыце толькі, што я павінен рабіць. (Госпадзі!) Усё, што вы пажадаеце, я зраблю з найвялікшым задавальненнем.

Глава X

МІСТЭР МАРВЕЛ У АЙПІНГУ

Пасля таго як паніка крыху заціхла, жыхары Айпінга сталі прыслухоўвацца да голасу розуму. Скептыцызм раптам падняў галаву — праўда, некалькі няўпэўнены, але ўсё ж скептыцызм. Не верыць жа ў існаванне Невідзімкі было куды прасцей, а тых, хто бачыў, як ён рассяўся ў паветры, ці адчуў на сабе сілу яго кулакоў, можна было пералічыць на пальцах. Да таго ж адзін з відавочцаў, містэр Уоджэрс, адсутнічаў, ён зачыніўся ў сваім доме і нікога да сябе не пускаў, а Джаферс ляжаў непрытомным у карчме «Кучар і коні». Вялікія незвычайныя ідэі, якія выходзяць за межы вопыту, часта маюць меней улады над людзьмі, чым малазначныя, але затое цалкам канкрэтныя меркаванні. Айпінг упрыгожыўся флагамі, жыхары прыбраліся. Свята ж чакалі больш чым за месяц, яго прадчувалі. Вось чаму некалькі гадзін пазней нават тыя, хто верыў у існаванне нябачнага чалавека, ужо святкавалі, суцяшаючы сябе думка-

мі, што ён знік назаўсёды. Ну, а калі... адносна скептыкаў, то для іх Невідзімка ператварыўся ў забаўны жарт. Як бы там ні было, сярод тых і другіх панавала незвычайная веселасць.

На Хайсменскім лузе паставілі палатку, дзе місіс Банцінг і іншыя дамы гатавалі чай, а навокал вучні нядзельнай школы бегалі наперагонкі па траве і гулялі ў розныя гульні пад шумным кіраўніцтвам вікарыя, міс Кас і міс Сэкбат. Праўда, адчувалася нейкае лёгкае хваляванне, але ўсе былі настолькі разважлівыя, што хавалі свае страхі. Найбольшым поспехам у моладзі карыстаўся нацягнуты канат, па якому, трымаючыся за ручку блока, можна было імкліва зляцець уніз на мех з сенам, што знаходзіўся на другім канцы. Не меншым поспехам карысталіся арэлі, збіванне мішэні какосавымі арэхамі і карусель, а з ёй — паравы арган, які бесперапынна напайняў паветра рэзкім пахам масла і не менш рэзкай музыкай. Члены клуба, якія наведалі раніцай царкву, фарсілі рознакаляровымі значкамі, а сёй-той з маладых людзей яшчэ і ўпрыгожыў свае кацялкі яркімі стужкамі. Стары Флетчэр, у якога ўяўленні аб святочным адпачынку былі некалькі суровыя, стаяў на дошцы, пакладзенай на два стулы, як гэта можна было бачыць скрозь кветкі язміну на падаконніку або праз адчыненыя дзверы (як каму было пажадана глядзець), і бяліў столь сваёй сталовай.

Каля чатырох гадзін у Айпінгу з'явіўся незнаёмец; ён прыйшоў з боку ўзгоркаў, якія цягнуліся за вёскай. Гэта быў невялікага росту тоўсты чалавек у надзвычай паношаным цыліндры, моцна задыханы. Шчокі свае ён то ўцягваў, то надуваў да адказу. Яго пакрыты плямамі твар выказваў страх, і рухаўся ён хаця і хутка, але відэвочна неахвотна. Ён завярнуў за вугал царквы і накіраваўся да карчмы «Кучар і коні». Сярод іншых звярнуў на яго ўвагу і стары Флетчэр, які быў уражаны незвычайна ўсхваляваным выглядам незнаёмца і да таго часу праводзіў яго позіркам, пакуль вапнавы раствор, набраны на пэндзаль, не зацёк яму ў рукаў.

Незнаёмец, па сведчанню ўладальніка ціра, дзе ішла гульня з какосавымі арэхамі, услых размаўляў сам з сабой; тое ж заўважыў і містэр Хакстэрс. Ён спыніўся каля ганка карчмы і, па словах містэра Хакстэrsa, мусіць, доўга вагаўся, перш чым адважыўся ўвайсці ў дом. Нарэшце ён падняўся па прыступках, павярнуў, як гэта

паспеў заўважыць містэр Хакстэрс, налева і адчыніў дзверы ў гасціную. Містэр Хакстэрс пачуў галасы знутры, а таксама воклічы з распівачнай, якія паказвалі незнаёмцу на яго памылку.

— Не туды! — сказаў Хол; тады незнаёмец зачыніў дзверы і ўвайшоў у распівачную.

Праз некалькі хвілін ён зноў з'явіўся на вуліцы, выціраючы губы рукой, з выглядам спакойнага задавальнення, якое здалося Хакстэрсу прытворным. Ён трохі пастаяў, агледзеўся, затым містэр Хакстэрс убачыў, як ён накіраваўся, крадучыся, да варот, вынуў кароткую гліняную люльку і стаў набіваць яе тытунём. Рукі яго дрыжэлі. Нарэшце ён распаліў люльку і, скрыжаваўшы рукі, пачаў курыць, прыняўшы позу чалавека, які маркоціцца, гэтаму, аднак, зусім не адпавядалі хуткія позіркi, якія ён насцярожана кідаў у двор.

Усё гэта містэр Хакстэрс бачыў з-за бляшанак, якія стаялі ў акне тытунёвай крамкі, і дзіўныя паводзіны незнаёмца прымусілі яго працягваць назіранне.

Раптам незнаёмец рэзка выпрастаўся, сунуў люльку ў кішэню і знік у двары. Тут містэр Хакстэрс, вырашыўшы, што на яго вачах адбываецца крадзеж, выскачыў з-за прылаўка і выбег на вуліцу, каб пераняць злодзея. У гэты час незнаёмец паказаўся зноў, у збітым набакір цыліндры, трымаючы ў адной руцэ вялікі скрутак, загорнуты ў сіні абрус, а ў другой — тры кнігі, звязаныя, як высветлілася потым, шлейкамі вікарыя. Ubачыўшы Хакстэrsa, ён войкнуў і, крута павярнуўшы налева, кінуўся ўцякаць.

— Трымай злодзея! — крыкнуў Хакстэрс і пабег наўздагон.

Наступныя адчуванні містэра Хакстэrsa былі моцныя, але кароткія. Ён бачыў, як злодзей бег проста перад ім у напрамку да царквы. Ён запомніў мільгануўшыя наперадзе флагі і натоўп людзей, прычым толькі двое ці тры абярнуліся на яго крык.

— Трымай злодзея! — закрычаў ён яшчэ больш гучна, храбра працягваючы пагоню. Але ён не прабег і дзесяці крокаў, як штосьці схапіла яго за ногі, — і вось ён ужо не бяжыць, а куляй ляціць па паветры! Не паспеў ён апамятацца, як ужо ляжаў на зямлі. Свет рассыпаўся мільёнамі зіхатлівых іскраў, і далейшыя падзеі перасталі яго цікавіць.

У КАРЧМЕ «КУЧАР І КОНІ»

Каб ясна зразумець усё, што адбылося ў карчме, па-трабна вярнуцца назад, да той хвіліны, калі містэр Марвел упершыню з'явіўся перад акном містэра Хакстэрса.

У гэты самы момант у гасцінай знаходзіліся містэр Кас і містэр Банцінг. Яны самым сур'ёзным чынам абмяркоўвалі незвычайныя ранішнія падзеі і з дазволу містэра Хола старанна даследавалі рэчы, якія належалі Невідзімку. Джаферс некалькі акрыяў ад свайго падзення і пайшоў дадому ў суправаджэнні клапатлівых сяброў. Раскінутую па падлозе вопратку Невідзімкі прыбрала місіс Хол і прывяла пакой у парадак. На стале, каля акна, за якім звычайна працаваў прыезджы, Кас адразу ж убачыў тры рукапісныя кнігі, пад назвай «Дзённік».

— Дзённік! — усклікнуў Кас, кладучы ўсе тры кнігі на стол. — Цяпер ужо мы ва ўсякім выпадку тое-сёе даведаемся.

Вікарыў падышоў і апёрся рукамі на стол.

— Дзённік, — паўтарыў Кас, усаджваючыся на стул. Ён падклаў дзве кнігі пад трэцюю і адкрыў яе. — Гм... А тут... ніякай назвы. Фу ты!.. Лічбы. І чарцяжы.

Вікарыў абышоў стол і зазірнуў цераз плячо Каса.

Кас перагортваў старонкі адна за адной, і твар яго выказаў горкае расчараванне.

— Эх ты! Тут адны лічбы, Банцінг!

— Ці няма якіх-небудзь дыяграм? — спытаў Банцінг. — Або малюнкаў, якія праліюць святло...

— Паглядзіце самі, — адказаў Кас. — Тут і матэматыка, і па-руску ці яшчэ на нейкай там мове (калі меркаваць па літарах) напісана, і па-грэчаску. Ну, грэчаскую, я думаю, вы разбярэце...

— Вядома, — адказаў містэр Банцінг, вымаючы акуллары і праціраючы іх. Ён адразу адчуў сябе вельмі няёмка, бо ад грэчаскай мовы ў галаве яго застаўся зусім нямнога. — Так, грэчаская, вядома, можа даць ключ...

— Я найду вам месца...

— Лепш я пагляджу спачатку ўсе кнігі, — сказаў містэр Банцінг, усё яшчэ праціраючы акуллары. — Спачатку, Кас, трэба атрымаць агульнае ўяўленне, а потым ужо, ведаеце, можна будзе пашукаць ключ...

Ён кашлянуў, паволі надзеў акуляры, зноў кашлянуў і ў думках пажадаў, каб што-небудзь здарылася, што магло б прадухіліць яго ганьбу. Затым ён узяў кнігу, якую перадаў яму Кас.

А затым сапраўды здарылася нешта.

Дзверы раптам адчыніліся.

Містэр Кас і вікары ўздрыгнулі ад нечаканасці, але, падняўшы вочы, з аблягчэннем убачылі чырвоную фізіяномію пад махнатым цыліндрам.

— Распівачная? — прахрыпела фізіяномія, вылупіўшы вочы.

— Не, — адказалі ў адзін голас абодва джэнтльмены.

— Насупраць, шаноўны, — сказаў містэр Банцінг.

— І, калі ласка, зачыніце дзверы, — дабавіў з раздражненнем містэр Кас.

— Добра, — сказаў незнаёмы нягучна, зусім іншым голасам, чым спачатку. — Ёсць! — зноў прахрыпеў ён, як і першы раз. — Поўны назад, — скамандаваў ён сам сабе, знікаючы і зачыняючы дзверы.

— Матрос, напэўна, — сказаў містэр Банцінг. — Забаўны народ. «Поўны назад», — чулі? Гэта, магчыма, марскі тэрмін, які азначае выхад з пакоя.

— Сапраўды, так, — сказаў Кас. — Нервы мае цалкам расстроены. Я нават падскочыў, калі дзверы расчыніліся.

Містэр Банцінг спагадліва ўсміхнуўся, быццам ён сам не падскокваў.

— А цяпер, — сказаў ён і ўздыхнуў, — зоймемся кнігамі.

— Адну хвіліну, — сказаў Кас, падымаючыся і запіраючы дзверы. — Цяпер, я думаю, нам ніхто не перашкодзіць.

У гэтую хвіліну хтосьці фыркнуў.

— Адно не выклікае сумнення, — сказаў містэр Банцінг, падсоўваючы крэсла да крэсла Каса. — У Айпінгу за апошнія дні адбываліся нейкія дзіўныя падзеі, вельмі дзіўныя. Я, вядома, не веру ў гэтую недарэчную байку пра Невідзімку...

— Гэта неверагодна, — сказаў Кас, — неверагодна. Але факт той, што я бачыў... так, так, я заглянуў у рукаў...

— Але вы ўпэўнены... ці праўда, што вы ўбачылі?.. Можа, тут было люстэрка... Выклікаць жа галюцына-

цью вельмі лёгка. Я не ведаю, ці бачылі вы калі-небудзь сапраўднага добрага фокусніка?

— Не будзем спрачацца, — сказаў Кас. — Мы ж ужо пра ўсё гэта гаварылі. Звернемся да кніг... Ага, вось гэта, па-мойму, напісана па-грэчаску. Ну, вядома, гэта грэчаскія літары.

Ён паказаў на сярэдзіну старонкі. Містэр Банцінг злёгка пачырванеў і прыблізіў свой твар да кнігі: з яго акулерамі, відавочна, зноў штосьці здарылася. Яго веды ў грэчаскай мове былі вельмі слабыя, але ён думаў, што ўсе прыхаджане лічаць яго знаўцам грэчаскай і старажытнаўрэйскай. І вось... Няўжо прызнацца ў сваім невуцтве? Ці выдумаць што-небудзь? Раптам ён адчуў нейкі дзіўны дотык да сваёй патыліцы. Ён паспрабаваў падняць галаву, але сустрэў неадольную перашкоду.

Ён адчуваў незразумелы цяжар, нібы чыясьці моцная рука прыгінала яго ўніз, так што падбародак дакрануўся да стала.

— Не варушыцеся, шаноўнейшыя, — пачуўся шэпт над яго вухам, — інакш я размажджэру вам абодвум галовы.

Ён зірнуў у твар Каса, які блізка прыгнуўся да яго, і ўбачыў на ім адлюстраванне свайго асабістага спалоху і бязмежнага здзіўлення.

— Вельмі шкадую, што даводзіцца прымаць крутыя меры, — сказаў Голас, — але гэта непазбежна.

— Калі гэта вы навучыліся заглядаць у прыватныя запісы даследчыкаў? — сказаў Голас, і два падбародкі адначасова стукнуліся аб стол, і дзве пары сківіцаў адначасова шчоўкнулі.

— Калі гэта вы навучыліся ўрывацца ў дом чалавека, які апынуўся ў бядзе? — І зноў удар па сталю і шчоўканне зубоў.

— Куды падзелі маю вопратку?

— Цяпер слухайце, — сказаў Голас. — Вокны зачынены, а з дзвярнога замка я выняў ключ. Чалавек я вельмі моцны, і пад рукой у мяне качарга, не гаворачы ўжо пра тое, што я нябачны. Несумненна, калі б я толькі захацеў, я без усялякіх намаганняў забіў бы вас абодвух і спакойна знікнуў. Зразумела? Дык вось. Ці абяцаеце вы не рабіць глупстваў і выконваць усё, што я вам загадаю, калі я вас паміную?..

Вікарыі і доктар паглядзелі адзін на аднаго, і доктар скурчыў грымасу.

— Абяцаем, — сказаў вікарыі.

— Абяцаем, — сказаў доктар.

Тады Невідзімка выпусціў іх, і яны выпрасталіся. Твары ў абодвух былі вельмі чырвоныя, і яны ўзмоцнена круцілі галовамі.

— Прашу вас заставацца на сваіх месцах, — сказаў Невідзімка. — Бачыце, вось качарга. Калі я ўвайшоў у гэты пакой, — працягваў ён, па чарзе падносячы качаргу да носа абодвух сваіх субяседнікаў, — я не чакаў сустрэць тут людзей. І, між іншым, я спадзяваўся знайсці акрамя сваіх кніг, яшчэ і вопратку. Дзе яна? Не, не, не ўставайце. Я бачу — яе тут няма. Хаця дні цяпер стаяць дастаткова цёплыя для таго, каб Невідзімка мог хадзіць голы, але ўсё ж па вечарах даволі прахладна. Пагэтаму я маю патрэбу ў вопратцы і некаторых іншых рэчах. Акрамя таго, мне патрэбны гэтыя тры кнігі.

Глава XII

НЕВІДЗІМКА ШАЛЕЕ

Тут неабходна зноў перапыніць расказ, з прычыны вельмі цяжкай акалічнасці, якая зараз высветліцца. Пакуль у гасцінай адбывалася ўсё апісанае вышэй і пакуль містэр Хакстэрс назіраў за містэрам Марвелам, які курыў люльку каля варот, воддаль, ярдах у дваццаці, стаялі містэр Хол і Тэдзі Хенфры і, азадачаныя і збянтэжаныя, абмяркоўвалі адзіную айпінгскую злобу дня.

Раптам пачуўся моцны ўдар у дзверы гасцінай, адтуль даляцеў пранізлівы крык, і затым усё заціхла.

— Эй! — вымавіў Тэдзі Хенфры.

— Эй! — пачулася ў распівачнай.

Містэр Хол усведамляў усё, што адбывалася, павольна, але правільна.

— Там штосьці няладнае, — сказаў ён, выходзячы з-за стойкі і накіроўваючыся да дзвярэй гасцінай.

Ён і Тэдзі разам падышлі да дзвярэй з напружанай увагай на тварах. Позіркі ў іх былі задумлівыя.

— Штосьці нядобра, — сказаў Хол, і Хенфры кіўнуў у знак згоды. На іх дыхнула цяжкім пахам хімікаліяў, а з пакоя пачулася прыглушаная размова, вельмі хуткая і ціхая.

— Што ў вас там? — спытаўся Хол, пастукаўшы ў дзверы.

Прыглушаная размова крута абарвалася, на хвіліну наступіла маўчанне, затым зноў пачуўся гучны шэпт, пасля чаго раздаўся крык: «Не, не, не трэба!» Затым усчалася валтузня, пачуўся стук крэсла, якое ўпала на падлогу, і шум кароткай схваткі. І зноў цішыня.

— Што за чорт! — усклікнуў Хенфры нападуголасу.

— Што ў вас там? — зноў спытаўся містэр Хол.

Вікарыі адказаў нейкім дзіўным дрыготкім голасам:

— Усё ў парадку. Калі ласка, не перашкаджайце.

— Дзіўна! — сказаў Хенфры.

— Дзіўна! — сказаў містэр Хол.

— Просяць не перашкаджаць, — сказаў Хенфры.

— Чуў, — сказаў Хол.

— І хтосьці фыркнуў, — сказаў Хенфры.

Яны працягвалі стаяць каля дзвярэй, прыслухоўваючыся. Размова ў гасцінай аднавілася, такой жа прыглушанай і хуткай.

— Я не магу, — пачуўся голас містэра Банцінга. — Кажу вам, судар, я не хачу!

— Што такое? — спытаўся Хенфры.

— Кажа, што не хоча, — сказаў Хол. — Каму гэта ён — нам, ці што?

— Абуральна! — пачуўся голас містэра Банцінга.

«Абуральна!» — паўтарыў містэр Хенфры. — Я гэта ясна чуў.

— А хто цяпер гаворыць? — спытаўся Хенфры.

— Напэўна, містэр Кас, — сказаў Хол. — Вы што-небудзь разбіраеце?

Яны памаўчалі. Размова за дзвярыма станавілася ўсё больш незразумелай і загадкавай.

— Здаецца, абрус здзіраюць са стала, — сказаў Хол.

За стойкай з'явілася гаспадыня. Хол стаў знакамі ўгаворваць яе, каб яна не шумела і падышла да іх. Гэта адразу ж абудзіла ў яго жонкі дух супярэчлівасці.

— Чаго гэта ты стаіш і слухаеш? — спыталася яна. — Іншай справы ў цябе няма, ды яшчэ ў святочны дзень?

Хол спрабаваў растлумачыць жэстамі і мімікай, але місіс Хол не пажадала зразумець і ўпарта павышала голас. Тады Хол і Хенфры, вельмі збянтэжаныя, на дыбачках вярнуліся да стойкі і растлумачылі ёй, у чым справа.

Спачатку яна ўвогуле адмовілася прызнаць што-небудзь незвычайнае ў тым, што яны ёй паведамілі. Потым запатрабавала, каб Хол замоўк і гаварыў адзін Хенфры. Яна была схільна лічыць усё гэта глупствам, можа, яны проста перасоўвалі мэблю.

— Я чуў, як ён сказаў «абуральна», ясна чуў, — паўтарыў Хенфры.

— Так гэта ці не... — пачала місіс Хол.

— Шш... — перапыніў яе містэр Тэдзі Хенфры. — Чуеце — акно?

— Якое акно? — спыталася місіс Хол.

— У гасцінай, — адказаў Хенфры.

Усе замоўклі, напружана прыслухоўваючыся. Невідущы позірк місіс Хол быў скіраваны на светлы прамавугольнік дзвярэй карчмы, на белую дарогу і фасад крамы Хакстэрса, асветлены чэрвеньскім сонцам. Раптам дзверы крамы расчыніліся, і з'явіўся сам Хакстэрс з вылупленымі ад хвалявання вачыма.

— Трымай злодзея! — крыкнуў ён, кінуўся бегчы наўскасяк да варот карчмы і знік з поля зроку.

У тую ж секунду з гасцінай данёсся гучны шум і бразганне акна, якое зачынялася.

Хол, Хенфры і ўсе людзі, што сядзелі ў распівачнай, гурмой выбеглі на вуліцу. Яны ўбачылі, як хтосьці хутка завярнуў за вугал, у напрамку да дарогі, што вяла ў поле, і як містэр Хакстэрс, падскочыў, перакуліўся ў паветры і ўпаў ніцма. Натопн застыў у здзіўленні, некалькі чалавек падбеглі да яго.

Містэр Хакстэрс быў без прытомнасці, як пераканаўся нахіліўшыся над ім Хенфры. Хол жа з двума работнікамі з карчмы дабеглі да вугла, выкрыкваючы штосьці незразумелае, і ўбачылі, як містэр Марвел знік за вуглом царкоўнай агарожы. Яны, мусіць, вырашылі, што гэта і ёсць Невідзімка, які раптоўна зрабіўся бачным, і кінуўся наўздагон. Але не паспеў Хол прабегчы і дзесяці ярдаў, як, гучна ўсклікнуўшы ад здзіўлення, адляцеў убок і, ухапіўшыся за аднаго з работнікаў, паляцеў разам з ім на зямлю. Ён быў збіты з ног, зусім як у гарачай схватцы на футбольным полі збіваюць з ног ігракоў. Другі работнік абярнуўся і, падумаўшы, што Хол проста спатыкнуўся, працягваў гнацца адзін; але тут і ён спатыкнуўся таксама, як Хакстэрс. У гэты час першы работнік, які паспеў падняцца на ногі, атрымаў збоку такі ўдар, якім можна было б зваліць быка.

Ён упаў, і ў гэтую хвіліну з-за вугла паказаліся людзі, якія прыбеглі з лужка, дзе адбывалася гулянье. Наперадзе бег гаспадар ціра, рослы мужчына ў сіняй фуфайцы. Ён вельмі здзівіўся, калі ўбачыў, што на дарозе няма нікога, акрамя трох чалавек, якія ляжалі на зямлі. У тую ж хвіліну з яго нагой штосьці здарылася, ён выцягнуўся ва ўвесь рост, і адкаціўся ў бок, проста пад ногі брата і кампаньёна, які таксама з разгону выцягнуўся на зямлі. Тыя, хто бег следам, спатыкаліся аб іх, падалі кучай, валячыся, адзін на аднаго, і абсыпалі іх адборнай лаянкай.

Калі Хол, Хенфры і работнікі выбеглі з карчмы, місіс Хол, навучаная шматгадовым вопытам, засталася сядзець за касай. Раптам дзверы гасцінай расчыніліся, адтуль выскачыў містэр Кас і, нават не глянуўшы на яе, збег з ганка і панёсся за вугал дома.

— Трымайце яго! — крыкнуў ён. — Не давайце яму выпусціць з рук вузел! Пакуль ён трымае гэты вузел, яго можна бачыць. — Містэр Кас нічога не ведаў пра Марвела, якому Невідзімка перадаў кнігі і вузел ужо ў двары. Выгляд у містэра Каса быў сярдзіты і рашучы, але ў касцюме яго нечага не хапала; папраўдзе, усё адзенне яго складалася з чагосьці падобнага на лёгкую белую спаднічку, якая магла б замяніць вопратку хіба што толькі ў Грэцыі. — Трымайце яго! — лямантаваў ён. — Ён знёс мае штаны! І ўсю вопратку вікарыя!

— Зараз я дабяруся да яго! — крыкнуў ён Хенфры, прабягаючы міма ляжачага на зямлі Хакстэrsa, і, абагнуўшы вугал, далучыўся да натоўпу, які гнаўся за Невідзімкам, але тут жа быў збіты з ног і бразнуўся на дарогу ў самым непрыглядным выглядзе. Хтосьці з усяго размаху наступіў яму на руку. Ён завыў ад болю, паспрабаваў устаць на ногі, зноў быў збіты, упаў на карачкі і нарэшце пераканаўся, што ўдзельнічае не ў пагоні, а ў адступленні. Усе беглі назад у вёску. Ён зноў падняўся, але атрымаў моцны ўдар па вуху. Хістаючыся, ён павярнуў дадому, мімаходзь пераступіўшы цераз Хакстэrsa, які, да таго часу ўжо ачухаўся і, забыты ўсімі, сядзеў пасярод дарогі.

Падымаючыся на ганак карчмы, Кас раптам пачуў ззаду сябе гук гучнай аплявухі і раз'юшаны крык болю, які ўзвіўся над шматгалосым шумам і гамам. Ён пазнаў голас Невідзімкі — той крыкнуў так, быццам яго прывёў у шаленства нечакана востры боль.

Містэр Кас уварваўся ў гасціную.

— Банцінг, ён вяртаецца! — крыкнуў ён з парога. — Ратуйся!

Містэр Банцінг стаяў ля акна і майстраваў сабе касцюм з каміннага дыванка і аркуша «Заходне-сярэйскай газеты».

— Хто вяртаецца? — спытаўся ён і так уздрыгнуў, што ледзьве не сапсаваў увесь свой касцюм.

— Невідзімка! — адказаў містэр Кас і падбег да акна. — Нам трэба ўцякаць адсюль. Ён б'ецца як шалёны. Проста як шалёны.

Цераз секунду ён быў ужо ў двары.

— Злітуйся божа! — у жаху ўсклікнуў Банцінг, не ведаючы, на што адважыцца. Але тут з калідора карчмы данёсся шум схваткі, і гэта спыніла ўсе яго разважанні. Ён вылез у акно, хуценька прыладзіў свой касцюм і кінуўся бегчы па вуліцы з усёй хуткасцю, на якую толькі былі здольны яго тоўстыя кароткія ножкі.

Пачынаючы з той хвіліны, калі пачуўся раз'юшаны крык Невідзімкі і містэр Банцінг кінуўся ўцякаць, устанавіць паслядоўнасць у ходзе айпінгскіх падзей становіцца немагчымым. Можа, спачатку Невідзімка хацеў толькі прыкрыць адступленне Марвела з вузлом і кнігамі. Але таму што ён увогуле не вызначаўся рахманым нормаам ды яшчэ выпадковы удар канчаткова вывеў яго з сябе, ён стаў сыпаць ударамі направа і налева і біць усіх, хто трапляўся пад руку.

Уявіце сабе вуліцу, запоўненую людзьмі, якія бягуць, бразганне дзвярэй і бойку з-за зацішных куточкаў, дзе можна было б схавацца. Уявіце сабе ўздзеянне гэтай буры на няўстойлівую раўнавагу дошкі, пакладзенай на два стулы ў сталовай старога Флетчэра, і выкліканую гэтым катастрофу. Уявіце сабе перапалоханую парачку, якіх застала бедства на арэях. А потым бура пранеслася, і айпінгская вуліца, упрыгожаная флагамі і гірляндамі, апусцела; толькі адзін Невідзімка працягваў бушаваць сярод раскіданых па зямлі какасавых арэхаў, перакулёных парусінавых шчытоў і раскіданых тавараў з латка гандляра ласункамі. Адсюль даносіўся стук аканіц і завалаў, і толькі дзе-небудзь, выяўляючы прысутнасць людзей, у кутку акна мільгала вылупленая вока пад спалохана прыўзнятым брывом.

Невідзімка нейкі час забаўляўся тым, што разбіваў вокны ў карчме; затым прасунуў вулічны ліхтар у акно

гасцінай місці Грогрэм. Ён жа, напэўна, перарэзаў тэлеграфны провад за домам Хігінса на Эдэрдзінскай дарозе. А затым, карыстаючыся сваёй незвычайнай здольнасцю, ён бяследна знік, і ў Айпінгу пра яго больш ніколі не было ні слыху ні дыху. Ён знікнуў назаўсёды.

Але мінула добрыя дзве гадзіны, пасля чаго першыя смельчакі адважыліся зноў выйсці на пустынную айпінгскую вуліцу.

Глава XIII

МІСТЭР МАРВЕЛ ХАДАЙНІЧАЕ АБ АДСТАЎЦЫ

Калі ўжо пачало змяркацца і жыхары Айпінга сталі баязліва вылазіць з дамоў, пазіраючы на разваліны свайго няўдалага свята, па дарозе ў Брэмблхерст за букавым гаем цяжка крочыў нізенькі каржакаваты чалавек у старым цыліндры. Ён нёс тры кнігі, звязаныя разам нечым накшталт стракатай эластычнай стужкі, і вузел, загорнуты у сіні абрус. Яго чырвоны твар выказваў маркоту і знямогу, а ў паходцы была нейкая сутаргавая паспешлівасць. Ён ішоў у суправаджэнні чужога, не свайго голаса і часта курчыўся пад дотыкам нябачных рук.

— Калі ты зноў уцячэш, — сказаў Голас, — калі ты зноў надумаешся ўцякаць...

— Госпадзі! — сказаў містэр Марвел. — І так ужо жывога месца на плячы не засталася.

— Чэснае слова, — працягваў Голас, — я цябе заб'ю.

— Я і не думаў уцякаць ад вас, — сказаў Марвел, ледзве не плачучы. — Клянуся вам. Я проста не ведаў, дзе трэба зварочваць, толькі і ўсяго. І адкуль я мог гэта ведаць? Мне і так дасталася як мае быць...

— І дастанецца яшчэ больш, калі не будзеш слухацца, — сказаў Голас, і містэр Марвел адразу замоўк. Ён надзьмуў шчокі, і вочы яго красамоўна выказвалі глыбокі адчай.

— Хопіць з мяне, што гэтыя аслы даведаліся пра маю тайну, а тут яшчэ ты надумаўся ўцячы з маімі кнігамі. Шчасце іх, што яны паспелі схвацца. А то... Ніхто не ведаў, што я нябачны. А цяпер што мне рабіць?

— Што мне рабіць? — прамармытаў містэр Марвел.

— Усё цяпер вядома. У газеты яшчэ трапіць? Усе будуць шукаць мяне, усе будуць насцярожаныя... — Голас моцна вылаяўся і замоўк.

Адчай на твары містэра Марвела ўзмацніўся, і ён зарудзіў крок.

— Ну, рухайся, — сказаў Голас.

Прамежкі паміж чырвонымі плямамі на твары містэра Марвела пашарэлі.

— Не згубі кнігі, боўдзіла! — сярдзіта сказаў Голас.

— Адным словам, — працягваў ён, — мне давядзецца скарыстаць цябе... Праўда, прылада няважная, але ў мяне няма выбару.

— Я нікчэмная прылада, — сказаў Марвел.

— Гэта праўда, — сказаў Голас.

— Я самая кепская прылада, якую толькі вы маглі выбраць, — сказаў Марвел. — Я слабасільны, — працягваў ён. — Я вельмі слабы, — паўтарыў ён, не дачакаўшыся адказу.

— Хіба?

— І сэрца ў мяне слабое. Ваша даручэнне я выканаў. Але, запэўніваю вас, мне здавалася, што я вось-вось упаду.

— Так?

— У мяне і смеласці і сілы такой няма, якія вам патрэбны.

— Я цябе падбздэру.

— Лепш не трэба. Я не хачу сапсаваць вам усю справу, але гэта можа здарыцца. Раптам я спалохаюся ці разгублюся...

— Ужо пастарайся, каб гэтага не здарылася, — сказаў Голас спакойна, але цвёрда.

— Лепш ужо памерці, — сказаў Марвел. — І гэта ж несправядліва, — працягваў ён. — Згадзіцеся самі... Мне здаецца, я маю права...

— Наперад! — сказаў Голас.

Містэр Марвел прыбавіў кроку, і нейкі час яны ішлі моўчкі.

— Вельмі цяжкая работа, — сказаў містэр Марвел.

Гэта заўвага ніяк не падзейнічала. Тады ён вырашыў падступіцца з другога канца.

— А што мне гэта дае? — пачаў ён зноў тонам горкай крыўды.

— Хопіць! — ва ўсю моц гыркнуў Голас. — Я цябе забяспечу. Толькі рабі тое, што табе загадваюць. Ты выдатна справішся, хаця ты і дурань, а справішся...

— Кажу вам, спадар, я непадыходзячы чалавек для гэтага. Я не хачу вам пярэчыць, але гэта так...

— Замоўкні ты, інакш я зноў пачну выкручваць табе руку, — сказаў Невідзімка. — Не перашкаджай мне думаць.

Наперадзе праз дрэвы бліснулі дзве плямы жоўтага святла, і ў змроку сталі бачны абрысы квадратнай царкоўнай вежы.

— Я буду трымаць руку на тваім плячы, — сказаў Голас, — пакуль мы не пройдзем праз вёску. Ідзі прама і не надумайся прыдурвацца. Інакш будзе кепска.

— Ведаю, — адказаў і ўздыхнуў Марвел, — гэта я добра ведаю.

Жаласная фігура ў старым цыліндры прайшла са сваёй ношай па вясковай вуліцы міма асветленых вокнаў і знікла ў змроку за ваколіцай.

Глава XIV

У ПОРТ-СТОЎ

На наступны дзень у дзесяць гадзін раніцы містэр Марвел, няголены, брудны, раскудлачаны, сядзеў на лаўцы каля ўваходу ў карчомку, якая знаходзілася ў прадмесці Порт-Стоў; рукі ён засунуў у кішэні, часта надзімаў шчокі і выгляд у яго быў вельмі зняможаны, расхваляваны і трывожны. Побач з ім ляжалі кнігі, звязаныя ўжо вяроўкай. Вузел быў пакінуты ў сасновым лесе за Брэмблхерстам, у адпаведнасці з пераменамі ў планах Невідзімкі. Містэр Марвел сядзеў на лаўцы, і, хаця ніхто не звяртаў на яго ніякай увагі, хваляванне яго ўсё ўзмацнялася. Рукі яго бесперапынку шнарылі па шматлікіх кішэнях.

Пасля таго, як ён праседзеў тут добрую гадзіну, з карчмы выйшаў пажылы матрос з газетай у руках і апусціўся на лаўку побач з Марвелам.

— Харошы дзенёк, — сказаў матрос.

Містэр Марвел стаў спалохана азірацца.

— Так, вельмі, — пацвердзіў ён.

— Надвор'е як раз па сезону, — працягваў матрос тонам, які не дапускаў пярэчанняў.

— Сапраўды, — пагадзіўся містэр Марвел.

Матрос вынуў зубачыстку і на працягу некалькіх хвілін быў заняты выключна ёю. А між тым позірк яго быў скіраваны на містэра Марвела, і ён уважліва вывучаў запыленую фігуру і кнігі, якія ляжалі побач з ім. Калі матрос падыходзіў да містэра Марвела, яму падалося, што ў таго ў кішэні звіянец манеты. Яго здзівіла неадпаведнасць паміж знешнім выглядам містэра Марвела і гэтым багаццем, якое паобразвала. Думка яго зноў звярнулася да тэмы, якая нядаўна авалодала яго ўяўленнем.

— Кнігі? — спытаўся ён раптам, старанна арудуючы зубачысткай.

Містэр Марвел уздрыгнуў і паглядзеў на звязку, што ляжала побач.

— Так, — сказаў ён, — так-так, гэта кнігі.

— Дзіўныя рэчы можна знайсці ў кнігах, — працягваў матрос.

— Цалкам з вамі згодны, — сказаў містэр Марвел.

— І не толькі ў кнігах, — працягваў матрос.

— Правільна, — пацвердзіў містэр Марвел. Ён зірнуў на свайго субяседніка і затым паглядзеў вакол сябе.

— Вось, да прыкладу, дзіўныя рэчы часам пішучь у газетах, — пачаў зноў матрос.

— Ага, бывае.

— Вось і ў гэтай газеце, — сказаў матрос.

— А! — сказаў містэр Марвел.

— Вось тут, — працягваў матрос, не зводзячы з містэра Марвела настойлівага і сур'ёзнага позірку, — надрукавана пра Невідзімку.

Містэр Марвел скрывіў рот і пачухаў скулу, адчуваючы, што ў яго загарэліся вушы.

— Чаго толькі не выдумаюць, — сказаў ён слабым голасам. — Дзе гэта, у Аўстраліі ці ў Амерыцы?

— Нічога падобнага, — адказаў матрос, — тут.

— Госпадзі! — усклікнуў Марвел, уздрыгнуўшы.

— Праўда, не так каб зусім тут, — сказаў матрос і містэр Марвел уздыхнуў з палёгкай, — не ў гэтым самым месцы, дзе мы цяпер сядзім, але паблізу.

— Невідзімка, — сказаў Марвел. — Ну, а што ён робіць?

— Усё, — сказаў марак, уважліва разглядваючы Марвела. — Усё што трэба, — дабавіў ён.

— Я ўжо чатыры дні не бачыў газет, — сказаў Марвел.

— Спачатку ён з'явіўся ў Айпінгу, — сказаў матрос.

— Вось як? — сказаў містэр Марвел.

— Там ён з'явіўся ў першы раз, — працягваў матрос, — а адкуль ён узяўся, гэтага, відаць, ніхто не ведае. Вось: «Незвычайнае здарэнне ў Айпінгу». І ў газеце сказана, што гэта ўсё дакладна і верагодна.

— Госпадзі! — сказаў містэр Марвел.

— Так ужо, і праўда, дзіўная гісторыя. І вікарый, і доктар сцвярджаюць, што бачылі яго зусім ясна... Дакладней кажучы, не бачылі. Тут пішуць, што ён жыў у карчме «Кучар і коні» і ніхто, мусіць, спачатку не здагадаўся пра яго няшчасце, а потым у карчме надарылася бойка і ў яго з галавы сарвалі бінты. Тады і заўважылі, што галава ў яго нябачная. Тут сказана, што яго адразу ж хацелі скапіць, ды яму ўдалося скінуць з сябе вопратку і ўцячы. Праўда, яму давялося вытрымаць адчайную схватку, у час якой ён нанёс сур'ёзныя раненні заслужанаму і паважанаму канстэблю, містэру Джаферсу, вось як тут сказана. Усё адкрыта, так? Імёны названы поўнасю і ўсё такое.

— Госпадзі! — прамовіў містэр Марвел, з трывогай азіраючыся па баках і спрабуючы вобмацкам злічыць грошы ў кішэнях: яму прыйшла ў галаву дзіўная і вельмі цікавая думка.

— Як усё гэта дзіўна! — сказаў ён.

— Праўда ж? Проста незвычайна, скажу я вам. Ніколі ў жыцці не чуў аб невідзімках. Ды што казаць: у наш час іншы раз чуеш пра такія рэчы, што...

— І гэта ўсё, што ён зрабіў? — спытаўся Марвел як мага спакойней.

— А гэтага хіба мала? — сказаў матрос.

— Ён не вярнуўся ў Айпінг? — спытаўся Марвел. — Проста ўцёк, і ўсё?

— Усё, — сказаў матрос. — Мала вам?

— Зусім дастаткова, — сказаў Марвел.

— Яшчэ б не дастаткова, — сказаў марак, — яшчэ б...

— А таварышаў у яго не было? Нічога не пішуць пра гэта? — з трывогай спытаўся Марвел.

— Няўжо вам мала аднаго такога малойца? — спытаўся матрос. — Не, слава табе госпадзі, ён быў адзін.

Матрос панура паківаў галавой.

— Нават падумаць агідна, што ён тут недзе ашываецца! Ён на свабодзе, і, як пішуць у газеце, мяркуючы па некаторых звестках, можна зрабіць здагадку, што ён накіраваўся ў Порт-Стоў. А мы якраз тут! Гэта ўжо вам не амерыканскі цуд які-небудзь. Вы падумайце толькі, што ён можа тут натварыць. Раптам ён вып'е лішняе і надумаецца кінуцца на вас? А калі ён захоча рабаваць, — хто сумее перашкодзіць яму? Ён можа забрацца куды хочаш, можа красці, можа прайсці скрозь паліцэйскую заставу гэтак жа лёгка, як мы з вамі можам уцячы ад сляпога. Яшчэ лягчэй! Сляпыя, гавораць, цудоўна добра чуюць. А калі б дзе было вінцо, якое яму спадабалася б...

— Так, вядома, становішча яго вельмі выгаднае, — сказаў містэр Марвел. — І...

— Сапраўды, — сказаў матрос, — вельмі выгаднае.

На працягу ўсёй гэтай размовы містэр Марвел не пераставаў напружана азірацца па баках, прыслухваючыся да ледзьве чутных крокаў і стараючыся заўважыць няўлоўныя рукі. Ён, здаецца, гатовы быў прыняць нейкае важнае рашэнне.

Кашлянуўшы ў руку, ён яшчэ раз азірнуўся, прыслухаўся, потым нахіліўся да матроса і, панізіўшы голас, сказаў:

— Справа ў тым, што я выпадкова тое-сёе ведаю пра гэтага невідзімку. З прыватных крыніц.

— Ого! — усклікнуў матрос. — Вы?

— Так, — сказаў Марвел. — Я.

— Вось як! — сказаў матрос. — А дазвольце спытацца...

— Вы будзеце здзіўлены, — сказаў містэр Марвел, прыкрываючы рот рукой. — Гэта дзівосна.

— Яшчэ б, — сказаў матрос.

— Справа ў тым... — пачаў містэр Марвел канфідэнцыяльным тонам. Але раптам выраз яго твару, як па чарадзеі, змяніўся. — Вой! — прастагнаў ён і цяжка заварочаўся на лаўцы; твар яго скрывіўся ад болю. — О-о-ой! — прастагнаў ён зноў.

— Што з вамі? — спытаўся спачувальна матрос.

— Зубы баляць, — сказаў містэр Марвел і прыклаў руку да шчакі. Потым хутка ўзяў кнігі. — Мне, бадай што, пара, — сказаў ён і пачаў неяк дзіўна ёрзаць па лаўцы, адсоўваючыся ад свайго суседніка.

— Але вы ж збіраліся расказаць мне пра Невідзімку, — запратаставаў матрос.

Містэр Марвел спыніўся ў нерашучасці.

— Вутка, — сказаў Голас.

— Гэта вутка, — паўтарыў містэр Марвел.

— Дык жа ў газеце напісана... — сказаў матрос.

— Проста вутка, — сказаў Марвел. — Я знаю, хто ўсё гэта выдумаў. Ніякага няма невідзімкі. Хлусня.

— Як жа так? У газеце ж...

— Усё выдумкі, з пачатку да канца, — цвёрда сказаў Марвел.

Матрос падняўся з газетай у руках і вылучыў вочы. Містэр Марвел сутаргава азіраўся навокал.

— Пастойце, — сказаў матрос павольна і раздзельна. — Вы хочаце сказаць...

— Так, — сказаў Марвел.

— Дык якога ж чорта вы сядзелі і слухалі, што я балбачу. Чаго ж вы маўчалі, калі я тут перад вамі строіў дурня.

Містэр Марвел надзьмуў шчокі. Матрос раптам пачырванеў і сціснуў кулакі.

— Я тут, можа, дзесяць хвілін сяджу і размазваю гэтую гісторыю, а ты, тоўстаморды дурань, грубіян, не мог...

— Калі ласка, перастаньце лаяцца, — сказаў містэр Марвел.

— Лаяцца! Пачакай...

— Ідзем! — сказаў Голас.

Містэра Марвела раптам прыпадняла, закружыла, і ён закрочыў прэч нейкай дзіўнай, сутаргавай паходкай.

— Выбірайся пакуль цэлы, — сказаў матрос.

— Гэта мне выбірацца? — сказаў Марвел. Ён адступіў нейкай няроўнай, паспешлівай паходкай, амаль скачкамі; потым штосьці замармытаў нападўголасу вінаватым і разам з тым пакрыўджаным тонам.

— Боўдзіла, — сказаў матрос, шырока расставіўшы ногі і ўзяўшыся ў бокі. — Я табе пакажу, нахабнік ты гэтакі. Мяне не абдурыш! Вось яна, газета, тут усё сказана!

Містэр Марвел адказаў штосьці незразумелае; потым ён схваўся за паваротам, але матрос усё яшчэ велічна стаяў пасярод дарогі гледзячы яму ўслед, пакуль каляска мясніка не прымусіла яго сысці з месца. Тады ён павярнуў да Порт-Стоў.

— Колькі дурняў на свеце! — прабурчэў ён. — Бачна, хацеў пасмяяцца з мяне. Вось асёл! Ды гэта ж у газеце надрукавана!

Хутка яму давялося пачуць яшчэ аб адной здзіўляючай гісторыі, якая адбылася вельмі блізка ад яго. Гэта быў прывід «прыгаршчаў грошай» (ні больш ні менш), які падарожнічаў сам па сабе ўздоўж сцяны на вуглу Сент-Майклс-лейн. Гэтае здзіўнае відовішча ўбачыў у тую самую раніцу другі матрос. Ён, вядома, паспрабаваў скапіць грошы, але быў тут жа збіты з ног, а калі падняўся, прывід знік. Наш матрос схільны быў, па яго асабістых словах, у многае паверыць, але гэта было ўжо за надта. Пасля ён, аднак, змяніў сваю думку.

Чуткі пра лятаючыя грошы гучалі даволі верагодна. У гэты дзень па ўсёй акрузе, нават з цудоўнай канторы лонданскага банка, з кас корчмаў і крамаў — з выпадку цёплага надвор'я дзверы ўсюды былі расчынены насцеж, — грошы спакойна і спрытна вымаліся прыгаршчамі і пачкамі і лёталі па сценах і закавулках, хутка знікаючы ад позіркаў людзей, якія набліжаліся. Сваё таямнічае падарожжа грошы заўсёды заканчвалі — хаця ніхто гэтага і не прасачыў — у кішэнях неспакойнага чалавека ў старым цыліндры, які сядзеў каля дзвярэй карчмы ў прадмесці Порт-Стоў.

Толькі праз дзесяць дзён, калі ўжо ўсім было вядома пра здарэнне ў Бэрдоку, матрос параўнаў усе гэтыя здарэнні і зразумеў, як блізка ён быў ад здзіўнага Невідзімкі.

Глава XV

ЧАЛАВЕК, ЯКІ БЯЖЫЦЬ

Надвячоркам доктар Кемп сядзеў у сваім кабінце, у вежы дома, які стаяў на ўзгорку, адкуль адкрываўся від на Бэрдок. Гэта быў невялікі ўтульны пакой з трыма вокнамі — на поўнач, захад і поўдзень з вялікай колькасцю паліц, застаўленых кнігамі і навуковымі часопісамі, і з трывалым пісьмовым сталом; каля паўночнага акна стаяў столік з мікраскопам, шкельцамі, усялякімі маленькімі прыборамі, культурамі бацыл і бутэлечкамі з рэактывамі. Лямпа ў кабінце была ўжо запалена, хаця промні заходзячага сонца яшчэ ярка асвятлялі неба.

Шторы былі падняты, таму не даводзілася турбавацца, што хто-небудзь пажадае зазірнуць у акно. Доктар Кемп быў высокім стройным маладым чалавекам з ільнянымі валасамі і светлымі, амаль белымі вусамі. Рабоце, якой ён быў цяпер заняты, ён прыдаваў вялікае значэнне, разлічваючы трапіць дзякуючы ёй у члены Каралеўскага навуковага таварыства.

Выпадкова падняўшы вочы ад работы, ён убачыў агністы захад сонца над узгоркам насупраць. З хвіліну, магчыма, рассяяна прыкусіўшы кончык ручкі, ён любавіўся залатым ззяннем над вяршыняй узгорка; потым увагу яго прыцягнула маленькая чорная фігурка, якая рухалася па ўзгорку ў напрамку да яго дома. Гэта быў нізенькі чалавечак у цыліндры, і бег ён з такой хуткасцю, што ногі яго так і мільгалі ў паветры.

«Яшчэ адзін асёл, — падумаў доктар Кемп. — Падобны на таго, які наляцеў на мяне сёння раніцай з крыкам: «Невідзімка ідзе!» Не разумею, што гэта робіцца з людзьмі. Можна падумаць, што мы жывём у трынаццатым стагоддзі».

Ён падняўся, падышоў да акна і стаў глядзець на ўзгорак, ахутаны змрокам, і на цёмную фігуру чалавека, які бег.

— Ён, мусіць, вельмі спяшаецца, — сказаў доктар Кемп, — але ад гэтага штосьці мала толку. Ён бяжыць так паволі, як быццам бы ў яго кішэні набіты свінцом. Хутчэй, сэр, хутчэй! — сказаў доктар Кемп.

Праз хвіліну чалавек схваўся за адной з віл на схіле узгорка. Яшчэ праз хвіліну ён зноў з'явіўся ў прасвеце паміж двума дамамі, затым зноў схваўся і зноў паказаўся, і так тры разы, пакуль не знік зусім.

— Аслы! — сказаў доктар Кемп і, павярнуўшыся, зноў накіраваўся да пісьмовага стала.

Але тыя, каму давялося быць у гэты час на дарозе і блізка бачыць чалавека, які бег, бачыць дзікі жах на яго мокрым ад поту твары, тыя не падзялялі пагардлівага скептыцызму доктара. Чалавек уцякаў, і ад яго пры гэтым далятаў звон, як ад туга набітага кашалька, які кідаюць або туды, або сюды. Ён не аглядваўся ні направа, ні налева, але глядзеў расшыранымі вачыма проста перад сабой, туды, дзе каля падножжа ўзгорка адзін за адным успыхвалі ліхтары і тоўпіўся на вуліцы народ. Ніжня сківіца ў яго адвісла, на губах выступіла густая пена і дыхаў ён хрыпла і гучна. Усе прахожыя спыняліся,

ся, пачыналі аглядваць дарогу і з прыкметным хваляваннем распытвалі адзін аднаго, чым могуць быць выкліканы такія паспешлівыя ўцёкі.

Раптам воддаль, амаль на вяршыне ўзгорка, сабака, які гарэзнічаў на дарозе, заскуголіў, кінуўся ў падваротню і, пакуль прахожыя дзівіліся, міма іх пранеслася штосьці, — не то вецер, не то шлёпанне ног, не то шум цяжкага дыхання.

Людзі закрычалі. Людзі кінуліся ў бакі. З лямантам пабеглі пад гару. Іх крыкі ўжо чуліся на вуліцы, калі Марвел быў яшчэ на сярэдзіне ўзгорка. Яны разбягаліся па дамах, ліхаманкава зачынялі за сабой дзверы і, ледзьве аддыхаўшыся, паведамлялі страшэнную вестку. Марвел чуў бразганне дзвярэй і рабіў апошнія адчайныя намаганні.

Жах пранёсся міма яго, абагнаў яго і ў адно імгненне апанаваў увесь гарадок.

«Невідзімка ідзе! Невідзімка!...»

Глава XVI

У ШЫНКУ «ВЯСЁЛЫЯ КРЫКЕТЫСТЫ»

Шынок «Вясёлыя крыкетысты» знаходзіцца каля самага падножжа ўзгорка, дзе пачынаецца лінія конкі. Гаспадар, абапершыся тоўстымі чырвонымі рукамі аб стойку, размаўляў пра коней з худасочным рамізнікам, а чорнабароды чалавек, апрануты ў шэрае, аплятаў сухары з сырам, пацягваў віно і размаўляў з палісменам, які толькі што змяніўся з дзяжурства. Мяркуючы па акцэнце, гэта быў амерыканец.

— Што гэта за крыкі? — сказаў рамізнік, раптам перапыніўшы размову і стараючыся паверх бруднай жоўтай фіранкі на нізенькім акне шынка разгледзець дарогу, што цягнулася ўверх па ўзгорку. Хтосьці прабег па вуліцы міма дзвярэй.

— Ужо ці не пажар там? — сказаў гаспадар.

Пачуліся крыкі, якія прыбліжаліся: хтосьці цяжка бег. З шумам расчыніліся дзверы, і ў пакой уляцеў раскудлачаны Марвел без капелюша і з разарваным каўняром, ён плакаў. Сутаргава павярнуўшыся, ён паспрабаваў зачыніць дзверы, але рэмень утрымліваў іх прачыненымі.

— Ідзе! — завішчаў Марвел не сваім голасам. — Ён ідзе. Невідзімка! Гоніцца за мной. Богам прашу... Выратуйце! Выратуйце! Выратуйце!

— Зачыніце дзверы, — сказаў палісмен. — Хто ідзе? У чым справа? — Ён падышоў да выхадных дзвярэй, адчапіў рэмень, і дзверы зачыніліся. Амерыканец зачыніў другія дзверы.

— Пусціце мяне за стойку, — сказаў Марвел, дрыжучы і плачучы, але моцна прыціскаючы да сябе кнігі. — Пусціце мяне. Схавайце мяне дзе-небудзь. Кажуць вам, ён гоніцца за мной. Я ўцёк ад яго. Ён сказаў, што заб'е мяне. І заб'е.

— Вам нечага баяцца, — сказаў чорнабароды. — Дзверы зачынены. А ў чым справа?

— Схавайце мяне, — паўтарыў Марвел і раптам завішчаў ад страху: уваходныя дзверы затрэсліся ад моцнага удару, і знадворку пачуліся паспешлівы стук і крыкі.

— Эй! — закрычаў паліцэйскі. — Хто там?

Містэр Марвел, як вар'ят, забігаў па пакою ў пошуках выхада.

— Ён заб'е мяне! — крычаў ён. — У яго нож! Богам прашу!..

— Вось, — сказаў гаспадар, — ідзіце сюды. — Ён адкінуў дошку, і містэр Марвел кінуўся за стойку. Стук у дзверы аднавіўся.

— Не адчыняйце яму! — закрычаў містэр Марвел. — Калі ласка, не адчыняйце! Куды мне схавацца?

— Дык гэта, значыць, Невідзімка? — спытаўся чорнабароды, заклаўшы адну руку за спіну. — Я думаю, пара ўжо і паглядзець на яго.

Раптам акно шынка разляцелася на друзачкі і звонку ўзняліся крыкі і беганіна. Палісмен, стаўшы на лаўку і высунуўшы галаву ў акно, стараўся разгледзець, што робіцца каля дзвярэй. Потым злез і сказаў, здзіўлена падняўшы бровы:

— Гэта ён.

Гаспадар пастаяў перад дзвярыма ў суседні пакой, куды схавалі містэра Марвела, паглядзеў на разбітае акно і падышоў да сваіх наведвальнікаў.

Усё раптам заціхла.

— Шкада, што ў мяне няма з сабой дубінкі, — сказаў палісмен, нерашуча падыходзячы да дзвярэй. — Як адчынім дзверы, дык ён цяпер і ўвойдзе. Нічым яго не спыніш.

— А вы не вельмі спяшайцеся адчыняць, — баязліва сказаў худасочны рамізік.

— Адсуньце завалу, — сказаў чорнабароды. — Няхай толькі ўвойдзе... — і ён паказаў рэвальвер, які трымаў у руцэ.

— Гэта няварта, — сказаў паліцэйскі. — Гэта ж можа быць забойства.

— Я ведаю, у якой краіне знаходжуся, — запярэчыў чорнабароды. — Я буду цэліцца ў ногі. Адсуньце завалу.

— А калі вы трапіце мне ў спіну? — сказаў гаспадар, выглядаючы з-пад фіранкі на вуліцу.

— Добра, — сказаў чорнабароды і, нахіліўшыся, сам адсунуў завалу, трымаючы рэвальвер нападгатове. Гаспадар, размізік і палісмен павярнуліся да дзвярэй.

— Уваходзьце, — нягучна сказаў чорнабароды, адступваючы на крок і гледзячы на дзверы; рэвальвер ён трымаў за спіной. Але ніхто не ўвайшоў і дзверы не адчыніліся. Калі праз пяць хвілін другі рамізік асцярожна зазірнуў у шынок усе яны стаялі ў чакальных позах, а з суседняга пакоя выглядала бледная, спалоханая фізіяномія.

— Ці ўсе дзверы ў доме зачынены? — спытаўся Марвел. — Ён дзе-небудзь тут, вынюхвае. Ён жа хітры як чорт.

— Бог ты мой! — усклікнуў гаспадар. — А заднія дзверы! Вы тут папільнуйце. Вось жа... — Ён бездапаможна азірнуўся. Дзверы ў суседні пакой зачыніліся, і ключ шчоўкнуў у замку. — А асобны ход! І дзверы ў двор...

Ён выбег з пакоя.

Праз хвіліну ён вярнуўся з кухонным нажом у руках.

— Дзверы ў двор адчынены! — сказаў ён, і яго тоўстая ніжняя губа адвісла.

— Можа, ён ужо ў доме, — сказаў першы рамізік.

— У кухні яго няма, — сказаў гаспадар. — Там дзве служанкі, і я па ўсёй кухні прайшоў вась з гэтым нажом, ніводнага кутка не прапусціў. Яны таксама гавораць, што ён не заходзіў. Яны нічога не заўважылі...

— Вы замкнулі дзверы? — спытаўся першы рамізік.

— Не маленькі, слава богу, — адказаў гаспадар.

Чорнабароды схаваў рэвальвер. Але ў тую ж секунду стукнула адкідная дошка стойкі, загрымела засаўка,

гучна заскрыгатаў замок, і дзверы ў суседні пакой адчыніліся насцеж. Яны пачулі, як Марвел завішчэў, быццам злоўлены заяц, і кінуліся праз стойку да яго на дапамогу. Чорнабароды выстраліў, люстэрка ў суседнім пакоі трэснула, асколкі са звонам разляцеліся па падлозе.

Увайшоўшы ў пакой, гаспадар заўважыў, што Марвел корчыцца і боўтаецца перад дзвярамі, якія вялі цераз кухню ў двор. Пакуль гаспадар стаяў у нерашучасці, дзверы адчыніліся, і Марвел быў зацягнуты ў кухню. Адтуль пачуліся крыкі і стук каструль, якія падалі. Марвел, нагнуўшы галаву, упарта адступаў назад, але быў дацягнуты да дзвярэй у двор. Завала адсунулася.

Палісмен, праціснуўшыся міма гаспадара, забег на кухню разам з адным рамізікам, і схапіў кісьць нябачнай рукі, якая трымала за каўнер Марвела, але тут жа атрымаў удар у твар, пахіснуўся і адступіў. Дзверы расчыніліся, і Марвел зрабіў адчайную спробу схавацца за імі. У гэты час рамізік штосьці схапіў.

— Я трымаю яго! — закрычаў рамізік.

— Злавіў! — крыкнуў ён.

Містэр Марвел, выпушчаны з нябачных рук, упаў на падлогу і паспрабаваў прапаўзці пад нагамі людзей, якія барукаліся. Схватка перамясцілася да дзвярэй. Упершыню пачуўся голас Невідзімкі — ён гучна ўскрыкнуў, таму што палісмен наступіў яму на нагу. Потым пачуўся раз'юшаны рык, і Невідзімка запрацаваў кулакамі, нібы цапамі. Рамізік раптам завьў і скурчыўся, атрымаўшы ўдар пад дыхавіцу. Дзверы, што вялі ў пакой, зачыніліся і прыкрылі адступленне містэра Марвела. Людзі тапталіся ў цеснай кухні, пакуль не заўважылі, што яны змагаюцца з пустатой.

— Куды ён збег? — крыкнуў чорнабароды.

— Сюды, — сказаў палісмен, выходзячы на двор, і спыніўся.

Кавалак чарапіцы праляцеў над самым яго вухам і ўпаў на кухонны стол, які быў застаўлены пасудай.

— Я яму пакажу! — крыкнуў чорнабароды. Над плячом палісмена бліснула сталь, і ў змрок, у той бок, адкуль была кінута чарапіца, вылецелі адна за адной пяць куль. Страляючы, чорнабароды апісваў рукой дугу па гарызанталі, таму кулі веерам клаліся ў цесным дворыку.

Наступіла цішыня.

— Пяць куль, — сказаў чорнабароды. — Казырная гульня! Дайце ліхтар і пойдзем шукаць цела.

НАВЕДВАЛЬНІК ДОКТАРА КЕМПА

Доктар Кемп працягваў пісаць у сваім кабінэце, пакуль гукі стрэлаў не прыцягнулі яго ўвагі. «Паф, паф, паф», — шчоўкалі яны адзін за адным.

— Ого! — усклікнуў доктар Кемп, зноў прыкусиўшы ручку, якой толькі што пісаў, прыслухоўваючыся! — Хто гэта ў Бэрдоку паліць з рэвальвера? Што яшчэ гэтыя аслы выдумалі?

Ён падышоў да паўднёвага акна, адчыніў яго і, высунаўшыся, стаў узірацца ў начны горад — сетку асветленых вокнаў, газавых ліхтароў і вітрын з чорнымі пра-
межкамі дахаў і двароў.

— Як быццам там, пад узгоркам, каля «Крыкетыстаў», сабраўся натоўп, — сказаў ён, узіраючыся. Потым позірк яго скіраваўся ўдалечыню, дзе свяціліся агні судоў і прыстань, — невялікі, ярка асветлены будынак зіхацеў, нібы жоўты алмаз. Малады месяц узыходзіў над заходнім бокам узгорка, а яркія зоркі амаль зылі што як пад тропікамі.

Хвілін праз пяць, на працягу якіх думкі яго несліся да сацыяльных умоваў будучыні і блукалі ў нетрах бязмежнасці часоў, доктар Кемп уздыхнуў, зноў зачыніў акно і вярнуўся да пісьмовага стала.

Прыкладна праз гадзіну пасля гэтага каля ўваходных дзвярэй пазванілі. З таго часу як Кемп пачуў стрэлы, работа яго ішла вяла, і ён раз-пораз адхіляўся і задумваўся. Калі пачуўся званок, ён пакінуў работу і стаў прыслухоўвацца. Ён чуў, як служанка пайшла адчыняць дзверы, і чакаў яе крокаў на лесвіцы, але яна не вярнула-
лася.

— Хто б гэта мог быць? — сказаў Кемп.

Ён паспрабаваў зноў узяцца за работу, але штосьці яму перашкаджала. Тады ён устаў, выйшаў з кабінета і спуściўся па лесвіцы на пляцоўку; там ён пазваніў і, калі ў холе, унізе, з'явілася пакаёўка, спытаўся ў яе, перагнуўшыся цераз парэнчы:

— Пісьмо прынеслі?

— Не, выпадковы званок, сэр, — адказала пакаёўка.

«Я чамусьці нервуюся сёння», — сказаў Кемп сам сабе.

Ён вярнуўся ў кабінет, рашуча ўзяўся за работу і праз некалькі хвілін быў ужо ўвесь захоплены ёю. Цішыню ў пакоі парушала толькі ціканне гадзінніка ды парыванне пяра, якое рухалася па паперы ў самым цэнтры светлага круга, які ўтварала настольная лямпа.

Было дзве гадзіны ночы, калі доктар Кемп вырашыў на сёння закончыць работу. Ён падняўся, пазяхнуў і спусціўся ўніз, у сваю спальню. Ён ужо зняў пінжак і камізэльку, як раптам адчуў, што яму хочацца піць. Узяўшы свечку, ён спусціўся ў сталовую, каб пашукаць там сельцёрскай і віскі.

Навуковыя заняткі зрабілі доктара Кемпа вельмі назіральным чалавекам; вяртаючыся са сталовай, ён заўважыў цёмную пляму на лінолеуме побач з цынкаўкай, каля самай лесвіцы. Ён падняўся ўжо наверх, як раптам задаў сабе пытанне, адкуль магла з'явіцца гэтая пляма. Гэта была, відавочна, падсвядомая думка. Але як бы там ні было, ён вярнуўся ў хол, паставіў сіфон і віскі на столік і, нагнуўшыся, стаў даследаваць пляму. Без асаблівага здзіўлення ён пераканаўся, што яна ліпкая і барвовая, зусім як падсыхаючая кроў.

Прыхапіўшы сіфон і бутэльку з віскі, ён падняўся наверх, уважліва прыглядаючыся па баках і спрабуючы растлумачыць сабе, адкуль магла з'явіцца крывавае пляма. На пляцоўцы ён спыніўся і ў здзіўленні ўтаропіўся на дзверы свайго пакоя: ручка дзвярэй была ў крыві.

Ён зірнуў на сваю руку. Яна была зусім чыстая, і тут ён успомніў, што калі ён выйшаў з кабінета, дзверы ў яго спальню былі адчынены, — значыць, ён да ручкі дзвярэй і не датыкаўся. Ён цвёрдым крокам увайшоў у спальню; ягоны твар быў зусім спакойны, хіба што некалькі больш рашучы, чым звычайна. Позірк яго, уважліва аглядаючы пакой, спыніўся на ложку. На коўдры цямнела лужына крыві, а прасціна была разарвана. Калі ён першы раз увайшоў у пакой, ён гэтага не заўважыў, таму што накіраваўся проста да туалетнага століка. У адным месцы пасцель была скамечана, як быццам бы хтосьці толькі што сядзеў на ёй.

Тут яму падалося, што чыйсьці голас нягучна ўсклікнуў: «Дык гэта ж Кемп!» Але доктар Кемп не верыў у таямнічыя галасы.

Ён стаяў і глядзеў на скамечаную пасцель. Можна, яму проста здалася? Ён зноў агледзеўся, але не заўва-

жыў нічога падазронага, акрамя скамечанай і запэцканай крывёй пасцелі. Тут ён ясна пачуў нейкі рух у кутку пакоя, каля ўмывальніка. У любога чалавека, нават самага адукаванага, захоўваюцца нейкія няўлоўныя рэшткі забабонаў. Жудаснае пачуццё апанавала доктарам Кемпам. Ён зачыніў дзверы спальні, падышоў да століка і паставіў на яго сіфон. Раптам ён уздрыгнуў: у паветры, паміж ім і ўмывальнікам, вісела акрываўленая павязка з палатнянай анучы.

Уражаны, ён стаў углядацца. Гэта была пустая павязка — акуратна зробленая, але зусім пустая. Ён хацеў падысці і скапіць яе, але нечы дотык спыніў яго, і ён пачуў голас, які прагучаў зусім побач.

— Кемп! — сказаў Голас.

— А? — сказаў Кемп, разінуўшы рот.

— Не палохайцеся, — працягваў Голас. — Я невідзімка.

Кемп нейкі час нічога не адказваў, толькі глядзеў на павязку.

— Невідзімка? — сказаў ён нарэшце.

— Невідзімка, — паўтарыў Голас.

Кемпу прыпомнілася гісторыя, якую ён так старанна высмейваў усяго толькі сёння раніцай. Але, у гэтую хвіліну ён, мусіць, не вельмі спалохаўся і здзівіўся. Толькі пазней ён змог усвядоміць свае пачуцці.

— Я лічыў, што ўсё гэта выдумка, — сказаў ён. Хаця ў яго ў галаве круціліся доказы, якія ён прыводзіў раніцай. — Вы ў павязцы? — спытаўся ён.

— Так, — адказаў Невідзімка.

— О! — усхвалявана сказаў Кемп. — Вось дык штука. — Але тут жа схамянуўся. — Глупства. Фокус які-небудзь. — Ён хутка ступіў наперад, і рука яго, працягнутая да павязкі, сустрэла нябачныя пальцы.

Пры гэтым дотыку ён адскочыў і змяніўся ў твары.

— Богам прашу, Кемп, не палохайцеся. Мне так патрэбна дапамога! Пачакайце!

Нябачная рука схавала Кемпа за локаць. Кемп стукнуў па ёй.

— Кемп! — крыкнуў Голас. — Кемп, супакойцеся! — І нябачная рука яшчэ мацней сціснула локаць Кемпа.

Шалёнае жаданне вызваліцца апанавала Кемпам. Перавязаная рука ўчапілася яму ў плячо, і раптам Кемп быў збіты з ног і кінуты дагары на ложка. Ён адкрыў рот, каб крыкнуць, але ў тую ж секунду край прасціны

апынуўся ў яго паміж зубамі. Невідзімка трымаў яго моцна, але рукі Кемпа былі свабодныя, і ён шалёна біў імі без разбору.

— Будзьце разважнымі, — сказаў Невідзімка, моцна трымаючы Кемпа, нягледзячы на ўдары, што сыпаліся на яго. — О чорт, не выводзьце мяне з цярплінасці! Ляжыце смірна, боўдзіла вы гэтакі! — раўкнуў Невідзімка ў самае вуха Кемпа.

Яшчэ з хвіліну Кемп працягваў выкручвацца, потым заціх.

— Калі вы крыкнеце, я разаб'ю вам галаву, — сказаў Невідзімка, вымаючы прасціну з рота Кемпа. — Я — Невідзімка. Гэта не выдумка і не фокус. Я сапраўды Невідзімка. І мне патрэбна ваша дапамога. Я не зраблю вам нічога шкоднага, калі вы не будзеце паводзіць сябе, як ачмурэлая дзеравеншчына. Няўжо вы мяне не помніце, Кемп? Я — Грыфін, мы ж разам вучыліся ва ўніверсітэце.

— Дайце мне падняцца, — сказаў Кемп. — Я нікуды не збягу. І дайце мне хвіліну пасядзець спакойна.

Ён сеў на ложак і памацаў патыліцу.

— Я — Грыфін, вучыўся ва ўніверсітэце разам з вамі. Я зрабіў сябе нябачным. Я — самы звычайны чалавек, якога вы ведалі, але толькі нябачны.

— Грыфін? — перапытаў Кемп.

— Так, Грыфін, — адказаў Голас. — Ва ўніверсітэце быў на курс маладзей за вас, амаль альбінос, шэсць футуў ростам і плячысты, з бела-ружовым тварам і чырвонымі вачыма. Атрымаў узнагароду за работу па хіміі.

— Нічога не разумею, — сказаў Кемп, — у галаве ў мяне зусім памутнела. Пры чым тут Грыфін?

— Грыфін — гэта я.

Кемп задумаўся.

— Гэта жахліва, — сказаў ён. — Але якая чартаўшчына можа зрабіць чалавека нябачным?

— Ніякай чартаўшчыны. Гэта зусім лагічна і даволі нескладаны працэс...

— Гэта жахліва! — сказаў Кемп. — Якім чынам?..

— Жахліва, сапраўды. Але я паранены, мне балюча, і я змарыўся. О госпадзі, Кемп, будзьце мужчынам! Аднясіцеся да гэтага спакойна. Дайце мне паесці і напіцца, а пакуль я прысяду.

Кемп глядзеў на павязку, якая рухалася па пакою; потым ён убачыў, як плеченае крэсла працягнулася па

падлозе і спынілася каля ложка. Яно затрашчала, і сядзенне апусцілася на чвэрць цаля. Кемп працёр вочы і зноў памацаў патыліцу.

— Гэта цікавей за ўсялякія прывіды, — сказаў ён і недарэчна расмяяўся.

— Вось так лепш. Слава богу, вы становіцеся разважлівымі.

— Альбо дурнею, — сказаў Кемп і зноў працёр вочы.

— Дайце мне віскі: я ледзьве дыхаю.

— Гэтага я не сказаў бы. Дзе вы? Калі я ўстану, я не наткнуся на вас? Ага, вы тут. Добра. Віскі... Калі ласка. Куды ж мне паднесці яго вам?

Крэсла затрашчала, і Кемп адчуў, што шклянку бяруць у яго з рук. Ён выпусціў яе не зусім ахвотна, неўсвядомлена асцерагаючыся, што шклянка ўпадзе і разаб'ецца. Але шклянка спынілася ў паветры, цалях у дваццаці над пярэднім краем крэсла. Кемп глядзеў на шклянку ў страшэнным неўразуменні...

— Гэта... ну, вядома, гэта — гіпноз... Вы, магчыма, унушылі мне, што вы нябачны.

— Лухта! — сказаў Голас.

— Але ж гэта вар'яцтва!

— Выслухайце мяне.

— Толькі сёння раніцай я прывёў бяспрэчныя доказы, — пачаў Кемп, — што нябачнасць...

— Плюньце на ўсе доказы, — перапыніў яго Голас. — Я паміраю ад голаду, і для чалавека, зусім распранутага, тут даволі прахладна.

— Ён адчувае голад! — сказаў Кемп.

Шклянка віскі перакулілася.

— Так, — сказаў Невідзімка, са стукам адстаўляючы шклянку. — Ці няма ў вас халата?

Кемп прамармытаў штосьці незразумелае і, падышоўшы да адзежнай шафы, выняў адтуль цёмна-чырвоны халат.

— Падыдзе? — спытаў ён.

Халат узялі ў яго з рук. З хвіліну ён вісеў нерухома ў паветры, потым дзіўна загайдаўся, выцягнуўся ва ўсю даўжыню і, зашпіліўшыся, як трэба, апусціўся ў крэсла.

— Добра б яшчэ кальсоны, шкарпэткі і туфлі, — адрывіста вымавіў Невідзімка. — І паесці.

— Калі ласка, усё, што жадаеце. Але са мной у жыцці не надаралася нічога больш недарэчнага.

Кемп дастаў з камода ўсё, што прасіў Невідзімка, і спусціўся ў кладоўку. Ён вярнуўся з халоднымі катлетамі і хлебам і, падсунуўшы невялікі столік, расставіў усё гэта перад гасцем.

— Абыдуся і без нажа, — сказаў Невідзімка, і катлета павісла ў паветры. Пачулася жаванне.

— Я заўсёды лічыў за лепшае спачатку апрануцца, а потым ужо есці, — сказаў Невідзімка з поўным ротам, прагна глытаючы хлеб з катлетай. — Дзіўны капрыз!

— Рука, здаецца, дзейнічае? — сказаў Кемп.

— Будзьце спакойныя, — сказаў Невідзімка.

— Але як усё-такі дзіўна...

— Менавіта так. Але самае дзіўнае тое, што я трапіў менавіта да вас, калі мне спатрэбілася зрабіць перавязку. Гэта мая першая ўдача! Урэшце, я і так вырашыў пераначаваць у гэтым доме. Нічога вам не дапаможа! Страшна няёмка, што кроў маю бачна, праўда? Цэлая лужына нацякла. Мусіць, яна становіцца бачнай, калі згусае. Мне давалося змяніць толькі жывую тканку, і я нябачны толькі пакуль жывы... Ужо тры гадзіны, як я тут.

— Але як вы гэта зрабілі? — пачаў Кемп раздражнёна. — Чорт ведае што! Уся гэтая гісторыя ад пачатку да канца — суцэльная бязглуздзіца.

— Дарэмна вы так думаеце, — сказаў Невідзімка. — Усё гэта цалкам разумна.

Ён пацягнуўся і ўзяў бутэльку з віскі. Кемп здзіўлена глядзеў на халат, які паглынаў віскі. Святло ад свечкі, праходзячы скрозь дзірку на правым плячы халата, утварыла светлы трохвугольнік пад левымі рэбрамі.

— Што гэта былі за стрэлы? — спытаўся Кемп. — Як пачалася страляніна?

— Там быў адзін дурань, мой выпадковы кампаньён, каб яго чорт узяў, які хацеў украсці мае грошы. І ўкраў-такі.

— Таксама невідзімка?

— Не.

— Ну, а што далей?

— Ці нельга мне яшчэ чаго-небудзь паесці, га? Потым я ўсё раскажу па парадку. Я галодны, і рука баліць. А вы хочаце, каб я вам раскажваў!

Кемп падняўся.

— Значыць, гэта не вы стралялі? — спытаўся ён.

— Не, — адказаў госьць. — Стралаў наўздагад нейкі ідыёт, якога я раней ніколі не бачыў. Яны ўсе перапалохаліся. Мяне ўсе палохаюцца. Каб іх чорт узяў! Ну вось што, Кемп: я есці качу.

— Пайду пашукаю, ці няма ўнізе яшчэ чаго-небудзь з ежы, — сказаў Кемп. — Баюся, што знойдзецца не шмат.

Закончыўшы з ежай, — а пачеў ён грунтоўна, — Невідзімка папрасіў цыгару.

Ён прагна адкусіў кончык, перш чым Кемп паспеў адшукаць нож, і вылаяўся, калі адстаў вонкавы лісток.

Дзіўна было бачыць яго з цыгарай: рот, горла, зеў і ноздры выступалі, быццам злепак, зроблены з дыму, які клубіўся.

— Слаўная штука тытуны! — сказаў ён, моцна зацягнуўшыся. — Мне вельмі пашанцавала, што я трапіў да вас, Кемп. Вы павінны памагчы мне. Падумаць толькі — якраз цяпер натрапіў на вас! Я ў адчайным становішчы. Я быў як звар'яцелы. Чаго толькі я не перажыў! Але цяпер у нас справа пойдзе, ужо паверце...

Ён выпіў яшчэ віскі з содай. Кемп устаў, агледзеўся і прынёс з суседняга пакоя яшчэ шклянку для сябе.

— Усё гэта дзіка... але, напэўна, я таксама вып'ю.

— Вы амаль не змяніліся, Кемп, за гэтыя дванаццаць гадоў. Вы, бландзіны, мала мяняецца. Усё такі ж стрыманы і метадычны... Я павінен вам усё растлумачыць. Мы будзем працаваць разам!

— Але як гэта адбылося? — спытаўся Кемп. — Як вы сталі такім?

— Богам прашу, дайце мне спакойна пакурыць, потым я вам усё раскажу.

Але ў гэтую ноч ён не раскажаў нічога. У яго разбалелася рука і пачалася гарачка, ён вельмі аслабеў. Яго хворае ўяўленне ўсё вярталася да пагоні на ўзгорку і да байкі каля шынкі. Ён пачаў было расказваць, але адразу пераходзіў на іншае. Ён няскладна гаварыў пра Марвела, сутаргава зацягваўся, і ў голасе яго чулася раздражненне. Кемп стараўся атрымаць з яго расказу ўсё, што мог.

— Ён мяне баяўся... я бачыў, што ён мяне баіцца, — зноў і зноў паўтараў Невідзімка. — Ён хацеў уцячы ад мяне, толькі пра гэта і думаў. Якое я зрабіў глупства! Трэба было забіць яго...

— Дзе вы ўзялі грошы? — раптам спытаўся Кемп.

Невідзімка прамаўчаў.

— Сёння я не магу вам сказаць, — адказаў ён.

Раптам ён застагнаў і нагнуўся наперад, схапіўшыся нябачнымі рукамі за нябачную галаву.

— Кемп, — сказаў ён, — я не сплю ўжо трэція суткі, за ўвесь гэты час мне ўдалося задрамаць гадзіну-другую, не больш. Я павінен выспацца.

— Добра, — адказаў Кемп. — Адпачывайце тут, у маім пакоі.

— Але як я магу спаць? Калі я засну, ён уцячэ. Эх! Ці не ўсё роўна!

— Рана сур'ёзная? — адрывіста спытаўся Кемп.

— Дробязі — драпіна. Госпадзі, як мне спаць хочацца!

— Дык кладзіцеся.

Невідзімка, здавалася, глядзеў на Кемпа.

— У мяне ёсць асаблівыя прычыны не жадаць быць злоўленым маімі блізкімі, — павольна прагаварыў ён.

Кемп уздрыгануў.

— І дурань жа я! — усклікнуў Невідзімка, стукнуўшы кулаком па стале. — Я сам падаў вам гэтую думку.

Глава XVIII

НЕВІДЗІМКА СПІЦЬ

Нягледзячы на стомленасць і раненне, Невідзімка ўсё ж не паверыў слову Кемпа, што на свабоду яго не будзе зроблена ніякага замаху. Ён агледзеў абодва вакны спальні, падняў шторы і адчыніў аканіцы, каб пераканацца, што гэтым шляхам можна ўцякаць у выпадку неабходнасці. За вокнамі стаяла мірная начная цішыня. Над узгоркамі заходзіў малады месяц. Потым Невідзімка агледзеў замок спальні і дзверы прыбіральні і ваннай, каб пераканацца, што і адсюль ён зможа ўцячы. Нарэшце ён заявіў, што задаволены. Ён стаяў перад камінамі, і Кемп пачуў гук пазяханья.

— Мне вельмі шкада, — сказаў Невідзімка, — што я не магу цяпер расказаць вам аб усім, што я зрабіў. Але я сапраўды выбіўся з сіл. Гэта недарэчна, бясспрэчна. Гэта жахліва. Але, верце мне, Кемп, што б вы раніцай там ні даказвалі, а гэта цалкам магчыма. Я зрабіў адкрыццё. Я думаў захаваць яго ўпотаўкі. Але гэта немаг-

чыма. Мне патрэбны памочнік. А вы... чаго толькі мы не зможам зрабіць!.. Урэшце, пакінем усё гэта да заўтра. Цяпер, Кемп, я павінен заснуць — інакш я памру.

Кемп стаяў пасярод пакоя, гледзячы на безгаловы халат.

— Дык я пакіну вас, — сказаў ён. — Але гэта невагадна... Яшчэ тры такія здарэнні, якія пераварочваюць уверх дном усе мае тэорыі, і я звар'яцею. І ўсё ж, бачна, гэта так! Ці патрэбна вам яшчэ чаго-небудзь?

— Толькі каб вы пажадалі мне спакойнай ночы, — сказаў Грыфін.

— Спакойнай ночы, — сказаў Кемп і паціснуў нябачную руку.

Ён бокам накіраваўся да дзвярэй. Раптам халат хутка падышоў да яго.

— Помніце, — вымавіў халат. — Ніякіх спробаў злавіць ці затрымаць мяне. Інакш...

Кемп злёгка змяніўся ў твары.

— Я ж, здаецца, даў вам слова, — сказаў ён.

Кемп выйшаў, ціха прычыніў за сабой дзверы, і ключ зараз жа шчоўкнуў у замку. Пакуль Кемп стаяў, не рухаючыся, з выглядам пакорлівага здзіўлення на твары, пачуліся паспешныя крокі, і дзверы ванны таксама аказаліся зачыненымі. Кемп стукнуў сябе рукой па лбе.

— Сплю я, ці што? Увесь свет звар'яцеў, ці гэта я з глузду з'ехаў? — Ён засмяўся і злёгка тузануў рукою замкнутыя дзверы. — Выгнаны з уласнай спальні і кім? Страшэннай бязглуздзіцай!

Ён падышоў да верхняй прыступкі лесвіцы, азірнуўся і зноў паглядзеў на замкнёныя дзверы.

— Бясспрэчны факт, — вымавіў ён, дакранаючыся да патыліцы, якая ныла. — Так, бясспрэчны факт. Але... — Ён безнадзейна паківаў галавой, павярнуўся і спуściўся ўніз.

Ён запаліў лямпу ў сталовай, дастаў цыгару і пачаў хадзіць па пакоі, то бязладна мармычучы, то гучна спрачаючыся сам з сабою.

— Невідзімка! — сказаў ён. — Ці можа існаваць нябачная жывёліна? У моры — так. Там тысячы, мільёны! Усе лічынкі, усе мікраарганізмы... а медузы! У моры нябачных істотаў больш, чым бачных! Раней я ніколі пра гэта не думаў... А ў сажалках! Усе гэтыя малюсенькія арганізмы, якія жывуць у сажалках, — кавалачкі бяс-

колернай, празрыстай слізі... Але ў паветры? Не! Гэта немагчыма. А ўрэшце — чаму б і не? Калі б чалавек быў зроблены са шкла — і то ён быў бы бачны.

Кемп глыбока задумаўся. Тры цыгары ператварыліся ў белы попел, які рассыпаўся па дыване, перш чым ён загаварыў зноў. Дакладней проста ўскрыкнуў. Потым ён выйшаў з пакоя, прайшоў у сваю прыёмную і запаліў там газ. Гэта быў маленькі пакой, таму што доктар Кемп не займаўся практыкай; там ляжалі газеты. Ранішні нумар, разгорнуты, валяўся на стале. Ён схапіў газету, перагарнуў яе і пачаў чытаць паведамленне аб «Незвычайным здарэнні ў Айпінгу», якое з такой шчырасцю прачытаў Марвелу матрос у Порт-Стоў. Кемп хутка прабегаў гэтыя радкі.

— Захутаны! — усклікнуў Кемп. — Пераапануты! Хавае сваю тайну! Мусіць, ніхто не ведаў пра яго няшчасце. Што ў яго, каб яго чорт узяў, у галаве?

Ён кінуў газету і пашукаў вачыма на стале.

— Ага! — сказаў ён і схапіў «Сент-Джэмс газет», якая была яшчэ не разгорнута. — Зараз даведаемся ўсю праўду, — сказаў ён і разгарнуў газету. У вочы яму кінуліся дзве калонкі: «Цэлая вёска ў Сэсексе звар'яцела!» — паведамляў загалавак. — Божа літасцівы! — усклікнуў Кемп, прагна чытаючы скептычную справаздачу пра ўчарашнія падзеі ў Айпінгу, якія апісаны намі вышэй. Заметцы папярэднічала паведамленне, перадрукаванае з ранішняй газеты.

Кемп перачытаў усё з самага пачатку. «Бег па вуліцы, сыплючы ўдарамі направа і налева. Джаферс у непрытомным стане. Містэр Хакстэрс атрымаў сур'ёзныя калецтвы і не можа нічога паведаміць з таго, што бачыў. Цяжкая знявага вікарыя. Жанчына захварэла ад страху. Вокны перабіты. Уся гэтая незвычайная гісторыя, напэўна, выдумка, але ўжо занадта цікавая, каб можна было яе не надрукаваць».

Кемп упусціў газету і тупа ўтаропіўся ў адну кропку.

— Напэўна, выдумка! — паўтарыў ён.

Потым схапіў газету і яшчэ раз прачытаў усё з пачатку і да канца.

— Але адкуль узяўся валацуга? Якога чорта ён гнаўся за валацугам?

Кемп бездапаможна апусціўся ў хірургічнае крэсла.

— Гэта не толькі — Невідзімка, — сказаў ён, — але і звар'яцелы! У яго манія забойства!..

Калі ўзышла зара і бледныя промні яе змяшаліся са святлом газа і цыгарэтным дымам у сталовай, Кемп усё яшчэ крочыў з кута ў кут, стараючыся зразумець незразумелае.

Ён быў занадта ўсхваляваны, каб думаць пра сон. Заспанья слугі, якія засталі яго раніцай у такім выглядзе, падумалі, што на яго дрэнна падзейнічалі празмерныя заняткі. Ён аддаў незвычайнае, але зусім яснае распараджэнне згатаваць сняданне на дваіх у кабінеце на версе, а потым спусціцца ўніз і больш на версе не паказавацца. Ён працягваў крочыць па сталовай з кута ў кут, пакуль не прынеслі ранішнюю газету. Пра Невідзімку гаварылася шматслоўна, але новым было толькі вельмі бесталковае паведамленне аб учарашніх падзеях у шынку «Вясёлыя крыкетысты»; тут Кемпу ўпершыню трапілася імя Марвела. «Ён сілай трымаў мяне пры сябе цэлыя дваццаць чатыры гадзіны», — заявіў Марвел. Справаздача аб айпінгскіх падзеях была дапоўнена некаторымі дробнымі фактамі, у прыватнасці ўпаміналася аб пашкоджанні тэлеграфнага провада. Але ва ўсіх гэтых паведамленнях не было нічога, што пралівала б святло на ўзаемаадносіны паміж Невідзімкай і валацугам, бо містэр Марвел прамаўчаў аб трох кнігах і аб грашах; якімі ён быў набіты. Скептычнага тону як і не было, і цэлая армія рэпарцёраў ужо ўзялася за стараннае абследаванне.

Кемп уважліва прачытаў паведамленне ад радка да радка і паслаў пакаёўку купіць усе ранішнія газеты, якія толькі яна зможа дастаць. Потым праглынуў і іх.

— Ён нябачны! — сказаў Кемп. — І калі меркаваць па газетах, то гаворка ідзе аб раз'юшанасці, якая пераходзіць у вар'яцтва. Чаго толькі ён не натворыць! Чаго толькі не натворыць! А ён там, на версе, у мяне ў спальні, і вольны як вецер. Што ж мне рабіць? Ці можна назваць здрадай, калі... Не!

Ён падышоў да маленькага, заваленага паперамі століка ў кутку і пачаў пісаць запіску. Напісаўшы некалькі радкоў, ён разарваў яе і напісаў другую. Перачытаў яе і задумаўся. Потым узяў канверт і надпісаў адрас: «Палкоўніку Эдаю, Порт-Бэрдок».

Невідзімка прагнуўся якраз у тую хвіліну, калі Кемп запячатваў пісьмо. Ён прагнуўся ў дрэнным настроі, і Кемп, які чуйна прыслухоўваўся да самага нязначнага шорагу, пачуў злоснае шлёпанне ног у спальні на версе.

Потым пачуўся грукат стула, які ўпаў і звон разбітага шкла. Кемп паспяшаўся наверх і нецярпліва пастукаў у дзверы спальні.

Глава XIX

НЕКАТОРЫЯ АСНОЎНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ

— Што здарылася? — спытаўся Кемп, калі Невідзімка ўпусціў яго ў пакой.

— Ды нічога, — быў адказ.

— А шум чаму?

— Прыпадак раздражняльнасці, — сказаў Невідзімка. — Забыўся пра сваю руку, а яна баліць.

— Вы, як бачна, схільны да такіх успышак?

— Так.

Кемп прайшоў цераз пакой і падабраў асколкі разбітага шкла.

— Усе факты пра вас сталі вядомымі, — сказаў ён, выпроставаючыся. — Усё, што здарылася ў Айпінгу і ўнізе, у шынку. Свет даведаўся пра свайго нябачнага грамадзяніна. Але ніхто не ведае, што вы тут.

Невідзімка вылаяўся.

— Тайна раскрыта, — працягваў Кемп. — Гэта ж была тайна, я мяркую? Не ведаю, што вы думаеце рабіць, але, зразумела, я гатовы дапамагчы вам.

Невідзімка сеў на ложкак.

— Наверсе пададзена снеданне, — паведаміў Кемп, стараючыся гаварыць натуральным тонам, і з задавальненнем убачыў, што яго дзіўны госць ахвотна падняўся пры гэтых словах. Кемп павёў яго па вузкай лесвіцы наверх.

— Перш чым мы з вамі што-небудзь распачнём, — сказаў Кемп, — я хацеў бы даведацца больш падрабязна, як жа гэта вы сталі нябачны. — І, кінуўшы імгненны насцярожаны позірк у акно, Кемп усеўся з выглядам чалавека, якога чакае доўгая і грунтоўная размова. У яго зноў прамільгнула думка, што ўся гэтая гісторыя — бязглуздзіца, трызненне вар'ята, але думка гэта адразу ж знікла, калі ён зірнуў цераз стол на Грыфіна: безгаловы, бязрукі халат сядзеў за снеданнем і выціраў нябачныя губы сурвэткай, якая цудам трымалася ў паветры.

— Гэта вельмі проста і зусім праўдападобна, — сказаў Грыфін, адклаўшы ў бок сурвэтку.

— Для вас, вядома, але... — Кемп засмяяўся.

— Ну так, і мне гэта, вядома, спачатку здавалася чарадзействам, але цяпер... Божа літасцівы! Нас чакаюць вялікія справы! Упершыню гэта ідэя ўзнікла ў мяне ў Чэзілстоў.

— У Чэзілстоў?

— Я пераехаў туды з Лондана. Вы ведаеце, я ж кінуў медыцыну і заняўся фізікай. Не ведалі? Ну, дык вось: я заняўся фізікай. Мяне захапіла праблема святла.

— А-а!..

— Аптычная непранікальнасць! Усё гэтае пытанне — суцэльная сетка загадак, скрозь яе вельмі цьмяна прасвечвае няўлоўнае рашэнне. А мне тады было ўсяго дваццаць два гады, і я быў энтузіяст, вось я і сказаў сабе: «Гэтаму пытанню я прысвячаю ўсё сваё жыццё. Тут ёсць над чым папрацаваць». Вы ж ведаеце, якім бываеш дурнем у дваццаць два гады.

— Яшчэ невядома, ці не дурней мы цяпер, — сказаў Кемп.

— Як быццам веды могуць задаволіць чалавека! Але я ўзяўся за работу і працаваў як катаржны. Мінула паўгода ўзмоцненай працы і роздуму — і вось скрозь туманную заслону бліснула асляпляльнае святло! Я знайшоў агульны закон пігментаў і праламленняў святла — формулу, геаметрычны выраз, які ўключае чатыры вымярэнні. Дурні, звычайныя людзі, нават звычайныя матэматыкі і не здагадваюцца, якое значэнне мае для тых, хто вывучае малекулярную фізіку, які-небудзь агульны выраз. У кнігах — кнігах, якія ўкраў гэты валацуга, — ёсць цуды, магічныя лічбы! Але гэта не быў яшчэ метада, гэта была ідэя, якая магла навесці на метада. А пры дапамозе гэтага метада выявілася б магчымасць, не змяняючы ўласцівасці матэрыі, — за выключэннем колеру ў некаторых выпадках, — практычна звесці каэфіцыент праламлення некаторых рэчаў, цвёрдых ці вадкіх, да каэфіцыента праламлення паветра.

Кемп прысвіснуў.

— Гэта цікава. Але ўсё ж для мяне не зусім ясна... Я разумею, што такім шляхам вы маглі б сапсаваць каштоўны камень, але каб зрабіць чалавека нябачным — да гэтага яшчэ далёка.

— Безумоўна, — сказаў Грыфін. — Аднак падумайце: бачнасць залежыць ад таго, як бачнае цела рэагуе на святло. Давайце ўжо я пачну з азоў, тады вы лепш зразумеете далейшае. Вы цудоўна ведаеце, што цела альбо паглынае святло, альбо адбівае, альбо праламляе яго, а можа, і ўсё разам. Калі цела не адбівае, не праламляе і не паглынае святло, то яно не можа быць бачным само па сабе. Так, напрыклад, вы бачыце непразрыстую чырвоную скрынку таму, што колер паглынае некаторую долю святла і адбівае астатняе, а менавіта — усе чырвоныя промні. Калі б скрынка не паглынала некаторай часткі святла, а адбівала б яго ўсяго, то яна была бы бліскучай белай скрынкой. Успомніце срэбра! Алмазная скрынка не паглынала б шмат святла, і яе паверхнасць таксама адбівала б мала святла, але ў асобных месцах, у залежнасці ад размяшчэння плоскасцяў, святло адбівалася б і праламлялася, і мы б бачылі бліскучую павуціну адлюстраванняў і празрыстых плоскасцяў. Нешта накшталт светлавога шкiлета. Шкляная скрынка не такая бліскучая і не настолькі выразна бачная, як алмазная, таму што ў яе менш адлюстраванняў і праламленняў. Зразумела? З вядомых кропак такая скрынка будзе празрыстай. Некаторыя гатункі шкла больш бачныя, чым астатнія. Хрустальная скрынка блішчэла б мацней, чым скрынка са звычайнага аконнага шкла. Скрынку з вельмі тонкага звычайнага шкла было б цяжка разгледзець пры дрэнным асвятленні, таму што яна не паглынае амаль ніякіх промняў і адбівае і праламляе зусім мала святла. Калі вы пакладзеце кавалак звычайнага шкла ў ваду ці, яшчэ лепш, у якую-небудзь вадкасць, больш шчыльную, чым вада, то вы шкла амаль зусім не ўбачыце, таму што святло, пераходзячы з вадою ў шкло, праламляецца і адбіваецца вельмі слаба і ўвогуле не трапляе амаль ні пад якое ўздзеянне. Шкло ў такім выпадку амаль гэтак жа нябачнае, як струмені вуглекіслаты ці вадарода ў паветры. І па гэтай жа прычыне.

— Так, — сказаў Кемп, — усё гэта нескладана. У такіх рэчах цяпер разбіраецца кожны школьнік.

— А вось яшчэ адзін факт, у якім разбіраецца любы школьнік. Калі разбіць кавалак шкла і дробна стаўчы яго, ён стане значна больш прыкметным у паветры і ператворыцца ў рэшце рэшт у белы непразрысты парашок. Гэта адбываецца таму, што ператварэнне шкла ў парашок павялічвае лік плоскасцяў праламлення і адлюстра-

вання. У шкляной пласцінцы ёсць усяго дзве паверхні, у парашку ж кожная крупінка ўяўляе сабою плоскасць праламлення ці адлюстравання святла, і скрозь увесь парашок святла праходзіць вельмі мала. Але калі белы шкляны парашок апусціць у ваду, то ён амаль зусім знікае. Шкляны парашок і вада маюць амаль аднолькавы каэфіцыент праламлення, і святло, праходзячы з аднаго асяроддзя ў другое, праламляецца і адбіваецца вельмі мала. Вы робіце шкло нябачным, змяшчаючы яго ў вадкасць з прыблізна з такім жа каэфіцыентам праламлення; усялякая празрыстая рэч робіцца нябачнай, калі яе змясціць у асяроддзе, якое валодае аднолькавым з ёй каэфіцыентам праламлення. І калі вы крышачку падумаеце, то вы зразумеете, што шкляны парашок можна зрабіць нябачным і ў паветры, калі толькі пашчасціць давесці каэфіцыент праламлення святла ў ім да каэфіцыента праламлення святла ў паветры. Бо ў такім выпадку, пры пераходзе святла з парашка ў паветра, яно не будзе ні адбівацца, ні праламляцца.

— Усё гэта так, — сказаў Кемп. — Але ж чалавек — не шкляны парашок.

— Не, — сказаў Грыфін. — Ён больш празрысты.

— Глупства.

— І гэта гаворыць урач. Як лёгка ўсё забываецца! Няўжо за дзесяць гадоў вы паспелі пазабываць усё, што ведалі па фізіцы? А вы падумайце, колькі існуе празрыстых рэчываў, якія празрыстымі не здаюцца! Папера, напрыклад, складаецца з празрыстых валокнаў, і калі яна ўяўляецца белаю і непразрыстай, то гэта адбываецца па той жа самай прычыне, па якой нам здаецца белым і непразрыстым тоўчанае шкло. Прамасліце белую паперу, запоўніце ўсе поры паміж часціцамі паперы маслам так, каб праламненне і адлюстраванне адбываліся толькі на паверхнях, і папера зробіцца такой жа празрыстай, як шкло. І не толькі папера, але і валокны бавоўны, ільну, шэрсці, драўніны, а таксама — заўважце гэта, Кемп! — і косці, і мышцы, і валасы, і ногці і нервы. Адным словам, увесь чалавечы арганізм складаецца з празрыстай тканкі, за выключэннем чырвоных крывяных шарыкаў і цёмнага пігменту валасоў; вось як мала патрэбна, каб мы маглі бачыць адзін аднаго. Па большай частцы тканкі жывой істоты не менш празрыстыя, чым вада.

— Правільна, правільна! — усклікнуў Кемп. — Толькі сёння ноччу я думаў аб марскіх лічынках і мядузах!

— Вось-вось, цяпер вы мяне зразумелі. І ўсё гэта я ведаў і прадумаў ужо праз год пасля ад'езду з Лондана, шэсць гадоў назад. Але я ні з кім не падзяліўся сваімі думкамі. Мне давялося працаваць у вельмі цяжкіх умовах. Габема, мой прафесар, быў мужлан у навуцы, чалавек, ахвочы да чужых ідэй — ён вечна за мной падглядваў! Вы ж ведаеце, якое махлярства пануе ў навуковым свеце. Я не хацеў публікаваць сваё адкрыццё і дзяліцца славай з гэтым Габемам. Я працягваў працаваць, я ўсё бліжэй падыходзіў да ператварэння сваёй тэарэтычнай формулы ў эксперымент, у рэальны дослед. Я нікому не паведамляў аб сваіх работах, я хацеў асляпіць сваім адкрыццём і адразу заваяваць вядомасць. Я заняўся пытаннем аб пігментах, каб запоўніць некаторыя прабелы, і раптам, па чыстай выпадковасці, зрабіў адкрыццё ў галіне фізіялогіі.

— Так?

— Вам вядома чырвонае рэчыва, якое афарбоўвае кроў. Дык вось: яно можа стаць белым, бясколерным, захоўваючы ў той жа час усе свае якасці.

У Кемпа вырваўся вокліч здзіўлення.

Невідзімка ўстаў і закрочыў па цесным кабінёце.

— Вы здзіўлены — я разумею. Помню тую ноч. Было вельмі позна — днём перашкаджалі працаваць непісьменныя студэнты, якія глядзелі на мяне, разінуўшы рот, і я іншы раз заседжваўся да раніцы. Адкрыццё гэтае асяніла мяне раптоўна, яно з'явілася ва ўсім сваім бляску і закончанасці. Я быў адзін, у лабараторыі панавала цішыня, уверсе ярка гарэлі лямпы... «Можна зрабіць жывёліну — яе тканку — празрыстай! Можна зрабіць яе нябачнай! Усё, акрамя пігментаў. Я магу стаць невідзімкам», — сказаў я, раптам усваядоміўшы, што значыць быць альбіносам, валодаючы такімі ведамі. Я быў ашаломлены. Я кінуў фільтраванне, якім быў заняты, і падышоў да вялікага акна. «Я магу стаць невідзімкам», — паўтараў я, глядзячы на зорнае неба.

Зрабіць гэта — значыць перасягнуць магію і чарадзеяства. І я, свабодны ад усялякіх сумненняў, стаў маляваць сабе цудоўную карціну таго, што можа даць чалавеку нябачнасць. Таямнічасць, магутнасць, свабоду. Адваротнага боку медаля я не бачыў. Падумаіце толькі! Я — варты жалю бедны асістэнт, які вучыць дурняў у правінцыяльным каледжы, — магу зрабіцца ўсемагутным. Скажыце самі, Кемп, вось калі б вы... Кожны, па-

верце, схапіўся б за такое адкрыццё. І я працаваў яшчэ тры гады, і за кожнай перашкодай, якую я з такім намаганнем пераадольваў, узнікала новая! Колькі дэталей! І да таго ж ні хвіліны спакою! Гэты правінцыяльны прафесар вечно падглядвае за табой! Назаляе і назаляе: «Калі ж вы нарэшце апублікуеце сваю работу?» А студэнты! Беднасць! Тры гады такога жыцця. Тры гады я працаваў, хаваючыся, у бесперапыннай трывозе — і пасля ўсяго гэтага пераканаўся што закончыць мой дослед немагчыма... немагчыма...

— Чаму? — спытаўся Кемп.

— Groшы... — адказаў Невідзімка і стаў глядзець у акно. Раптам ён рэзка павярнуўся.

— Тады я абакраў свайго старога, абрабаваў роднага бацьку... Groшы былі чужыя, і ён застрэліўся.

Глава XX

У ДОМЕ НА ГРЭЙТ-ПОРТЛЕНД-СТРЫТ

З хвіліну Кемп сядзеў маўкліва, гледзячы на спіну безгалавай фігуры, якая стаяла каля акна. Потым уздрыгнуў, уражаны нейкай думкай, падняўся, узяў Невідзімку за руку і адвёў яго ад акна.

— Вы стаміліся, — сказаў ён. — Я сяджу, а вы ўвесь час ходзіце. Сядзьце ў маё крэсла.

Сам ён сеў паміж Грыфінам і бліжэйшым акном. Грыфін сеў у крэсла, памаўчаў крыху, потым зноў хутка загаварыў:

— Калі гэта здарылася, я ўжо развітаўся з каледжам у Чэзілстоў. Гэта было ў снежны мінулага года. Я наняў пакой у Лондане, вялікі пакой без мэблі ў вялізным занядбаным доме, у глухім квартале, каля Грэйт-Портленд-стрыт. Пакой хутка запоўніўся самымі рознымі апаратамі, купленымі на бацькоўскія грошы, і я працаваў упарта, паспяхова, я няспынна набліжаўся да мэты. Я быў падобны на чалавека, які выбраўся з густога зарасніку і нечакана быў уцягнуты ў нейкую бязглуздную незразумелую трагедыю. Я паехаў на пахаванне бацькі. Я ўвесь быў захоплены сваімі даследамі, і я палец аб палец не стукнуў, каб выратаваць яго рэпутацыю. Помню пахаванне, танную труну, убогую працэсію, што паднімалася па схіле ўзгорка, халодны, пранізлівы вецер...

Стары універсітэцкі таварыш бацькі здзейсніў над ім апошні абрад, — няшчасны, чорны, скручаны стары, які пакутаваў насмаркам.

Помню, я вяртаўся з могілак у апусцелы дом па мястэчку, якое некалі было вёскай, а цяпер, на скорую руку перабудаванае і залатанае, стала агідным падабенствам горада. Усе дарогі, па якой ні пойдзеш, вялі ў запустелыя навакольныя палі і абрываліся ў кучах шчэбню і густых зарасніках пустазелля. Помню, як я крочыў па слізкаму бліскучаму тратуару — змрочная чорная фігура — і нейкае дзіўнае пачуццё адчужанасці адчуваў я ў гэтым гарадку, ханжаскім і гандлярскім.

Смерць бацькі нікольні мяне не засмуціла. Ён здаваўся мне ахвярай сваёй асабістай неразумнай чулінасці. Усеагульная крывадушнасць патрабавала маёй прысутнасці на пахаванні, на самой жа справе гэта мяне мала закранала.

Але, ідучы па Хай-стрыт, я прыпомніў на імгненне сваё мінулае. Я ўбачыў дзяўчыну, якую ведаў дзесяць гадоў назад. Нашы вочы сустрэліся...

Сам не ведаю чаму, я вярнуўся і загаварыў з ёй. Яна аказалася самым звычайным стварэннем.

Усё маё знаходжанне на старым папялішчы было падобна на сон. Я не адчуваў тады, што я адзінокі, што я перайшоў з жывога свету ў пустыню. Я ўсведамляў, што згубіў цікавасць да навакольнага. Але прыпісваў гэта агульнай пустаце жыцця. Вярнуцца ў свой пакой азначала для мяне зноў забыць сапраўдную рэчаіснасць. Тут было ўсё тое, што я ведаў і любіў: апараты, падрыхтаваныя доследы. Амаль усе перашкоды былі ўжо ліквідаваны, заставалася толькі абдумаць некаторыя дробязі.

Калі-небудзь, Кемп, я апішу вам усе гэтыя вельмі складаныя працэсы. Не станем зараз уваходзіць у падрабязнасці. У большасці, за выключэннем некаторых пунктаў, якія я лічу за лепшае захоўваць у памяці, усё гэта запісана шыфрам у тых кнігах, якія сцягнуў валацуга. Мы павінны злавіць яго. Мы павінны вярнуць гэтыя кнігі. Галоўная задача заключалася ў тым, каб змясціць празрысты прадмет, каэфіцыент праламлення якога патрэбна было знізіць, паміж двума святловыпраменьваючымі цэнтрамі эфірнай вібрацыі, — пра яе я раскажу вам потым. Не, не рэнтгенаўскія промні. Не ведаю, ці апісваў хто-небудзь тыя промні, пра якія я кажу, але яны існуюць, гэта несумненна. Я карыстаўся двума не-

вялікімі дынама-машынамі, якія пускаў у ход пры дапамозе таннага газавага рухавіка. Першы мой дослед я прарабіў над кавалкам белай шарсцяной тканіны. Да чаго ж дзіўна было бачыць, як гэтая белая мяккая тканіна паступова таяла, быццам струмень пары, і потым знікала зусім.

Мне не верылася, што я гэта зрабіў. Я сунуў руку ў пустату і намацаў тканіну, такую ж шчыльную, як і раней. Я незнарок тузануў, і яна ўпала на падлогу. Я не адразу знайшоў яе.

А потым здарылася вось што: я пачуў за спіной мяўканне, павярнуўся і ўбачыў на вадасцёкавай трубе за акном белую кошку — худую і страшэнна брудную. Мяне нібы асяніла. «Усё гатова для цябе», — сказаў я, падышоў да акна, адчыніў яго і ласкава паклікаў кошку. Яна зайшла ў пакой мурлыкаючы, — небарака, яна ледзьве не здыхала ад голаду, і я даў ёй малака. Уся мая правізія захоўвалася ў буфеце, у кутку пакоя. Выхлебтаўшы малака, кошка стала разгульваць па пакоі, абнюхаючы ўсе куткі — мусіць, яна вырашыла, што тут будзе яе новы дом. Нябачная ануча некалькі ўсхвалявала яе — выпаглядзелі б, як яна зафыркала! Я пасадзіў яе вельмі зручна на маім складным ложку і пачаставаў маслам, каб яна дала памыць сябе.

— І вы паспрабавалі правесці над ёй дослед?

— Так. Але напайць кошку зеллем — гэта не жарт, Кемп! І дослед мой не ўдаўся.

— Не ўдаўся?

— Па двух пунктах. Па-першае, кіпцюры, а па-другое, пігмент... забыўся яго назву — на задняй сценцы вока ў кошка, помніце?

— *Tarpetum*.

— Ага, *tarpetum*. Гэты пігмент не знікаў. Пасля таго, я даў ёй сродак для выбельвання крыві і зрабіў над ёй розныя другія працэдуры, я даў ёй опіума і разам з падушкай, на якой яна спала, змясціў яе каля апарата. І потым, калі ўсё страціла колер і знікла, засталіся дзве невялікія плямы — яе вочы.

— Цікава!

— Не магу гэта растлумачыць. Кошка, зразумела, была забінтавана і звязана, і я не баяўся, што яна збяжыць. Але яна прачнулася, калі ператварэнне яшчэ не зусім закончылася, і стала жаласліва мяўкаць, і тут пачуўся стук у дзверы. Стукала старая, якая жыла ўнізе і

падазравала мяне ў тым, што я займаюся вівісекцы-
яй, — п'яніца, у якой на свеце нічога і нікога не было,
акрамя гэтай кошкі. Я паспяшаўся ўжыць хлараформ,
кошка замоўкла, і я прачыніў дзверы. «Гэта ў вас кош-
ка мяўкала? — спыталася яна. — Ужо ці не мая?» —
«Не, вы памыліліся, тут няма ніякай кошкі», — адказаў
я даволі ветліва. Яна не вельмі паверыла і паспрабавала
зазірнуць у пакой. Мусіць, дзіўным здаўся ёй мой па-
кой: голая сцены, вокны без фіранак, складны ложка,
газавы рухавік у дзеянні, свячэнне апарата і слабы дур-
манлівы пах хлараформа. Нарэшце, ёй давялося задаво-
ліцца гэтым і адправіцца ні з чым.

— Колькі часу патрэбна на гэта? — спытаўся Кемп.

— На дослед з кошкай пайшло гадзіны тры-чатыры.
Апошнія зніклі косці, сухажыллі і тлушч. А таксама
кончыкі афарбаваных валаскоў шэрсці. І, як я ўжо ка-
заў, радужнае рэчыва на задняй сценцы вока не знікла.

Наступіла ноч, перш чым я закончыў дослед: нічога
ўжо не было бачна, акрамя туманнага плямаў замест ва-
чэй і кіпцюроў. Я спыніў рухавік, намацаў і паглядзіў
кошку, якая яшчэ не апрытомнела, і, развязаўшы яе,
пакінуў спаць на нябачнай падушцы, а сам, адчуваючы
сябе страшэнна стомленым, лёг у пасцель. Але заснуць я
не мог. У галаве праносіліся няясныя бязладныя думкі.
Зноў і зноў перабіраў я ўсе падрабязнасці толькі што
праведзенага доследа ці забываўся ліхаманкавым сном, і
мне здавалася, што ўсё навакольнае становіцца няясным
і знікае, і нарэшце, сама зямля знікае ў мяне з-пад ног,
і я правальваюся, падаю некуды, як бывае толькі ў каш-
мары... Каля дзвюх гадзін ночы кошка прачнулася і ста-
ла бегаць па пакоі, жаласліва мяўкаючы. Я паспрабаваў
заспакоіць яе ласкавымі словамі, а потым вырашыў вы-
гнаць. Помню, як я быў уражаны, калі запаліў запалку:
я ўбачыў два круглыя зялёныя вокі, якія свяціліся, а
вакол іх — нічога. Я хацеў даць ёй малака, але яго не
аказалася. Яна ніяк не супакойвалася, села каля дзвя-
рэй і працягвала мяўкаць. Я пастараўся злавіць яе, каб
выпусціць з акна, але яна не давалася ў рукі, яна зніка-
ла. То тут, то там, у розных кутках пакоя чулася яе
мяўканне. Нарэшце я адчыніў акно і стаў бегаць па па-
коі. Магчыма, яна напалохалася і выскачыла ў акно.
Больш я яе не бачыў і не чуў.

Потым, бог ведае чаму, я стаў успамінаць пахаванне
бацькі, халодны вецер, які дзьмуў на схіле ўзгорка...

Так працягвалася да самай раніцы. Адчуваючы, што мне не заснуць, я падняўся і, замкнуўшы за сабой дзверы, накіраваўся бадзяцца па ціхіх ранішніх вуліцах.

— Няўжо вы думаеце, што і цяпер па свеце гуляе нябачная кошка? — спытаўся Кемп.

— Калі толькі яе не забілі, — адказаў Невідзімка. — А чаму б і не?

— Чаму б і не? — паўтарыў Кемп і папрасіў прабацэння: — Прабачце, што я перапыніў вас.

— Напэўна, яе забілі, — сказаў Невідзімка. — Чатыры дні яна была яшчэ жывая — гэта я ведаю: яна, відавочна, сядзела пад плотам на Грэйт-Тычфілд-стрыт, там сабраўся натоўп разявак, якія стараліся зразумець, адкуль чуецца мяўканне.

З хвіліну ён маўчаў, потым зноў хутка загаварыў:

— Я вельмі ясна помню гэтую раніцу: я, напэўна, прайшоў усю Грэйт-Портленд-стрыт, таму што помню казармы на Олбэні-стрыт і кавалерыстаў, якія выязджалі адтуль. У рэшце рэшт я апынуўся на вяршыні Прым-роз-хіла. Я адчуваў сябе зусім хворым. Быў сонечны, студзеньскі дзень. У гэты год, перш чым выпаў снег, надвор'е стаяла яснае, марознае. Мой стомлены розум стараўся ахапіць абставіны, скласці план дзеянняў.

Я са здзіўленнем пераканаўся, што цяпер, калі я амаль ужо дасягнуў заповітнай мары, гэта зусім не радуе мяне. Я быў занадта стомлены; ад страшнага напружання амаль чатырохгадовай бесперапыннай працы ўсе мае пачуцці прытупіліся. Мною авалодалі абьякавасць, вяласць, і я дарэмна спрабаваў вярнуць гарэнне першых дзён работы, тое моцнае імкненне да адкрыццяў, якое дало мне сілу спакойна загубіць старога бацьку. Я страціў цікавасць да ўсяго. Але я разумеў, што гэта часовы стан, выкліканы стомленасцю і бяссонніцай, і што калі не лекі, дык адпачынак вернуць мне ранейшую энергію.

Ясна я ўсведамляў толькі адно: справу неабходна давесці да канца. Неадчэпная ідэя ўсё яшчэ валодала мной. І зрабіць гэта трэба як мага хутчэй, я ж патраціў ужо амаль усе грошы. Я азірнуўся навокал, паглядзеў на дзяцей, якія гулялі і за якімі назіралі нянькі, і пачаў думаць аб тых фантастычных перавагах, якімі можа карыстацца ў гэтым свеце нябачны чалавек. Я вярнуўся дадому, крыху паеў, прыняў вялікую дозу стрыхніну і лёг спаць, не распранаючыся, на непрыбранай пасцелі...

Стрыхнін, Кемп, выдатны ўзбуджальны сродак і не дае чалавеку падаць духам.

— Страшэнная штука, — сказаў Кемп.

— Я прачнуўся, адчуваючы вялікі прыліў сіл, але і нейкую раздражняльнасць. Вам знаёмы гэты стан?

— Знаёмы.

— Тут хтосьці пастукаўся ў дзверы. Гэта быў гаспадар дома, які прыйшоў з пагрозамі і роспытамі, стары польскі яўрэй, у доўгім шэрым сюрдуце і стаптаных туфлях. Вы ноччу мучылі кошку, — запэўніваў ён; старая, напэўна, паспела ўжо разбалбатаць. Ён патрабаваў, каб я яму сказаў, у чым справа. Вівісекцыя строга забаронена законам, адказнасць можа трапіць і на яго. Я сцвярджаў, што ніякай кошкі ў мяне не было. Тады ён заявіў, што гудзенне газавага рухавіка чуецца ва ўсім доме. З гэтым я, вядома не пагаджаўся. Ён усё круціўся вакол мяне, стараючыся прашмыгнуць у пакой і заглядаючы туды скрозь свае акуляры ў мельхіёравай аправе, і раптам мяне ахапіў страх, каб ён не адкрыў маю тайну. Я стараўся стаць паміж ім і маім апаратам, але гэта толькі падагравала яго цікаўнасць. Чым я займаюся? Чаму я заўсёды адзін і хаваюся ад людзей? Ці не займаюся я чым-небудзь злачынным? Ці не небяспечна гэта? А я нічога не плачу зверху звычайнай кватэрнай платы. Яго дом заўсёды карыстаўся добрай рэпутацыяй, у той час калі суседнія дамы гэтым пахваліцца не могуць. Нарэшце я страціў цярпенне. Папрасіў яго выбірацца. Ён за-пратэставаў, штосьці мармытаў пра сваё права ўваходзіць да мяне, калі яму пажадаецца. Яшчэ секунда — і я схпіў яго за каўнер... Штосьці з трэскам парвалася, і ён кулём вылецеў у калідор. Я зачыніў за ім дзверы, замкнуў іх на ключ і, увесь дрыжучы, апусціўся на крэсла.

Гаспадар яшчэ нейкі час шумеў за дзвярамі, але я не звяртаў на яго ўвагі, і ён хутка пайшоў.

Гэтае здарэнне змусіла мяне да рашучых дзеянняў. Я не ведаў, ні што ён мяркуе рабіць, ні якое мае на гэта права. Пераезд на новую кватэру затрымаў бы маю работу, а грошай у мяне ў банку засталася ўсяго дваццаць фунтаў. Не, ніякага прамаруджання я не мог дапусціць. Знікнуць! Спакуса была неадольная. Але тады пачнецца следства, пакой мой разрабуюць...

Адна думка пра тое, што работу маю могуць раскрыць ці спыніць у той момант, калі яна амаль законча-

на, прывяла мяне ў лютасць і вярнула мне энергію. Я спешна выйшаў са сваімі трыма тамамі заметак і чакавай кніжкай — цяпер усё гэта знаходзіцца ў таго валацугі — і накіраваў іх з бліжэйшага паштовага аддзялення ў кантору захоўвання пісем і пасылак на Грэйт-Портленд-стрыт. Я пастараўся выйсці з дому як мага цішэй. Вярнуўшыся, я ўбачыў, што гаспадар дома спакойна падымаецца па лесвіцы, — ён, відавочна, чуў, як я замыкаў дзверы. Вы расмяяліся б, калі б убачылі, як ён адскочыў убок, калі я дагнаў яго на пляцоўцы. Ён кінуў на мяне спапяляльны позірк, але я прабег міма яго і ўляцеў да сябе ў пакой, стукнуўшы дзвярамі так, што ўвесь дом задрыжаў. Я чуў, як ён шоргаючы нагамі, даплёўся да маіх дзвярэй, трохі пастаяў каля іх, потым спусціўся ўніз. Я адразу ж стаў рыхтавацца да доследу.

Усё было заблена на працягу гэтага вечара і ночы. У той час, калі я яшчэ знаходзіўся пад адурманьваючым дзеяннем лекаў, якія я прыняў для абясколервання крыві, хтосьці стаў стукацца ў дзверы. Потым стук спыніўся, крокі аддаліліся было, але зноў прыблізіліся, і стук у дзверы паўтарыўся. Хтосьці паспрабаваў штосьці прасунуць пад дзверы — нейкую сінію паперку. Тут мне не хапіла цярплінасці, я ўскочыў, падышоў да дзвярэй і расчыніў іх насцеж. «Ну, што яшчэ?» — спытаўся я.

Гэта быў гаспадар, ён прынёс мне павестку аб высяленні ці нешта падобнае. Ён працягнуў мне паперу, але, бачна, яго чымсьці здзівілі мае рукі, і ён зірнуў мне у твар.

З хвіліну ён стаяў разінуўшы рот, затым крыкнуў штосьці невыразнае, выпусціў і свечку і паперу і, спатыкаючыся, кінуўся ўцякаць па цёмнаму калідору да лесвіцы. Я зачыніў дзверы, замкнуў іх на ключ і падышоў да люстэрка. Тады я зразумеў яго жах. Твар у мяне быў белы, — быццам з белага каменя.

Але я не чакаў, што мне давядзецца так многа пакутаваць. Гэта было жахліва. Уся ноч прайшла ў страшных мучэннях, млоснасці і непрытомнасці. Я сціснуў зубы, усё цела гарэла, як у агні, але я ляжаў нерухома, быццам мёртвы. Тады я зразумеў, чаму кошка так выла, пакуль я не захларафармаваў яе. На шчасце, я жыў адзін, без служанкі. Былі хвіліны, калі я плакаў, стагнаў, размаўляў сам з сабою. Але я не вытрымаў... Я страціў прытомнасць і апрытомнеў толькі сярод ночы, вельмі аслабелы. Боль я ўжо зусім не адчуваў. Я выра-

шыў, што забіваю сябе, але паставіўся да гэтага цалкам абыякава. Ніколі не забуду гэтага світанку, не забуду жудасці, якая ахавала мяне пры выглядзе маіх рук, якія былі нібы зроблены з дымчатага шкла і паступова, з наступленнем дня, станавіліся ўсё больш празрыстыя і тонкія, так што я мог бачыць скрозь іх усе прадметы, якія былі бязладна параскіданы па пакоі, хоць і заплюшчваў свае празрыстыя павекі. Цела маё зрабілася нібы шкляное, косці і артэрыі паступова бляднелі, знікалі; апошнімі зніклі тонкія ніткі нерваў. Я рыпеў зубамі ад болю, але вытрымаў да канца... Нарэшце засталіся толькі амярцвелыя белыя кончыкі пазногцяў і бурая пляма нейкай кіслаты на пальцы.

З вялікай цяжкасцю я падняўся з пасцелі. Спачатку я адчуваў сябе бездапаможным, як дзіцянё, ступаючы нагамі, якіх я не бачыў. Я быў вельмі слабы і галодны. Падышоўшы да люстэрка, перад якім я звычайна галіўся, я ўбачыў пустату, у якой ледзь-ледзь можна было яшчэ разгледзець туманныя сляды пігмента ззаду сеткаватай абалонкі вачэй. Я схпіўся за край стала і прыціснуўся лбом да люстэрка.

Толькі аднойчы напружаннем волі я прымусіў сябе вярнуцца да апарата і закончыць працэс.

Я праспаў да раніцы, закрыўшы твар прасціной, каб засцерагчы вочы ад святла, а каля паўдня мяне зноў разбудзіў стук у дзверы. Сілы вярнуліся да мяне. Я сеў, прыслухаўся і пачуў шэпт за дзвярамі. Я ўскочыў і ўзяўся без шуму разбіраць апарат, рассоўваючы асобныя часткі па розных кутках, каб немагчыма было здагадацца пра яго канструкцыю. Зноў прагучаў стук і пачуліся галасы — спачатку гаспадара, а потым яшчэ два, незнаёмыя. Каб выйграць час, я адклікнуўся. Мне трапіліся пад руку нябачная ануча і падушка, і я выкінуў іх цераз акно на суседні дах. Калі я адчыніў акно, дзверы аглушальна затрашчалі. Мусіць, хтосьці налёг на іх плячом, спадзеючыся высадзіць замок. Але моцныя засаўкі, якія я прывінціў некалькі дзён таму, не паддаваліся. Аднак гэта ўстрывожыла і абурыла мяне. Увесь дрыжучы, я стаў паспешна заканчваць сваю падрыхтоўку.

Я сабраў у кучу чарнавікі запісаў, што валяліся на падлозе, крыху саломы, абгортачную паперу і ўсялякі хлам і адкрыў газ. У дзверы пасыпаліся цяжкія і хуткія ўдары. Я ніяк не мог знайсці запалкі. У шаленстве я стаў біць па сцяне кулакамі. Я зноў закруціў газавы ра-

жок, вылез з акна на суседскі дах, вельмі ціха апусціў раму і сеў — у поўнай бяспецы і нябачны, але дрыжучы ад гневу і нецярпення. Я бачыў, як адарвалі ад дзвярэй дошку, потым адбілі скобы засавак і ў пакой уварваліся гаспадар і яго два пасынкі — двое дужых хлопцаў дваццаці трох і дваццаці чатырох гадоў. Ззаду іх дробненька тупала старая ведзьма, якая жыла ўнізе.

Можна сабе ўявіць іх здзіўленне, калі яны знайшлі пакой пустым. Адзін з маладых хлопцаў кінуўся да акна, расчыніў яго і стаў азірацца навокал. Яго тоўстагубая барадатая фізіяномія з вылупленымі вачамі была ад мяне на адлегласці фута. Мне так і карцела стукнуць кулаком па гэтай дурной мордэе, але мне ўдалося стрымацца. Ён глядзеў прама скрозь мяне, як і астатнія, якія падышлі да яго. Стары вярнуўся ў пакой і зазірнуў пад ложка, а потым яны ўсе кінуліся да буфета. Затым яны сталі горача абмяркоўваць здарэнне, блытаючы яўрэйскі жаргон з лонданскім вулічным. Яны пагадзіліся, што я зусім не адказваў на стук і што ім гэта толькі падалося. Мой гнеў уступіў месца незвычайнай радасці: я сядзеў за акном і спакойна сачыў за гэтымі чатырма людзьмі, — старая таксама ўвайшла ў пакой, па-кашэчаму падазрона азіраючыся, — якія спрабавалі разгадаць загадку маіх паводзін.

Стары, на колькі я мог зразумець яго двухмоўны жаргон, пагаджаўся са старой, што я займаюся вівісекцыяй. Сыны прырэчылі на ламанай англійскай мове, сцвярджаючы, што я электратэхнік, і ў довад спасылаліся на дынама-машыны і апараты для выпраменьвання. Яны ўсе пабойваліся майго вяртання, хаця, як я даведаўся потым, яны замкнулі знадворныя дзверы. Старая шукала ў буфете і пад ложкам. Адзін з маіх суседзяў па кватэры, разносчык фруктаў, які жыў разам з мясніком у пакоі насупраць, з'явіўся на пляцоўцы лесвіцы. Яго таксама запрасілі ў мой пакой і нагаварылі яму немаведама што.

Мне прыйшло ў галаву, што калі мае апараты трапяць у рукі назіральнага і талковага спецыяліста, то яны занадта многае адкрыюць яму; таму, выбраўшы зручны момант, я ўлез у пакой і, абмінуўшы старую, раз'яднаў дынама-машыны і разбіў абодва апараты. Як жа яны ўсе перапалохаліся! Затым, пакуль яны стараліся растлумачыць сабе гэтую з'яву, я выслізнуў з пакоя і ціха спусціўся ўніз.

Я ўвайшоў у гасціную і стаў чакаць іх вяртання; неўзабаве яны прыйшлі, усё яшчэ абмяркоўваючы здарэнне і стараючыся знайсці яму тлумачэнне. Яны былі некалькі расчараваны, не знайшоўшы ніякіх «жахаў», і ў той жа час вельмі збянтэжаныя, не ведаючы, на колькі законна яны дзейнічалі ў адносінах да мяне. Як толькі яны спусціліся ў ніжні паверх, я зноў прабраўся ў свой пакой, захапіў карабок запалак, запаліў паперу і смецце, прысунуў да агню крэслы і ложка і падвёў да полымя газ з дапамогай гутаперчавай трубкаі.

— Вы падпалілі дом?! — усклікнуў Кемп.

— Так, падпаліў. Гэта была адзіная магчымасць замесці сляды, а дом, безумоўна, быў застрахаваны... Я асцярожна адсунуў засаўку знадворных дзвярэй і выйшаў на вуліцу. Я быў нябачны і яшчэ толькі пачынаў асэнсоўваць, якую надзвычайную перавагу гэта давала мне. Сотні самых смелых і фантастычных планаў узнікалі ў маіх мазгах, і ад усведамлення поўнай беспакаранасці кружылася галава.

Глава XXI

НА ОКСФАРД-СТРЫТ

Спускаючыся ў першы раз па лесвіцы, я наткнуўся на нечаканую перашкоду: хадзіць, не бачачы сваіх ног, аказалася справай няпростай, разы два я нават спатыкнуўся. Акрамя гэтага, я адчуў нейкую нязвыклую нязграбнасць, калі ўзяўся за дзвярную засаўку. Аднак, калі я перастаў глядзець на зямлю, я хутка навучыўся надрэнна хадзіць па роўным месцы.

Настрой у мяне, як я ўжо сказаў, быў захоплены. Я адчуваў сябе так, як адчуваў бы сябе відущчы ў горадзе сляпых, які расхаджае ў мяккіх туфлях і бясшумнай вопратцы. Я адчуваў дзікае жаданне жартаваць над людзьмі, палохаць іх, стукаць па плячы, збіваць з іх капелюшы і ўвогуле цешыцца незвычайнымі перавагамі свайго становішча.

Але ледзьве толькі я апынуўся на Портленд-стрыт (я жыў побач з вялікай крамай сукнаў), як пачуў звон і адчуў моцны штуршок у спіну. Азірнуўшыся, я ўбачыў чалавека, які нёс кошык сіфонаў з содавай вадой і са здзіўленнем глядзеў на сваю ношу.

Удар быў вельмі балючы, але чалавек гэты выглядаў так камічна, што я гучна рассмяўся. «У кошыку чорт сядзіць», — сказаў я і нечакана выхапіў кошык з ягоных рук. Ён спалохана выпусціў кошык, і я падняў яго ў паветра.

Але тут нейкі боўдзіла рамізінік, які стаяў каля дзвярэй піўной, падскочыў і хацеў схапіць кошык, і яго працягнутая рука трапіла мне пад вуха, што выклікала няцярпны боль. Я выпусціў з рук кошык, які з трэскам і званам упаў на рамізініка, і толькі сярод крыкаў і тупату ног, сярод людзей, якія выбеглі з крамаў і экіпажаў, што спыніліся, я ўцяміў, што нарабіў. Праклінаючы сваё вар'яцтва, я прыхінуўся да акна крамы і стаў чакаць моманту, каб непрыкметна выбрацца з штурханіны. Яшчэ хвіліна — і мяне зацягнула б у натоўп, і мая прысутнасць немінуча была б выяўлена. Я штурхануў хлопчыка з мясной крамы, які, на шчасце, не заўважыў, што яго штурханула пустата, і схваўся за брычкай рамізініка. Як яны разблыталі гэтую гісторыю, не ведаю. Я перабег вуліцу, на якой, на шчасце, не аказалася экіпажаў, і, напалоханы скандалам, які разыграўся, шпарка ішоў, не заўважаючы дарогі, пакуль не трапіў на Оксфард-стрыт, дзе ў вячэрні час заўсёды шмат народу.

Я спрабаваў зліцца з людскою плынню, але натоўп быў занадта густы, і праз хвіліну мне сталі наступаць на пяткі. Тады я пайшоў па вадасцёку, збіваючы босыя ногі, і праз хвіліну аглобля карэты, якая ехала міма, трапіла мне пад лапатку, па таму ж месцу, якое ўжо выцяў насільшчык сваім кошыкам. Я неяк ухіліўся ад карэты, сутаргавым рухам пазбегнуў сутыкнення з дзіцячай калёскай і апынуўся ззаду другой карэты. Шчаслівая думка выратавала мяне: я пайшоў за карэтай, якая павольна рухалася, не адстаючы ад яе ні на крок. Мая прыгода, што прыняла такі нечаканы кірунак, пачынала палохаць мяне, і я не толькі дрыжаў ад страху, але і калаціўся ад холаду. У гэты ясны студзеньскі дзень я быў зусім голы, а тонкі слой гразі на маставой амаль замерз. Як гэта ні недарэчна, але я не сцяміў, што — празрысты ці не — я ўсё ж быў не абаронены ад уздзеяння надвор'я і прастуды.

Тут мне прыйшла ў галаву цудоўная ідэя. Я забег наперад і сеў у карэту. Дрыжучы ад холаду, напалоханы, з насмаркам, які пачынаўся, з драпінамі і сінякамі на

спіне, якія я адчуваў усё больш, я павольна ехаў па Оксфард-стрыт і далей, па Тотэнхэм-Корт-роўд. Настрой мой зусім не быў падобны на той, з якім дзесяць хвілін назад я выйшаў з дому. Вось яна, мая нябачнасць! Мне трывожыла толькі адна думка: як выбрацца з дрэннага становішча, у якое я трапіў.

Мы цягнуліся міма кніжнай крамы М'юдзі; тут нейкая высокая жанчына, нагружаная пачкамі кніг у жоўтых вокладках, паклікала майго рамізнiка, і я ледзьве паспеў выскачыць, амаль не трапіўшы пры гэтым пад вагон конкі. Я накіраваўся да Блумсберы-сквер, маючы намер завярнуць за музеем на поўнач, каб дабрацца да малалюдных кварталаў. Я скалеў ад холаду, і недарэчнасць майго становішча так прыгнятала мяне, што я бег і ўсхліпваў. На вуглу Блумсберы-сквер з канторы Фармацэўтычнага таварыства выскачыў белы сабачка і адразу ж пагнаўся за мной, абнюхваючы зямлю.

Раней я ніколі не задумваўся, што для сабакі нос тое ж, што для чалавека вочы. Сабакі чуюць носам рух чалавека таксама, як людзі бачаць яго вачамі. Агіднае стварэнне стала брахаць і скакаць вакол мяне, занадта дакладна паказваючы, што яна ведае пра маю прысутнасць. Я перасек Грэйт-Рэсел-стрыт, увесь час азіраючыся цераз плячо, і толькі паглыбіўшыся ў Мантэгю-стрыт, заўважыў, што рухавецца мне на- сустрач.

Да мяне даляцелі гучныя гукі музыкі, і я ўбачыў вялікі натоўп, які ішоў з боку Рэсел-сквер, — чырвоныя курткі, а наперадзе сцяг Арміі выратавання. Я не мог разлічваць прабрацца непрыкметна скрозь такі натоўп, які запоўніў усю вуліцу, а павярнуць назад, зноў адысці яшчэ далей ад дому, я баяўся. Таму я тут жа прыняў рашэнне: хутка ўзбег на ганак белага дома насупраць агарожы музея і стаў чакаць, пакуль пройдзе натоўп. На шчасце, сабачка, пачуўшы музыку, перастаў брахаць, пастаяў крыху ў нерашучасці і затым, падціснуўшы хвост, пабег назад, да Блумсберы-сквер.

Натоўп набліжаўся, ва ўсё горла распяваючы гімн, які падаўся мне іранічным намёкам: «Калі мы ўбачым яго лік?» Час, пакуль натоўп праходзіў міма, цягнуўся для мяне бясконца. «Бум, бум, бум», — грымеў барабан, і я не адразу заўважыў, што два хлапчукі спыніліся каля мяне: «Глядзі», — сказаў адзін. «А што?» — спытаўся другі. «Сляды. Ды басанож. Як быццам па гразі шлёпаў».

Я паглядзеў уніз і ўбачыў, што хлапчукі, вылупіўшы вочы, разглядваюць брудныя сляды, якія я пакінуў на свежавыбеленых прыступках. Прахожыя груба штурхалі іх, але яны, зацікаўленыя сваім адкрыццём, працягвалі стаяць каля мяне. «Бум, бум, бум, калі, бум, убачым мы, бум, яго лік, бум, бум...» — «Праўду табе кажу, хтосьці ўзышоў басанож на гэты ганак, — сказаў адзін. — А ўніз не спускаўся, і з нагі кроў ішла».

Шэсце ўжо хавалася з вачэй. «Глядзі, Тэд, глядзі!» — крыкнуў малодшы з пільных сышчыкаў у вялікім здзіўленні, паказваючы на мае ногі. Я зірнуў уніз і адразу заўважыў цьмяныя абрысы сваіх ног, абмаляваныя гразёй. На хвіліну я аслупянеў.

«Ах, чорт! — усклікнуў старэйшы. — Вось дык штука! Як прывід, далібог!» — Пасля некаторай развагі ён падышоў да мяне бліжэй і працягнуў руку. Нейкі чалавек крута спыніўся, каб паглядзець, што гэта ён ловіць, потым падышла дзяўчына. Яшчэ секунда, і хлапчук да-тыкнуўся б да мяне. Тут я скеміў, што мне рабіць. Ступіўшы наперад, — хлапчук з крыкам адскочыў убок, — я хутка пералез цераз агароджу на ганак суседняга дома. Але малодшы хлапчук прыкмеціў мой рух, і, перш чым я паспеў спусціцца на тратуар, ён ачомаўся ад часовай збянтэжанасці і стаў крычаць, што ногі пераскочылі цераз агароджу.

Усе кінуліся туды і ўбачылі, як на ніжняй прыступцы і на тратуары з хуткасцю маланкі з'яўляюцца новыя сляды ног. «У чым справа?» — спытаўся хтосьці. «Ногі! Глядзіце. Бягуць ногі!»

Увесь народ на вуліцы, акрамя маіх трох праследавальцаў, спяшаўся за Арміяй выратавання, і гэтая плынь затрымлівала не толькі мяне, але і пагоню. З усіх бакоў сыпаліся пытанні і чуліся воклічы здзіўлення. Я збіў з ног нейкага юнака і кінуўся бегчы вакол Рэсел-сквер, а чалавек шэсць ці сем здзіўленых прахожых імчалі па майму следу. Тлумачыць, на шчасце, ім не было калі, а інакш, напэўна, увесь натоўп кінуўся б за мной.

Я мяняў кірунак уцёкаў, тройчы пераходзіў цераз вуліцу і вяртаўся назад той жа дарогай; ногі мае сагрэліся і высахлі і ўжо не пакідалі мокрых слядоў. Нарэшце, падлавіўшы свабодную хвіліну, я начыста выцер ногі рукамі і такім чынам канчаткова схаваўся. Апошняе, што я бачыў з пагоні, былі чалавек дзесяць, якія збіліся кучкай і ў бязмежным неўразуменні разгляदвалі, паволі вы-

сыхаючы адбітак нагі, якая трапіла ў лужыну на Тавісток-сквер — адзіны адбітак, такі ж незразумелы, як той, на які натрапіў Рабінзон Круза.

Мае ўцёкі крыху сагрэлі мяне, і я стаў прабірацца цераз сетку малалюдных вулачак і завулкаў ужо ў больш бадзёрым настроі. Спіну ламала, пад вухам ныла ад пальцаў рамізніка, скура была разадрана яго пазногцямі, ногі моцна балелі, і з-за парэзанай ступні я накульгваў. Да мяне наблізіўся нейкі сляпы, але я своечасова прыкмеціў яго і кінуўся ўбок, асцерагаючыся яго тонкага слыху. Раз ці два я выпадкова сутыкаўся з прахожымі, і яны спыняліся ў неўразуменні, аглушаныя лаянкай, якая немаведама адкуль пачулася. Потым я адчуў на твары штосьці мяккае, і плошча стала пакрывацца тонкім слоём снегу, які паволі падаў зверху. Я, напэўна, прастудзіўся і не мог утрымацца, каб час ад часу не чхнуць. А кожны сабака, які трапляўся мне на шляху і, выцягнуўшы морду, пачынаў з цікаўнасцю абнюхаць мае ногі, выклікаў у мяне жак.

Потым міма мяне з крыкам прабег чалавек, за ім другі, трэці, а цераз хвіліну цэлы натоўп дарослых і хлапчукоў стаў абганяць мяне. Дзесьці быў пажар. Натоўп бег у напрамку да майго дома. Зазірнуўшы ў завулак, я ўбачыў густое воблака чорнага дыму, якое падымалася над дахамі і тэлефоннымі правадамі. Я не сумняваўся, што гэта гарыць мая кватэра. Уся мая вопратка, апараты, уся мая маёмасць засталіся там, за выключэннем чэкавай кніжкі і трох тамоў запісаў, якія чакалі мяне на Грэйт-Портленд-стрыт. Я спаліў свае караблі — сапраўды так! Увесь дом гарэў.

Невідзімка замоўк і задумаўся. Кемп з трывогай паглядзеў у акно.

— Ну! — сказаў ён. — Працягвайце!

Глава XXII

ВА ЎНІВЕРСАЛЬНЫМ МАГАЗІНЕ

— Дык вось, у студзені, у снег і мяцеліцу, — а варта снегу пакрыць мяне, і я быў бы выяўлены! — змораны, прастужаны, з ламатой ва ўсім целе, невыказна няшчасны і ўсё яшчэ амаль напалову перакананы ў сваёй нябачнасці, пачаў я новае жыццё, на якое сам сябе асудзіў.

У мяне не было ні прыстанішча, ні сродкаў да існавання, не было ніводнага чалавека ва ўсім свеце, якому я мог бы даверыцца. Раскрыць сваю таямніцу азначала б адмовіцца ад сваіх шырокіх планаў на будучае — мяне проста сталі б паказваць як дзіва. Тым не менш я было амаль адважыўся падысці да якога-небудзь прахожага і прызнацца ва ўсім. Але я занадта добра разумеў, які жах і якую нечалавечую жорсткасць абудзіла б такая спроба. Пакуль што мне было не да новых планаў. Я хацеў толькі схавацца ад снегу, захутацца і сагрэцца, — тады можна было б падумаць і пра будучае. Але нават для мяне, чалавека-невідзімкі, рады лонданскіх дамоў стаялі замкнёныя і непрыступныя.

Толькі адно бачыў я тады выразна перад сабою: холад, беспрытульнасць і пакуты блізкай ночы сярод снежнай завірухі.

І раптам мяне натхніла бліскучая думка. Я звярнуў на вуліцу, якая вяла ад Гаўэр-стрыт да Тотэнхэм-Кортроўд, і апынуўся перад вялізным магазінам «Omnium» — вы ведаеце яго, там гандлююць абсалютна ўсім — мясам, бакалеяй, бялізнай, мэбляй, вопраткай, нават карцінамі. Гэта хутчэй гіганцкі лабірынт разнастайных крамаў, чым адзін магазін. Я спадзяваўся заспець дзверы магазіна адчыненымі, але яны былі закрыты. Пакуль я стаяў перад шырокім уваходам, пад'ехала карэта, і швейцар у ліўрэі, з надпісам «Omnium» на фуражцы, расчыніў дзверы. Мне ўдалося прабрацца ўсярэдзіну, і, прайшоўшы першы пакой — гэта быў аддзел стужак, пальчаток, панчоў і да таго падобнага, — я трапіў у больш прасторнае памяшканне, дзе прадаваліся кошыкі і плечыя мэбля.

Аднак я не адчуваў сябе ў поўнай бяспецы, таму што тут увесь час таўкліся пакупнікі. Я стаў бадзяцца па магазіне, пакуль не трапіў у вялізнае аддзяленне на верхнім паверсе, які быў увесь застаўлены ложкамі. Тут я нарэшце знайшоў сабе прытулак сярод велізарнай кучы складзеных матрацаў. У магазіне запалілі ўжо святло, было вельмі цёпла; я вырашыў застацца ў сваім сховішчы і, уважліва сочачы за групамі прыказчыкаў і пакупнікоў, якія сноўдаліся па мэблеваму аддзяленню, стаў чакаць час, калі магазін зачыняць. «Тады ўсе пойдучь, — думаў я, — і я здабуду сабе ежу і вопратку, абыду ўвесь магазін, абследаю яго запасы і, напэўна, нават пасплю на адным з ложкаў». Гэты план здаваўся мне

рэальным. Я хацеў узяць вопратку, каб ператварыцца ў захутаную фігуру, якая ўсё ж не выклікае падазрэнняў, расстарацца грошай, затым атрымаць свае кнігі і прэпараты з паштовай канторы, наняць дзе-небудзь пакой і распрацаваць план поўнага выкарыстання той перавагі над маімі блізкімі, што — як я ўсё яшчэ ўяўляў — давала мне мая нябачнасць.

Час закрыцця магазіна наступіў даволі хутка. Прайшло не больш гадзіны, як я забраўся на кучу матрацаў, і вось я заўважыў, што шторы на вокнах апушчаны, а апошніх пакупнікоў выправаджваюць. Потым некалькі жвавых маладых людзей узяліся з незвычайнай хуткасцю збіраць тавары, якія ляжалі на прылаўках. Калі на тоўп парадзеў, я пакінуў сваё логава і асцярожна прабраўся бліжэй да цэнтральных аддзяленняў магазіна. Мяне ўразіла хуткасць, з якой цэлая армія юнакоў і дзяўчат прымалі тавары, што былі выстаўлены на працягу дня для продажу. Усе картонкі, развешаныя тканіны, гірлянды карункаў, скрынкі з ласункамі ў бакалейным аддзяленні, самыя розныя прадметы, выстаўлены на прылаўках, — усё гэта ўбіралася, згортвалася і складвалася ў спецыяльныя сховішчы, а ўсё, чаго нельга было прыняць і схваць, прыкрывалася чахламі з якога-небудзь грубага матэрыялу нахштальт парусіны. Нарэшце ўсё было састаўлена на прылаўкі, на падлозе не засталася нічога. Закончыўшы сваю справу, кожны з маладых людзей спяшаўся пайсці з выразам такога натхнення на твары, якога я ніколі яшчэ не бачыў у прыказчыкаў. Потым з'явілася плойма падлеткаў з апілкамі, вёдрамі і шчоткамі. Мне даводзілася раз-пораз ухільца ад іх, але ўсё ж апілкі траплялі мне на ногі. Разгульваючы па цёмных апусцелых памяшканнях, я яшчэ даволі доўга чуў шастанне шчотак. Нарэшце, праз гадзіну з лішнім пасля закрыцця магазіна, я пачуў, што замыкаюць дзверы. Усталявалася цішыня, і я застаўся адзін у вялізным лабірынце аддзяленняў і калідораў. Было вельмі ціха — помню, як, праходзячы міма аднаго з выхадаў на Тотэнхэм-Корт-роўд, я прыслухоўваўся да стуку абцасаў прахожых.

Спачатку я накіраваўся ў памяшканне, у якім я бачыў панчохі і пальчаткі. Было цёмна, і я ледзьве адшукаў запалкі ў скрынцы невялікай канторкі. Але яшчэ трэба было здабыць свечку. Давялося сцягваць чахлы і шнарыць па скрынках і каробках, але ўрэшце рэшт я

ўсё ж знайшоў тое, што шукаў. Свечкі ляжалі ў скрынцы, на якой быў надпіс: «Шарсцяныя панталоны і фуфайкі». Потым я ўзяў шкарпэткі і тоўсты шалік, пасля чаго накіраваўся ў аддзяленне гатовай вопраткі, дзе ўзяў штаны, мяккую куртку, паліто і капялюш з загнутымі ўніз палямі, накштальт тых, што носяць свяшчэннікі. Я зноў адчуў сябе чалавекам і найперш усяго падумаў пра ежу.

На верхнім паверсе аказалася закусачная, і там я знайшоў халоднае мяса. У кафеўніку засталася крыху кавы, я запаліў газ і падагрэў яе. Увогуле, я ўладкаваўся зусім няблага. Затым я накіраваўся на пошукі коўдры — мне давялося задаволіцца пуховымі пярынамі, — і натрапіў на бакалейнае аддзяленне, дзе знайшоў цэлую кучу шакалада і зацукраваных фруктаў, якімі я ледзьве не аб'еўся, і некалькі бутэлек бургундскага. А побач знаходзіўся адзел цацак, які навёў мяне на бліскучую думку: я знайшоў некалькі штучных насоў, — ведаеце, з пап'е-машэ, — і тут жа падумаў аб цёмных акулерах. На жаль, у «Omnium» не знайшлося аптычнага аддзела. Але ж нос быў для мяне сапраўды важнай справай. Спачатку я падумаў нават аб грыме. Адшукаўшы сабе картонны нос, я пачаў марыць аб парыках, масках і так далей. Нарэшце я заснуў на пярынах, дзе было вельмі цёпла і зручна.

Яшчэ ні разу з моманту незвычайнай перамены я не адчуваў сябе так добра, як у той вечар, засынаючы. Я знаходзіўся ў стане поўнай ціхамірнасці і быў у вельмі аптымістычным настроі. Я спадзяваўся, што раніцай непрыкметна выберуся з магазіна, апрагнуўшыся і захутаўшы твар белым шалікам; затым куплю акулеры на ўкрадзеныя мною грошы, і такім чынам пераапрапанне маё будзе закончана. Ноччу мне сніліся ўперамежку ўсе фантастычныя прыгоды, якія здарыліся са мной за апошнія некалькі дзён. Я бачыў раззлаванага яўрэя-домогаспадара, яго неўразумелых пасынкаў, зморшчаны твар старой, якая пыталася пра сваю кошку. Я зноў зведаў дзіўнае адчуванне пры з'яўленні белай тканіны, якая знікла. Затым мне ўявіўся родны гарадок і прастужаны дзядок вікары, які шамкае над магілай майго бацькі: «З зямлі ўзяты, у зямлю адыдзеш...»

«І ты», — сказаў чыйсьці голас, і раптам мяне пацягнулі да магілы. Я вырываўся, крычаў, упрошваў магільшчыкаў, але яны стаялі нерухома і слухалі адпяванне;

дзядок вікарый таксама, не спыняючыся, манатонна чытаў малітвы і перапыняў сваё чытанне чханнем. Я ўсведамляў, што мяне не бачаць і не чуюць і што я ва ўладзе сіл, якія адолелі мяне. Барацьба мая была дарэмнай: мяне кінулі ў магілу, і я, падаючы, ударыўся аб труну, а зверху мяне сталі засыпаць зямлёй. Ніхто не заўважаў мяне, ніхто не падазраваў аб маім існаванні. Я сутаргава завалтузіўся і прачнуўся.

Бледная лонданская зара ўжо разгаралася; праз шчыліны паміж аконнымі шторами пранікала халоднае шэрае святло. Я сеў і доўга не мог уцяміць, што гэта за велізарнае памяшканне з жалезнымі слупамі, з прылаўкамі, грудамі згорнутых матэрыяў, кучай коўдраў і падушак. Затым успомніў усё і тут-жа пачуліся нечыя галасы.

Здалёку, з пакоя, дзе было святлей, таму што шторы былі там падняты, да мяне прыбліжаліся двое. Я ўскочыў, думаючы, куды схавацца, і гэты рух выдаў ім маю прысутнасць. Я думаю, што яны паспелі заўважыць толькі фігуру, якая шпарка аддалася. «Хто гэта?» — крыкнуў адзін. «Стой!» — закрычаў другі. Я завярнуў за вугал і сутыкнуўся з худым хлапчуком гадоў пятнаццаці. Не забудзьце, я быў фігурай без твару! Ён завішчаў, а я збіў яго з ног, кінуўся далей, завярнуў за другі вугал, і тут у мяне мільганула шчаслівая думка: я распластаўся за прылаўкам. Яшчэ хвіліна, і я пачуў крокі людзей, якія беглі, адусюль несліся крыкі: «Дзверы зачыніце, дзверы!» — «Што здарылася?» — і з усіх бакоў пасыпаліся парады, як злавіць мяне.

Я ляжаў на падлозе, перапалоханы насмерць. Як ні дзіўна, у тую хвіліну мне не прыйшло ў галаву, што трэба распрануцца, а між тым гэта было б самае простае. Як бачна, ува мне занадта глыбока засела ранейшае рапэнне пайсці адсюль апранутым. А потым па доўгаму праходу паміж прылаўкамі разнёсся крык: «Вось ён!»

Я ўскочыў, схапіў стул з прылаўка і, запусціўшы ім у боўдзілу, які выкрыкнуў гэта, пабег, наткнуўся за вуглом на другога, адкінуў яго і кінуўся ўверх па лесвіцы. Ён утрымаўся на нагах і з улюлюканнем пагнаўся за мной. Наверсе лесвіцы былі награвашчаны кучы гэтых квяцістых размаляваных пасудзін, — ведаеце?

— Вазоны для кветак, — падказаў Кемп.

— Вось, вось. На верхняй прыступцы я спыніўся, павярнуўся, выхапіў з кучы адзін вазон і кінуў у галаву

боўдзілы, які падбег. Уся куча вазонаў рухнула, пачуліся крыкі, і з усіх бакоў сталі збягацца служачыя. Я з усіх ног кінуўся ў закусачную, але там быў нейкі чалавек у белым, накішталт повара, і ён таксама пагнаўся за мной. Я зрабіў апошні адчайны паварот і апынуўся ў аддзяленні лямпаў і скабяных тавараў. Я забег за прылавак і стаў чакаць повара. Як толькі ён з'явіўся — першы з усіх маіх праследавацеляў, — я запусціў у яго лямпай. Ён упаў, а я, скорчыўшыся за прылаўкам, пачаў паспешна скідваць з сябе вопратку. Куртка, штаны, башмакі — усё гэта ўдалося скінуць даволі хутка; але гэтыя праклятыя фуфайкі прыстаюць да цела, як асабістая скура. Повар ляжаў нерухома на другім баку прылаўка, аглушаны ўдарам ці перапалоханы да страты прытомнасці, але я чуў тупат ног, пагоня прыбліжалася, — і я павінен быў зноў ратавацца ўцёкамі, быццам трус, якога выгналі з кучы хворасту.

«Сюды, палісмен!» — крыкнуў хтосьці. Я зноў апынуўся ў аддзяленні ложкаў, у канцы якога стаяў цэлы лес адзежных шафаў. Я забраўся ў самую гушчу, лёг на падлогу і, звіваючыся як вугор, вызваліўся нарэшце ад фуфайкі. Калі з-за вугла з'явіўся палісмен і трое служачых, я стаяў ужо голы, задыхаючыся і дрыжучы ад страху. Яны накінуліся на камізэльку і кальсоны і ўчапіліся за штаны. «Ён кідае сваю здабычу, — сказаў адзін з прыказчыкаў. — Ён, напэўна, дзе-небудзь тут».

Але ўсё ж яны мяне не знайшлі.

Я стаяў, назіраючы, як яны шукаюць мяне, і праклінаў лёс за сваю няўдачу, таму што я застаўся без адзення. Потым я накіраваўся ў закусачную, выпіў крыху малака і прысеўшы ля каміна, стаў абдумваць сваё становішча.

Неўзабаве прыйшлі два прыказчыкі і сталі вельмі горача абмяркоўваць здарэнне. Якую лухту яны гаварылі! Я пачуў занадта перабольшаны расказ аб праведзеных мною спусташэннях і самых розных здагадкі аб маім месцазнаходжанні. Потым я зноў стаў абдумваць план дзеянняў. Сцягнуць што-небудзь у магазіне, асабліва пасля ўсёй гэтай мітусні, было зусім немагчыма. Я спусціўся ў склад — паглядзець, ці не пашанцуе запакаваць і адправіць пакет, але я не зразумеў іх сістэмы кантролю. Каля адзінаццаці гадзін я вырашыў, што ў магазіне заставацца няма сэнсу, і ўжо снег растаяў і было цяплей, чым напярэдадні, і я выйшаў на вуліцу. Я быў у

роспачы ад сваёй няўдачы, а адносна будучага планы мае былі самыя смутныя.

Глава XXIII

НА ДРУРЫ-ЛЕЙН

— Цяпер вы пачынаеце разумець, — працягваў Невідзімка, — усю нязручнасць майго становішча. У мяне не было ні прыстанішча, ні вопраткі, а апрануцца — значыць адмовіцца ад усіх маіх пераваг, ператварыцца ў нешта дзіўнае і страшнае. Я нічога не еў, таму што прымаць ежу, гэта значыць, напаўняць сябе непразрыстым рэчывам і стаць агідна бачным.

— Аб гэтым я і не падумаў, — сказаў Кемп.

— Так, і я таксама. А снег адкрыў мне вочы на іншую небяспеку. Я не змог выходзіць на вуліцу, калі ішоў снег: ён аблепліваў і такім чынам выдаваў. Дождж таксама выдаваў бы маю прысутнасць, абводзячы мяне вадзяным контурам і ператвараючы мяне ў пабліскваючую паверхнасць чалавека — у пузыр. А туман? Пры тумане я ператвараўся б у мутны пузыр, у вільготны абрыс чалавека. Акрамя таго, бадзяючыся па вуліцах у лонданскай атмасферы, я пэцкаў ногі, а на скуры асядалі сажа і пыл. Я не ведаў, колькі спатрэбіцца часу, каб гразь выдала мяне; але я ясна разумеў, што гэта не за гарамі, паколькі размова ішла аб Лондане. Я накіраваўся да трушчобаў каля Грэйт-Портленд-стрыт і апынуўся ў канцы вуліцы, дзе жыў раней. Я не пайшоў гэтай дарогай, таму што насупраць яшчэ дымных руін дома, які я падпаліў, стаяў густы натоўп. Мне трэба было знайсці вопратку. Тут мне кінулася ў вочы адна з тых карчомак, дзе прадаецца ўсё: газеты, ласункі, цацкі, канцылярскія прылады, ёлачныя ўпрыгожанні і так далей; у вітрыне я заўважыў цэлую выстаўку масак і насоў — і гэта зноў падказала мне тую ж думку, што і цацкі ў «Omnium». Я павярнуў назад, ужо з акрэсленай мэтай, і пазбягаючы шматлюдных вуліц, накіраваўся да глухіх кварталаў на поўнач ад Стрэнда: я ўспомніў, што дзесьці ў гэтых месцах гандлююць вырабамі два ці тры тэатральныя касцюмеры.

Дзень быў халодны, уздоўж вуліц дзьмуў пранізлівы паўночны вецер. Я ішоў хутка, каб на мяне не натыка-

ліся ззаду. Кожнае скрыжаванне ўяўляла для мяне небяспеку, за кожным праходным я павінен быў пільна сачыць. У канцы Бедфорд-стрыт нейкі чалавек, міма якога я праходзіў, нечакана павярнуўся і, наляцеўшы прама на мяне, збіў мяне на маставую, дзе я ледзьве не трапіў пад колы пралёткі. Рамізнікі, якія тут знаходзіліся, вырашылі, што з ім адбылося нешта накшталт удара. Гэта сутыкненне так падзейнічала на мяне, што я зайшоў на рынак Ковент-Гардэн і там сеў у куток, каля латка з фіялкамі, задыхаючыся і дрыжучы ад страху. Я, мусіць, моцна прастудзіўся і вымушаны быў неўзабаве пайсці адтуль, каб не прыцягнуць увагу сваім чханнем.

Нарэшце я дасягнуў мэты сваіх пошукаў, — гэта была брудная, заседжаная мухамі крама ў завулку каля Друры-Лейн, з акном, поўным тэатральных касцюмаў, фальшывых каштоўнасцяў, парыкоў, туфляў, даміно і фотаздымкаў акцёраў. Крама была старая, нізкая і цёмная, а над ёю высіліся яшчэ чатыры паверхі змрочнага, панурага дома. Я зазірнуў у акно і, не заўважыўшы нікога ў краме, увайшоў. Падвешаны да дзвярэй званочак бразнуў. Я пакінуў дзверы адчыненымі, а сам шмыгнуў міма пустога манекена і схваўся ў кутку за вялікім тлумо. З хвіліну ніхто не з'яўляўся. Потым я пачуў у краме нечыя цяжкія крокі.

Я паспеў ужо скласці план дзеянняў. Я думаў прабрацца ў дом, схвацца дзе-небудзь на версе, дачакацца зручнай хвіліны і, калі ўсё спіхне, падабраць сабе парук, маску, акуляры і касцюм, а там непрыкметна выслізнуць на вуліцу, магчыма ў вельмі недарэчным, але ўсё ж праўдападобным выглядзе. Між іншым, я спадзяваўся ўзяць і грошы, якія трапяцца пад руку.

Чалавек, які зайшоў у краму, быў маленькі гарбун з нахмураным лбом, доўгімі рукамі і вельмі кароткімі крывымі нагамі. Мусіць, мой званок застаў яго за ядой. Ён запытальна агледзеў краму, потым чаканне на яго твары змянілася здзіўленнем і нарэшце гневаму, калі ён пераканаўся, што ў краме нікога няма. «Чорт бы ўзяў гэтых хлапчукоў!» — прагаварыў ён. Ён выйшаў на вуліцу і паглядзеў направа і налева. Цераз хвіліну ён вярнуўся, са злосцю зачыніў дзверы нагой і, бармочучы штосьці сам сабе, накіраваўся да дзвярэй, адкуль выйшаў упершыню.

Я выбраўся са сваёй схованкі, каб ісці за ім, але, пачуўшы мой рух, ён спыніўся як укапаны. Спыніўся і я,

уражаны тонкасцю яго слыху. Ён зачыніў дзверы перад самым маім носам.

Я быў у нерашучасці. Раптам я зноў пачуў яго хуткія крокі, і дзверы зноў адчыніліся. Ён стаў аглядваць краму з выглядам чалавека, чые падазрэнні яшчэ не рассяліся. Затым, па-ранейшаму бармочучы, агледзеў з абодвух бакоў прылавак, зазірнуў пад мэблю, якая стаяла ў краме. Пасля гэтага ён спыніўся, насцярожана азіраючыся. Таму што ён пакінуў дзверы адчыненымі, я шмыгнуў у суседні пакой.

Гэта была дзіўная каморка, бедна абсталяваная, з кучай масак у кутку. На стале стаяла астылае снаданне гаспадара. Паверце, Кемп, нялёгка мне было стаяць тут, удыхаючы пах кавы, і глядзець, як ён прымаецца за яду. А еў ён вельмі неапетытна. У пакоі было трое дзвярэй, з якіх адны вялі наверх, іншыя — уніз, але ўсе яны былі зачынены. Я не мог выйсці з пакоя, пакуль ён у ім знаходзіўся, я не мог нават сысці з месца з-за яго чартоўскай чуйнасці, а ў спіну мне дзьмула. Два разы я ледзве не чхнуў.

Адчуванні мае былі незвычайныя і цікавыя, але разам з тым я адчуваў невыносную стомленасць і ледзве дачакаўся, пакуль ён справіўся са сваім снаданнем. Нарэшце ён пад'еў, паставіў свой нікчэмны посуд на чорны бляшаны паднос, на якім стаяў кафейнік, і, згарнуўшы крошкі з запэцканага гарчыцай абруса, пайшоў з падносам да дзвярэй. Таму што рукі яго былі заняты, ён не мог зачыніць за сабой дзверы, хаця яму, відаць, гэта хацелася зрабіць. Ніколі ў жыцці я не бачыў чалавека, які б так любіў зачыняць дзверы! Я пайшоў за ім у падвал, у брудную, цёмную кухню. Там я з задавальненнем назіраў, як ён пачаў мыць посуд, а затым, не чакаючы ніякага толку ад майго знаходжання ўнізе, дзе да ўсяго мае босыя ногі стылі на цаглянай падлозе, я вярнуўся і сеў у яго крэсла перад камінам. Таму што агонь згасаў, я, не падумаўшы, падкінуў вуглёў. Гэты шум зараз жа прыцягнуў увагу гаспадара, ён прыбег усхваляваны і пачаў абшукваць пакой, прычым адзін раз ледзве не закрануў мяне. Але і гэты старанны агляд, відаць, мала задаволіў яго. Ён спыніўся на парозе і, перш чым спусціўся ўніз, яшчэ раз уважліва агледзеў увесь пакой.

Я прасядзеў у гэтай маленькай гасцінай цэлую вечнасць. Нарэшце ён вярнуўся і адчыніў дзверы наверх. Мне ўдалося праціснуцца следам за ім.

На лесвіцы ён раптам спыніўся, так што я ледзьве не наскочыў на яго. Ён стаяў, павярнуўшы галаву, глядзячы мне прама ў твар і ўважліва прыслухоўваючыся. «Я гатовы паклясціся...» — сказаў ён. Доўгай валасатай рукою ён пашчыпваў ніжнюю губу, і позірк яго слізгаў па лесвіцы. Штосьці прабурчэўшы, ён стаў падымацца наверх.

Ужо ўзяўшыся за ручку дзвярэй, ён зноў спыніўся з выразам таго ж сярдзітага неразумення на твары. Ён відавочна ўлоўліваў шорах маіх рухаў. Як бачна, у гэтага чалавека быў незвычайна тонкі слых. Раптам ім авалодала шаленства. «Калі хто-небудзь забраўся ў дом...» — закрычаў ён, моцна вылаяўся і, не закончыўшы пагрозы, сунуў руку ў кішэню. Не знайшоўшы там таго, што шукаў, ён шумна і сярдзіта кінуўся міма мяне ўніз. Але я за ім не паследаваў, а ўсеўся на верхняй прыступцы лесвіцы і стаў чакаць яго вяртання.

Неўзабаве ён з'явіўся зноў, усё яшчэ штосьці мармычучы. Ён адчыніў дзверы, але перш чым я паспеў увайсці, ён зачыніў іх перад маім носам.

Я вырашыў аглядзець дом і патраціў на гэта нейкі час, стараючыся рухацца як мага цішэй. Дом быў зусім стары, ды такі сыры, што шпалеры адсталі ад сцен, і поўны пацукоў. Амаль усе дзвярныя ручкі паварочваліся вельмі туга, і я баяўся чапаць іх. Некаторыя пакоі былі зусім без мэблі, а іншыя завалены тэатральным хламам, які быў куплены — калі меркаваць па яго знешняму выглядзе — з другіх рук. У пакоі побач са спальняй я знайшоў кучу старой вопраткі. Я стаў нецярпліва капацца ў ёй і, захапіўшыся, забыўся пра тонкі слых гаспадара. Я пачуў асцярожныя крокі і падняў галаву якраз своечасова: гаспадар з'явіўся на парозе са старым рэвальверам у руцэ і ўтаропіўся на раскіданую кучу вопраткі. Я стаяў, не варушачыся, увесь час, пакуль ён з разяўленым ротам падазрона аглядваў пакой. «Напэўна яна! — паволі вымавіў ён. — Чорт бы яе ўзяў!»

Ён бясшумна зачыніў дзверы і тут жа замкнуў іх на ключ. Я пачуў яго крокі, якія аддаляліся. І раптам я зразумеў, што замкнуты. У першую хвіліну я разгубіўся. Прайшоў ад дзвярэй да акна і назад і спыніўся, не ведаючы, што рабіць. Мяне ахапіла шаленства. Але я вырашыў перш за ўсё аглядзець вопратку, і першая ж мая спроба сцягнуць вузел з верхняй паліцы, зноў ус-

трывожыла гаспадара. Ён з'явіўся яшчэ больш змрочны, чым раней. На гэты раз ён зачапіў мяне, адскочыў і, уражаны, спыніўся, разявіўшы рот, пасярод пакоя.

Неўзабаве ён крыху заспакоіўся. «Пацукі», — сказаў ён нападўголосу, прыклаўшы палец да губ. Ён відавочна быў некалькі напалоханы. Я бяспумна выйшаў з пакоя. Але пры гэтым рыгнула масніца. Тады гэты д'ябал стаў хадзіць па ўсяму дому, з рэвальверам напачатове, замыкаючы ўсе дзверы і хаваючы ключы ў кішэню. Уцяміўшы, што ён задумаў, я прыйшоў у такое шаленства, што ледзьве было не прапусціў зручны момант. Я цяпер дакладна ведаў, што ён адзін ва ўсім доме. Таму я без усялякіх цырымоній стукнуў яго па галаве.

— Стукнулі па галаве?! — усклікнуў Кемп.

— Так, аглушыў яго, калі ён ішоў уніз. Стукнуў яго стулам, які стаяў на пляцоўцы лесвіцы. Ён пакаціўся уніз, як мех са старым абуткам.

— Але, дазвольце, простая гуманнасць...

— Простая гуманнасць падыходзіць для звычайных людзей. Вы зразумейце, Кемп, мне трэба было выбрацца з гэтага дома апранутым — і так, каб ён мяне не ўбачыў. Іншага спосаба я не мог прыдумаць. Потым я заткнуў яму рот камзолам эпохі Людовіка Чатырнаццатага і завязаў яго ў прасціну.

— Завязалі ў прасціну?

— Зрабіў з яго нешта накшталт вузла. Добры сродак, каб напалохаць гэтага ідыёта і пазбавіць яго магчымасці крычаць і рухацца, а выбрацца з гэтага вузла было б не так проста. Дарагі Кемп, нечага сядзець і глядзець на мяне, як на забойцу. У яго ж быў рэвальвер. Калі б ён убачыў мяне, ён мог бы апісаць маю знешнасць...

— Але ўсё ж, — сказаў Кемп, — у Англіі, у наш час... І чалавек жа гэты быў у сябе дома, а вы... вы ўчынілі грабеж!

— Грабеж? Чорт ведае што такое! Вы яшчэ, бадай, назавеце мяне злодзеем. Спадзяюся, Кемп, вы не настолькі неразумны, каб скакаць пад старую дудку. Няўжо вы не можаце зразумець, як мне было?

— Магу. Але як было яму! — сказаў Кемп.

Невідзімка ўскочыў.

— Што вы хочаце сказаць? — спытаўся ён.

Твар Кемпа прыняў некалькі суровы выгляд. Ён хацеў было загаварыць, але ўстрымаўся.

— Урэшце, — сказаў ён, раптам мяняючы тон, — я думаю, што нічога другога вам не заставалася. Ваша становішча было бязвыхаднае. А ўсё ж...

— Вядома, я быў у бязвыхадным становішчы... у жудасным становішчы! Ды і стары давёў мяне да шаленства — ганяўся за мной па ўсяму дому, пагражаў сваім дурацкім рэвальверам і адчыняў і замыкаў дзверы... Гэта было невыносна! Вы ж не вінаваціце мяне, праўда? Не вінаваціце?

— Я ніколі нікога не вінавачу, — адказаў Кемп. — Гэта зусім выйшла з моды. Ну, а што вы зрабілі потым?

— Я быў галодны. Унізе я знайшоў бохан хлеба і крыху прагорклага сыру, гэта было больш чым дастаткова, каб прагнаць голад. Затым я выпіў крыху брэндзі з вадой і накіраваўся міма майго імправізаванага вузла — ён ляжаў не варушачыся — у пакой са старой вопраткай. Акно гэтага пакоя, завешанае бруднай карункавай фіранкай, выходзіла на вуліцу. Я асцярожна выглянуў. Дзень быў яркі, асляпляльна яркі ў параўнанні са змрокам панурага дома, у якім я знаходзіўся. Вуліца была вельмі ажыўленая: каляска з фруктамі, пралёткі, ламавік з кучай скрынак, павозка гандляра рыбай. У мяне замітусілася ў вачах, і я вярнуўся да паўцёмных паліц. Узбуджэнне маё ўляглося, мной зноў авалодала цвярозае ўсведамленне майго становішча. У пакоі стаяў слабы пах бензіну, які ўжываўся, відавочна, для чысткі вопраткі.

Я пачаў старанна аглядваць пакой за пакоем. Напэўна, гарбун ужо даўно жыў у гэтым доме адзін. Цікавая асоба... Усё, што толькі магло мне спатрэбіцца, я сабраў у пакой, дзе ляжалі касцюмы, потым стаў прыдзірліва ўсё перабіраць. Я знайшоў сакваяж, які мог аказацца мне вельмі карысным, пудру, румяны і ліпкі пластыр.

Спачатку я прыдумаў было нафарбаваць і напудрыць твар, каб зрабіць яго бачным, але тут жа ўцяміў, што ў гэтым ёсць вялікая нязручнасць: для таго, каб зноў знікнуць, мне спатрэбіўся б шкіпінар і некаторыя іншыя сродкі, і гэта забірала б шмат часу. Нарэшце я выбраў маску, злёгка карыкатурную, але не ў большай ступені, чым многія чалавечыя твары, цёмныя акулеры, бакенбарды з сівізнай і парык. Бялізну я не знайшоў, але яе можна было купіць пазней, а пакуль што я захаўся ў каленковае даміно і белы шарсцяны шалік; шкарпэтак не было, затое чаравікі гарбуна падышлі

амаль якраз. У касе аказалася тры савярэны і на трыццаць шылінгаў срэбра, а ўзламаўшы шафу, я знайшоў восем фунтаў золатам. Забяспечаны такім чынам, я змог зноў выйсці на белы свет.

Тут мяне апанавала сумненне: ці сапраўды мая знешнасць праўдападобная? Я ўважліва аглядзеў сябе ў маленькім туалетным люстэрку, паварочваючыся то так, то гэтак, правяраючы, ці не ўпусціў я чаго-небудзь, — не, як быццам усё ў парадку: фігура гратэскавая, штосьці накшталт жабрака са сцэны тэатра, але агульны выгляд ніштаваты, бываюць і такія людзі. Крыху супакоіўшыся, я спусціўся з люстэркам у краму, апусціў фіранкі і зноў аглядзеў сябе з усіх бакоў у трумо.

Некалькі хвілін я збіраўся з духам, потым адчыніў дзверы і выйшаў на вуліцу, дазволіўшы маленькаму гарбуну сваімі сіламі выбірацца з прасціны. У бліжэйшыя пяць хвілін я звачаў за вугал на кожным скрыжаванні. Мой выгляд не прыцягваў ніякай увагі. Здавалася, я пераступіў цераз апошнюю перашкоду.

Ён замоўк.

— А гарбуна вы так і пакінулі на волю лёсу? — спытаўся Кемп.

— Так, — сказаў Невідзімка. — Не ведаю, што з ім сталася. Напэўна, ён развязаў прасціну, дакладней разарваў яе. Вузлы былі моцныя.

Ён зноў замоўк, падняўся і стаў глядзець у акно.

— Ну, а потым вы выйшлі на Стрэнд — і далей што?

— О, зноў расчараванне! Я думаў, што нягоды мае закончыліся і цяпер я магу беспакarana рабіць усё, што ўздумаецца, калі толькі захаваю сваю тайну. Так мне здавалася. Я мог рабіць усё, што хацеў, і не лічыцца з вынікам: варта толькі скінуць вопратку, каб знікнуць. Затрымаць мяне ніхто не мог. Groшы можна браць дзе захочаш. Я вырашыў даць сабе раскошны пір, пасяліцца ў лепшым гатэлі і абзавесціся новай маёмасцю. Самаўпэўненасць мая не ведала граніц, нават непрыемна ўспамінаць, якім я быў аслом. Я зайшоў у рэстаран, стаў заказваць абед і раптам уцяміў, што, не адкрыўшы твару, не змагу пачаць есці. Я заказаў абед і выйшаў разгневаны, сказаўшы афіцыянту, што вярнуся праз дзесяць хвілін. Не ведаю, ці даводзілася вам, Кемп, галоднаму, як воўк, зведаць такое расчараванне?

— Такое — ніколі, — сказаў Кемп, — але я цалкам сабе гэта ўяўляю.

— Я гатовы быў забіць іх, гэтых крэцінаў. Нарэшце зусім змучаны голадам, я зайшоў у другі рэстаран і за-патрабаваў асобны пакой. «Я знявечаны, — сказаў я, — атрымаў моцныя раненні». Афіцыянты паглядзелі на мяне з цікаўнасцю, але распытваць, зразумела, не асмеліліся, і я нарэшце паабедаў. Сервіроўка магла быць і лепшай, але я добра пад'еў і, зацягнуўшыся цыгарай, стаў абдумваць, як быць далей. На двары пачыналася завіруха.

Чым больш я думаў, Кемп, тым ясней разумеў, які бездапаможны і недарэчны нябачны чалавек у сырым і халодным клімаце, у вялізным цывілізаваным горадзе. Да майго безразважнага вопыту мне маляваліся ўсялякія прывілеі; цяпер я не бачыў у ім нічога добрага. Я перабраў у думках усё, чаго можа жадаць чалавек. Праўда, нябачнасць дазваляла многае дасягнуць, але не дазваляла карыстацца дасягнутым. Славалюбства? Але што ў высокім званні, калі ўладальнік яго вымушаны хавацца? Які толк у каханні жанчыны, калі яна павінна быць Далілай? Мяне не цікавіць ні палітыка, ні філантропія, ні спорт. Што ж мне заставалася? Дзеся чаго я звярнуўся ў спавітую тайну, у захутаную і забінтаваную пародку чалавека?

Ён замоўк і, здаецца, паглядзеў у акно.

— А як вы апынуліся ў Айпінгу? — спытаўся Кемп, каб не даць спыніцца размове.

— Я паехаў туды працаваць. У мяне тады мільганула смутная надзея, цяпер гэта думка саспела: вярнуцца ў ранейшы стан. Вярнуцца, калі мне гэта спатрэбіцца, калі я невідзімкам зраблю ўсё што хачу. Аб гэтым перш за ўсё мне і трэба пагаварыць з вамі.

— Вы прама паехалі ў Айпінг?

— Так. Атрымаў свае заметкі і чэкавую кніжку, набыў бялізну і ўсё неабходнае, заказаў рэактывы, з дапамогай якіх хацеў ажыццявіць сваю задуму (як толькі атрымаю кнігі, пакажу вам свае падлікі), і паехаў. Божа, якая было завіруха, і як цяжка было зберагчы пракляты кардонны нос, каб ён не размок ад снегу!

— Калі меркаваць па газетах, — сказаў Кемп, — трэцяга дня, як вас выявілі, вы крыху...

— Так, я крыху... Укакошыў я гэтага боўдзілу палісмена?

— Не, — сказаў Кемп, — кажуць, ён папраўляецца.

— Ну, значыць, яму пашанцавала. Я зусім ашалеў. Вось дурні! Чаго яны прычапіліся да мяне? Ну, а ёлупень крамнік?

— Смяротных выпадкаў не прадбачыцца, — сказаў Кемп.

— Што тычыцца майго валацугі, — сказаў Невідзімка, злавесна пасмейваючыся, — дык гэта яшчэ не вядома. Далі-бог, Кемп, вам, з вашым характарам, не зразумець, што такое шаленства! Працуеш доўгія гады, прыдумваеш, будуеш планы, — а потым які-небудзь бязмозглы, тупы ідыёт становіцца табе ўпоперак дарогі! Дурні ўсіх гатункаў, якія толькі існуюць на свеце, стараліся перашкодзіць мне. Калі так будзе працягвацца, я ашалею канчаткова і пачну крышыць іх направа і налева. З-за іх цяпер усё стала ў тысячу разоў цяжэй.

Глава XXIV

ПЛАН, ЯКІ НЕ ЎДАЎСЯ

— Ну, — сказаў Кемп, паглядзеўшы ў акно, — што ж мы цяпер будзем рабіць?

Ён падсунуўся бліжэй да Невідзімкі, каб засланіць ад яго трох людзей, што, як падалося Кемпу, вельмі ўжо павольна падымаліся па ўзгорку.

— Што вы збіраліся рабіць у Порт-Вэрдоку? У вас быў які-небудзь план?

— Я хацеў уцячы за граніцу. Але, сустрэўшы вас, я змяніў сваё рашэнне. Таму што стала цяплей і мне лягчэй заставацца нябачным, я думаў, што лепш усяго мне адправіцца на поўдзень. Таямніца ж мая раскрыта, і тут усе будуць шукаць захутанага чалавека ў масцы. А адсюль ёсць параходныя зносіны з Францыяй. Я думаў, што можна рызыкнуць пераправіцца на якім-небудзь параходзе. А з Францыі я мог бы па чыгунцы паехаць у Іспанію ці нават адправіцца ў Алжыр. Гэта было б лёгка ажыццявіць. Там можна круглы год заставацца невідзімкамі і не мерзнуць, і рабіць што хочаш. Валацугу гэтага я ператварыў бы ў перасовачны склад маіх грошай і кніг, пакуль не ўладкаваўся б з перасылкай таго і другога па пошце.

— Зразумела.

— І раптам гэтай жывёліне ўздумалася пажывіцца маёй маёмасцю. Ён украў мае кнігі, Кемп! Мае кнігі! Няхай ён толькі мне пападзецца!..

— Але спачатку трэба атрымаць у яго кнігі.

— Дык дзе ж ён? Хіба вы ведаеце?

— Ён сядзіць у гарадскім паліцэйскім упраўленні, у самай глухой турэмнай камеры, якая толькі знайшлася, — ён сам аб гэтым папрасіў.

— Нягоднік! — сказаў Невідзімка.

— Гэта некалькі мяняе нашы планы.

— Трэба здабыць кнігі, кнігі вельмі патрэбны.

— Вядома, — паспешна згадзіўся Кемп, якому пачуліся крокі ў двары. — Вядома, кнігі абавязкова трэба здабыць. Але гэта будзе няцяжка, калі толькі ён не даведаецца, што іх патрабуюць для вас.

— Правільна, — сказаў Невідзімка і задумаўся.

Кемп беспаспяхова стараўся што-небудзь прыдумаць, каб падтрымаць размову, але Невідзімка загаварыў сам.

— Цяпер, калі я апынуўся ў вас, Кемп, усе мае планы мяняюцца. Вы — чалавек здольны зразумець мяне. Яшчэ можна зрабіць многае, вельмі многае, нягледзячы на страту кніг, на агалоску, нягледзячы на ўсё, што здарылася і што я вытрываў... Вы нікому не казалі пра мяне? — спытаўся ён раптам.

Кемп на імгненне сумеўся.

— Мы ж дамовіліся, — сказаў ён.

— Нікому? — паўтарыў Грыфін.

— Ніводнай душы.

— Ну, тады... — Невідзімка падняўся і, сунуўшы рукі ў кішэні, закрочыў па пакоі.

— Так, гэта была памылка, Кемп, вялікая памылка, што я ўзяўся адзін за гэтую справу. Дарэмна змарнаваны сілы, час, магчымасці. Адзін... дзіўна, як мала можа зрабіць чалавек, калі ён адзін! Дробны крадзеж, бойка — і ўсё.

— Я шукаю прытулак, Кемп, мне патрэбны чалавек, які памог бы мне, схавай мяне, мне патрэбна месца, дзе я мог бы спакойна, не выклікаючы ніякіх падазрэнняў, есці, спаць і адпачываць. Словам, мне патрэбны саўдзельнік. Тады магчыма ўсё. Да гэтага часу я дзейнічаў наўздагад. Цяпер мы абмяркуем усе выгады, якія дае нябачнасць, і ўсе звязаныя з ёю цяжкасці. Для падслухоўвання і таму падобнага ў ёй мала карысці: цябе таксама чуваць. Красці яна памагае, але мала. Хаця злавіць

мяне цяжка, але, злавіўшы, лёгка пасадзіць у турму. Нябачнасць карысная, калі трэба бегчы ці, наадварот, падкрадвацца. Значыць, яна карысная і пры забойстве. Як бы чалавек ні быў ўзброены, я лёгка магу выбраць найменш ахаванае месца, ударыць, схвацца і ўцячы, як і куды жадаю.

Кемп паглядзіў вусы. Здаецца, хтосьці рухаецца ўнізе.

— Мы павінны заняцца забойствам, Кемп.

— Мы павінны заняцца забойствам, — паўтарыў Кемп. — Я слухаю вас, Грыфін, але гэта не значыць, што я згаджаюся з вамі. Для чаго мы павінны забіваць?

— Не бяссэнсава забіваць, а разумна аднімаць жыццё. Справа бачыцца такім чынам: яны ведаюць, што ёсць Невідзімка, ведаюць не горш нас з вамі, і гэты Невідзімка, Кемп, павінен устанавіць царства тэрору. Невідзімка павінен захапіць які-небудзь горад, хаця б гэты ваш Бэрдак, тэрарызаваць насельніцтва і падпарадкаваць сваёй волі ўсіх і кожнага. Ён выдае свае загады. Ажыццявіць гэта можна тысячу спосабамі, скажам, падсоўваць пад дзверы лісткі паперы. І хто асмеліцца не паслухацца, будзе забіты таксама, як будуць забіты і яго заступнікі.

— Гм, — прамармытаў Кемп, прыслухоўваючыся больш да рыпення дзвярэй унізе, якія адчыняліся, чым да слоў Грыфіна. — Я думаю, Грыфін, — сказаў ён, стараючыся здавацца ўважлівым, — што становішча вашага саўдзельніка было б не з лёгкіх.

— Ніхто не будзе ведаць, што ён мой саўдзельнік, — горача запярэчыў Невідзімка і раптам насцярожыўся. — Стойце! Што там адбываецца?

— Нічога, — сказаў Кемп і раптам загаварыў гучна і хутка: — Я не магу згадзіцца з вамі, Грыфін. Зразумейце ж, не магу. Для чаго весці заведама прайграную гульню? Хіба гэта можа даць вам шчасце? Не станавіцеся адзінокім ваўком. Апублікуйце ваша адкрыццё; калі не хочаце расказаць пра яе ўсяму свету, то даверце яго ў крайнім выпадку сваёй краіне. Падумайце, чаго вы маглі дабіцца з мільёнам памочнікаў...

Невідзімка перапыніў Кемпа.

— Крокі на лесвіцы, — сказаў ён, падняўшы руку.

— Не можа быць, — запярэчыў Кемп.

— Зараз паглядзім, — сказаў Невідзімка і, усё яшчэ з узнятай рукой, ступіў да дзвярэй.

Далей усё разыгралася імкліва. Секунду разважыўшы, Кемп кінуўся яму наперарэз. Невідзімка ўздрыгнуў, спыніўся.

— Зраднік! — крыкнуў Голас.

Халат, расхінуўшыся, апусціўся ў крэсла: Невідзімка распранаўся. Кемп зрабіў некалькі паспешных крокаў да дзвярэй, і тут жа Невідзімка — ног яго ўжо не было — з крыкам ускочыў. Кемп расчыніў дзверы насцеж.

Знізу выразна даносіліся галасы і тупат бягучых ног.

Кемп адштурхнуў Невідзімку, выскачыў у калідор і зачыніў за сабой дзверы. Ключ быў загадая ўстаўлены знадворку. Яшчэ імгненне — і Грыфін застаўся б у кабінце адзін, пад замком, ды перашкодзіла выпадковасць: паспешна ўстаўлены раницюю ключ ад штуршка выскачыў і са стукам упаў на дыван.

Кемп памярцвеў. Схапіўшыся дзвюма рукамі за ручку, ён з усяе сілы стараўся ўтрымаць дзверы. Некалькі імгненняў яму гэта ўдавалася. Потым дзверы прыадчыніліся цяляў на шэсць, але ён іх зноў зачыніў. У другі раз яны рыўком адкрыліся на фут, і ў шчыліну стаў праціскацца чырвоны халат. Нябачныя пальцы схапілі Кемпа за горла, і яму давялося выпусціць ручку дзвярэй, каб абараняцца. Ён быў адціснуты, перакулены і з сілай адкінуты ў кут пляцоўкі. Пусты халат адляцеў ад яго.

На лесвіцы стаяў палкоўнік Эдай, начальнік бэрдаксай паліцыі, якому Кемп напісаў пісьмо. Ён з жахам глядзеў на нечаканае з'яўленне Кемпа і на пустыя прадметы вопраткі, якія матляліся ў паветры. Ён бачыў, як Кемп быў перакулены, як ён з цяжкасцю падняўся, хістаючыся, зрабіў крок наперад і зноў упаў на падлогу.

І раптам яго самога штосьці ўдарыла. Удар з пустаты! Быццам на яго наваліўся вялізны цяжар. Нечыя пальцы сціснулі яму горла, чыёсьці калена ўдарыла яго ў пахавіну, і ён кулём скаціўся з лесвіцы. Нябачная нага наступіла яму на спіну, хтосьці зашлёпаў па лесвіцы босымі нагамі; унізе, у прыхожай абодва паліцэйскія ўскрыкнулі і пабеглі, і ўваходныя дзверы з шумам зачыніліся.

Палкоўнік Эдай прыўзняўся і сеў, няўцямна азіраючыся. Зверху, хістаючыся, сыходзіў Кемп, растрапаны і выпэцканы. Адна шчака ў яго пабялела ад удару, з разбітай губы цякла кроў, у руках ён трымаў чырвоны халат і іншыя часткі туалета.

— О чорт! — крыкнуў Кемп. — Дрэнь справа! Уцёк-такі!

Глава XXV

ПАЛЯВАННЕ НА НЕВІДЗІМКУ

Спачатку Эдай нічога не мог зразумець з бязладных выкрыкаў Кемпа. Яны абодва стаялі на пляцоўцы лесвіцы, і Кемп усё яшчэ трымаў у руках вопратку Грыфіна. Нарэшце Эдай пачаў праясняць сутнасць здарэння.

— Ён з'ехаў з глузду, — паспешна казаў Кемп, — гэта не чалавек, а звер. Думае толькі пра сябе. Не лічыцца ні з чым, акрамя асабістай выгады і бяспекі. Я яго выслухаў сягоння — гэта жудасны эгаіст. Пакуль ён толькі нявечыў людзей. Ён будзе забіваць, калі мы яго не схопім. Ён выкліча паніку. Ён ні перад чым не спыніцца. І ён цяпер на волі і ашалеў ад лютасці!

— Ясна адно: яго трэба злавіць, — сказаў Эдай.

— Але як? — усклікнуў Кемп і раптам выбухнуў патокам слоў: — Трэба зараз жа прыняць меры, трэба ўсіх падняць на ногі, каб Грыфін не ўцёк з гэтых месц. Інакш ён будзе калясіць па краіне, нявечыць і забіваць людзей. Ён марыць пра царства тэрору! Ці разумеце вы — тэрору! Вы павінны наладзіць нагляд на чыгунцы, на шашы, на судах. Выклікайце войскі. Дайце звесткі па тэлеграфу, што патрэбна дапамога. Адна надзея — што ён не знікне, пакуль не знойдзе свае заметкі, якімі ён вельмі даражыць. Я потым растлумачу вам. У вас у паліцэйскім упраўленні сядзіць нейкі Марвел...

— Ведаю, — сказаў Эдай. — Кнігі, так, так. Але ж гэты валацуга...

— Не прызнаецца, што кнігі ў яго. Але Невідзімка ўпэўнены, што Марвел іх схаваў. А галоўнае, трэба не даваць Невідзімку ні есці, ні спаць. Дзень і ноч людзі павінны быць пільнымі. Усё павінна быць на замку, крамы, пякарні — усё. Трэба пільнаваць, каб ён не мог дастаць ніякай ежы. Усе дамы на запор! Добра, калі будуць халады і дажджы! Усе ад малога да вялікага павінны ўдзельнічаць у паляванні. Зразумейце, Эдай, яго трэба злавіць у любым выпадку! Інакш нам пагражаюць вялікія непрыемнасці, падумаць — і то страшна.

— Менавіта так мы і павінны дзейнічаць, — сказаў Эдай. — Цяпер жа пайду і вазьмуся за справу. А можа, і вы пойдзеце са мной? Пайшлі! Мы наладзім ваенны савет, запросім Хопса, адміністрацыю чыгункі. Нельга губляць ні хвіліны. А па дарозе вы раскажаце мне ўсё падрабязна. Што ж зрабіць яшчэ?.. Ды кінце вы гэты халат!

Цераз хвіліну Эдай і Кемп былі ўжо ўнізе. Дзверы стаялі адчыненыя насцеж, і двое паліцэйскіх усё яшчэ глядзелі ў пустату.

— Уцёк, сэр, — паведаміў адзін з іх.

— Мы зараз жа ідзём у цэнтральнае ўпраўленне, — сказаў Эдай. — Адзін з вас няхай знойдзе рамізніка і скажа яму даганяць нас. Ды паспяшайцеся! Дык вось, Кемп, што ж далей?

— Сабак трэба, — сказаў Кемп. — Знайдзіце сабак. Яны яго не бачаць, але чуюць. Знайдзіце сабак.

— Добра, — сказаў Эдай. — Скажу вам па сакрэту, у турэмнага начальства ў Холстэдзе ёсць чалавек, які трымае сабак-сышчыкаў. Дык вось, сабакі. Далей.

— Не забудзьце, — сказаў Кемп, — ежа, якую ён праглыне, будзе бачна. Яна бачна, пакуль засвойваецца арганізмам. Значыць, пасля яды ён павінен хавацца. Трэба абшукаць кожны кусцік, кожны куток. Трэба схаваць усю зброю. Усё, што можа служыць зброяй. Ён нічога не можа доўга насіць з сабой. Усё, што ён можа выкарыстаць, каб нанесці ўдар, трэба схаваць далей.

— Зробім і гэта, — сказаў Эдай. — Ён не ўцячэ ад нас, дайце тэрмін.

— А па дарогах... — пачаў Кемп і запнуўся.

— Што? — спытаўся Эдай.

— Насыпаць тоўчанага шкла. Гэта, вядома, жорстка, але калі падумаць, што ён можа натварыць...

Эдай свіснуў:

— Ці не занадта гэта? Несумленная гульня. Урэшце, загадаю падрыхтаваць на выпадак, калі ён вельмі зарвецца.

— Кажу вам, гэта ўжо не чалавек, а звер, — сказаў Кемп. — Я ні хвіліны не сумняваюся, што ён здзейсніць сваю мару аб тэроры, — варта яму толькі акрыяць пасля ўцёкаў. Мы павінны яго апярэдзіць. Ён сам кінуў выклік чалавецтву, дык няхай яго кроў пральецца на яго галаву!

ЗАБОЙСТВА УЎСЦІДА

Невідзімка, па ўсіх прыкметах, выбег з дома Кемпа ў дзікім шаленстве. Маленькае дзіця, якое гуляла ля веснічак, было паднята ў паветра і з такой сілай адкінута ў бок, што зламала ножку. Пасля гэтага Невідзімка на некалькі гадзін знік. Так ніхто і не даведаўся, куды ён накіраваўся і што рабіў. Але лёгка можна было ўявіць, як ён бег у гарачы чэрвеньскі поўдзень пад гару і далей, па мелявых узгорках за Порт-Бэрдакам, раз'юшана праклінаючы свой лёс — і, нарэшце, замораны і змучаны, знайшоў прытулак у хмызняках Хінтандзіна, дзе разлічваў перачакаць небяспеку і занава абдумаць свае планы барацьбы супраць сабе падобных. Хутчэй за ўсё ён схаваўся менавіта ў гэтай мясцовасці, бо каля дзвюх гадзін папаўдні ён выявіў тут сваю прысутнасць, і прытым самым злавесным, трагічным чынам.

Якім жа быў тады яго настрой і што ён задумаў, можна толькі здагадвацца. Несумненна, ён быў да крайнасці раз'юшаны прадажніцтвам Кемпа — і хаця зусім зразумелыя матывы, якія кіравалі Кемпам, усё ж няцяжка ўявіць сабе гнеў, што павінна была выклікаць такая нечаканая здрада, і нават часткова апраўдаць яго. Магчыма, Невідзімку зноў ахапіла тое пачуццё разгубленасці, якое ён зведаў у час падзей на Оксфард-стрыт, ён жа відавочна вельмі разлічваў, што Кемп паможа яму ажыццявіць жорсткую задуму — падвергнуць чалавецтва тэрору. Як бы там ні было, каля паўдня ён знік — і ніводзін чалавек не бачыў яго. Ніводная жывая істота не ведае, што ён рабіў да паловы трэцяй. Для чалавецтва гэта, магчыма, і лепш, але для яго самога такая бяздзейнасць аказалася пагібельнай.

У гэтыя дзве з паловай гадзіны за справу ўзялося мноства людзей, рассеяных па ўсёй акрузе. Раніцай Невідзімка быў яшчэ проста казкай, пудзілам; у поўдзень жа, дзякуючы сухому, але выразнаму закліку Кемпа, ён стаў ужо цалкам рэальным праціўнікам, якога трэба было параніць, схпіць жывым ці мёртвым, — і ўсё насельніцтва з надзвычайнай хуткасцю стала рыхтавацца да барацьбы. Нават у дзве гадзіны Невідзімка яшчэ мог выратавацца, забраўшыся ў цягнік, але пасля дзвюх гэта стала ўжо немагчымым: па ўсіх чыгуначных лініях, на

прасторы вялізнага паралелаграма, паміж Саўтхемптанам, Вінчэстэрам, Брайтанам і Хоршэмам, пасажырскія паязды ішлі з закрытымі дзвярамі, а таварны рух амаль спыніўся. У вялікім крузе, радыусам міль у дваццаць вакол Порт-Бэрдака, па дарогах і палях хадзілі групы па тры, па чатыры чалавекі са стрэльбамі, дубінкамі і сабакамі.

Конныя паліцэйскія аб'язджалі навакольныя сёлы, спыняліся каля кожнага дома і папярэджвалі жыхароў, каб яны замыкалі дзверы і не выходзілі з дому без зброі. У тры гадзіны зачыніліся школы і напалоханыя дзеці цеснымі групкамі беглі дадому. Гадзін да чатырох заклік, складзены Кемпам, але падпісаны Эдаем, быў ужо расклеены па ўсёй акрузе. У ім коратка, але ясна былі ўказаны ўсе меры барацьбы: не даваць Невідзімку есці і спаць, быць увесь час напалатове, каб прыняць рашучыя меры, калі ў чым-небудзь выявіцца яго прысутнасць. Дзеянні ўладаў былі такімі хуткімі і энергічнымі, усеагульная вера ў страшную істоту такой моцнай, што да наступлення ночы на прасторы ў некалькі сот квадратных міляў быў уведзены стан аблогі. І яшчэ ў той жа вечар па ўсяму напалоханаму і насцярожанаму краю пранёсся ціхі жах: з вуснаў у вусны перадавалася чутка, маланкавая і верагодная, аб забойстве містэра Уіксціда.

Калі наша здагадка, што Невідзімка схаваўся ў хмызняках Хінтандзіна, правільная, то, напэўна, неўзабаве пасля паўдня ён выйшаў адтуль з нейкім намерам, для выканання якога патрэбна была зброя. Што гэта быў за намер, устанавіць нельга, але ён быў — гэта, на мой погляд, бяспрэчна, не выпадкова ж яшчэ да сутычкі з Уіксцідам Невідзімка дзесьці здабыў жалезны прут.

Аб падрабязнасцях гэтай сутычкі мы, зразумела, нічога не ведаем. Адбылася яна на краю пясчанага кар'ера ярдаў за двесце ад варот вілы лорда Бэрдака. Усё паказвае на адчайную схватку: утапаная зямля, шматлікія раны Уіксціда, яго зламаныя палка; але што магло стаць прычынай нападу, акрамя маніі забойства, цяжка сабе ўявіць.

Думка аб вар'яцтве напрошваецца сама сабой. Містэр Уіксцід, кіраўнік спраў лорда Бэрдака, чалавек гадоў сарака пяці, быў самай бяскрыўднай істотай на свеце і ўжо, вядома ж, ніколі першым не нападаў бы на такога страшнага ворага. Раны, відаць, былі нанесены містэру Уіксціду жалезным прутам, выцягнутым са зламаны

агароджы. Невідзімка спыніў гэтага мірнага чалавека, напад на яго, хутка зламаў яго слабае супраціўленне, перабіў яму руку, паваліў яго на зямлю і размаджэрыў яму галаву.

Жалезны прут ён, нападўна, выцягнуў з агароджы да сустрэчы са сваёй ахвярай, — мусіць, ён трымаў яго нападгатове. Яшчэ дзве падрабязнасці праліваюць некаторае святло на гэтае здарэнне. Па-першае, пясчаны кар'ер знаходзіўся не зусім на дарозе містэра Уіксіда да дома, а ярдаў на дзвесце ў бок. Па-другое, па сведчанню маленькай дзяўчынкі, якая вярталася пасля абеду ў школу, яна бачыла, што нябожчык нейкай дзіўнай паходкай «трухаў» цераз поле ў напрамку да кар'ера. Па таму, як яна гэта паказала, можна было заключыць, што ён быццам гнаўся за чымсьці, што рухалася па зямлі, час ад часу замахваючыся палкай. Дзяўчынка была апошняй, хто бачыў Уіксіда жывым. Ён ішоў проста насустрач смерці; ён спусціўся ў лагчынку, і рэдкія дрэвы, якія там раслі, схавалі ад вачэй дзяўчынкі апошняю схватку.

Гэтыя падрабязнасці, несумненна, прынамсі ў вачах аўтара гэтых радкоў, робяць забойства Уіксіда не такім ужо беспрычынным і бессэнсоўным. Можна ўявіць сабе, што Грыфін прыхапіў жалезны прут, канечне, як зброю, але без намеру здзейсніць забойства. Тут мог трапіцца на дарозе Уіксід і заўважыць прут, які незразумелым чынам рухаўся па паветры. Нікольні не думаючы пра Невідзімку, — ад гэтых жа мясцін да Порт-Бэрдака дзесяць міляў, — ён мог паследаваць за прутам. Вельмі верагодна, што ён нават і не чуў пра Невідзімку. Лёгка далей уявіць, што Невідзімка стаў паціху аддаляцца, не жадаючы выявіць сваю прысутнасць, а Уіксід, узбуджаны і зацікаўлены, не адставаў ад дзіўнага прадмета, які сам рухаўся, і нарэшце ўдарыў па яму.

Вядома, пры звычайных абставінах Невідзімка мог бы без асаблівых намаганняў уцячы ад свайго ўжо неамалаго праследавацеля, але становішча цела забітага Уіксіда дае падставу думаць, што ён меў няшчасце загнаць свайго праціўніка ў куток паміж густым зараснікам крапівы і пясчаным кар'ерам. Тым, хто помніць незвычайную раздражняльнасць Невідзімкі, няцяжка ўявіць усё астатняе.

Усё гэта, урэшце, адны здагадкі. Адзіныя несумненныя факты (бо сведчаннем дзяцей не заўсёды можна да-

вараць) — гэта цела забітага Уіксціда і акрываўлены жалезны прут, які валяўся ў крапіве. Відавочна, Грыфін кінуў прут таму, што, захоплены хваляваннем, забыўся пра мэту, для якой ім узброіўся, калі спачатку такая мэта была. Вядома, ён быў вялікі эгаіст і чалавек бяздушны, але выгляд ахвяры, яго першай ахвяры, акрываўленай і няшчаснай, распасцёртай каля яго ног, мог абудзіць у ім заглухлую крыніцу пакаяння і адварнуць яго на нейкі час ад злачынных намераў.

Пасля забойства містэра Уіксціда Невідзімка, відаць, пабег у бок узгоркаў. Расказваюць, што два работнікі на полі ў Ферн Боттам чулі вечарам нейкі таямнічы голас. Хтосьці плакаў і смяўся, ахаў і стагнаў, а часам гучна ўскрыкваў. Напэўна, дзіўна было слухаць яго. Голас пранёсся над полем канюшыны і заціх удалечыні, каля ўзгоркаў.

У гэты вечар Невідзімку, напэўна, давялося даведацца, як хутка выкарыстаў Кемп яго шчырасць. Напэўна, ён знайшоў усе дзверы на замку; і блукаў па чыгуначных станцыях, падкрадваўся да гасцініц і, без сумнення, прачытаў расклееныя ўсюды заклікі і зразумеў, які задуманы супраць яго паход. З наступленнем вечара па палях разышліся групы ўзброеных людзей і чуўся сабачы брэх. Гэтыя паляўнічыя на чалавека атрымалі спецыяльныя ўказанні, як памагаць адзін аднаму ў выпадку сустрэчы з ворагам. Але Невідзімку давялося пазбегнуць сустрэчы з імі. Мы можам часткова зразумець яго шаленства, калі ўспомніць, што ён сам паведаміў усе звесткі, якія так бязлітасна павярнуліся цяпер супраць яго. У гэты дзень ён заняпаў духам; амаль цэлыя суткі, калі не лічыць сутычкі з Уіксцідам, ён адчуваў сябе як упалываны звер. Ноччу яму ўдалося, напэўна, і паесці і паспаць, бо раніцай да яго зноў вярнулася прысутнасць духу: ён зноў стаў моцным, актыўным, хітрым і злым, гатовым да сваёй апошняй вялікай схваткі з усім светам.

Глава XXVII

У АСАДЖАНЫМ ДОМЕ

Кемп атрымаў дзіўнае пасланне, напісанае алоўкам на зашмальцаваным кавалачку паперы.

«Вы праявілі дзівосную энергію і кемліваць, — сказана было ў пісьме, — хаця я не ўяўляю сабе, што вы спадзяяецеся гэтым дасягнуць. Вы супраць мяне. Увесь дзень вы палявалі на мяне, вы хацелі пазбавіць мяне ад пачынку і ноччу. Але я пад'еў, насуперак вам, выспаўся, насуперак вам, і гульня яшчэ толькі пачынаецца. Гульня яшчэ толькі пачынаецца! Мне нічога не застаецца, як звярнуцца да тэрору. Гэтым пісьмом я аб'яўляю першы дзень Тэрору. З гэтага часу Порт-Вэрдак ужо не пад уладай каралевы, перадайце гэта вашаму начальніку паліцыі і яго шайцы, — ён пад маёй уладай, пад уладай Тэрору. Цяперашні дзень — першы дзень першага года новай эры — Эры Невідзімкі. Я — Невідзімка Першы. Спачатку маё праўленне будзе міласэрным. У першы дзень будзе здзейснена адна смяротная кара дзеля прыкладу, пакаранне смерцю чалавека па імені Кемп. Сёння смерць спасцігне гэтага чалавека. Няхай замыкаецца, няхай хаваецца, няхай акружае сябе аховай, няхай апрацецца ў браню, калі захоча, — смерць, нябачная смерць набліжаецца да яго. Няхай прымае меры засцярогі — тым большае ўражанне яго смерць выкліча ў майго народа. Смерць рушыць з паштовай скрынкі сёння ў поўдзень. Пісьмо будзе апушчана ў скрынку перад самым прыходам паштальёна — і — у дарогу! Гульня пачалася. Смерць набліжаецца на яго. Не дапамагай яму, народ мой, каб не спасцігла смерць і цябе. Сёння Кемп павінен памерці».

Кемп двойчы прачытаў пісьмо.

— Гэта не жарты, — сказаў ён. — Гэта ён! І ён будзе дзейнічаць.

Ён перавярнуў лісток і ўбачыў на адрасе штэмпель «Хінтандзін» і праявіў прыпіску: «даплаціць 2 пенсы».

Кемп павольна ўстаў з-за стала, не закончыўшы снеданне, — пісьмо прыйшло ў гадзіну дня, — і падняўся ў свой кабінет. Ён пазваніў эканомцы, загадаў ёй неадкладна абысці ўвесь дом, агледзець усе засаўкі і зачыніць усе аканіцы.

У кабінете ён зачыніў аканіцы сам. З замкнутага скрынкі стала ў спальні ён выняў невялікі рэвальвер, пільна агледзеў яго і паклаў у кішэню хатняй курткі. Затым ён напісаў некалькі запісак, у тым ліку і палкоўніку Эдаю, і даручыў служанцы аднесці іх. Кемп параіў ёй пры гэтым, як выйсці з дому.

— Небяспекі няма ніякай, — сказаў ён і дадаў сам сабе: «Для вас». Пасля гэтага ён нейкі час сядзеў, задумаўшыся, а потым вярнуўся да астылага сьнеданья.

Ён еў рассяянна, паглыблены ў свае думкі. Потым моцна стукнуў кулаком па сталае.

— Мы яго зловім! — усклікнуў ён. — І прынадай буду я. Ён зарвецца.

Кемп падняўся наверх, старанна зачыняючы за сабой усе дзверы.

— Гэта гульня, — сказаў ён. — Гульня незвычайная. Але ўсе шанцы на маім баку, містэр Грыфін, хаця вы і нябачныя і смелыя таксама. Грыфін *contra mundum*...¹ Скажыце калі ласка!

Ён стаяў каля акна, глядзячы на заліты сонцам схілы гары.

— Яму ж трэба даставаць сабе ежу кожны дзень. Не зайздросчу я яму. А ці праўда, што мінулай ноччу яму ўдалося паспаць? Дзе-небудзь пад адкрытым небам і ў такім месцы, дзе ніхто не мог на яго натрапіць... Вось калі б замест гэтай гарачыні наступілі халады і халепа... А ён жа, можа, у гэтую самую хвіліну назірае за мной.

Кемп ушчыльную падышоў да акна і раптам спалохана адскочыў: штосьці моцна стукнула ў сцяну над рамай.

— Аднак нервы ў мяне расхадзіліся, — прамовіў ён сам сабе. Але добрых пяць хвілін ён не адважваўся зноў падысці да акна. — Верабей, можа, — сказаў ён.

Тут ён пачуў званок ад уваходных дзвярэй і паспяшаўся ўніз. Ён адсунуў засаўку, павярнуў ключ, агледзеў ланцуг, умацаваў яго і асцярожна прачыніў дзверы, не паказваючыся. Знаёмы голас аклікнуў яго. Гэта быў палкоўнік Эдай.

— На вашу пакаёўку напалі, — сказаў Эдай з-за дзвярэй.

— Што?! — усклікнуў Кемп.

— Вашу запіску ў яе адабралі. Ён недзе паблізу. Упусціце мяне.

Кемп зняў ланцуг, і Эдай сям-так праціснуўся ў вузкую шчыліну ледзь прачыненых дзвярэй. Ён з палёгкай уздыхнуў, калі Кемп зноў налажыў засаўку.

¹ Супраць усяго свету (лат.).

— Запіску вырвалі ў яе з рук. Яна страшна напало-
халася. Цяпер яна ў маім участку. З ёй істэрыка. Ён
дзесьці паблізу. Што было ў запісцы?

Кемп вылаяўся.

— Дурань жа я! — сказаў ён. — Мог бы здагадацца:
адсюль жа да Хінтандзіна менш гадзіны хады. Ужо!

— У чым справа? — спытаўся Эдай.

— Вось паглядзіце! — сказаў Кемп і павёў Эдая ў ка-
бінет. Ён падаў яму пісьмо Невідзімкі. Эдай прачытаў і
ціхенька свіснуў.

— А вы?.. — спытаўся ён.

— Падстроіў пастку, — сказаў Кемп, — і як дурань
паслаў план з пакаеўкай. Проста яму ў рукі.

Эдай цярпліва выслухаў блюзнерства Кемпа. Потым
сказаў:

— Ён уцячэ.

— Не, не, — адказаў Кемп.

Зверху пачуўся звон і трэск разбітага шкла. Эдай
заўважыў маленькі рэвальвер, які тырчаў з кішэні
Кемпа.

— Гэта ў кабінеце! — сказаў Кемп і першы стаў па-
дымацца па лесвіцы. Яшчэ не дайшоўшы да сярэдзіны
яе, яны зноў пачулі трэск.

У кабінеце яны ўбачылі, што два вакны з трох разбі-
ты, падлога засыпана асколкамі, а на пісьмовым стале
ляжыць вялікі камень. Абодва спыніліся на парозе, гле-
дзячы на разбурэнне. Кемп зноў вылаяўся, і ў тую ж
хвіліну трэцяе акно трэснула, быццам стрэлілі з пістале-
та, і на падлогу са званам пасыпаліся асколкі.

— Навошта гэта? — сказаў Эдай.

— Гэта пачатак, — адказаў Кемп.

— А залезці сюды няма ніякай магчымасці?

— Нават кошка не залезе, — адказаў Кемп.

— Аканіц няма?

— Тут няма. Ва ўсіх ніжніх пакоях... Ого!

Знізу данёсся звон разбітага шкла і трэск дошак пад
цяжкім ударам.

— Каб яго чорт узяў, — сказаў Кемп. — Гэта, напэў-
на... так, гэта ў спальні. Ён збіраецца апрацаваць увесь
дом. Дурань ён. Аканіцы зачынены, і шкло будзе падаць
знадворку. Ён парэжа сабе ногі.

Яшчэ адно акно абвясціла аб сваім разбурэнні. Кемп
і Эдай стаялі на пляцоўцы, не ведаючы, што рабіць.

— Вось што, — сказаў Эдай, — дайце мне палку ці што-небудзь падобнае: я схаджу ва ўпраўленне і загадаю прыслаць сабак. Тады мы яго зловім.

Яшчэ адно акно разбілася на друзачкі.

— Ці няма ў вас рэвальвера? — спытаўся Эдай.

Кемп сунуў руку ў кішэнь і сумеўся.

— Не, — адказаў ён, — ва ўсялякім выпадку няма лішняга.

— Я прынясу яго назад, — сказаў Эдай. — Вы ж тут у бяспецы.

Кемп, прысаромлены, аддаў рэвальвер.

— Цяпер пойдзем адчыняць дзверы, — сказаў Эдай.

Пакуль яны стаялі ў прыхожай, не адважваючыся падысці да дзвярэй, адно з вакон у спальні першага паверха затрашчала і загрымела. Кемп падышоў да дзвярэй і пачаў як мага асцярожней адсоўваць завалу, твар яго быў некалькі бляднейшы, чым звычайна.

— Выходзьце хутка, — сказаў Кемп.

Яшчэ секунда, і Эдай быў ужо на ганку, а Кемп зноў засунуў завалу. Эдай памарудзіў крыху: стаяць, прысланіўшыся спіной да дзвярэй, было ўсё-такі спакайней, потым выпрастаўся і цвёрда закрочыў уніз па прыступках. Ён перасек поплаў і прыблізіўся да веснічак. Здавалася, па траве пранёсся ветрык. Штосьці зашавялілася побач з ім.

— Пачакайце хвіліну, — вымавіў Голас.

Здай спыніўся як укопаны, рука яго моцна сіснула рэвальвер.

— У чым справа? — сказаў Эдай, бледны і пануры; кожны нерв яго быў напружаны.

— Вы зробіце мне вялікую ласку, калі вернецца ў дом, — сказаў Голас таксама панура і напружана, як і Эдай.

— Вельмі шкадую, — сказаў Эдай некалькі ахрыплым голасам і правёў языком па перасохлых губах. Голас быў, як яму здавалася, злева ад яго. А што, калі паспрабаваць шчасця і стрэліць?

— Куды вы ідзеце? — спытаўся Голас. Яны абодва зрабілі рэзкі рух, і з раскінутай кішэні Эдая бліснуў на сонцы рэвальвер.

Эдай адмовіўся ад свайго намеру і задумаўся.

— Куды я іду, — прамовіў ён павольна, — гэта мая справа.

Не паспеў ён вымавіць гэтыя словы, як нябачная рука абхапіла яго за шыю, у спіну ўперлася калена, і ён упаў дагары. Выцягнуўшы неяк рэвальвер, ён стрэліў наўздагад; у тую ж секунду ён атрымаў моцны ўдар у зубы і рэвальвер вырвалі ў яго з рук. Ён зрабіў марную спробу ўхапіцца за нябачную нагу, якая адразу ж вылізнула, паспрабаваў устаць і зноў упаў.

— Чорт! — сказаў Эдай.

Голас рассмяяўся.

— Я забіў бы вас, ды шкада траціць кулю, — сказаў ён.

Эдай убачыў у паветры перад сабою, футаў за шэсць, дула рэвальвера.

— Ну? — сказаў Эдай.

— Устаньце, — сказаў Голас.

Эдай падняўся.

— Смірна! — загадаў Голас і працягваў цвёрда: — Кіньце ўсе свае намеры. Помніце, што я ваш твар добра бачу, а вы мяне не бачыце. Вярніцеся ў дом.

— Ён мне не адчыніць дзверы, — сказаў Эдай.

— Вельмі шкада, — сказаў Невідзімка. — З вамі я не спрачаўся.

Эдай зноў лізнуў языком па губах. Ён адвёў позірк ад рэвальвера, убачыў воддаль мора, вельмі сіняе і цёмнае ў бляску паўдзённага сонца, шаўкавістыя зялёныя ўзгоркі, белы скалісты мыс, шматлюдны горад, — і раптам адчуў, якое цудоўнае жыццё. Ён перавёў позірк на маленькі металічны прадмет, які вісеў паміж небам і зямлёй за шэсць футаў ад яго.

— Што ж мне рабіць? — змрочна спытаўся ён.

— А мне што рабіць? — спытаўся Невідзімка. — Вы прывядзеце падмогу. Не, давядзецца вам вярнуцца назад.

— Я паспрабую. Калі ён упусціць мяне, вы абячаеце не ўрывацца за мной у дом?

— З вамі я не сварыўся, — адказаў Голас.

Кемп, выпусціўшы Эдаю, паспяшаўся наверх; асцярожна ступаючы па асколках, ён падкраўся да акна кабінета, зазірнуў ўніз і ўбачыў Эдаю, які размаўляў з Невідзімкам.

— Што ж ён не страляе? — прамармытаў Кемп.

Тут рэвальвер перамясціўся і заблішчэў на сонцы. Засланіўшы вочы, Кемп стараўся прасачыць рух асляпляльнага промня.

— Так і ёсць! — усклікнуў ён. — Эдай аддаў рэвальвер.

— Абяцаеце не ўрывацца за мной, — казаў у гэты час Эдай. — Не захапляйцеся сваёй удачай. Уступіце ў чым-небудзь.

— Вяртайцеся ў дом. Кажу вам прама: я нічога не абяцаю.

Эдай, мусіць, раптам прыняў рашэнне! Ён павярнуўся да дома і павольна пайшоў наперад, заклаўшы рукі за спіну. Кемп з неўразуменнем назіраў за ім. Рэвальвер знік, потым зноў бліснуў, зноў знік, і зноў Кемп, напружваючы зрок, разглядзеў яго: маленькі цёмны прадмет, што следаваў за Эдаем. Далей усё адбылося маланкава: Эдай зрабіў скачок назад, крута павярнуўся, хацеў схапіць рэвальвер, не злавіў яго, падняў рукі і ўпаў ніцма, пакінуўшы над сабою сіняе воблачка дыму. Страла Кемп не пачуў. Эдай зрабіў некалькі сутаргавых рухаў, прыўзняўся, апіраючыся на руку, зноў упаў і застаўся ляжаць нерухома.

Кемп пастаяў крыху, уважліва гледзячы на ціхамірную спакойную позу Эдая. Дзень быў гарачы і бязветраны, здавалася, увесь свет заціх, толькі ў кустах паміж домам і веснічкамі два жоўтыя матылькі ганяліся адзін за адным. Эдай ляжаў на поплаве каля веснічак. Ва ўсіх дачах на ўзгорку шторы былі спушчаны, толькі ў зялёнай альтанцы можна было заўважыць белую фігуру — мусіць, старога, які мірна драмаў. Кемп уважліва ўглядваўся, шукаючы ў паветры паблізу ад дома рэвальвер, але ён знік. Кемп зноў паглядзеў на Эдая. Ігра пачалася сур'ёзная.

Хтосьці пачаў званіць і стукаць ва ўваходныя дзверы, усё больш гучна, настойліва, але ўся прыслуга, павінуючыся распараджэнню Кемпа, сядзела запёршыся ў сваіх пакоях. Нарэшце ўсё сціхла. Кемп пасядзеў крыху, услухоўваючыся, потым асцярожна выглянуў па чарзе ў кожнае з трох вокнаў. Потым выйшаў на лесвіцу і зноў з трывогай прыслухаўся. Затым узброіўся качаргой, якую ўзяў у спальні, і зноў пайшоў правяраць унутраныя засаўкі вокнаў на ніжнім паверсе. Усё было трывала і надзейна. Ён вярнуўся наверх. Эдай па-ранейшаму нерухома ляжаў ля краю пасыпанай гравіем дарожкі. Па дарозе, міма дач, ішлі пакаеўка і двое палісменаў.

Стаяла мёртвая цішыня. Кемпу здавалася, што трое людзей набліжаюцца вельмі павольна. Ён пытаўся ў сябе, што робіць яго праціўнік.

Раптам ён уздрыгнуў. Знізу пачуўся трэск. Пасля некаторага вагання Кемп спусціўся ўніз. Нечакана ўвесь дом напоўніўся цяжкімі ўдарамі і трэскам дрэва, якое шчапалі. Звінелі і бразгалі жалезныя засаўкі на аканіцах. Ён павярнуў ключ, адчыніў дзверы ў кухню, і ў гэтую хвіліну ў пакой паляцелі пасечаныя і разламаныя аканіцы. Кемп спыніўся, здранцвеўшы ад жаху. Аконная рама, акрамя адной перакладзіны, была яшчэ цэлая, але ад шкла засталася толькі зубчатая аблямоўка. Аканіцы былі пасечаны сякерай, якая цяпер з усяго размаху біла па раме і жалезных кратах, што засцерагалі акно. Але раптам сякера адскочыла ўбок і знікла.

Кемп убачыў рэвальвер, які ляжаў на дарожцы каля дома, і тут жа рэвальвер узяцеў у паветра. Кемп падаўся назад. Яшчэ секунда — і пачуўся стрэл; шчэпка, адарваная ад зачыняемых Кемпам дзвярэй, праляцела над яго галавой. Ён зачыніў дзверы, замкнуў іх на ключ і тут жа пачуў крыкі і смех Грыфіна. Потым зноў затрашчала дрэва пад скрышальнымі ўдарамі сякеры.

Кемп стаяў у калідоры, збіраючыся з думкамі. Цераз хвіліну Невідзімка будзе на кухні. Гэтыя дзверы затрымаюць яго ненадоўга, і тады...

Каля ўваходных дзвярэй пазванілі. Магчыма, палісмены. Кемп пабег у прыхожую, умацаваў ланцуг і адсутнуў засаўку. Толькі аклікнуўшы пакаёўку і пачуўшы яе голас, ён зняў ланцуг, усе тры гурбой уваліліся ў дом, і Кемп зноў зачыніў дзверы.

— Невідзімка! — сказаў Кемп. — У яго рэвальвер. Засталося два зарады. Ён забіў Эдая. Ва ўсялякім выпадку падстрэліў яго. Вы не бачылі яго на лужку? Ён там ляжыць.

— Хто? — спытаўся адзін з паліцэйскіх.

— Эдай, — сказаў Кемп.

— Мы прайшлі задворкамі, — сказала пакаёўка.

— Што гэта за трэск? — спытаўся другі палісмен.

— Ён на кухні... ці хутка будзе там. Ён знайшоў сякеру...

Раптам на ўвесь дом загучалі ўдары сякеры па кухонных дзвярах. Пакаёўка зірнула на дзверы і адступіла ў сталовую. Кемп адрывіста растлумачыў сітуацыю. Яны пачулі, як падаліся кухонныя дзверы.

— Сюды! — крыкнуў Кемп, ліхаманкава ўпіхваючы паліцэйскіх у сталовую. Яго раптам захапіла прага дзейнасці.

— Качаргу! — крыкнуў Кемп і кінуўся да каміна. Качаргу, якую ён прынёс са спальні, ён аддаў аднаму з палісменаў, а качаргу са сталавай — другому. Нечакана ён адскочыў назад.

Адзін з палісменаў хутка прыгнуўся і, крактануўшы, зачапіў сякеру качаргой. Рэвальвер выпусціў апошні заряд, прарваўшы каштоўнае палатно пэндзля Сіднея Купера. Другі палісмен стукнуў сваёй качаргой па маленькай смертаноснай зброі, нібы хацеў забіць асу, і рэвальвер са стукам упаў на падлогу.

Як толькі пачалася схватка, пакаёўка ўскрыкнула, пастаяла з хвіліну каля каміна і кінулася адчыняць аканіцы, думаючы, мусіць, выратавацца цераз разбітае акно.

Сякера выбралася ў калідор і спынілася футай за два ад падлогі. Чуваць было цяжкае дыханне Невідзімкі.

— Вы абодва адыдзіце, — сказаў ён. — Мне патрэбны Кемп.

— А нам патрэбны вы, — сказаў першы палісмен і, рэзка ступіўшы наперад, ударыў качаргой у напрамку Голаса. Але Невідзімку ўдалося ухіліцца ад удару, і качарга трапіла ў стойку для парасонаў.

Палісмен ледзьве ўтрымаўся на нагах, і ў тую ж хвіліну сякера стукнула яго па галаве, скамячыўшы каску, быццам яна была з паперы, і ён кулём вылецеў на кухонную лесвіцу. Але другі палісмен ударыў качаргой ззаду сякеры і трапіў на штосьці мяккае. Пачуўся крык болю, і сякера ўпала на падлогу. Палісмен зноў размахнуўся, але ўдар патрапіў у пустату; потым ён наступіў нагой на сякеру і яшчэ раз ударыў. Затым, трымаючы качаргу напачатку, ён стаў уважліва прыслухоўвацца, стараючыся ўлавіць які-небудзь рух.

Ён пачуў, як адчынілася акно ў сталавай і затым прагучалі хуткія крокі. Таварыш яго падняўся і сеў; кроў цякла па ягонай шчацэ.

— Дзе ён? — спытаўся ранены.

— Не ведаю. Я трапіў у яго. Стаіць дзе-небудзь у прыхожай, калі толькі не прашмыгнуў міма цябе. Доктар Кемп! Сэр!..

Ніякага адказу.

— Доктар Кемп! — зноў паклікаў паліцэйскі.

Ранены стаў марудна падымацца на ногі. Нарэшце яму гэта ўдалося. Раптам з кухоннай лесвіцы данеслася шлёпанне босых ног.

— Гоп! — крыкнуў паліцэйскі, які трымаў качаргу, і кінуў яе; яна разбіла газавы ражок.

Паліцэйскі пачаў было праследаваць Невідзімку. Але потым перадумаў і ўвайшоў у сталовую.

— Доктар Кемп... — пачаў ён і адразу спыніўся. — Храбры хлопец гэты доктар Кемп, — сказаў ён, звяртаючыся да таварыша, які зазірнуў цераз яго плячо.

Акно ў сталовай было расчынена насцеж. Ні пакаёўкі, ні Кемпа.

Сваю думку пра доктара Кемпа другі палісмен выказаў коротка і энергічна.

Глава XXVIII

ЦКАВАННЕ ПАЛЯЎНІЧАГА

Містэр Хілас, гаспадар суседняй дачы, спаў у сваёй альтанцы, калі пачалася асада дома Кемпа. Містэр Хілас належыў да той упартай меншасці, якая ніяк не жадала верыць «недарэчным байкам» пра Невідзімку. Жонка яго, аднак, чуткам верыла і не раз потым напамінала аб гэтым мужу. Ён выйшаў пагуляць па свайму саду, як нічога і не было, а пасля абеду, па даўно заведзенай звычцы, лёг спаць. Увесь час, пакуль Невідзімка біў вокны ў доме Кемпа, містэр Хілас спакойна спаў, але раптам прагнуўся з такім адчуваннем, быццам навокал штосьці нядобра. Ён зірнуў на дом Кемпа, працёр вочы і зноў глянуў. Потым ён спусціў ногі і сеў, прыслухоўваючыся. Ён памянуў чорта, але дзіўнае відовішча не знікла. Дом выглядзеў так, як быццам яго пакінулі з месяц назад пасля моцнага пагрому. Усё шкло было разбіта, а ўсе вокны, акрамя вокнаў кабінета на вышцы, былі знутры пазакрываны аканіцамі.

— Я гатовы паклясціся, — містэр Хілас паглядзеў на гадзіннік, — што дваццаць хвілін таму назад усё было ў парадку.

Здалёку чуліся мерныя ўдары і звон шкла. А затым, пакуль ён сядзеў з разяўленым ртом, адбылося нешта яшчэ больш дзіўнае. Аканіцы сталовай расчыніліся, і пакаёўка ў капелюшы і паліто з'явілася ў акне, сутарга-

ва стараючыся падняць раму. Раптам каля яе з'явіўся яшчэ нехта і стаў памагаць. Доктар Кемп! Яшчэ хвіліна — акно расчынілася, і пакаёўка вылезла з яго; яна кінулася ўцякаць і схавалася ў кустах. Містэр Хілас устаў, невыразнымі воклічамі выказваючы сваё хваляванне з нагоды такіх надзвычайных падзей. Ён убачыў, як Кемп узлез на падаконнік, выскачыў у акно і у тую ж хвіліну з'явіўся на дарожцы, абсаджанай кустамі; ён бег, прыгнуўшыся, нібы хаваючыся ад кагосьці. Ён знік за ракітавым кустом, потым паказаўся зноў на агароджы, якая выходзіла ў адкрытае поле. У адно імгненне ён пералез цераз агароджу і кінуўся бегчы ўніз па адхону, прама да альтанкі містэра Хіласа.

— Госпадзі! — усклікнуў уражаны страшнай здагадкай містэр Хілас. — Гэта той нягоднік, Невідзімка! Значыць, усё праўда!

Для містэра Хіласа падумаць так азначала — дзейнічаць неадкладна, і кухарка яго, якая назірала за ім з акна верхняга паверха, са здзіўленнем убачыла, як ён кінуўся да дома с хуткасцю добрых дзевяці міль у гадзіну. Пачулася бразганне дзвярэй, звон калакольчыка і голас містэра Хіласа, які крычаў на ўсё горла:

— Зачыніце дзверы! Зачыніце вокны! Зачыніце ўсё! Невідзімка ідзе!

Увесь дом адразу ж напоўніўся крыкамі, загадамі і тупатам бягучых ног. Містэр Хілас сам пабег зачыняць балконныя дзверы, і тут з-за агароджы паказалася галава, плечы і калена доктара Кемпа. Яшчэ хвіліна — і Кемп, прабегшы па градцы спаржы, паімчаў па тэніснай пляцоўцы да дома.

— Нельга, — сказаў містэр Хілас, засоўваючы зававу. — Мне вельмі шкада, калі ён гоніцца за вамі, але ўвайсці сюды нельга.

Да шкла прыціснуўся твар Кемпа, скажоны жахам. Ён стаў стукаць у балконныя дзверы і шалёна тузаць ручку. Бачачы, што ўсё дарэмна, ён прабег па балкону, саскочыў у сад і пачаў грукаць у бакавыя дзверы. Потым выбег цераз бакавыя веснічкі, абагнуў дом і кінуўся бегчы па дарозе. І ледзьве паспеў ён схвацца з вачэй містэра Хіласа, які ўвесь час спалохана глядзеў у акно, як градку спаржы бязлітасна змялі нябачныя ногі. Тут містэр Хілас памчаўся па лесвіцы наверх, і далейшага палявання ён ужо не бачыў. Але, прабягаючы міма акна, ён пачуў, як грукнулі бакавыя веснічкі.

Выскачыўшы на дарогу, Кемп, натуральна, пабег пад гару. Такім чынам, яму давялося самому здзейсніць той жа самы прабег, за якім ён сачыў такім крытычным позіткам з акна свайго кабінета ўсяго толькі чатыры дні таму назад. Для чалавека, які даўно не трэніраваўся, ён бег нядрэнна, і хаця ён пабляднеў і абліваўся потам, думка яго працавала спакойна і цвяроза. Ён нёсся буйнай рыссю і, калі трапляліся нязручныя мясціны, рознае каменне ці асколкі разбітага шкла, якія ярка блішчалі на сонцы, бег прама па іх, дазваляючы нябачным босым нагам свайго праследавацеля выбіраць шлях па асабістаму жаданню.

Упершыню ў сваім жыцці Кемп пераканаўся, што дарога па ўзгорку, як ні дзіўна, вельмі доўгая і бязлюдная і што ўскраіна горада там, ля падножжа гары, знаходзіцца занадта далёка. Ніколі яшчэ не існавала больш цяжкага і марудлівага спосабу перамяшчэння, чым бег. Дамы і дачы, што драмалі пад паўдзённым сонцам, відавочна, былі замкнуты, зачынены наглуха. Праўда, яны былі замкнуты і зачынены па яго асабістаму загаду. Але хаця б хто-небудзь здагадаўся на ўсялякі выпадак сачыць за тым, што адбываецца наўкола! Здалёку паказаўся горад, мора знікла з поля зроку, унізе былі людзі. Да падножжа ўзгорка якраз пад'язджала конка. А там паліцэйская ўправа. Але што гэта чутна ззаду, крокі? Ходу!

Людзі знізу глядзелі на яго; некалькі чалавек кінуліся бегчы. Дыханне Кемпа стала хрыплым. Цяпер конка была зусім блізка, у шынку «Вясёлыя крыкетысты» шумна зачыняліся дзверы. За конкай былі слупы і груды шчэбню для дрэнажных работ. У Кемпа мільганула была думка ўскочыць у вагон конкі і зачыніць дзверы, але ён вырашыў, што лепш накіравацца прама ў паліцыю. Цераз хвіліну ён мінуў «Вясёлых крыкетыстаў» і апынуўся ў канцы вуліцы, сярод людзей. Кучар конкі і яго памочнік перасталі выпрагаць коней і глядзелі на яго, разявіўшы рот; з-за груды шчэбню выглядалі здзіўленыя землякопы.

Кемп крыху суцшыў бег, але, пачуўшы за сабой хуткі тупат свайго праследавацеля, зноў прыбавіў хаду.

— Невідзімка! — крыкнуў ён землякопам, няпэўным жэстам паказваючы назад, і, па шчасліваму натхненню, пераскочыў канаву, так што паміж ім і Невідзімкам апынулася некалькі дужых мужчын. Кемп перадумаў

бегчы ў паліцыю, ён звярнуў у завулак, прамчаўся міма каляскі зяленшчыка, прамарудзіў імгненне каля дзвярэй каланіяльнай карчмы і пабег па бульвару, які выходзіў на галоўную вуліцу. Дзеці, што гулялі пад дрэвамі, з крыкам разбегліся пры яго з'яўленні; расчынілася некалькі вокнаў, і разгневаныя маці штосьці крычалі яму наўздагон. Ён зноў выбег на Хіл-стрыт, ярдаў за трыста ад станцыі конкі, і тут жа ўбачыў натоўп людзей, якія крычалі і беглі.

Ён зірнуў уверх па вуліцы, у напрамку да ўзгорка. Ярдах у дванаццаці ад яго бег рослы землякоп, гучна лаяўся і адчайна размахваў рыдлёўкай; следам за ім імчаў, сціснуўшы кулакі, кандуктар конкі. За імі беглі яшчэ людзі, гучна крычалі і замахваліся на кагосьці. З другога боку, у напрамку да горада, таксама спяшаліся мужчыны і жанчыны, і Кемп убачыў, як з адной карчмы выскачыў чалавек з палкай у руцэ.

— Акружайце яго! — крыкнуў хтосьці.

Кемп раптам зразумеў, наколькі змянілася сітуацыя. Ён спыніўся і агледзеўся, ледзьве пераводзячы дух.

— Ён дзесьці тут! — крыкнуў ён. — Ачапіце...

Кемп атрымаў страшэнны ўдар па вуху і захістаўся; ён паспрабаваў абярнуцца да нябачнага праціўніка, але ледзьве ўстаяў на нагах і ўдарыў па пустой прасторы. Потым ён атрымаў моцны ўдар у сквіцу і зваліўся на зямлю. Цераз секунду ў жывот яму ўперлася калена, і дзве рукі моцна схапілі яго за горла, але адна з іх была слабейшая. Кемпу ўдалося сціснуць кісці рук Невідзімкі; пачуўся гучны стогн, і раптам над галавой Кемпа ўзвілася рыдлёўка землякопа і з глухім стукам апусцілася на нешта. На твар Кемпа штосьці капнула. Рукі, якія трымалі яго за горла, раптам аслабелі; сутаргавым намаганнем ён вызваліўся, ухапіўся за абмяклае плячо свайго праціўніка і наваліўся на яго, прыціскаючы да зямлі нябачныя локці.

— Я злавіў яго! — завішчаў Кемп. — Памажыце! Ён тут! Трымайце яго за ногі.

Секунда — і да месца бойкі рынуўся ўвесь натоўп. Выпадковы глядач мог бы падумаць, што тут разыграваецца нейкі асабліва бескампрамісны футбольны матч. Пасля выкрыкаў Кемпа ніхто ўжо не сказаў ні слова, — чуўся толькі шум удараў, тупат ног і цяжкае дыханне.

Невідзімку ўдалося нечалавечым намаганнем скінуць з сябе некалькі праціўнікаў і падняцца на ногі. Кемп

учапіўся ў яго, як гончая ў аленя, і дзесяткі рук хапалі, калацілі і рвалі нябачную істоту. Кандуктар конкі злавіў яго за шыю і зноў паваліў на зямлю.

Зноўку ўтварылася груды раз'юшаных людзей. Білі, трэба прызнацца, неміласэрна. Раптам пачуўся дзікі лямант: «Злітуйцеся, злітуйцеся!» — і хутка заціх у прыдушаным стогне.

— Пакіньце яго, дурні! — крыкнуў Кемп глухім голасам, і натоўп адступіў назад. — Ён ранены, гавораць вам. Адыдзіце!

Нарэшце ўдалося крыху адцясніць людзей, якіх згрудзіла і разгарачыла схватка, і ўсе ўбачылі доктара Кемпа, які быў нібы прыўзняты цялаў на пятнаццаць у паветры і прыціскаў да зямлі нябачныя рукі. Ззаду яго палісмен трымаў нябачныя ногі.

— Не выпускайце яго! — крыкнуў рослы землякоп, размахваючы скрываўленай рыдлёўкай. — Прытвараецца.

— Ён не прытвараецца, — сказаў Кемп, асцярожна прыўзнямаючы сваё калена, — а між тым, я яго трымаю. — Твар у Кемпа быў разбіты і ўжо пачынаў апухаць; ён гаварыў з цяжкасцю, з губы цякла кроў. Ён падняў адну руку і, відаць, стаў абмацваць твар ляжачага. — Рот увесь мокры, — сказаў ён і раптам усклікнуў: — Божа праведны!

Кемп хутка падняўся і зноў апусціўся на калені каля нябачнай істоты. Зноў пачалася штурханіна і таўкатня, чуўся тупат падб'ягаючых цікаўных. З усіх дамоў выбягалі людзі. Дэверы «Вясёлых крыкетыстаў» расчыніліся насцеж. Гаварылі мала.

Кемп вадзіў рукой, быццам абмацваючы пустое паветра.

— Не дышае, — сказаў ён. — І сэрца не б'ецца. Як яго... ох!

Нейкая старая, якая выглядала з-пад локця рослага землякопа, раптам гучна ўскрыкнула:

— Глядзіце, — сказала яна, выцягнуўшы маршчыністы палец.

І, глянуўшы ў паказаным напрамку, усе ўбачылі бледныя абрысы рукі, якая бясільна ляжала на зямлі; рука была быццам шкляная, можна было разгледзець усе вены і артэрыі, усе косці і нервы. Яна губляла празрыстасць і мутнела на вачах.

— Ого! — усклікнуў канстэбль. — А вось і ногі паказваюцца.

І так павольна, пачынаючы з рук і ног, паступова распаўзаючыся па ўсіх членах да жыццёвых цэнтраў, працягваўся гэты дзіўны пераход да бачнай цялеснасці. Гэта было як павольнае распаўсюджанне яда. Спачатку выяўляліся тонкія белыя нервы, утвараючы быццам бы слабы малюнак цела, затым шклопадобныя косці і разгалінаваныя артэрыі, затым мышцы і скура, якія прымалі спачатку выгляд лёгкай туманнасці, але хутка цямнелі і цвярдзелі. Неўзабаве можна было ўжо распазнаць раздушаныя грудзі, плечы і цямяна праяўляліся рысы знявечанага і разбітага твару.

Калі нарэшце натоўп расступіўся і Кемпу ўдалося падняцца на ногі, усе прысутныя ўбачылі распасцёртае на зямлі голае, вартае жалю, збітае і скалечанае цела чалавека гадоў трыццаці. Валасы і бровы ў яго былі белыя, — не сівыя, як у старых, а белыя, як у альбіносаў, вочы чырвоныя, як гранаты. Рукі былі сутаргава сціснуты, вочы шырока раскрыты, а на твары застыў выраз гневу і адчаю.

— Закрыйце яму твар! — крыкнуў хтосьці. — Дзеля ўсяго святога, закрыйце твар!

Цела накрылі прасціной, якую ўзялі ў шынку «Вясёлыя крыкетысты», і перанеслі ў дом. Там, на ўбогай пасцелі, у бедным паўцёмным пакоі, сярод недасведчанага, узбуджанага здарэннем натоўпу, збіты і зранены, якому здрадзілі і якога бязлітасна замучылі, закончыў свой дзіўны і страшны жыццёвы шлях Грыфін — першы з людзей, які змог стаць нябачным, Грыфін — таленавіты фізік, роўнага якому яшчэ не бачыў свет.

ЭПІЛОГ

Так заканчваецца аповесць аб незвычайным і згубным эксперыменце Невідзімкі. А калі вы жадаеце даведацца пра яго больш, то зазірніце ў невялікую карчму каля Порт-Стоў і пагаварыце з гаспадаром. Шыльда гэтай карчмы — пустая дошка, уверсе якой намалюваны капялюш, унізе — чаравікі, а назва яе — загаловак гэтай кнігі. Гаспадар — нізенькі, тоўсценькі чалавечак з доўгім тоўстым носам, шчаціністымі валасамі і тварам у чырвоных плямах. Выпіце пабольш, і ён не праміне пад-

рабязна расказаць вам аб усім, што здарылася з ім пасля апісаных вышэй падзей, і пра тое, як суд спрабаваў адабраць у яго знойдзеныя пры ім грошы.

— Калі яны пераканаліся, што нельга вызначыць, чые гэты грошы, дык яны сталі гаварыць — вы толькі падумайце! — быццам са мной трэба абысціся як са скарбам. Ну, скажыце самі, хіба я падобны на скарб? А потым адзін пан плаціў мне па гінеі кожны вечар за тое, што я расказваў гэтую гісторыю ў мюзік-хале.

Калі ж вы пажадаеце адразу спыніць патак яго ўспамінаў, дык вам варта толькі спытаць яго, ці не сыгралі сваю ролю ў гэтай гісторыі нейкія рукапісныя кнігі. Ён адкажа, што кнігі сапраўды былі, і пачне клятвенна сцвярджаць, што дарэмна ўсе чамусьці лічаць, быццам яны і дагэтуль у яго, — няпраўда гэта, у яго іх няма!

— Невідзімка сам забраў іх у мяне, схаваў дзесьці, яшчэ калі я ўцёк ад яго і схаваўся ў Порт-Стоў. Гэта усё містэр Кемп выдумляе, нібы гэтыя кнігі ў мяне.

Пасля гэтага ён задумваецца, крадком назірае за вамі, нервова перацірае шклянкі і, нарэшце, выходзіць з пакоя.

Ён стары халасцяк, у яго здаўна халасцяцкія густы, і ў доме няма ніводнай жанчыны. Знешнія часткі свайго касцюма ён зашпільвае пры дапамозе гузікаў — гэтага патрабуе яго становішча, — але калі справа даходзіць да падцяжак і іншых інтымных частак туалету, ён усё яшчэ карыстаецца вяровачкамі. У справах ён не вельмі прадпрымальны, але дужа клапаціцца аб рэспектабельнасці сваёй установы. Рухі яго павольныя, і ён схільны да роздуму. У вёсцы ён лічыцца разумным чалавекам, яго беражлівасць выклікае ва ўсіх павагу, а пра дарогі Паўднёвай Англіі ён паведаміць вам больш звестак, чым любы даведнік.

У нядзелю раніцай — кожную нядзелю ў любую пару года — і кожны вечар пасля дзесяці гадзін ён адпраўляецца ў гасціную карчмы, прыхапіўшы шклянку джына, ледзь разбаўленага вадой, і, адставіўшы яе, зачыняе дзверы, аглядае шторы і нават заглядае пад стол. Пераканаўшыся ў поўнай сваёй адзіноце, ён адчыняе шафу, затым скрынку ў шафе, вымае адтуль тры кнігі ў карычневых скураных пераплётах і ўрачыста кладзе іх на сярэдзіну стала. Пераплёты патрапаня і пакрыты налётам зялёнай цвілі, — таму што аднойчы гэтыя кнігі начавалі ў канаве, — а некаторыя старонкі зусім раз-

мыты бруднай вадой. Гаспадар сядзе ў крэсла, павольна набівае гліняную люльку, не адводзячы зачараванага позірку ад кніг. Потым ён падсоўвае да сябе адну з іх і пачынае вывучаць яе, перагортваючы старонкі ад пачатку да канца, або ад канца да пачатку.

Бровы яго ссунуты, і губы варушацца ад намаганняў.

— Шэсць, маленькае два зверху, крыжык і кручок. Госпадзі, вось галава была!

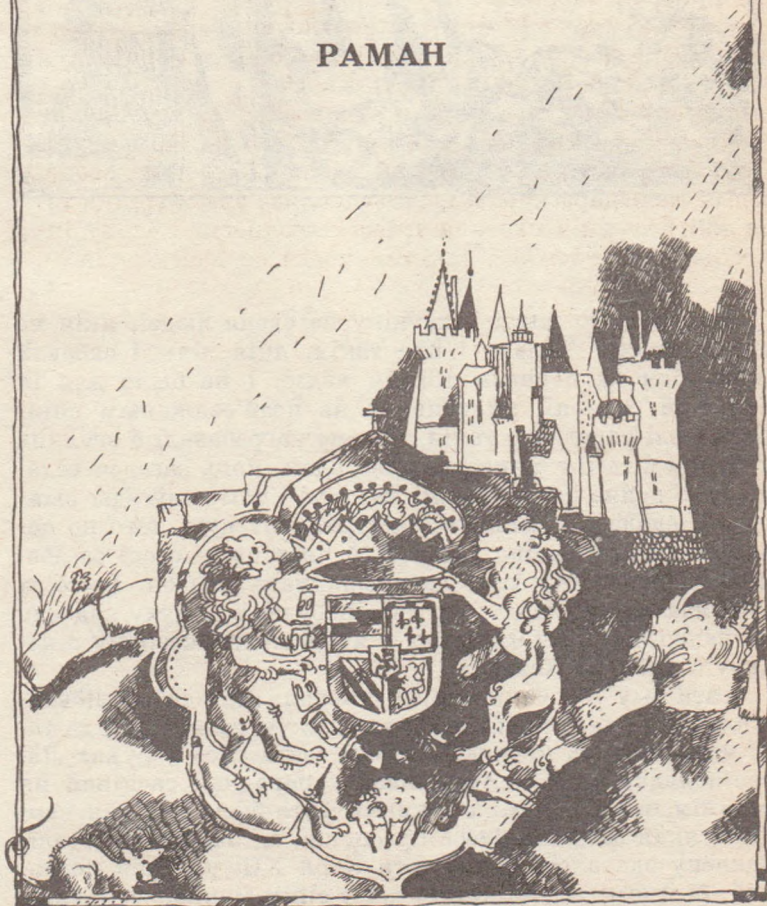
Праз некаторы час стараннасць яго слабее, ён адкідваецца на спінку крэсла і глядзіць скрозь клубы дыму ў глыбіню пакоя, быццам бачыць там нешта, не даступнае воку простых смертных.

— Колькі тут таямніц, — гаворыць ён, — дзіўных таямніц... Эх, дазнацца б толькі! Я ўжо б не так зрабіў, як ён. Я б... эх! — зацягваецца люлькай.

Потым ён пачынае марыць, ім авалодвае неўміручая чароўная мара яго жыцця. І, нягледзячы на ўсе пошукі, якія вядзе нястомны Кемп, ні адзін чалавек на свеце, акрамя гаспадара карчмы, не ведае, дзе знаходзяцца гэтыя кнігі, у якіх схавана тайна нябачнасці і шмат іншых дзіўных таямніц. І ніхто гэтага не даведаецца да самай яго смерці.

СЕЛЪМА ЛАГЕРЛЁФ

РАМАН



ПЯРСЦЁНАК ЛЁВЕНШОЛЬДАЎ



Ведаю, што жылі ў даўніну на свеце людзі, якія не зналі страху. Чула я і пра такіх, якія лічылі забавай прайсціся па першым тонкім лёдзе. І не было для іх большай радасці, як скакаць на неаб'езджаным кані. Так, былі сярод іх і такія, што не пагрэбавалі б згуляць у карты з самім юнкерам Алегордам, хоць загадзя ведалі, што гуляе ён мечанымі картамі і таму заўсёды выйграе. Ведала я і некалькі бястрашных душ, што не пабаяліся б адправіцца ў дарогу ў пятніцу ці сесці за абедзенны стол, накрыты на трынаццаць персон. І ўсё ж сумняваюся, ці хапіла б у каго-небудзь з іх духу надзець на палец жаклівыя пярсцёнак, які належаў старому генералу з маёнтка Хедэбю.

Гэта быў той самы стары генерал, які здабыў Лёвеншольдам і імя, і маёнтка, і дваранскую годнасць. І да таго часу, пакуль маёнтка Хедэбю заставаўся ў руках Лёвеншольдаў, яго партрэт вісеў у параднай гасцінай на верхнім паверсе паміж вокнамі. Гэта была вялікая карціна, якая займала ўвесь прасценак ад падлогі да столі. Здалёку здавалася, нібы гэта Карл XII' уласнай персонай, быццам гэта ён стаіць тут у сінім мундзіры, у вялікіх пальчатках з замшавай скуры, упарта падпіраючы

вялізнымі батфортамі стракатую, шахматнай клеткай, падлогу. Але падышоўшы бліжэй, вы бачылі, што намаляваны быў чалавек зусім іншага роду.

Над каўняром мундзіра ўзвышалася магутная і грубая мужыцкая галава; здавалася, чалавек на партрэце народжаны, каб араць зямлю да канца сваіх дзён. Але пры ўсёй сваёй агіднасці чалавек гэты быў з выгляду разумны, і верны, і слаўны. Калі б ён з'явіўся на свет у нашы дні, то мог бы стаць сама меней прысяжным засядацелем у павятовым судзе, а то і старшынёй муніцыпалітэта. Ды, хто ведае, магчыма, ён і ў рыксдагу б засядаў². Але паколькі жыў ён у часы вялікага, доблеснага караля, то адправіўся на вайну; туды пайшоў бедным салдатам, а вярнуўся дамоў славытым генералам Лёвеншольдам; і за верную службу атрымаў ва ўзнагароду ад казны маёнтак у прыходзе Бру.

Адным словам, чым даўжэй вы разглядвалі партрэт, тым больш прыміраліся з абліччам генерала. Здавалася, вы пачыналі разумець — сапраўды такія і былі яны, тыя самыя воіны, што пад кіраўніцтвам караля Карла XII пракралі яму шлях у Польшчу і Расію³. Яго суправаджалі не толькі шукальнікі прыгод і прыдворныя кавалеры, але і такія простыя і адданыя людзі, як гэты вась чалавек на партрэце. Яны любілі караля, мяркуючы, што дзеля яго варта і жыць і памерці.

Калі вы разглядвалі вобразатвор старога генерала, побач заўсёды аказваўся хто-небудзь з Лёвеншольдаў, каб заўважыць незнарок: гэта, маўляў, зусім не прыкмета ганарыстасці ў генерала, што ён зняў пальчатку з левай рукі, каб мастак адлюстравалі на партрэце вялікі пярсцёнак з пячаткай, які стары Лёвеншольд насіў на ўказальным пальцы. Пярсцёнак гэты дараваны быў яму каралём, а для яго на свеце існавалі толькі адзін-адзінюсенькі кароль. І пярсцёнак быў адлюстраваны разам з генералам на партрэце, каб засведчыць, што Бенгт Лёвеншольд застаўся верны Карлу XII. Бо нямала давялося яму выслухаць злосных нагавораў на свайго ўладара⁴! Адважваліся нават запэўніваць, быццам неразумнасцю сваёй і самавольствам ён давёў краіну ледзь не да пагібелі; але генерал усё роўна заставаўся заўзятым прыхільнікам караля. Бо кароль Карл быў для яго чалавекам, роўнага якому не ведаў свет! І таму, хто быў блізка да яго, давялося даведацца, што ёсць на свеце нешта та-

кое, што намнога прыгажэйшае і вышэйшае за людскую славу і поспехі і дзеля чаго варта змагацца.

Якраз гэтак жа як Бенгт Лёвеншольд пажадаў, каб пярсцёнак быў адлюстраваны разам з ім на партрэце, пажадаў ён узяць яго з сабой і ў магілу. І тут справа была зусім не ў ганарыстасці. У яго і ў думках не было выхваляцца тым, што ён носіць на пальцы пярсцёнак вялікага караля, калі з'явіцца перад госпадам Богам і мноствам Яго архангелаў. Хутчэй за ўсё ён спадзяваўся, што як толькі ўвойдзе ў тую залу, дзе сядзіць акружаны сваімі ўдалымі рубакамі Карл XII, пярсцёнак паслужыць яму апазнавальным знакам. Так што і пасля смерці яму давядзецца быць блізка ад таго чалавека, якому служыў і пакланяўся ўсё сваё жыццё.

Такім чынам, калі труну генерала апусцілі ў каменны склеп, які ён загадаў узвесці для сябе на могільніку ў Бру, пярсцёнак усё яшчэ красаваўся на ўказальным пальцы ягонай левай рукі. Сярод тых, хто праводзіў генерала ў апошні шлях знайшлося нямала такіх, хто пашкадаваў, што гэты скарб знікне разам з нябожчыкам у магіле, бо пярсцёнак генерала быў амаль такі ж слаўны і вядомы, як ён сам. Казалі, нібы золата ў ім столькі, што хапіла б купіць цэлы маёнтак і што пунсовы сердалік з выгравіраванымі на ім ініцыяламі караля каштаваў не менш. І ўсе лічылі, што генералавы сыны заслугоўваюць самай глыбокай павагі за тое, што не пярэчылі бацькоўскай волі і пакінулі гэту дарагую рэч з ім.

Калі пярсцёнак генерала і на самай справе быў такі, якім ён адлюстраваны на партрэце, то гэта была вельмі нязграбная штучка, якую ў цяперашнія часы наўрад ці пажадаў бы хто насіць на пальцы. Аднак пярсцёнак Лёвеншольдаў вельмі высока цаніўся дзвесце гадоў таму назад. Нельга забываць, што ўсе ўпрыгожанні і посуд з высакароднага металу неабходна было тады за рэдкім выключэннем здаваць у казну, што даводзілася змагацца з Гёртцавымі далерамі і з дзяржаўным банкруцтвам⁶ і што для многіх золата было чымсьці такім, аб чым яны ведалі толькі па чутках і чаго ніколі ў вочы не бачылі. Так і здарылася, што ў народзе не маглі забыць пра залаты пярсцёнак, які быў пакладзены ў труну без усякай карысці для людзей. Многія былі гатовы лічыць нават несправядлівым, што ён ляжаў там. Яго нельга было прадаць за вялікія грошы ў чужыя краіны і зда-

быць хлеб таму, каму не было чым харчавацца, апрача як сечанай саломай і драўлянай карой.

Але хоць многія і жадалі завалодаць гэтай вялікай каштоўнасцю, не знайшлося нікога, хто б сапраўды падумаў прысвоіць яе. Пярсцёнак так і ляжаў у труне з прыкручаным векам, у замураваным склепе, пад цяжкімі каменнымі плітамі, недасяжны нават самаму дзёрзкаму злодзею; і думалі, што так ён і застанецца там да сканчэння вякоў.

II

У сакавіку месяца 1741 года памёр генерал-маёр Бенгт Лёвеншольд, а праз некалькі месяцаў у тым жа годзе здарылася так, што маленькая дачка ротмістра Ёрана Лёвеншольда, старэйшага генералавага сына, які жыў у той час у Хедэбу, памерла ад крывавага паносу. Хавалі яе ў нядзелю, адразу пасля службы, і ўсе малельшчыкі прама з царквы пайшлі за пахавальным шэсцем і праводзілі нябожчыцу да Лёвеншольдавай фамільнай грабніцы, дзе абедзве вялізныя магільныя пліты былі зрушаны на самы край. У скляпенні пад плітамі муляр зрабіў пралом, каб маленькую труну мёртвага дзіцяці можна было паставіць побач з дзядулінай.

Пакуль прыхаджане, якія сабраліся каля склепа, слухалі надмагільнае слова, мабыць, сёй-той і ўспомніў аб каралеўскім пярсцёнку і пашкадаваў, што вось ляжыць ён, маўляў, схаваны ў магіле без усякай карысці і радасці.

А магчыма, сёй-той і шапнуў суседу, што цяпер не так ужо і цяжка дабрацца да пярсцёнка: бо да заўтрашняга дня склеп наўрад ці замуруюць.

Сярод тых, каго трывожылі такія думкі, быў і нейкі селянін з сядзібы Маламстуга ў Ольсбю. Звалі яго Борд Бордсан. Ён быў зусім не з тых, хто гараваў бы да сівых валасоў з-за пярсцёнка. Наадварот, калі хто-небудзь пачынаў размову пра пярсцёнак, Борд звычайна казаў: што ў яго, маўляў, і так добрая сядзіба і яму няма чаго зайздросціць генералу, калі б ён забраў з сабой у магілу хоць цэлы шэфель⁶ золата.

І вось цяпер, стоячы на могільніку, Борд Бордсан, як і многія іншыя, падумаў: «Дзіўна, што склеп застанецца адкрытым». Але не абрадаваўся гэтаму, а занепакоіўся.

«Ротмістру, бадай, патрэбна б загадаць, каб склеп замуравалі сягоння ж пасля паўдня, — падумаў ён. — Знойдуцца такія, каму захочацца дабрацца да пярсцёнка».

Справа гэта яго зусім і не тычылася, але як бы там ні было, а ён усё больш і больш звыкаўся з думкай, што небяспечна пакідаць склеп адкрытым на ноч. Стаяў жнівень, ночы былі цёмныя, і калі склеп не замуруюць сягоння ж, то туды можа прабрацца злодзеі і завалодаць скарбам.

Яго ахапіў такі страх, што ён ужо пачаў быў падумаць, ці не пайсці яму да ротмістра, каб папярэдзіць яго. Але Борд цвёрда ведаў, што ў народзе лічыцца дурнем, і яму не хацелася выстаўляць сябе на пасмешышча. «У гэтай справе ты маеш рацыю, гэта ўжо дакладна, — падумаў ён, — але калі перастараешся, цябе падымуць на смех. Ротмістр маху не дасць і ужо абавязкова распарадзіцца, каб замуравалі пралом».

Ён так паглыбіўся ў свае думкі, што нават не заўважыў, як пахавальны абрад закончыўся, і працягваў стаяць каля магілы. І прастаяў бы яшчэ доўга, калі б жонка не падышла да яго і не тузанула за рукаў кафтана.

— Што гэта на цябе найшло? — запыталася яна. — Стаіш тут і вачэй не зводзіш, быццам кот каля мышынай норкі.

Селянін уздрыгнуў, узяў вочы і ўбачыў, што, апрача іх з жонкай, нікога на могільніку ўжо няма.

— Ды нічога, — адказаў ён. — Стаяў тут, і прыйшло мне ў галаву...

Ён ахвотна раскажаў бы жонцы, што іменна яму прыйшло ў галаву, але ведаў, што яна куды больш здагадлівая за яго. І палічыла б толькі яго трывогі дарэмнымі. Сказала б, што замураваны склеп ці не — нікога гэта справа не тычыцца, апрача ротмістра Лёвеншольда.

Яны накіраваліся дамоў і вось якраз тут, на дарозе, павярнуўшыся спінай да могільніка, Борду Бордсану і выкінуць бы з галавы думкі аб генеральскай грабніцы, ды дзе ўжо там. Жонка ўсё гаварыла аб пахаванні: аб труне і аб тых, хто яе нёс, аб пахавальнай працэсіі і аб надмагільных прамовах. А ён час ад часу ўстаўляў слоўца, каб не заўважыла яна, што ён нічога не бачыць і не чуе. Жончын голас гучаў дзесьці далёка. А ў галаве ў Борда ўсё круціліся адны і тыя ж думкі: «Сягоння ў нас нядзеля, і, мабыць, муляр не захоча замураўваць склеп у свой вольны дзень. Але раз так, ротмістр мог бы даць

далакопу далер, каб той папільнаваў магілу ноччу. Эх, каб ён здагадаўся гэта зрабіць!»

Нечакана Борд Бордсан пачаў размаўляць услых сам з сабой:

— Што ні кажы, а трэба было мне пайсці да ротмістра! Так, трэба было! Такая важнасць, калі б людзі і паднялі мяне на смех!

Ён зусім забыўся, што побач з ім ішла жонка, і апамтаўся, толькі калі яна раптам спынілася і ўтаропілася ў яго.

— Ды нічога, — сказаў ён. — Гэта я ўсё над той справай галаву ламаю.

Яны зноў пакрочылі дадому і хутка апынуліся ў сябе ў Меламстуге.

Ён спадзяваўся, што хоць тут ужо пазбавіцца ад трывожных думак, і так яно, можа, і было б, калі б ён узяўся за якую-небудзь работу; але дзень жа быў нядзельны. Паабедаўшы, жыхары Меламстугі разышліся хто куды. Ён адзін застаўся сядзець у пакоі, і на яго зноў напад ранейшы роздум.

Трохі счакаўшы, ён падняўся з лавы, выйшаў на двор і пачысціў каня скрабніцай, намерваючыся з'ездзіць у Хедэбю і пагаварыць з ротмістрам. «Інакш пярсцёнак украдуць сягоння ж ноччу», — падумаў ён.

Аднак ажыццявіць свой намер яму не давялося. Ён быў чалавек нясмелы. Замест таго ён пайшоў да суседа на двор пагаварыць аб тым, што яго непакоіла, але сусед быў не адзін, і Борд па сваёй празмернай нясмеласці зноў не адважыўся пачаць размову. Ён вярнуўся дамоў, так і не сказаўшы ні слова.

Як толькі сонца зайшло, ён улёгся ў ложка, збіраючыся адразу ж заснуць. Але сон не ішоў да яго. Зноў вярнулася хваляванне, і ён усё круціўся ды варочаўся ў ложку.

Жонцы, безумоўна, таксама было не да сну, і хутка яна пачала распытваць, што з ім такое.

— Ды нічога, — па сваёй звычцы адказваў ён. — Вось толькі справа адна ў мяне з галавы не выходзіць.

— Так, чула я сягоння пра гэта не аднойчы, — прамовіла жонка, — цяпер давай выкладвай, што задумаў. Ужо ж не такія, пэўна, небяспечныя справы ў цябе ў галаве, каб нельга было пра іх мне расказаць.

Пачуўшы гэтыя словы, Борд уявіў, што ён тут жа засне, калі раскажа жонцы.

— Ды вось ляжу я і ўсё думаю, — сказаў ён, — ці замуравалі генералаў склеп, ці ён усю ноч прастаіць адкрыты.

Жонка засмяялася.

— І я пра гэта думала, — сказала яна, — і здаецца мне, што кожны, хто быў сягоння ў царкве, аб гэтым жа думае. Але чаго ж табе з-за гэткай справы не спіцца?

Борд узрадаваўся, што жонка не прыняла яго словы блізка да сэрца. У яго стала на душы больш спакойна, і ён рашыў быў, што цяпер ужо абавязкова засне.

Але як толькі ён улёгся зручней, неспакой вярнуўся да яго. Яму здавалася, быццам з усіх бакоў, з усіх хацін падкрадваюцца да яго чалавечыя цені. Усе яны выйшлі з адным і тым жа тайным намерам, усе накіроўваюцца да могільніка і да таго самага адкрытага склепа.

Ён паспрабаваў быў ляжаць не рухаючыся, каб даць жонцы заснуць, але ў яго забалела галава і пот праняў. І нехаця ён пачаў круціцца і варочацца ў ложку.

Нарэшце ў жонкі цярплівасці не хапіла, і яна нібы жартам кінула яму:

— Далібог, мужычок, ці не лепей ужо табе самому схадзіць на могільнік ды паглядзець, ці ўсё добра з магілай, чым ляжаць тут ды варочацца з боку на бок, вахай не заплюшчваючы.

Не паспела яна вымавіць гэтыя словы, як муж яе ўскочыў з пасцелі і пачаў нацягваць на сябе кафтан. Ён вырашыў, што жонка праўду кажа. Ад Ольсбю да царквы ў Бру хады было не больш за паўгазіны. Праз газіну ён вернецца дамоў і спакойна праспіць усю ноч напралёт.

Ды не паспеў ён выйсці за парог, як жонцы падумалася, што мужу будзе, пэўна, не па сабе на могільніку, калі ён пойдзе туды адзін-адзінюсенькі. Яна жвава ўскочыла і гэтак жа быстра надзела сукенку.

Мужа яна дагнала на ўзгорку каля Ольсбю. Пачуўшы яе крокі, Борд зарагатаў.

— За мной пайшла, даведацца, ці не сцягну я генералаў пярсцёнак? — запытаўся ён.

— Ах ты мой любы! Я ж ведаю, што нічога такога ў цябе і ў думках няма. Я пайшла толькі каб быць з табой, калі прад табой з'явіцца могільнікавы дух ці коньмярцвяк¹.

Яны паскорылі крок. Надышла ноч, і ў беспрасветнай цемры віднелася на захадзе толькі вузкая светлая

палоска. Муж з жонкай выдатна ведалі дарогу. Яны размаўлялі і былі ў добрым настроі. На могільнік жа яны ішлі толькі для таго, каб зірнуць, ці адкрыты склеп, і каб Борду не пакутаваць без сну, ламаючы сабе праз гэта галаву.

— Не, ніяк не паверыць, быццам яны там у Хедэбю такія ратазеі, што не замуруюць пярсцёнак зноў.

— Ды ўжо хутка аб усім даведаемся, — сказала жонка. — А вось, здаецца, і могільнікавая агароджа!

Селянін спыніўся, падзівіўшыся з вясёлага жончынага голасу. Не, быць таго не можа, каб яна накіравалася на могільнік з іншымі намерамі, чым ён.

— Перш чым увайсці на могільнік, — сказаў Борд, — нам, відаць, патрэбна б дамовіцца, што будзем рабіць, калі магіла адкрыта.

— Ужо і не ведаю, ці закрыта, ці адкрыта, а толькі наша справа — вярнуцца дамоў ды легчы спаць!

— І гэта слухна, твая праўда! — сказаў, зноў пакрочыўшы, Борд. — І не чакай, каб могількавыя вароты былі ў гэты час не зачынены, — дадаў ён.

— Бадай, сапраўды, — падхапіла жонка, — Прыдзецца нам пералезці цераз сцяну, калі захочам наведаць генерала ды паглядзець, як яму там.

Муж зноў здзіўся. Ён пачуў, як з лёгкім шумам пасыпаліся ўніз дробныя каменьчыкі, і тут жа ўбачыў, як на фоне светлай палоскі на захадзе вырысоўваецца жончына фігура. Яна ўзлезла ўжо наверх, на сцяну, і нічога мудронага ў тым не было, таму што сцяна была невысокая — усяго некалькі футаў. Дзіўным падалося яму толькі тое, што жонка праявіла такую жвавасць, узлезшы наверх раней за яго.

— Ну вось, — сказала яна. — Давай руку, я дапамагу табе ўзлезці!

Хутка сцяна засталася ззаду, і цяпер яны моўчкі і асцярожна прабіраліся сярод невысокіх магільных грудкоў.

Адзін раз Борд спатыкнуўся аб такі грудок і ледзь быў не паваліўся. Яму падалося, быццам хтосьці падставіў яму ножку. Ён так спалохаўся, што ўвесь задрыжаў і загаварыў гучна, на ўвесь голас, каб мярцвякі зразумелі, з якімі намерамі ён прыйшоў на могільнік.

— Не хацеў бы я прыйсці сюды, калі б справа мая была несправядлівая.

— Яшчэ чаго скажаш, — запярэчыла жонка. — Ужо тут ты маеш рацыю! А вунь ужо і магіла віднееца!

Пад цёмным начным небам ён разгледзеў вывернутыя з зямлі магільныя пліты.

Неўзабаве яны былі ўжо каля самай магілы і ўбачылі, што яна адкрыта. Пралом у склепе не быў замураваны.

— Ну і няўклюды ж яны, — вылаяўся Борд. — Быццам знарок хочучь спакусіць тых, хто ведае, якая каштоўнасць там схавана.

— Пэўна, спадзяюцца, што ніхто не адважыцца крагнуць нябожчыка, — сказала жонка.

— Ды і ўвогуле мала радасці лезці ў такую магілу, — зазначыў муж. — Саскочыць уніз, бадай, не цяжка, толькі потым сядзі там, як лісіца ў нары.

— Сягоння раніцай я бачыла, як яны апусцілі ў склеп лесвічку, — сказала жонка. — Але яе ўжо, відаць, прынялі.

— А дай пагляджу я і на самай справе, — сказаў муж і пачаў мацаць рукамі ў магільным праломе. — Не, глядзі ты! — усклікнуў ён. — Гэта ж трэба! Лесвічка ж яшчэ тут!

— Ну і расцяпы! — падтакнула жонка. — Толькі, па мне, ці тут лесвічка ці не — розніца невялікая. Той жа, хто там унізе, і сам можа за сваё дабро пастаяць.

— Каб жа гэта ведаць! — падхапіў муж. — Можа, хоць лесвічку прыняць?

— Нічога ў магіле чапаць не будзем, — сказала жонка. — Лепш будзе, калі магільшчык раніцай убачыць магілу якраз такой, якой пакінуў яе напярэдадні.

Разгубленыя і нерашучыя, стаялі яны, утаропіўшыся на чорны адкрыты пралом. Ім бы пайсці цяпер дамоў, але штосьці таямнічае, нешта такое, чаго ніхто з іх не асмельваўся назваць сваім імем, утрымлівала іх на могільніку.

— Ды можна было б пакінуць лесвічку і на месцы, — сказаў нарэшце Борд, — калі б я быў упэўнены, што ў генерала ёсць сіла ўтрымаць злодзеяў.

— Ты ж можаш спусціцца ўніз, у склеп, — параіла жонка, — вось тады сам убачыш, якая ў яго сіла.

Здавалася, нібы Борд толькі і чакаў ад жонкі гэтых слоў. Мігам апынуўся ён каля лесвічкі і пачаў спускацца ў пралом.

Але толькі ступіў ён на каменную падлогу падзямелля, як пачуў парыпванне лесвічкі і ўбачыў, што ўслед за ім лезе і жонка.

— Вунь што, ты і сюды за мной цягнешся, — сказаў ён.

— Баюся я пакінуць цябе адзін на адзін з нябожчыкам.

— А не такі ўжо ён і страшны, — запярэчыў муж. — І не адчуваю, што халодная рука хоча мяне задушыць.

— Ды ўжо нічога ён нам, відаць, не зробіць, — падтрымала жонка. — Ён жа ведае, што ў нас і ў думках не было ўкрасці пярсёнак. Вось каб мы дзеля забавы пачалі адкручваць века труны, тады іншая справа.

Муж вобмацкам прабраўся да труны генерала і пачаў мацаць рукой уздоўж века. Ён адшукаў шрубавы з невялікім крыжыкам на плешчы.

— Тут быццам бы знарок усё так і прыладжана для злодзея, — сказаў Борд, пачынаючы спрытна і асцярожна адкручваць шрубавы труны.

— Чуешь што-небудзь? — запыталася жонка. — Ці не варушыцца ён у труне?

— Тут ціха, як у магіле, — адказаў муж.

— Ён жа, мусіць, не лічыць, што мы задумалі адняць у яго самае дарагое, — працягвала жонка. Вось каб мы века труны паднялі, тады іншая справа.

— Так, ды тут ужо давядзецца табе мне дапамагчы, — сказаў муж.

Яны паднялі века і цяпер ужо не ў сілах былі стрымацца ад сквапнасці. Ім не цярпелася авалодаць скарбам. Яны сарвалі пярсёнак са струхлелай рукі, апусцілі века і, не сказаўшы ніводнага слова, цішком выбраліся з магілы. Ідучы цераз могільнік, яны ўзяліся за рукі, і толькі апынуўшыся па іншы бок нізкай шэракаменнай могільнікавай сцяны і спусціўшыся на прасёлак, адважыліся загаварыць.

— Думаецца мне, — сказала жонка, — што ён сам гэтага хацеў. Зразумеў, што нядобра нябожчыку берагчы такі скарб, вась і аддаў яго нам па добрай волі.

Муж зарагатаў.

— Так, ну і ну, няма чаго сказаць, — вымавіў ён. — Не ўжо, не прымусіш ты мяне паверыць выдумцы, быццам ён аддаў нам пярсёнак па добрай волі; проста ў яго сілы не было нам перашкодзіць.

— Ведаеш што, — сказала жонка, — сягоння ночу ты быў вельмі храбры. Мала такіх, хто адважыцца спусціцца ў магілу.

— А я зусім і не думаю, што паступіў нядобра. У жывога я б ніколі і далера не ўзяў, ну а што за бяда ўзяць у мёртвага тое, што яму ўжо не патрэбна.

Ішлі яны гордыя і задаволеныя і толькі здзіўляліся, што нікому, акрамя іх, не прыйшло ў галаву забраць пярсцёнак. Борд сказаў, што паедзе ў Нарвегію і прадасць там пярсцёнак, як толькі выпадзе які-небудзь зручны выпадак. Ім здавалася, што за пярсцёнак удасца атрымаць вельмі многа грошай і ніколі больш не дзвядзецца адчуваць страху перад заўтрашнім днём.

— А гэта што? — раптам прыпыніўшыся, запытала жонка. — Што я бачу? Няўжо зара займаецца? На ўсходзе ж павінна світаць?

— Не, сонцу яшчэ рана ўзыходзіць, — сказаў селянін. — Відаць, — пажар. І як быццам дзесьці каля Ольсбю. Ці не...

Яго перапыніў гучны жончын голас.

— Гэта ў нас гарыць! — крычала яна. — Меламстуга гарыць! Генерал падпаліў яе!

У панядзелак раніцай у маёнтак Хедэбю, размешчаны зусім блізка ад царквы, прыбег магільшчык і, ледзь не задыхаючыся, выпаліў: ім з мулярам, які збіраўся зноў замураваць склеп, падалося, быццам века генеральскай труны з'ехала набок і што шчыты з гербамі і ордэнскія стужкі, якімі яно прыбрана, ссунуты з месца.

Неадкладна людзі спусціліся ў склеп і заўважылі, што там пануе страшны беспарадак і што шрубы труны сарваны. Калі знялі века, то адразу ж убачылі, што на ўказальным пальцы левай генералавай рукі пярсцёнка няма.

III

Я думаю пра караля Карла XII і спрабую ўявіць сабе, як людзі любілі яго і як баяліся.

Бо я ведаю, што незадоўга да смерці каралю надарылася аднойчы зайсці ў карлштацкую царкву ў час богаслужэння. Ён прыехаў у горад вярхом, адзін і нечакана; ведаючы, што ў царкве ідзе служба, ён спыніў каня ка-

ля царкоўнай брамы і ўвайшоў не праз галоўны ўваход, а праз прытвор, як звычайны прыхаджанін.

Але ўжо ў дзвярах ён убачыў, што пастар падняўся на кафедру, і, не жадаючы перашкаджаць яму, застаўся стаяць там, дзе стаяў. Не адшукаўшы сабе нават месца на лаве, а прыхінуўшыся спінай да вушака, ён пачаў слухаць пропаведзь.

Але хоць ён і ўвайшоў непрыкметна і моўчкі стаяў у змроку пад царкоўнымі хорами, з самай апошняй лавы нехта пазнаў яго. Магчыма, гэты быў стары салдат, які страціў руку ці нагу ў паходах і быў адасланы дамоў яшчэ да Палтавы. І салдату падумалася, што гэты чалавек з зачасанымі назад валасамі і арліным носам, мабыць, і ёсць сам кароль. І, пазнаўшы яго, ён тут жа падняўся з лавы.

Суседзі на лаўцы, пэўна, здзівіліся, чаму ён устаў, і тады ён шагнуў ім, што сам кароль тут, у царкве. І ўслед за ім міжвольна ўсталі ўсе, хто сядзеў на гэтай лаве, як гэта бывала заўсёды, калі з алтара ці з кафедры абвяшчаліся словы самога госпада Бога.

Вестка аб тым, што кароль у царкве, імгненна разнеслася з гэтай лавы на іншыя, і ўсе як адзін — і старыя і маладыя, і багатыя і бедныя, і хворыя і здаровыя — падняліся з месца.

Здарылася гэта, як ужо сказана, незадоўга да смерці караля Карла, калі пачаліся няшчасці і беды. Бадай, ва ўсёй царкве не знайшлося б тады чалавека, які не страціў бы дарагіх яго сэрцу сваякоў або не згубіў усяго свайго багацця, і ўсё па віне гэтага караля. І калі камуннебудзь нават і не даводзілася наракаць на ўласны лёс, яму варта было б падумаць аб тым, да якой галечы даведзена краіна, колькі страчана заваяваных зямель, і аб тым, што ўсё каралеўства акружана ворагамі⁸.

І тым не менш, тым не менш... Як толькі людзі пачулі разнесеную шэптам погаласку аб тым, што тут, у храме Божым, знаходзіцца той самы чалавек, якога столькі разоў пракліналі, як усе адразу ўсталі.

Усталі і засталіся стаяць. Ніхто і не падумаў сесці зноў. Гэта было проста немагчыма. Там ля бакавога ўвахода стаяў сам кароль, і пакуль ён стаяў, трэба было стаяць усім. Калі б хтосьці сеў, то зняважыў бы караля.

Магчыма, пропаведзь працягнецца доўга, але нічога не паробіш, давядзецца пацярпець. Ніхто не хацеў зневажаць яго.

Ён быў салдацкім каралём і прывык да таго, што салдаты ахвотна ішлі за яго на смерць⁹. Але тут, у царкве, вакол яго былі простыя гараджане і рамеснікі, простыя шведскія мужчыны і жанчыны, якія ніколі ў жыцці не чулі каманды: «Узяць на каравул!» Аднак варта яму толькі паказацца сярод іх, і яны ўжо траплялі пад яго ўладу. Яны пайшлі б за ім у агонь і ў ваду, аддалі б яму ўсё, чаго ён жахадае, бо верылі ў яго, абагаўлялі. Ва ўсёй царкве прыхаджане маліліся за гэтага незвычайнага чалавека, які быў каралём Швецыі.

Я спрабую ўдумацца ва ўсё гэта, я спрабую зразумець, чаму любоў да караля Карла магла непадзельна завалодаць чалавечай душой і так глыбока ўкараніцца нават у самым суровым і панурым старым сэрцы, што ўсе людзі думалі — любоў гэта будзе спадарожнічаць яму і пасля смерці.

І таму, пасля таго як выявіўся крадзеж пярсцёнка Лёвеншольдаў, у прыходзе Бру больш за ўсё здзіўляліся, што ў кагосьці хапіла духу на такую нядобрую справу. А вось любячых жанчын, пахаваных з заручальным пярсцёнкам на пальцы, — тых, на думку прыхаджан, зладзеі маглі рабаваць без апаскі. Або ж калі якая-небудзь пяшчотная маці заснула вечным сном, трымаючы кудзер свайго дзіцяці, то яго бязбоязна маглі б вырваць у яе з рук. І калі б якога-небудзь пастара паклалі ў труну з Бібліяй у галавах, то і Біблію гэту, пэўна, можна было б укарасці ў яго без усякай шкоды для ліхадзея. Але ўкарасці пярсцёнак Карла XII з пальца мёртвага генерала, які жыў у маентку Хедэбу! Немагчыма ўявіць сабе, каб чалавек, народжаны жанчынай, рашыўся на такое адчайнае святатацтва!

Зразумела, не раз пачыналі следства, але гэта ні да чаго не прывяло — ліхадзея так і не знайшлі. Зладзей прышоў і пайшоў у начным змроку, не пакінуўшы ніякіх доказаў, якія маглі б навесці на след.

І гэтаму зноў-такі дзівіліся. Бо хадзіла нямала чутак аб прывідах, якія з'яўляліся па начах, каб выкрыць злачынца, які ўчыніў куды меншае злачынства.

Але ўрэшце, калі стала вядома, што генерал зусім не кінуў пярсцёнак на волю лёсу, а наадварот, змагаўся за тое, каб вярнуць яго назад, змагаўся з той самай грознай няўмольнасцю, якую праявіў бы, калі б пярсцёнак укралі ў яго пры жыцці, ніводзін чалавек

ніколько гэтаму не здзівіўся. Ніхто не выказаў сумнення ў тым, што так яно ўсё і было, бо нічога іншага ад генерала не чакалі.

IV

Гэта здарылася праз многа гадоў пасля таго, як бясследна знік генералаў пярсцёнак. Адноўчы пастара з Бру паклікалі да беднага селяніна Борда Бордсана з аддаленага сэтара¹⁰ ў лясах Ольсбю. Борд Бордсан ляжаў на смяротным ложы і абавязкова жадаў перад смерцю пагаварыць з самім пастарам. Пастар быў чалавек пажылы і, пачуўшы, што трэба наведацца да хворага, які жыў за многа міль ад Бру у непраходным гущары, вырашыў — няхай замест яго паедзе пастар-ад'юнк¹¹. Але дачка паміраючага, якая прынесла пастару гэту вестку, адмовілася наадрэз. Няхай едзе сам пастар, ці ўвогуле нікога не трэба. Бацька, маўляў, кланяўся і загадваў перадаць: яму патрэбна расказаць нешта, аб чым можна ведаць толькі пастару, а больш нікому на свеце.

Пачуўшы гэта, пастар пакапаўся ў сваёй памяці. Борд Бордсан быў добры чалавек. Праўда, крыху праставаты, але не з-за гэтага ж яму трывожыцца на смяротным ложы. Ну, а калі разважыць па-чалавечы, то свяшчэннік сказаў бы, што Борд Бордсан быў адным з тых, хто пакрыўджаны богам. Апошнія сем гадоў селяніна даймалі розныя беды і няшчасці. Сядзіба згарэла, а жыўёла або падохла ад павальнага мору, або яе задралі дзікія звяры. Мароз спустошыў раллю, так што Борд збяднеў, як Іоў. Пад канец жонка яго прыйшла ў такую распач ад усіх гэтых бяdot, што кінулася ў возера. А сам Борд перабраўся ў пастухову хаціну ў глухім лесе; гэта было адзінае, чым ён яшчэ валодаў. З таго часу ні сам ён, ні дзеці яго не хадзілі ў царкву. Аб гэтым неадночы гаварылі ў пастарскім маэнтку, не разумеючы, ці жывуць яшчэ Бордсаны ў іх приходзе, ці не.

— Наколькі я ведаю твайго бацьку, ён не рабіў такога цяжкага граху, у якім не мог бы пакаяцца ад'юнкту, — сказаў пастар, гледзячы з добразычлівай усмешкай на дачку Борда Бордсана.

Для сваіх чатырнаццаці гадоў яна была не па ўзросту рослая і моцная дзяўчынка. Твар у яе быў шырокі, рысы твару грубыя. Выгляд — крышачку праставаты, як у

бацькі, але выраз дзіцячай бязвіннасці і шчырасці прыхарошваў яе твар.

— А вы, высокапаважаны пан пастар, пэўна, не баіцеся Бенгта-асілка? Не з-за яго ж вы не адважваецеся паехаць да нас? — запыталася дзяўчынка.

— Што такое ты кажаш, дзетка? — здзівіўся пастар. — Што гэта за Бенгт-асілак, аб якім ты гаворыш?

— А той самы, хто робіць так, што ўсё ў нас не ладзіцца.

— Вось як, — працягнуў пастар, — вось як. Значыць, гэта той, каго завуць Бенгтам-асілкам?

— А хіба вы, высокапаважаны пан пастар, не ведаеце, што гэта ён падпаліў Меламстугу?

— Не, аб гэтым мне чуць не даводзілася, — адказаў пастар, але адразу ж узяўся з месца і ўзяў свой трэбнік і невялікі пацір, якія заўсёды вазіў з сабой, калі ездзіў па прыходзе.

— Гэта ён загнаў матулю ў возера, — працягвала дзяўчынка.

— Горшай бяды быць не можа! — усклікнуў пастар. — А ён жывы яшчэ, гэты Бенгт-асілак? Ты бачыла яго?

— Не, бачыць я яго не бачыла, — адказала яна, — але ён, вядома, жывы. Гэта з-за яго нам давалося перабрацца ў лес і жыць сярод дзікіх скал. Там ён пакінуў нас у спакоі да мінулага тыдня, калі татка сёкануў сябе па назе.

— І ў гэтым таксама, па-твойму, вінаваты Бенгт-асілак? — зусім спакойна запытаўся пастар, але адразу ж адчыніў дзверы і крыкнуў работніку, каб той сядлаў каня.

— Татка сказаў, што Бенгт-асілак замовіў сякеру, а не то б яму ніколі не пашкодзіць нагу. Ды і рана ж была зусім не небяспечная; а сягоння татка ўбачыў, што ў яго антонаў агонь у назе. Ён сказаў, што цяпер ужо абавязкова памрэ, таму што Бенгт-асілак даканаў яго. Вось татка і паслаў мяне сюды і загадаў перадаць, каб вы самі да яго прыехалі, і як мага хутчэй.

— Добра, паеду, — сказаў пастар.

Пакуль дзяўчынка расказвала, ён накінуў на сябе да рожны плашч і надзеў капялюш.

— Аднаго я не магу зразумець, — сказаў ён, — з чаго б гэтаму самаму Бенгту-асілку так даймаць твайго татку? Ці не зачапіў яго калі-небудзь Борд за жывое?

— Так, ад гэтага татка не адмаўляецца, — пацвердзіла дзяўчынка. — Толькі чым ён пакрыўдзіў яго, аб гэтым татка ні мне, ні брату не казаў. Здаецца мне, што якраз аб гэтым ён і хоча паведаміць вам, глыбокапаважаны пан пастар.

— Ну, калі так, — сказаў пастар, — трэба паспяшацца.

Нацягнуўшы пальчаткі з адваротамі, ён выйшаў разам з дзяўчынкай з дому і сеў на каня.

За ўвесь час, пакуль яны ехалі да пастуховай хаціны ў лесе, пастар не сказаў ні слова. Ён сядзеў, думаючы аб усіх тых цудах, пра якія расказала яму дзяўчынка. Сам ён на сваім вяку сустракаў толькі аднаго чалавека, празванага ў народзе Бенгтам-асілкам. Але ж, магчыма, дзяўчынка казалася пра яго, а зусім пра іншага Бенгта.

Калі пастар уехаў на сэтэр, яму насустрач выскачыў малады хлопец. Гэта быў сын Борда Бордсана — Інгільберт. Ён быў на некалькі гадоў старэйшы за сястру, такі ж рослы і бучны, як яна, і падобны з ёю тварам. Але вочы ў яго былі пасаджаны глыбей, а выгляд — зусім не такі добрадушны і шчыры, як у яе.

— Далекавата вам было ехаць, пан пастар, — сказаў Інгільберт, дапамагаючы пастару злезці з каня.

— О, так, — сказаў стары, — але я прыехаў хутчэй, чым разлічваў.

— Мне самому б трэба было прывезці вас сюды, пан пастар, — сказаў Інгільберт, — але я рыбачыў учора вечарам дапазна. Толькі вярнуўшыся дадому, я даведаўся, што ў бацькі ў назе антонаў агонь і што сястру паслалі па вас, пан пастар.

— Мэрта не ўступіць любому хлопцу, — сказаў пастар. — Усё было як нельга лепш. Ну, а як Борд зараз?

— Шчыра кажучы, яму зусім дрэнна, але ён яшчэ пры розуме. Узрадаваўся, калі я сказаў яму, што вы ўжо выехалі з лесу.

Пастар увайшоў да Борда, а брат з сястрой селі на шырокія каменныя пліты каля хаціны і сталі чакаць. Настроены яны былі ўрачыста і размаўлялі пра бацьку, які быў добры з імі. Але шчаслівым не быў ніколі з таго самага дня, як згарэла Меламстуга, таму, бадай, для яго лепей будзе развітацца з такім няшчасным жыццём.

Раптам сястра сказала:

— У таткі, відаць, было нешта на сумленні!

— У таты? — здзівіўся брат. — Што ўжо ў яго магло быць на сумленні? Ды я ні разу не бачыў, каб ён замахнуўся на жывёлу ці на чалавека.

— Але ж у нечым ён збіраўся пакаяцца пастару, і нікому больш.

— Ён так сказаў? — запытаўся Інгільберт. — Скажаў, што перад смерцю хоча ў чымсьці пакаяцца пастару? Я ж думаў, ён паклікаў яго сюды толькі для таго, каб прычасціцца.

— Калі ён сягоння пасылаў мяне па пастара, то скажаў, каб я ўгаварыла яго прыехаць. Бо пастар — адзіны чалавек на свеце, каму ён можа пакаяцца ў вялікім і цяжкім граху.

Крыху падумаўшы, Інгільберт усклікнуў:

— Дзіўна! А ці не прыдумаў ён усё гэта, пакуль сядзеў тут адзін? Як і небыліцы, якія, бывала, расказваў пра Бенгта-асілка. Усё гэта не інакш як пустая выдумка, і нічога больш.

— Пра Бенгта-асілка ён якраз і хацеў пагаварыць з пастарам, — сказала дзяўчынка.

— Тады можаш пайсці ў заклад, што гэта адны выдумкі, — сказаў Інгільберт.

З гэтымі словамі ён падняўся з месца і падышоў да акенца ў сцяне хаціны, якое было адчынена, каб крыху святла і паветра магло пранікнуць усярэдзіну. Ложак хворага стаяў так блізка ад акенца, што Інгільберт мог чуць кожнае слова. І сын пачаў прыслухоўвацца, нікольні не пакутуючы мукамі сумлення. Магчыма, ніхто яму ніколі раней не казаў, што падслухоўваць споведзь грэшна. Ва ўсякім выпадку, ён быў упэўнены, што ў бацькі няма ніякіх страшных тайнаў, якія ён мог бы выдаць.

Пастаяўшы крыху каля акенца, Інгільберт зноў падышоў да сястры.

— Ну, што я казаў? — пачаў ён. — Бацька расказвае пастару, што гэта яны разам з маці ўкралі каралеўскі пярсцёнак у старога генерала Лёвеншольда.

— Злітуйся, божа! — усклікнула сястра. — Ці не скажаць нам пастару, што ўсё гэта глупства, што ён сам на сябе нагаворвае.

— Зараз мы нічога не можам зрабіць, — запярэчыў Інгільберт. — Няхай цяпер кажа што хоча. А з пастарам мы пасля пагаворым.

Ён зноў падкраўся да акенца і пачаў падслухоўваць. На гэты раз ён не прымусіў сястру доўга чакаць і неўзабаве зноў падышоў да яе.

— Цяпер ён кажа, што ў тую ж ноч, калі яны з маці пабывалі ў склепе і ўзялі пярсцёнак, згарэла Меламстуга. Ён думае, быццам сам генерал падпаліў двор.

— Па ўсім відаць, што гэта адна дурасць, — сказала сястра. — Нам жа ён не менш за сотню разоў казаў, што Меламстугу падпаліў Бенгт-асілак.

Не паспела яна вымавіць гэтыя словы, як Інгільберт зноў вярнуўся на сваё месца каля акенца. На гэты раз ён доўга стаяў там, прыслухоўваючыся, а калі зноў падышоў да сястры, твар яго пацямнеў.

— Бацька сцвярджае, што гэта генерал наслаў на яго ўсе беды, каб прымусіць вярнуць пярсцёнак. Ён кажа, што маці спалохалася і захацела пайсці разам з ім да ротмістра ў Хедэбю і аддаць пярсцёнак. Бацька і рад бы быў паслухацца яе, ды не адважыўся, думаў, што іх або іх павесяць, калі яны прызнаюцца, што абакралі нябожчыка. Але тут ужо маці не змагла перажыць гэтага, пайшла і ўтапілася.

Тут і твар сястры пацямнеў ад жаху.

— Але татка заўсёды казаў, — пачала была яна, — што гэта быў...

— Ну так! Ён толькі што тлумачыў пастару, быццам не адважваўся сказаць ніводнай жывой душы, хто напусціў на яго ўсе гэтыя беды. Толькі нам ён казаў, што яго даймае чалавек па мянушцы Бенгт-асілак. Ён казаў, што сяляне называлі генерала Бенгт-асілкам.

Мэрта Бордсан так і абамлела.

— Значыць, гэта праўда, — прашаптала яна ціха, так ціха, нібы гэта былі яе перадсмяротныя словы.

Яна азірнулася па баках. Хаціна стаяла на беразе ляснага азярца, а вакол узвышаліся змрочныя, пакрытыя лесам грабяні гор. Наколькі ахоплівала вока, не відаць было чалавечага жылля, не было нікога, да каго яна магла б звярнуцца. Усюды панавала адзіноцтва.

І ёй падалося, што ў цені дрэў, у змроку падпільноўвае нябожчык, рыхтуючыся наслаць на іх новыя няшчасці.

Яна была яшчэ такім дзіцём, што не магла па-сапраўднаму ўсведамляць, якую ганьбу і знявагу наклікалі на

сябе яе бацькі. Яна разумела адно — што іх даймае нейкі прывід, якаясьці бязлітасная, усемагутная істота з тагачаснага царства. Яна чакала, што гэты прышэлец у любы час з'явіцца і яна ўбачыць яго; Мэрце стала так страшна, што ў яе зуб на зуб не трапляў.

Яна падумала пра бацьку, які вась ужо цэлых сем гадоў хаваў у душы такі ж самы жах. Ёй споўнілася нядаўна чатырнаццаць, і яна памятала, што ёй было ўсяго сем, калі згарэла Меламстуга. І ўвесь гэты час бацька ведаў, што мярцвяк ходзіць за ім. Так, лепш яму тады памерці.

Інгільберт зноў падслухоўваў каля акенца хаціны, а потым вярнуўся да сястры.

— Ты ж не верыш у гэта, Інгільберт? — запыталася яна, нібы ў апошні раз спрабуючы пазбавіцца ад страху. Але тут яна ўбачыла, як у Інгільберта дрыжаць рукі, а вочы застылі ад жаху. Яму таксама было страшна, ніколькі не менш за яе.

— Чаму ж мне тады верыць? — прашаптаў Інгільберт. — Тата гаворыць, многа разоў спрабаваў паехаць у Нарвегію — хацеў прадаць там пярсцёнак, але яму ніяк не ўдавалася з месца крануцца. То сам захварэе, то конь зломіць нагу, якраз калі патрэбна ад'язджаць.

— А што сказаў пастар? — запыталася дзяўчынка.

— Ён пацікавіўся ў бацькі, навошта той трымаў у сябе пярсцёнак усе гэтыя гады, калі так небяспечна было валодаць ім. Але тата адказаў: ён, маўляў, думаў, што калі прызнаецца ў сваім злачынстве, то ротмістр загадае яго павесіць. Выбіраць не было з чаго, вась і давялося яму захоўваць пярсцёнак. Але цяпер тата ведае, што памрэ, і хоча аддаць пярсцёнак пастару, каб яго паклалі генералу ў магілу, а мы б, дзеці, пазбавіліся ад праклёну і змаглі б зноў перабрацца ў прыход да людзей.

— Я рада, што пастар тут, — сказала дзяўчынка. — Не ведаю, што і рабіць, калі ён паедзе. Я так баюся. Мне здаецца, быццам генерал стаіць вунь там, пад елкамі. Падумаць страшна, што ён хадзіў тут кожны дзень і падпільноўваў нас! А тата, можа, нават бачыў яго!

— Я думаю, што тата і сапраўды бачыў яго, — пагадзіўся Інгільберт.

Ён зноў падышоў да хаціны і пачаў прыслухоўвацца. Калі ж вярнуўся назад да сястры, на ягоным твары ўжо быў іншы выраз.

— Я бачыў пярсцёнак, — сказаў ён. Тата аддаў яго пастару. Пярсцёнак так і зіхаціць! Пунсовы з золатам! Так і пераліваецца! Пастар зірнуў на пярсцёнак і сказаў, што пазнаў яго, што пярсцёнак гэты — генералаў. Падыйдзі да акенца, і ты ўбачыш яго!

— Лепш гадзюку ў рукі возьму, чым буду глядзець на гэты пярсцёнак, — сказала дзяўчынка. — Няўжо ты на самай справе думаеш, што на яго прыемна глядзець? Інгільберт адварнуўся.

— Ведаю, што ён — наш згубіцель, але ўсё роўна мне ён па душы.

Толькі ён сказаў гэтыя словы, як да брата і сястры данёсся моцны і зычны голас пастара. Да гэтага часу ён слухаў хворага. Цяпер надышла яго чарга.

Само сабой зразумела, што пастар не мог прымірыцца з усімі гэтымі вар'яцкімі размовамі аб падкопах мерцвяка. Ён спрабаваў даказаць селяніну, што яго напаткала божае пакаранне за такое неверагоднае злачынства, як крадзеж у нябожчыка. Пастар увогуле не пажадаў згадзіцца з тым, быццам генерал здольны ўчыняць пажары ці насылаць хваробы на людзей і жывёлу. Не, беды, якія даймалі Борда, — гэта пакаранне божае, абранае, каб вымусіць яго раскаяцца і вярнуць крадзенае яшчэ пры жыцці, пасля чаго грэх будзе дараваны, і ён зможа спакойна памерці.

Стары Борд Бордсан ціха ляжаў у ложку і слухаў пастара, той так і не пераканаў яго. Надта шмат жахаў давялося яму перажыць, і не мог ён паверыць, што ўсе яны пасланы Богам.

Але брат з сястрой, якія дрыжалі ад страху перад насланнем і прывідамі, адразу акрыялі.

— Чуеш? — запытаўся Інгільберт, схапіўшы за руку сястру. — Чуеш, пастар кажа, што гэта быў зусім не генерал.

— Так, — адказала сястра.

Яна сядзела, сціснуўшы рукі. Кожнае слова, сказанае пастарам, глыбока западала ёй у душу.

Інгільберт устаў. Парывіста ўздыхнуўшы, ён выпрасітаўся. Юнак быў цяпер свабодны ад страху, які мучыў яго. Ён стаў з выгляду зусім іншым чалавекам. Шпаркім крокам падышоў ён да хаціны, адчыніў дзверы і ўвайшоў.

— Што такое? — запытаўся пастар.

— Я хачу пагаварыць з татам!

— Ідзі адсюль! З тваім бацькам цяпер размаўляю я! — строга сказаў пастар.

Павярнуўшыся да Борда Бордсана, ён зноў пачаў размаўляць з ім то ласкава-уладным тонам, то лагодна-спагядлівым.

Інгільберт, закрыўшы твар рукамі, усеўся на каменныя пліты. Ім авалодала моцнае хваляванне. Ён зноў зайшоў у хаціну, але яго і цяпер выгналі за дзверы.

Калі ўсё было скончана, настала чарга Інгільберта праводзіць пастара ў зваротную дарогу праз лес. Спачатку ўсё ішло добра, але неўзабаве ім давялося ехаць па грэблі цераз балота. Пастар не мог прыгадаць, каб ён раніцай пераязджаў гэта балота, і запытаўся, ці не збіўся Інгільберт з дарогі. Але той адказаў, грэбляй будзе карацей за ўсё абмінуць балота і што яна выведзе іх з лесу напрамкі.

Пастар пільна зірнуў на Інгільберта. Ён ужо заўважыў, што сын, як і бацька, вельмі прагны да золата. Інгільберт жа некалькі разоў заходзіў у хаціну, быццам хацеў перашкодзіць бацьку аддаць пярсцёнак.

— Эх, Інгільберт! Гэта вузкая і небяспечная дарожка, — сказаў пастар. — Баюся, як бы конь не спатыкнуўся на слізкіх бярэвах.

— А я павяду каня вашага, глыбокапаважаны пан пастар, не хвалойцеся, — сказаў Інгільберт і ў той жа міг схапіў пастарскага каня за павады.

Калі ж яны апынуліся пасярод балота, дзе з усіх бакоў іх акружала толькі зыбкая багна, Інгільберт пачаў падаваць пастарскага каня назад. Здавалася, ён хацеў прымусіць яго зваліцца з вузкай грэблі.

Конь стаў на дыбкі, а пастар, які з цяжкасцю ўтрымліваўся ў сядле, закрычаў правадніку, каб той пабаяўся бога, адпусціў павады. Але Інгільберт, здавалася, нічога не чуў, і пастар убачыў, як ён, пацягнуўшы тварам, сцяўшы зубы, спрабуе адолець каня, каб спіхнуць яго ўніз у багну. І жывёліну і конніка чакала немінучая смерць.

Тады пастар выцягнуў з кішэні саф'янавую торбачку і шпурнуў яе прама ў твар Інгільберту.

Той адпусціў павады, каб злавіць торбачку, і адчуўшы свабоду, пастарскі конь з перапуду рвануўся наперад па вузкай грэблі. Інгільберт застыў на месцы, не зрабіўшы ніякай спробы дагнаць пастара.

Не прыходзіцца здзіўляцца, што пасля такога ўчынку Інгільберта ў пастара памутнела ў галаве. Дзень ужо хіліўся да вечара, калі яму ўдалося дабрацца да жылля. Нічога мудронага не было і ў тым, што з лесу ён патрапіў не на дарогу ў Ольсбю, якая была і лепшая і карцейшая за астатнія, а паскакаў у аб'езд на поўдзень, так што неўзабаве апынуўся каля самай брамы Хедэбю.

Блукаючы на кані ў лясным гушчары, ён толькі падумаў аб тым, каб, вярнуўшыся шчасліва дамоў, перш наперш паслаць па ленсмана¹² і папрасіць яго накіравацца ў лес адабраць у Інгільберта пярсцёнак. Але, праязджаючы міма Хедэбю, ён задумаўся, а ці не павярнуць яму туды па дарозе і ці не расказаць ротмістру Лёвеншольду, хто адважыўся спусціцца ў склеп і ўкрасці каралеўскі пярсцёнак.

Здавалася б, навошта доўга ламаць галаву над такой яснай справай. Але пастар усё ж вагаўся, ведаючы, што ротмістр і яго бацька не вельмі ладзілі між сабой. Ротмістр быў настолькі ж міралюбівы, наколькі бацька яго — ваяўнічы. Ён паспяшаўся выйсці ў адстаўку, як толькі быў заключаны мір з рускімі¹³, і з таго часу ўсе свае сілы аддаваў на аднаўленне росквіту краіны, літаральна даведзенай да галечы за гады вайны. Ён быў супраць адзінаўладдзя і вайсковых ушанаванняў і нават часам дрэнна выказваўся пра самога Карла XII, пра яго высокую персону, як, зрэшты, і пра многае іншае, што так высока цаніў яго стары бацька. Для большай дакладнасці патрэбна сказаць, што сын актыўна ўдзельнічаў у рыксдагаўскіх спрэчках¹⁴, прычым заўсёды як сябра партыі прыхільнікаў міру. Так, у сына з бацькам ня-мала было зачэпак для сварак.

Калі сем гадоў таму быў украдзены генеральскі пярсцёнак, пастар, ды і многія іншыя палічылі, што ротмістр не вельмі стараецца атрымаць яго назад. Усё гэта прымусіла цяпер пастара падумаць: «Якая карысць, калі я вазму на сябе клопат злезці з каня тут, у Хедэбю. Ротмістр усё роўна не запытаецца, хто носіць сягоння каралеўскі пярсцёнак на пальцы — бацька ці Інгільберт. Лепш за ўсё мне адразу ж паведаміць аб крадзяжы ленсману Карэліусу».

Але пакуль пастар такім чынам раіўся з самім сабой, ён убачыў, што брама, якая перагароджвала шлях у Хе-

дэбю, ціхенька адчынілася, ды так і засталася адчыненай насцеж.

Гэта быў сапраўды цуд, але ці мала на свеце розных брам, якія такім жа чынам расчыняюцца самі па сабе, калі яны дрэнна зачынены. І пастар не стаў больш ламаць галаву над гэтымі абставінамі, але палічыў іх знакам таго, што яму патрэбна заехаць у Хедэбю.

Ротмістр прыняў яго гасцінна, куды больш ветліва, чым звычайна.

— Які гонар для нас, што вы, высокапаважаны брат, зазірнулі да нас. Я якраз вельмі хацеў сустрэцца з вамі і сягоння некалькі разоў намерваўся пайсці да вас у маёнтак і пагаварыць аб адной надта незвычайнай справе!

— Дарэмна б толькі схадзілі, брат Лёвеншольд, — сказаў пастар. — Яшчэ на світанні я паехаў вярхом па прыхадскіх справах на сетэр у Ольсбю і вось толькі зараз вяртаюся назад. Ну і дзянёк выпаў для мяне, старога! Столькі прыгод!

— Тое ж і са мной было, хоць я наўрад ці ўставаў сягоння з крэсла. Запэўніваю вас, высокапаважаны брат, што хоць мне хутка міне пяцьдзесят і я трапляў у розныя пераплёты, як у суровыя ваенныя гады, так і потым, цудаў, падобных сягонняшнім, мне сустракаць не даводзілася.

— А калі так, — прамовіў пастар, — першае слова я ўступаю вам, брат Лёвеншольд. Я таксама магу расказаць вам, высокапаважаны брат, вельмі цікавую гісторыю. Але не буду сцвярджаць, што яна самая дзіўная з усіх, якія здараліся са мной у жыцці.

— Але, магчыма, — запярэчыў ротмістр, — вам, высокапаважаны брат, мая гісторыя зусім не падасца такой ужо незвычайнай. Таму я і хачу запытаць: вы чулі, пэўна, што расказваюць пра Гатэніельма¹⁶?

— Пра гэтага жаклівага пірата і адчайнага капера¹⁶, якому кароль Карл надаў чын адмірала? Хто ж не чуў, што пра яго расказваюць!

— Дык вось, — працягваў ротмістр, — сягоння ў абед размова зайшла пра даўнія ваенныя гады. Мае сыны і іхні губернер пачалі распытвацца ў мяне, як і што было ў даўніну; маладыя ж любяць слухаць пра мінулае. І заўважце сабе, брат мой, яны ніколі не пытаюцца пра тую гарачую і суровую пару, якую давялося перажыць нам, шведам, пасля смерці Карла, калі мы з-за вайны ды безграшоўя адсталі ва ўсім. Не, іх цікавяць

толькі згубныя ваенныя гады! Далібог, і не паверыш: яны ж лічаць ні за што аднаўленне гарадоў, якія згарэлі дашчэнту, узвядзенне заводаў і мануфактур, выкарчоўку лесу і пад'ём цаліны. Думаецца, мой брат, сыны мае саромеюцца мяне і маіх сучаснікаў за тое, што мы пакончылі з ваеннымі паходамі і перасталі спусташаць чужыя землі. Відаць, яны мяркуюць, што мы значна горшыя за нашых бацькоў і што нам здрадзіла былая магутнасць шведаў!

— Вы, брат Лёвеншольд, сапраўды маеце рацыю, — сказаў пастар. — Такая любоў юнакоў да вайскавай справы заслугоўвае ўсялякага шкадавання.

— Ну вось я і выканаў іх жаданне, — працягваў ротмістр, — і раз яны захацелі пачуць пра якога-небудзь вялікага героя вайны, я і расказаў ім пра Гатэнйельма і пра яго жорсткае абыходжанне з купцамі і мірнымі падарожнікамі, жадаючы выклікаць сваім расказам жах і пагарду. І калі мне гэта ўдалося, я папрасіў сваіх дзяцей паразважаць над тым, што гэты Гатэнйельм быў заўзяты сын ваеннага часу, і пацікавіўся, ці хацелася б ім, каб на зямлі жылі такія вылюдкі?

Але не паспелі мае сыны адказаць, як слова ўзяў іхні гувернёр і папрасіў дазволу расказаць яшчэ адну гісторыю пра Гатэнйельма. І паколькі ён запэўніў мяне, што гэта прыгода капера толькі падмацуе мае папярэднія выказванні пра жахлівыя зверствы і бясчынствы Гатэнйельма, я згадзіўся.

Ён пачаў свой расказ з таго, што Гатэнйельм загінуў маладым і цела яго было пахавана ў ансальскай царкве¹⁷ ў мармуровым саркафагу, які ён выкраў у дацкага караля¹⁸. Пасля гэтага ў царкве пачалі з'яўляцца такія страшныя прывіды, што ансальскія прыхаджане не ведалі паратунку. Яны не знайшлі іншага сродку, апроча як выцягнуць цела з труны і пахаваць яго ў зямлі на пустынных шхерах далёка-далёка ў моры. З таго часу ў царкве стала мірна і спакойна. Але рыбакі, якім здаралася заплываць да новага месца пахавання Гатэнйельма, расказвалі, што заўсёды чулі там шум і валтузню, і ў любое надвор'е марская пена бурна закіпала над злашчаснымі шхерамі. Рыбакі думалі, што ўсё гэта была справа рук карабелнікаў і гандляроў, якіх Гатэнйельм загадваў кідаць за борт з захопленых ім суднаў. І цяпер яны ўставалі са сваіх сырых марскіх магіл, каб катаваць пірата. А рыбакі ўсяляк асцерагаліся заплываць у той

бок. Але аднойчы цёмнай ноччу аднаму з іх собіла апынуцца занадта блізка ад страшнага месца. Ён адчуў, што яго раптам зацягнула ў вір, у твар пляснула марская пена, і чыйсьці грамавы голас звярнуўся да яго:

— Адпраўляйся ў маёнтак Гата ў Ансале і скажы жонцы маёй: няхай прышле мне сем бярэмяў арэхавых прутуў ды дзве ядлоўцавыя паліцы!

Пастар, які моўчкі і цярпліва слухаў расказ субяседніка, улавіў цяпер, што гэта — звычайная гісторыя аб прывідах, і з цяжкасцю ўстрымаўся ад нецярплівага жэсту. Аднак ротмістр не звярнуў на гэта ніякай увагі.

— Вы разумееце, высокапаважаны брат мой, што рыбаку нічога не заставалася, як падпарадкавацца гэтаму наказу. Паслухалася яго і яна, жонка Гатэнйельма. Былі сабраны самыя гнуткія арэхавыя пруты і самыя моцныя ядлоўцавыя паліцы, і работнік з Ансалы паплыў з імі ў мора.

Тут пастар зрабіў настолькі яўную спробу перапыніць свайго субяседніка, што ротмістр нарэшце заўважыў яго нецярпліваць.

— Ведаю, аб чым вы думаеце, брат мой, — прамовіў ён, — тое ж падумаў і я, пачуўшы ў абед гэту гісторыю, але зараз, ва ўсякім выпадку, папрашу вас, высокапаважаны брат мой, выслухаць мяне да канца. Такім чынам, я хацеў сказаць, што гэты разбойнік з Ансалы, мабыць, быў чалавек бястрашны і да таго ж вельмі адданы свайму нябожчыку гаспадару. Інакш ён наўрад ці адважыўся б выканаць такі наказ. Калі ён падплыў бліжэй да месца пахавання Гатэнйельма, шхеры пірата захліствалі такія высокія хвалі, нібы разгулялася страшная бура, а бразганне зброі і шум бітвы чутны былі далёка навокал. Аднак работнік падышоў на вёслах як мага бліжэй, і яму ўдалося закінуць на шхеры і ядлоўцавыя паліцы і бярэмі прутуў. Некалькі шпаркіх узмахаў вёсламі — і ён адплыў ад страшнага месца.

— Высокапаважаны брат мой... — пачаў быў пастар, але ротмістр непахісна працягваў.

— Аднак далей ён не паплыў, а перастаў веславаць, рашыўшы паназіраць, ці не здарыцца што-небудзь незвычайнае. І чакаць яму марна не давлялося. Бо над шхерамі паднялася раптам да аблок марская пена, шум змяніўся страшным грукатам, быццам на полі бітвы, і жаклівыя стогны разнесліся над морам. Так працягвалася нейкі час, паступова заціхаючы, а пад канец хвалі і зу-

сім перасталі браць штурмам Гатэніельмаву магілу. Неўзабаве тут стала гэтак жа ціха і спакойна, як і на ўсякіх іншых шхерах. Работнік хацеў ужо накіравацца ў зваротны шлях, але ў той жа міг да яго звярнуўся грамавы і ўрачысты голас:

«Адпраўляйся ў маёнтак Гата ў Ансале, пакланіся маёй жонцы і перадай: ці жывы, ці мёртвы, Ласэ Гатэніельм заўсёды перамагае сваіх ворагаў!»

Апусціўшы галаву, пастар слухаў апавядальніка. Цяпер, калі гісторыя падышла да канца, ён узяў галаву і запытальна зірнуў на ротмістра.

— Калі гувернёр вымавіў гэтыя апошнія словы, — працягваў ротмістр, — я заўважыў, што сыны мае спачуваюць гэтаму паскуднаму нягодніку Гатэніельму і што ім па душы прыйшоўся аповед пра яго адвагу. Таму я і паспяшаўся заўважыць — маўляў, гісторыя гэта прыдуманая складаная, але ўсё гэта наўрад ці што большае за самую звычайную выдумку. Бо калі, — сказаў я, — такі грубы пірат, як Гатэніельм, мог пастаяць за сябе нават пасля смерці, то як жа растлумачыць, што мой бацька, такі адчайны рубака, як і Гатэніельм, але не ў прыклад яму добры, сумленны чалавек, дазволіў злодзею прабрацца ў склеп і ўкрасці ў яго самы каштоўны набытак? А ў яго не было сілы перашкодзіць гэтаму ці ва ўсякім разе хоць пасля адпомсціць вінаватаму.

Пасля гэтых слоў пастар падхапіўся з не ўласцівай для яго жвавасцю.

— І я прытрымліваюся такога ж меркавання! — усклікнуў ён.

— Паслухайце, аднак, што здарылася далей, — працягваў ротмістр. — Не паспеў я вымавіць гэтыя словы, як за спінкай майго крэсла пачуліся гучныя ўздыхі. І ўздыхі гэтыя былі вельмі падобныя на тыя ўздыхі майго нябожчыка бацькі, калі яго мучылі старэчыя недамаганні. Мне нават падалося, што ён стаіць у мяне за спіной. І я падхапіўся з месца. Зразумела, нікога і нічога я не ўбачыў, але быў перакананы, што чуў майго бацьку. Мне не захацелася больш садзіцца за стол, і я прасядзеў тут увесь наступны час у адзіноце, разважаючы аб гэтай справе. І мне вельмі хацелася б пачуць, што думаеце на конт гэтага вы, мой высокапаважаны брат. Тыя жаласныя ўздыхі аб украдзеным скарбе, якія я чуў... Ці быў гэта мой нябожчык бацька? Калі б я быў упэўнены, што ён усё яшчэ змагае ад тугі з-за гэтага пярсцёнка! Ды я

лепей бы хадзіў па дварах, праводзячы дазнанне, чым дапусціў, каб ён хоць адзін міг пакутаваў жорсткай скрухай, як аб тым сведчаць ягоныя жаласныя ўздыхі.

— Другі раз даводзіцца мне сягоння адказаць на пытанне, ці смуткуе яшчэ нябожчык генерал па сваім страчаным пярсцёнку і хоча атрымаць яго назад, — сказаў пастар. — Але перш чым адказаць, я, з вашага дазволу, высокапаважаны брат мой, раскажу сваю гісторыю, а потым мы разам паразважаем аб гэтым.

Расказаўшы пра сягонняшнія здарэнне з ім, пастар зразумеў, што яму не варта было баяцца, што ротмістр з недастатковай стараннасцю будзе падтрымліваць інтарэсы свайго бацькі. Пастар не падумаў аб тым, што ў характары нават самага міралюбівага чалавека ёсць нешта ад сыноў Лодбрака¹⁹. Бо нярэдка бывае і так: парасяты пачынаюць вішчаць, даведаўшыся, якія пакуты выцерпеў стары парсюк. І пастар убачыў, як на лбе ў ротмістра ўспухлі жылы, а кулакі так моцна сціснуліся, што нават збялелі ў суставах. Нястрымны гнеў авалодаў ротмістрам.

Вядома, пастар перадаў усю гэту справу па-свойму. Ён расказаў, як гнеў божы пакараў злодзеяў, але ніякім чынам не пажадаў прызнаць, што тут мог быць замешаны мярцвяк.

Ротмістр жа зразумеў усё гэта зусім інакш. Ён зрабіў вывад адсюль, што бацька яго не знайшоў вечнага спакою ў магіле, бо пярсцёнак з яго ўказальнага пальца быў зняты. Ротмістра мучылі страх і згрызоты сумлення, паколькі да гэтага часу ён надта бесклапотна адносіўся да гэтай справы. Здавалася, у сэрцы ягоным ныла рана.

Пастар, заўважыўшы, як усхваляваўся ротмістр, ад страху ледзь рашыўся расказаць яму, што пярсцёнак у яго аднялі зноўку. Але гэта было ўспрынята з нейкім змрочным задавальненнем.

— Добра, што хоць адзін з гэтага зладзейскага зброду ўцалеў і што ён такі ж мярзотнік, як і іншыя, — сказаў ротмістр Лёвеншольд. — Генерал расправіўся з бацькамі Інгільберта, і расправіўся сурова. Цяпер настала мая чарга!

Пастар улавіў жорсткую рашучасць у голасе ротмістра. Ён хваляваўся ўсё мацней і мацней, баючыся, каб ротмістр не задушыў Інгільберта ўласнымі рукамі ці не засек яго да смерці.

— Я палічыў сваім абавязкам быць пасланцом ад нябожчыка Борда да вас, брат Лёвеншольд, — сказаў пастар, — але я спадзяюся, што вы не пачнеце ніякіх неабдуманых дзеянняў. Я ж маю намер паведаміць цяпер ленсману аб тым, што мяне абакралі.

— Вы, брат мой, можаце паступаць як палічыце патрэбным, — заўважыў ротмістр. — Я хацеў толькі сказаць, што ўсё гэта — марныя турботы, паколькі справу я бяру на сябе.

Пастар пераканаўся, што ў Хедэбю ён больш нічога не вырашыць. І паспяшаўся з маёнтка, каб паспець завідна паведаміць аб усім ленсману.

А ротмістр Лёвеншольд паклікаў усіх сваіх чалядзіцаў, расказаў, што здарылася, і запытаўся, ці хочучы яны заўтра раніцай накіравацца разам з ім у пагоню за злодзеям. Ніхто не адмовіўся ад такой паслугі свайму гаспадару і нябожчыку генералу. Канец вечара пайшоў на пошукі ўсемагчымай зброі — старадаўніх мушкетаў, кароткіх мядзведжых рагацін, доўгіх шпаг, а таксама паліц і кос.

VI

Не менш за пятнаццаць чалавек суправаджалі ротмістра, калі назаўтра ў чатыры гадзіны раніцы ён выйшаў з дому паляваць на злодзея. І ўсе яны былі ў самым ва-яўнічым настроі. Праўда была на іхнім баку, да таго ж яны спадзяваліся на генерала. Калі ўжо нябожчык умяшаўся ў гэту справу, дык абавязкова давядзе яе да канца.

Аднак дзікі гушчар, які падыходзіў для аблавы, пачынаўся толькі за мілю ад Хедэбю. У пачатку дарогі ротмістру з чалядзінцамі давялося перасячы лагчыну: дзе-нідзе яна была апрацавана і ўсеяна дробнымі пабудовамі. То тут, то там на пагорках відзеліся даволі вялікія вёскі. Адна з іх і была Ольсбю, дзе раней знаходзілася сядзіба Борда Бордсана — пакуль яе не спаліў генерал.

За ўсім гэтым, нібы разасланая на зямлі тоўстая зьярыная шкура, цягнуўся дрымучы бор, адно дрэва да аднаго. Але нават тут не скончылася ўлада чалавека: у лесе відаць былі вузкія сцяжынкi, якія вялі да летніх сэтараў і вугальных ям.

Калі ротмістр з чалядзінцамі ўвайшоў у дрымучы лес, усіх іх быццам падмянілі: яны набылі зусім іншы выгляд, іншую паставу. Ім і раней здаралася прыходзіць сюды паляваць на буйную дзічыну, і іх ахапіў паляўнічы запал. Пільна ўзіраючыся ў густы хмызняк, яны і перамяшчацца пачалі зусім па-іншаму — лёгкай хадой і нібы крадком.

— Давайце дамовімся наперад, — сказаў ім ротмістр. — Ніхто з вас не павінен наклікаць на сябе бяду з-за гэтага злодзея, і таму пакіньце яго мне. Глядзіце толькі, каб яго не ўпусціць!

Але чалядзінцы і не думалі падпарадкоўвацца гэтаму распараджэнню. Усе тыя, хто яшчэ напярэдадні мірна расхаджваў, развешваючы сена на сушылы, гарэлi цяпер жаданнем як мага больш жорстка правучыць гэтага зладзюгу Інгільберта.

Ледзь толькі яны паглыбіліся ў лес, як векавыя сосны, што стаялі тут з даўніх часоў, сталі такімі частымі, што раскінулі над імі суцэльныя шаты; падлесак скончыўся, і толькі імхі пакрывалі зямлю. І тут яны ўбачылі, што насустрач ім ідуць тры чалавекі з насілкамі з галін, на якіх ляжыць чацвёрты.

Ротмістр са сваім дазорам паспяшаўся ім насустрач, але, убачыўшы столькі народу, насільшчыкі спыніліся. Твар чалавека, які ляжаў на насілках, быў прыкрыты вялізнымі лістамі папараці, таму нельга было разгледзець, хто гэта. Але жыхары Хедэбю, здавалася, усё ж пазналі яго, і мароз прабег у іх па скуры.

Ім не падалося, што побач з насілкамі стары генерал. Зусім не. Ім не падаўся нават ягоны цень. Але ўсё роўна, яны ведалі: ён — тут. Ён выйшаў з лесу разам з мерцвяком. Ён стаяў, паказваючы на яго пальцам.

Тры мужчыны, якія неслі насілки, былі людзі добра вядомыя ў акрузе і паважаныя. Гэта быў Эрык Іварсан, гаспадар вялікага хутара ў Ольсбю, і яго брат Івар Іварсан, які так ніколі і не ажаніўся і застаўся дажываць у брата на бацькоўскім хутары. Абодва яны былі ўжо ў гадах; затое трэці ў іх кампаніі быў чалавек малады. Яго таксама ўсе ведалі. Звалі яго Паўль Эліясан, і быў ён прыёмышам братаў Іверсанаў.

Ротмістр падышоў прама да Іварсанаў, а тыя апусцілі на зямлю насілки, каб прывітацца з ім за руку. Але ротмістр, здавалася, не бачыў працягнутых яму рук. Ён

не мог адвесці вачэй ад лістоў папараці, якія прыкрывалі твар таго, хто ляжаў на насілках.

— Хто гэта тут ляжыць? Ужо ці не Інгільберт Бордсан? — запытаўся ён нейкім дзіўна суровым голасам. Здавалася, быццам ён гаворыць насуперак сваёй волі.

— Ён самы, — адказаў Эрык Іварсан. — Але адкуль вы яго ведаеце, пан ротмістр? Па адзенні пазналі?

— Не, — адказаў ротмістр, — я пазнаў яго не па адзенні. Я не бачыў яго цэлых пяць гадоў.

І ягоная чэлядзь і прышэльцы здзіўлена глядзелі на ротмістра. Ім усім падумалася, што сягоння раніцай у ім з'явілася нешта не падобнае на яго, штосьці зласлівае. Ён не быў самім сабой. Ён ужо не быў пачцівы і ветлівы, як раней.

Ротмістр пачаў распытваць сялян, што яны рабілі ў лесе так рана і дзе знайшлі Інгільберта. Іварсаны жылі заможна, і ім было не па душы, што ў іх так гэта выпытваюць, але самае галоўнае ротмістру ўсё ж удалося выведаць.

За дзень да гэтага з мукой і харчаваннем для работнікаў яны падняліся на свой сэтэр, размешчаны за некалькі міль адсюль, у глыбіні лесу, ды там і заначавалі. На досвітку накіраваліся назад. Івар Іварсан неўзабаве абганяў сваіх спадарожнікаў. Ён жа былы салдат, майстар хадзіць, і нялёгка было паспяваць за ім.

Намнога апярэдзіўшы сваіх спадарожнікаў, Івар Іварсан раптам убачыў, што насустрач яму па сцяжынцы ідзе нейкі чалавек. А лес там быў даволі рэдкі. Ніякіх кустоў, адны толькі магутныя ствалы, і Івар яшчэ здалёк убачыў гэтага чалавека. Але пазнаць адразу — не пазнаў. Між дрэў плавалі клубы туману, і калі іх асвятлялі сонечныя промні, то яны ператварыліся ў залатую смугу. Сёе-тое можна было разгледзець праз гэтае туманнае марыва, але не вельмі выразна.

Івар Іварсан заўважыў, што, як толькі сустрэчны ўбачыў яго ў тумане, то адразу ж спыніўся і з вялікім жахам, быццам абараняючыся, распасцёр перад сабой рукі. Калі ж Івар зрабіў яшчэ некалькі крокаў наперад, той кінуўся на калені і закрычаў, каб Івар не набліжаўся да яго. Здавалася, што чалавек гэты не пры сваім розуме. Івар Іварсан хацеў быў паспяшацца да яго, каб супакоіць, аднак той ужо ўскочыў на ногі і кінуўся наўцёкі ў глыбіню лесу. Але прабег ён усяго толькі некалькі крокаў. Амаль у той жа момант ён паваліўся на зямлю і

застаўся ляжаць нерухома. Калі Івар Іварсан падышоў да яго, ён быў мёртвы.

Цяпер Івар Іварсан тут жа пазнаў гэтага чалавека: гэта быў не хто іншы, як Інгільберт Бордсан, сын таго самага Борда, які раней жыў у Ольсбю, але потым, калі двор ягоны згарэў, а жонка ўтапілася, перабраўся на летні сэтэр. Івар ніяк не мог зразумець, чаму Інгільберт паваліўся і памёр: нічыя ж рука не дакранулася да яго. Ён спрабаваў вярнуць яго да жыцця, але гэта не ўдалося. Калі падышлі астатнія, яны таксама ўбачылі, што Інгільберт мёртвы. Але Бордсаны былі калісьці суседзямі Іварсанаў у Ольсбю, і ім не захацелася пакідаць Інгільберта ў лесе; і вось яны зрабілі насілкі і забралі яго з сабой.

Ротмістр з панурым выглядам слухаў гэты аповед. Ён падаўся яму цалкам праўдзівым. Інгільберт ляжаў на насілках, быццам сабраўся ў далёкую дарогу: за спінаю — торба, а на нагах — чаравікі. Мядзведжая рагаціна, якая ляжала побач, бадай, таксама належала яму. Не інакш як Інгільберт хацеў накіравацца на чужыну, каб прадаць там пярсцёнак; але калі ў лясным тумане яму сустрэўся Івар Іварсан, то палічыў яго за прывід генерала. Ну, вядома! Так яно і было! Івар Іварсан быў апрануты ў стары салдацкі мундзір, а палі ягонага капелюша былі загнуты на каралінскі манер²⁰. Тое, што Інгільберт абазнаўся, лёгка тлумачылася адлегласцю, туманам і тым, што сумленне ў яго было нячыстае.

Тым не менш ротмістр усё яшчэ быў незадаволены. Ён кіпеў лютай злосцю і прагнуў крыві. Яму хацелася б задушыць Інгільберта сваімі рукамі. Лёвеншольду патрэбна было даць выхад гарачаму жаданню помсты, а выхаду не было.

Аднак, паступова ротмістр зразумеў, які ён несправядлівы, і настолькі авалодаў сабой, што нават расказаў Іварсанам, для чаго ён з чалядзінцамі выйшаў сягоння ранкам у лес. І дадаў, што хоча даведацца, ці пры мерцвяку пярсцёнак.

Ротмістру нават хацелася, каб сяляне з Ольсбю адказалі «не»; тады ён мог бы са зброяй у руках пастаяць за свае правы. Але яны палічылі яго патрабаванне натуральным і крыху адышлі ўбок, пакуль чалядзінцы абшуквалі кішэні мерцвяка. Ягоныя чаравікі, торбу, кожнае шво ягонай вопраткі.

Спачатку ротмістр з велізарнай увагай сачыў за во-
быскам, але раптам ён нечакана зірнуў на сялян, і яму
падалося, быццам тыя абмяняліся насмешлівымі позір-
камі, нібы былі перакананы, што ён усё роўна нічога не
знойдзе.

Так яно і выйшла. Пошукі давялося спыніць, а пяр-
сцёнак так і не знайшоўся. Тады падазрэнні ротмістра
зусім справядліва леглі на сялян. Гэтае ж самае падума-
лі і чалядзінцы. Куды падзеўся пярсцёнак? Калі Інгіль-
берт рашыўся ўцякаць, то ён абавязкова ўзяў яго з са-
бой. Дзе ён?

Хоць і цяпер ніхто з іх не бачыў генерала, але ўсе ад-
чувалі ягоную нябачную прысутнасць. Стоячы ў натоў-
пе, ён паказваў на ўсю тройцу з Ольсбю. Пярсцёнак у іх!

Сапраўды, гэта яны абшукалі кішэні мерцвяка і
знайшлі пярсцёнак.

Хутчэй за ўсё, гісторыя, якую яны толькі што раска-
залі, — выдуманая, а на самай справе ўсё адбылося зу-
сім інакш. Магчыма, Іварсаны, якія былі аднавяскоўца-
мі Бордсанаў, ведалі, што тыя завалодалі каралеўскім
пярсцёнкам. Магчыма, яны даведаліся, што Борд памёр,
а сустрэўшыся з сынам у лесе, адразу здагадаліся, што
ён сабраўся ўцячы з гэтым пярсцёнкам; вось яны і на-
паі на Інгільберта і забілі яго, каб прысвоіць пярсцёнак.

На цэле Інгільберта не было ніякіх слядоў калец-
тва, апроча кровападцёку на ілбе. Іварсаны казалі,
што ён стукнуўся галавой аб камень, калі паваліўся.
Але хіба гэты крываваы жаўлак не мог быць нанесены
тоўстай сукаватай паліцай, якую трымаў у руках
Паўль Эліясан.

Ротмістр стаяў, апусціўшы вочы. Ён пакутліва зма-
гаўся з самім сабой. Ніколі не чуў ён аб гэтых трох ні-
чога, апроча добрага, і яму ніяк не верылася, што яны
забойцы і злодзеі.

Чалядзінцы акружылі ротмістра. Сёй-той з іх ужо
бразгаў зброяй, і ўсе да аднаго лічылі, што без бойкі ім
адсюль не пайсці.

Тады да ротмістра падышоў Эрык Іварсан.

— Мы, браты, — сказаў ён, — ды і прыёмыш наш
Паўль Эліясан, які ў хуткім часе стане мне зяцем, разу-
меем, што думаеце пра нас вы, пан ротмістр, і вашы лю-
дзі. Дык вось, па-нашаму, не варта нам разыходзіцца,
пакуль вы не загадаеце абшукаць нашы кішэні і во-
пратку.

Ад такой прапановы ў панурага ротмістра стала лягчэй на сэрцы. Ён пачаў адмаўляцца. Іварсаны, ды і іхні прыёмны сын такія людзі, што іх і западозрыць немагчыма.

Але сяляне хацелі пакончыць з гэтай справай. Яны самі пачалі выварочваць свае кішэні і разуваць чаравікі. Тады ротмістр махнуў рукой чалядзінцам, каб тыя выканалі іх волю і абшукалі.

Пярсцёнак так і не знайшоўся, але ў берасцяным кашы, які Івар Іварсан насіў за спінай, знайшлі саф'янавую торбачку.

— Гэта ваша торбачка? — запытаўся ротмістр пасля таго як пераканаўся, што яна пустая.

Калі б Івар Іварсан адказаў сцвярдзальна, то і ўсё, магчыма, на гэтым бы скончылася. Але замест гэтага ён спакойна прызнаўся:

— Не, не наша; яна валялася на сцяжынцы, непадалёк ад таго месца, дзе паваліўся Інгільберт. Я падняў торбачку і кінуў яе ў кош, бо яна падалася мне новенчкай.

— Але ў такой вась торбачцы і ляжаў пярсцёнак, калі пастар шпурнуў яго Інгільберту, — сказаў ротмістр; і твар ягоны і голас зноў азмрочыліся. — Цяпер жа вам, Іварсанам, нічога не застаецца, як пайсці са мной да ленсмана, калі вы не лічыце за лепшае дабравольна вярнуць мне пярсцёнак.

Цярпліvasць сялян з Ольсбю лопнула.

— Няма ў вас, пан ротмістр, такога права, каб прымусіць нас ісці ў турму, — прамовіў Эрык Іварсан.

Ён схапіўся за рагаціну, якая ляжала побач з Інгільбертам, каб пракласці сабе шлях, а брат ягоны з будучым зяцем далучыліся да яго.

У першы момант аслупяnelыя жыхары Хедэбю былі падаліся назад, ледзь не адпіхнуўшы ротмістра, які засмяўся ад радасці, што нарэшце ўжо дасць доўгачаканы выхад свайму гневу, прымяніўшы сілу. Выхапіўшы шаблю, ён секануў па рагаціне.

Але гэта быў адзіны ратны подзвіг, здзейснены ў гэтай сутычцы. Чалядзінцы адцягнулі яго і вырвалі шаблю з рук.

Здарылася так, што і ленсман Карэліус надумаў накіравацца той раніцай у лес. У тую самую хвіліну ён у суправаджэнні стражніка паказаўся на сцяжынцы. Зноў пачаліся пошукі і зноў дазнанне, але справа ўсё ж скон-

чылася тым, што Эрык Іварсан, ягоны брат Івар і іхні прыёмны сын Паўль Эліясан былі ўзяты пад варту і адведзены ў турму па падазрэнні ў забойстве і разбоі.

VII

Нельга не прызнаць, што лясы ў нас у Вермландзе былі ў той час велізарныя, а палі малыя, двары вялікія, затое хаты цесныя, дарогі вузкія, затое ўзгоркі крутыя, дзверы нізкія, затое парогі высокія, цэрквы непрыглядныя, затое службы доўгія, дні жыцця кароткія, затое беды незлічоныя. Але з-за гэтага вермландцы зусім не апускалі галавы і ніколі не скардзіліся.

Бывала, мороз знішчаў пасевы, драпежныя звяры — статкі, а крываваы панос — дзяцей: вермландцы ўсё роўна амаль заўсёды захоўвалі бадзёрасць духу. А інакш што б з імі здарылася?

Але, магчыма, першапрычынай таго было суцяшэнне, якое служыла як багатым, так і бедным, суцяшэнне, якое ніколі не здраджвала людзям і ніколі не ведала стомы.

Але не думайце, сапраўды, што суцяшэнне гэта было нечым узвышаным ці нечым урачыстым, накштальт слова божага, чыстага сумлення ці шчасця кахання! І ўжо зусім не думайце, што было яно нечым ганебным ці небяспечным, накштальт валацужніцтва ці гульні ў косці! А было яно чымсьці зусім бязвінным і будзённым: нічым самым, як полымем, якое няспынна гарэла ў ачагу зімовымі вечарамі.

Госпадзі божа, якую прыгажосць і ўтульнасць надаваў агонь у самай убогай хаціне! А як жартаваў ён там з усімі дамачадцамі вечары напралёт! Ён трашчаў і іскрыўся, і тады здавалася, быццам пасмейваецца з іх. Ён пляваўся і сыкаў, і здавалася, быццам дразніць некага бурклівага і злога. Часам ён ніяк не мог справіцца з якім-небудзь сукаватым паленам. Тады ў пакоі становілася дымна і чадна, быццам агонь хацеў растлумачыць людзям, што яго кормяць надта скупа. Часам ён ухітраўся ператварыцца ў гарачую кучу вугалю, якраз калі ў доме кіпела работа, так што заставалася толькі скласці рукі на каленях ды гучна смяяцца, пакуль ён не ўспыхне зноў. Але больш за ўсё агонь сваволіў, калі гаспадыня прыходзіла з трохногім чыгунком і патрабавала,

каб ён кухарыў. Зрэдку агонь бываў паслухмяны і паслужлівы і справу сваю рабіў хутка і ўмела. Але нярэдка ён гадзінамі лёгка і гулліва скакаў вакол катла з кашай, не даючы ёй закіпець.

Затое як весела, бывала, ззялі вочы гаспадара, калі наскрозь вымаклы і замёрзлы, ён вяртаўся ў непагадзь дамоў, а агонь сустракаў яго цяплом і ўтульнасцю! Затое цудоўна было думаць аб агні, які не спіць, выпраменьваючы яркае святло ў цёмную зімовую ноч, нібы пуцяводная зорка беднага вандроўніка і быццам грозная перасцярога рысі і ваўку!

Але агонь у ачагу ўмеў не толькі саграваць, свяціць і кухарыць. Ён здольны быў не толькі зіхацець, трашчаць, дыміць і чадзіць. Ён мог абудзіць у чалавечай душы жаданне гарэзаваць.

Бо што такое чалавечая душа, як не гарэзлівае полымя? Так, так, яна і ёсць агонь! Полымя ўспыхвае ў самім чалавеку, ахоплівае яго і кружыцца над ім, якраз як агонь успыхвае ў шэрых паленах, ахоплівае іх і кружыцца над імі. Калі тыя, хто збіраўся зімовымі вечарамі вакол палымнеючага агню, моўчкі сядзелі гадзіну-другую, глядзячы ў ачаг, агонь пачынаў размаўляць з кожным з іх на сваёй уласнай мове.

— Сястрыца Душа, — мовіла полымя, — хіба ты не такое ж полымя, як я? Чаму ж ты такая панурая, такая засмучаная?

— Братка Агонь, — адказвала чалавечая душа, — я калола дровы і гаспадарнічала цэлы дзень. У мяне толькі і засталася моцы, каб моўчкі сядзець ды глядзець на цябе.

— Ведаю, — працягваў агонь, — але надышоў вечар. Рабі, як я! Палымней і свяці! Весяліся і сагравай!

І душы слухаліся і пачыналі весяліцца. Яны расказвалі казкі, загадвалі загадкі, пілікалі на скрыпцы, выразалі завіткі і ружачкі на хатніх рэчах і земляробчых прыладах. Гулялі ў розныя гульні і спявалі песні, выкуплялі фанты і згадвалі старадаўнія прымаўкі. І малапамалу адубелае цела адтайвала. Адтайвала і панурае сэрца. Людзі ажывалі і весялелі. Агонь і гульні ля ачага давалі ім сілы зноў жыць іх бедным і цяжкім жыццём.

Але вось без чаго не абыходзілася весялосць ля ачага, дык гэта ўжо без аповедаў пра самыя гераічныя подзвігі і прыгоды! Аповяды гэтыя падабаліся старым і мала-

дым. Бо ў подзвігах і прыгодах у гэтым свеце, слава богу, ніколі недахопу не было.

Але ніколі не было іх так шмат, як у часы Карла. Ён быў усім героям герой, і гісторый пра яго і ягоных войнаў было безліч! Гісторыі гэтыя не зніклі разам з ім і яго ўладай, яны працягвалі жыць і пасля яго смерці, стаўшы лепшай яго спадчынай.

Ні пра каго не любілі так расказваць, як пра самога караля; ну а пасля яго любілі яшчэ пагаварыць пра старога генерала з Хедэбу. Яго ведалі ў твар, з ім не раз размаўлялі і маглі апісаць яго з ног да галавы.

Генерал быў такі дужы, што гнуў падковы, як іншыя гнулі звычайныя стружкі. Адноўчы ён даведаўся, што ў Смедсбю ў даліне Свартшо жыве каваль, які лепш за ўсіх у акрузе куе падковы. Генерал паехаў да яго ў даліну і папрасіў Мікеля з Смедсбю падкаваць яму каня. А калі каваль вынес з кузні гатовую падкову, генерал запытаўся, ці нельга спачатку зірнуць на яе. Падкова была трывалая і зробленая на сумленне, але, разгледзеўшы яе, генерал рассямяўся.

— Гэта, па-твойму, падкова? — запытаўся ён і, сагнуўшы яе, пераламаў на дзве часткі.

Каваль перапалохаўся, вырашыўшы, што выканаў дрэнна работу.

— У падкове, пэўна, была расколіна, — сказаў ён і паспяшаўся назад у кузню па іншую падкову.

Але і з ёю выйшла як з першай, з той толькі розніцай, што яе сціснулі, быццам клешчамі, пакуль і яна не пераламалася напалам; далібог, так яно і было. Але тут Мікель западозрыў нядобрае.

— Ужо ці не сам ты кароль Карл, а можа, Бенгт з Хедэбу? — сказаў ён генералу.

— Малайчына, Мікель, правільна адгадаў, — пахваліў каваля генерал і тут жа заплаціў Мікелю спаўна і за чатыры новыя падковы і за тыя дзве, што зламаў.

Нямала і іншых гісторый хадзіла пра генерала. Іх расказвалі бясконца, і ва ўсім павеце не знайшлося б чалавека, які не ведаў бы пра старога Лёвеншольда, не паважаў яго ці не ставіўся б да яго з глыбокай пашанай. Ведалі і пра генеральскі пярсцёнак, усе ведалі пра тое, як разам з генералам яго паклалі ў магілу; але чалавечая сквапнасць была такая вялікая, што пярсцёнак у генерала ўкралі.

Цяпер вы можаце ўявіць сабе! Калі ўжо што і магло абудзіць у людзей інтарэс, цікаўнасць і хваляванне, дык гэта вестка аб тым, што пярсцёнак знойдзены і згублены зноў, што Інгільберта знайшлі ў лесе мёртвага, а сялян з Ольсбю падазраюць у крадзяжы пярсцёнка і яны сядзяць пад вартай.

Калі прыхаджане вярталіся ў нядзелю пасля паўдня з царквы дамоў, там ледзь маглі дачакацца, калі яны здымуць з сябе святочнае адзенне і перакусяць; ім прыходзілася адразу расказваць усё, што пасведчылі на судзе сведкі, і ўсё, у чым прызналіся абвінавачваемыя, а таксама які, на думку людзей, будзе прыгавор.

Ні пра што іншае і гаворкі не было. Кожны вечар у вялікіх дамах і малых хацінах, як у тарпалаў, так і ў заможных сялян, каля ачага чынілі суд.

Жахлівая гэта была справа, ды і дзіўная, таму і няпроста было разабрацца ў ёй па справядлівасці. Нялёгка было вынесці канчатковае рашэнне, бо цяжка, ды і амаль немагчыма было паверыць, што Іварсаны і іхні прыёмны сын нібыта забілі чалавека з-за пярсцёнка, якім бы каштоўным ён ні быў.

Узяць хаця б Эрыка Іварсана. Быў ён чалавек багаты, валодаў вялікімі ўгоддзямі і мноствам хат. Калі і вадзіўся за ім які грэх, дык толькі той, што быў горды і празмерна клапаціўся пра свой гонар. Але таму і цяжка было зразумець, што які-небудзь скарб у свеце мог прымуціць яго пайсці на ганебны ўчынак.

Яшчэ менш можна было западозрыць ягонага брата Івара. Вядома, ён быў бедны, затое жыў у свайго брата на хлебе, атрымліваючы ад яго чаго толькі пажадае. Ён быў такі дабрадушны і раздаваў усё, што ў яго было! Няўжо такому чалавеку магло прыйсці ў галаву ўчыніць забойства і разбой?

Што тычыцца Паўля Эліясана, то было вядома, што Іварсаны яго любілі і ён павінен жаніцца на Марыт Эрыксдотэр, адзінай бацькавай наследніцы. Зрэшты, ён жа быў з тых, каго можна было западозрыць хутчэй за ўсё: бо ён па нараджэнні іншаземец, а пра іншаземцаў вядома, што крадзеж яны не лічаць за грэх. Івар Іварсан прывёў Паўля з сабой, калі вярнуўся дамоў з палону. Хлопчык быў сірата з трох год і, калі б не Івар, памёр бы з голаду ў роднай краіне. Праўда, выхавалі яго Іварсаны сумленным і справядлівым, ды і вёў ён сябе заўсёды як належала. Вырас ён разам з Марыт Эрыксдотэр,

яны пакахалі адно аднаго, і неяк не верылася, што чалавек, якога чакаюць шчасце і багацце, раптам возьме ды і паставіць усё гэта на карту, Украўшы пярсцёнак.

Але, з іншага боку, не варта было забываць і генерала, пра якога людзі змалку чулі столькі розных легенд і гісторый, якога ведалі, бадай, не горш за роднага бацьку, генерала, які быў высокі ростам, магутны і варты даверу. А цяпер ён памёр, і ў яго ўкралі самае дарагое з ягонай маёмасці.

Генерал ведаў, што калі Інгільберт Бордсан уцякаў з дому, пярсцёнак быў у яго, інакш Інгільберт спакойна накіраваўся б сваёй дарагай і не быў бы мёртвым. Генерал, пэўна, таксама ведаў, што сяляне з Ольсбю ўкралі пярсцёнак, інакш бы ім ніяк не сустрэўся на дарозе ротмістр, іх не ўзялі б пад варту і не трымалі б пад арыштам.

Так, складана было разабрацца па справядлівасці ў такой справе, але на генерала спадзяваліся нават больш, чым на самога караля Карла. І амаль на ўсіх судовых разборах, якія вяліся ў бедных хацінах, быў вынесены абвінаваўчы прысуд.

Вялікае здзіўленне, вядома, выклікала тое, што павятовы суд, які засядаў у судовай палаце на ўзгорку ў Брубу, учыніўшы абвінавачваемым найстрогае дазnanне, але так і не выкрыўшы іх і не схіліўшы да прызнання віны, вымушаны быў апраўдаць сялян, якіх абвінавацілі ў забойстве і разбоі.

Аднак на волю іх не выпусцілі, бо прыгавор павятовага суда павінен быў зацвердзіць каронны суд, а каронны суд палічыў сялян з Ольсбю вінаватымі і прыгаварыў іх да павешання.

Але і гэты прыгавор не быў выкананы, паколькі яго павінен быў спярша зацвердзіць сам кароль.

Пасля таго як быў вынесены і аб'яўлены каралеўскі прыгавор, прыхаджане, вярнуўшыся з царквы, адклалі свой абед; ім не цярпелася расказаць тым, хто заставаўся дома, якім быў гэты прыгавор.

А ён абвяшчаў: зусім відавочна, што хтосьці з абвінавачваемых — забойца і злодзей, але паколькі ніводзін з іх не прызнаў сябе вінаватым, то няхай іх рассудзіць Божы суд.

На бліжэйшым цінгу ім неабходна ў прысутнасці судзі, засядацеляў і ўсіх прыхаджан згуляць адзін з адным у косці. Таго, хто выкіне менш за ўсё ачкоў, варта

прызнаць вінаватым і пакараць за ўчыненае злачынства смерцю праз павешанне, а двух астатніх адразу вызваліць, каб яны вярнуліся да свайго звычайнага жыцця.

Мудры быў той прыгавор, справядлівы. Усе жыхары далін Вермланда былі ім задаволены. Хіба не выдатна з боку старога караля, што ў гэтай цёмнай справе ён не ўявіў, быццам бача ясней, чым іншыя, а звярнуўся да Усявышняга? Цяпер ужо нарэшце можна паверыць у тое, што праўду немагчыма схваць.

Да таго ж у гэтай судовай справе было штосьці надта асаблівае, яна вялася не чалавекам супраць чалавека; істцом у гэтай цяжбе быў нябожчык — нябожчык, які патрабаваў вярнуць ягонае багацце. У любых іншых абставінах можна было яшчэ вагацца, ці патрэбна звяртацца да гульні ў косці, але толькі не ў гэтых. Нябожчык генерал ужо дакладна ведаў, хто ўтаіў яго дабро. Вось і ў каралеўскім прыгаворы самым вартым было тое, што ён даваў старому генералу магчымасць караць або дараваць.

Магло нават падацца, быццам кароль Фрэдрык²¹ хацеў прадставіць канчатковае рашэнне генералу. Магчыма, ён ведаў яго ў даўнія ваенныя гады і яму вядома было, што на гэтага чалавека можна спадзявацца. Зусім не выключана, што якраз гэта і мелася на ўвазе. А так ці не так, сказаць цяжка!

Як бы там ні было, усе, чаго б гэта ні каштавала, хацелі прысутнічаць на цінгу ў гэты дзень, калі будзе аб'яўлены божы прысуд. Кожны, хто не быў занадта стары, каб ісці, ці занадта малы, каб паўзці, накіраваўся ў дарогу. Такой знамянальнай падзеі, як гэта, не здаралася ўжо шмат гадоў. Тут нельга было задавольвацца тым, каб пасля, ды яшчэ ад іншых пачуць, як усё скончылася. Не, тут абавязкова трэба было прысутнічаць самому.

Вядома, што сядзібы і маёнткі раней былі рассеяны па ўсёй акрузе, вядома і тое, што тады можна было цэлую мілю праехаць, ды так і не сустрэць ні душы. Але калі людзі з усяго павета сышліся на адной і той жа плошчы, то ўсе так і ахнулі — колькі народу! Цесна прыціснутыя адно да аднаго, незлічонымі радамі стаялі яны перад судовай палатай. Здавалася, нібы пчаліны рой, чорны і цяжкі, звісае перад вулеем летнім днём. Людзі нагадвалі пчаліны рой яшчэ і тым, што былі не ў сваім звычайным настроі. Яны не былі маўклівыя і ўра-

чыстыя, якімі заўсёды бывалі ў царкве; не былі яны вя-
сёлыя і лагодныя, як заўсёды на кірмашах: яны былі
лютыя і раздражнёныя, апанаваныя нянавісцю і прагай
помсты.

Чаго ж тут здзіўляцца? З малаком маці ўсмакталі
яны жах перад ліхадзеямі. Вечарамі ім спявалі калы-
ханкі пра валацуг, якія былі аб'яўлены па-за законам.
У іх уяўленні ўсе зладзеі і забойцы былі вылюдкамі,
чортавым насеннем, яны іх і за людзей не лічылі. Дум-
ка аб міласэрнасці да такіх выградкаў ім і ў галаву не
прыходзіла. Яны ведалі, што такім вось страшным і под-
лым стварэннем сягоння будзе вынесены прысуд, і рада-
валіся гэтаму. «Слава табе госпадзі, цяпер ужо гэтаму
крыважэрнаму д'яблу прыйдзе канец, — разважалі
яны. — Ужо цяпер ва ўсякім выпадку яму не ўдасца бо-
лей шкодзіць нам».

Добра, што божы суд павінен быў адбывацца не ў су-
довай палаце, а на волі. Але дрэнна, вядома, што рота
салдат частаколам стаяла на плошчы перад судовай па-
латай і блізка падысці нельга было, людзі ж бясконца
груба лаялі салдат, што тыя перакрылі ім шлях. Раней
ніхто б сабе такога не дазволіў, але сягоння ўсе былі
дзёрскія і нахабныя.

Усім людзям давялося заўчасна, з самай раніцы
выйсці з дому, каб заняць месца бліжэй да частаколу
з салдат, і на іх долю выпала многа доўгіх гадзін па-
кутлівага чакання. А за ўвесь гэты час забавіцца не
было чым. Хіба што з судовай палаты выйшаў судо-
вы прыстаў і паставіў пасярод плошчы вялізны бара-
бан. Усё-такі стала весялей, бо людзі ўбачылі, што су-
дзейскія там, у палаце, намерваюцца распачаць спра-
ву яшчэ да вечара. Суровы прыстаў вынес таксама стол
са стулам ды яшчэ пяро з чарніліцай для пісара. На-
рэшце ён з'явіўся, трымаючы ў руках невялікі кубак,
у якім звонка перакочваліся ігральныя косці. Прыстаў
некалькі разоў выкінуў іх на барабан. Відаць, хацеў
пераканацца ў тым, што яны не фальшывыя і выпа-
даюць то так, то гэтак, як ігральным касцям і нале-
жыць.

Затым ён хутка вярнуўся ў палату, і нічога дзіўнага
ў тым таксама не было: бо варта было яму толькі пака-
зацца на ганку, як людзі адразу ж пачыналі лаяць яго і
пасміхацца. Раней ніхто б сабе гэтага не дазволіў, але ў
гэты дзень натоўп проста ашалеў.

Суддзю з засядацелямі прапусцілі праз заслон і да судовай палаты адны з іх прайшлі пешшу, іншыя ж пад'ехалі вярхом. Як толькі з'яўляўся хто-небудзь з іх, натоўп адразу ажываў. Але зноў-такі ніхто не шаптаўся і не шушкаўся, як бывала раней. Зусім не! І пахвальныя і зневажальныя словы выкрыкваліся на ўвесь голас. І нічым нельга было гэтаму перашкодзіць. Тых, хто чакаў судовага разбору было нямала, і не такія яны былі, каб з імі жартаваць. Важных паноў, якія прыбылі на цінг, таксама ўпусцілі ў судовую палату. Былі там і Лёвеншольд з Хедэбю, і пастар з Бру, і заводчык з Экебю, і капітан з Хельгестара, і многія, многія іншыя. І пакуль яны праходзілі, усім ім давялося выслухаць мноства заўваг, наконт таго, што ёсць, маўляў, шчасліўчыкі, якім не трэба стаяць ззаду і змагацца за месца бліжэй, ды і яшчэ многа чаго іншага.

Калі ўжо больш не было каго зневажаць, натоўп пачаў асыпаць з'едлівымі насмешкамі маладую дзяўчыну, якая з усіх сіл старалася трымацца як мага бліжэй да салдацкага частаколу. Яна была маленькая і кволая, і мужчыны — то адзін, то другі — не раз спрабавалі прабіцца праз натоўп і захапіць яе месца; але кожны раз хто-небудзь з тых, хто стаяў побач крычаў, што яна дачка Эрыка Іварсана з Ольсбю, і пасля такога тлумачэння дзяўчыну больш не спрабавалі прагнаць з месца.

Але затое на яе градам сыпаліся кпіны. У дзяўчыны пыталіся, каго ёй больш хочацца бачыць на шыбеніцы — бацьку ці жаніха. І здзіўляліся: з якой гэта ласкі дачка злодзея павінна займаць лепшае месца.

Тыя ж, што прыйшлі з далёкіх лясоў, толькі дзівіліся, як у яе хапае духу заставацца на плошчы. Але ім тут жа расказалі пра яе і нямала іншых дзіўных рэчаў. Яна была не з баязлівага дзясатка, гэта дзяўчына, і прысутнічала на ўсіх суровых разборах, ніколі не заплакала і ўвесь час была спакойная. Раз-пораз ківала яна галавой абвінавачваемым і ўсміхалася ім так, быццам была ўпэўненая ў тым, што заўтра іх вызваляць. І калі абвінавачваемыя бачылі яе, то зноў былі мужнымі. Яны думалі самі сабе, што ёсць на свеце хоць адзін чалавек, які перакананы ў іх бязвіннасці. Хоць адзін, хто не верыць у тое, што нейкі мізэрны залаты пярсцёнак мог спакусіць іх і падштурхнуць на злачынства.

Прыгожая, ціхая і цярплівая, сядзела яна ў судовай зале. Ні разу не выклікала яна ні ў кога гневу. Наадва-

рот, нават у суддзі з засядацелямі, ды і ленсман яна выклікала прыязнасць да сябе. Самі б яны, дапусцім, у гэтым не прызналіся, але хадзіла чутка, быццам павятовы суд ні за што не апраўдаў бы абвінавачваемых, калі б не было там яе. Немагчыма было паверыць, што хто-небудзь з тых, каго любіць Марыт Эрыксдотэр, можа быць вінаваты ў ліхадзеістве.

І вось цяпер яна зноў была тут, каб арыштантаў маглі бачыць яе. Яна стаяла тут, каб быць апорай і суцяшэннем. Яна хацела маліцца за іх у час іх цяжкага выпрабавання, хацела даверыць іх душы ласцы божай.

Хто ведае! Кажуць жа ў народзе, што яблык ад яблыні недалёка падае. Але нічога не скажаш, з выгляду яна была добрая і бязвінная. Ды і сэрца было ў яе любячае, калі яна змагла застацца тут на плошчы.

Яна ж, напэўна, чула ўсё, што ёй крычалі, але не адказвала, і плакала, і не спрабавала выратавацца ўцёкамі. Яна ведала, што няшчасныя вязні будуць рады бачыць яе. Бо ва ўсім вялізным натоўпе яна была аднаадзіная, хто ўсім сэрцам пачалавечы спачуваў ім.

Але што ні кажы, а стаяла яна тут зусім не дарэмна. Знайшліся ў натоўпе адзін-два чалавекі, у якіх былі свае дочки, такія ж ціхія, міласэрныя, як Марыт. І ў глыбіні душы гэтыя людзі адчувалі, што ім не хацелася б бачыць сваіх дочак на яе месцы.

Пачуліся ў натоўпе два-тры галасы, якія абаранялі яе ці спрабавалі хоць бы супакоіць нястрымных вастрасловаў і гарлапанаў.

Не толькі таму, што скончылася пакутлівае чаканне, але і з-за спачування да Марыт Эрыксдотэр усе ўзрадаваліся, калі дзверы судовай палаты расчыніліся і суд пачаўся. Спачатку ўрачыста прайшлі судовы прыстаў, ленсман і арыштантаў, з якіх знялі кайданы, хоць кожнага з іх вартавалі два салдаты. Затым паявіліся дзяк, пастар, засядацелі, пісар і суддзя. Замыкалі шэсце важныя паны і некалькі сялян, якія былі ў такой пашане, што ім дазволілі знаходзіцца за ачапленнем.

Ленсман з арыштантамі сталі з левага боку ад судовай палаты, суддзя з засядацелямі павярнулі направа, а паны размясціліся пасярод. Пісар са сваімі паперамі заняў месца за сталом. Вялікі барабан па-ранейшаму стаў у цэнтры плошчы ва ўсіх на вачах.

Як толькі паказалася шэсце, у натоўпе пачалася штурханіна і цісканіна. Нямала рослых і дужых муж-

чын так і намагалася праціснуцца ў першы рад, спадзеючыся перш за ўсё сагнаць з месца Марыт Эрыксдотэр. Але, баючыся, як бы яе не адціснулі, яна, маленькая і тоненькая, нахіліўшыся, прашмыгнула міма салдат і апынулася па другі бок іхняга частаколу.

Гэта было супраць усіх правіл парадку, і ленсман даў знак судоваму прыставу выдаліць Марыт Эрыксдотэр. Прыстаў тут жа падышоў да яе, паклаў руку ёй на плячо, быццам намерваючыся яе арыштаваць, і павёў да судовай палаты. Але як толькі яны апынуліся ў людскім натоўпе, ён адпусціў яе. Прыстаў ужо нагледзеўся на дзяўчыну і ведаў — ёй абы толькі дазволілі стаяць паблізу ад арыштантаў, а яна нават не паспрабуе ўцякаць. Калі ж ленсман захоча яе паўшчуваць, то знайсці Марыт будзе лёгка.

Зрэшты, хіба быў у каго-небудзь час думаць пра Марыт Эрыксдотэр? Пастар з дзякам выйшлі наперад і сталі пасярод плошчы. Абодва знялі капелюшы, а дзяк зацягнуў псалом. І калі тыя, хто стаяў перад ланцугом салдат, пачулі гэтае спяванне, то зразумелі, што зараз адбудзецца нешта вялікае і ўрачыстае, самае ўрачыстае з усяго, чаму ім калі-небудзь даводзілася быць сведкамі на сваім вяку: заклік да ўсемагутнага, усёведнага Бога, каб даведацца аб яго волі.

Калі ж пачаў гаварыць пастар, людзі напоўніліся яшчэ большай павагай. Ён маліў Хрыста, сына божага, які некалі сам паўстаў перад судзілішчам Пілата, злітавацца над гэтымі абвінавачваемымі, каб не напаткаў іх суд несправядлівы. Ён маліў таксама злітавацца над судзіямі, каб не былі вымушаны яны прыгаварыць да смерці бязвіннага.

Пад канец ён маліў яго злітавацца над прыхаджанамі, каб не давялося ім быць сведкамі вялікай несправядлівасці, як некалі яўрэям каля Галгофы.

Усе слухалі пастара, пазнімаўшы галаўныя ўборы. Яны не думалі больш пра свае нікчэмныя людскія справы. Яны былі настроены зусім інакш. Ім здавалася, быццам пастар заклікае на зямлю самога госпада Бога, яны адчувалі яго нябачную прысутнасць.

Стаяў цудоўны асенні дзень: сіняе неба, усеянае белымі хмаркамі, дрэвы з зялёным, ледзь кранутым жаўцызной лісцем. Над галовамі людзей бесперапынна праляталі на поўдзень чароды пералётных птушак. Нязвычайна было бачыць такую процьму птушак адразу ў адзін

дзень. Людзям здавалася, што гэта, магчыма, нездарма. Ці не было гэта знакам, што гасподзь ухваляе намеры чалавечыя?

Калі пастар змоўк, выйшаў наперад старшыня павятовага суда і зачытаў каралеўскі прыгавор. Прыгавор быў падрабязны, з мноствам мудрагелістых моўных зваротаў, якія з цяжкасцю даходзілі да натоўпу. Але людзі зразумелі, што шведская ўлада як бы складала скіпетр свой і меч, адмовілася ад мудрасці сваёй і ведаў і спадзявалася далкам на волю божую. І яны пачалі маліцца, маліцца ўсе як адзін, каб гасподзь дапамог ім і навучыў іх.

Затым ленсман узяў у рукі ігральныя коскі і папрасіў суддзю і сяго-таго з прысутных кінуць гэтыя коскі, каб праверыць, ці не фальшывыя яны. З нейкім дзіўным хваляваннем прыслухоўваўся народ да стуку ігральных касцей на барабаннай шкуры. Гэтыя кубікі, якія загубілі нямала людзей, няўжо цяпер іх палічылі вартымі паведаміць волю боскую?!

Як толькі коскі былі апрабаваны, арыштантаў вывелі наперад. Спачатку кубак перадалі Эрыку Іварсану, самаму старэйшаму з усіх. Але ленсман тут жа растлумачыў яму, што зараз рашэнне не будзе яшчэ канчатковым. Зараз ім патрэбна кінуць жэрабя толькі для таго, каб кожнаму вызначыць сваю чаргу гуляць.

Першы раз Паўлю Эліясану выпала найменш, а Івару Іварсану найбольш ачкоў. Значыць, яму першаму і патрэбна было пачынаць.

Трое абвінавачваемых былі апрануты ў тое ж самае адзенне, якое было на іх, калі яны, спускаючыся з гор, са свайго летняга сэтара, сустрэлі ротмістра. Цяпер гэта адзенне было бруднае і ўсё падранае. Такі ж зношаны выгляд, як у кафтанаў, быў і ў іх гаспадароў. Аднак усім падалося, быццам Івар Іварсан трымаўся з трох як бы лепш за ўсіх. Відаць, таму, што ён былы салдат, загартаваны шматлікімі пакутамі баёў і палону. Трымаўся ён усё яшчэ прама, і выгляд у яго быў мужны і бястрашны.

Калі Івар Іварсан выйшаў наперад да барабана і ўзяў кубак з касцямі з рук ленсмана, то хацеў быў паказаць яму, як патрэбна трымаць кубак і як гуляць у коскі. На вуснах старога мільганула ўсмешка.

— Не ўпершыню гуляць мне ў коскі, ленсман, — сказаў ён такім гучным голасам, што ўсе пачулі. — Бенгт-асілак з Хедэбю ды я не раз, бывала, забаўляліся веч-

рамі гэтай гульні там, у стэпавых краях. Але не спадзяваўся я, што мне давядзецца згуляць з ім яшчэ раз.

Ленсман хацеў быў прыспешыць яго, але натоўпу спадабалася слухаць Івара. Вось храбрэц! Ён яшчэ мог жартаваць перад такім рашаючым выпрабаваннем.

Івар абхапіў кубак абедзвюма рукамі, і ўсе ўбачылі, што ён моліцца. Прачытаўшы «Ойча наш», ён гучна ўсклікнуў:

— А цяпер прашу цябе, госпадзі Ісусе Хрысце, каму вядома, што я не вінаваты, злітуйся нада мной і падары мне найменш ачкоў: у мяне ж няма ні дзяцей, ні каханай, якія будуць плакаць па мне!

Вымавіўшы гэтыя словы, ён з такой сілай шпурнуў косці на барабанную шкуру, што тыя загрузкаталі.

І ўсе, хто стаяў перад салдацкім частаколам, пажадалі ў той міг, каб Івара Іварсана вызвалілі. Яны палюбілі яго за храбрасць і дабрату і ніяк не маглі зразумець, чаму гэта яны лічылі яго злодзеем.

Амаль невыносна было стаяць так далёка, не ведаючы, што выпала на касцях. Суддзя з ленсманам нахіліліся над барабанам, каб паглядзець, засядацелі і ўсе асобы знатнага саслоўя, якія прысутнічалі пры гэтым, падышлі бліжэй і таксама пачалі глядзець, які вынік. Здавалася, усе збянтэжыліся, некаторыя ківалі Івару Іварсану, сёй-той паціскаў яму руку, а натоўп так нічога і не ведаў. Па радах прабег гнеўны шум.

Тады суддзя зрабіў знак ленсману, і той падняўся на ганак судовай палаты, дзе яго лепш бачылі і чулі:

— Івар Іварсан выкінуў на абедзвюх касцях па шасцёрцы, больш ачкоў набраць нельга!

Людзі зразумелі, што Івар Іварсан прызнаны невінаватым, і ўзрадаваліся. А многія пачалі крычаць:

— Будзь здароў, Івар Іварсан!

Але тут здарылася такое, што вельмі здзівіла ўсіх. Паўль Эліясан радасна закрычаў і, сарваўшы з галавы сваю вязаную шапачку з кутасікам, падкінуў яе ў паветра. Гэта адбылося так нечакана, што стражнікі не паспелі перашкодзіць яму. Усе толькі ахнулі. Праўда, Івар Іварсан быў Паўлю Эліясану ўсё роўна што бацька, але цяпер, калі справа ішла аб ягоным жыцці, няўжо ён і сапраўды радаваўся таму, што іншага прызналі невінаватым?

Хутка быў усталяваны парадак: начальства адышло направа, арыштанты са стражнікамі — налева, іншыя

гледачы адсунуліся бліжэй да судовай палаты, так што барабан зноў застаўся пасярэдзіне, нічым не заслонены, і ён відзён з усіх бакоў. Цяпер настала чарга Эрыка Іварсана перанесці смяротнае выпрабаванне. Але, узяўшы ў рукі кубак з касцямі, ён паспрабаваў выпрастаць сагнутую спіну і сказаў:

— Дзякуй Богу, што брат мой Івар апраўданы, бо хоць у гэтай справе я таксама невінаваты, ён заўсёды быў лепшы за мяне. І маю Госпада нашага Ісуса Хрыста, каб ён даў мне выкінуць найменей ачкоў, каб дачка мая магла павянчацца з тым, каго яна кахае, і жыць з ім шчасліва да канца дзён сваіх.

З Эрыкам Іварсанам здарылася тое, што часта бывае са старымі: уся яго былая моц, здавалася, пайшла ў голас. Яго словы пачулі ўсе і ўскалыхнулі народ. Ужо вельмі ж непадобна было на Эрыка Іварсана прызнаць, што хтосьці больш варты за яго, ды яшчэ жадаць сабе смерці дзеля чужога шчасця. Ва ўсім натоўпе не знайшлося б цяпер ніводнага чалавека, хто па-ранейшаму лічыў бы яго разбойнікам і злодзеем. Са слязамі на вачах маліліся людзі Богу, каб Эрык выкінуў пабольш ачкоў.

Ён і не патурбаваўся патрэсці ў кубку косці, а толькі, падняўшы кубак уверх і апусціўшы яго ўніз, выкінуў косці на барабанную шкуру. Вочы яго былі надта старыя, каб убачыць ачкі на кубіках, і ён, нават не зірнуўшы на іх, стаяў, утаропіўшыся ў прастору.

Але суддзя і іншыя паспяшаліся да барабана. І ўсе прачыталі на іхніх тварах тое ж здзіўленне, што і ў мінулы раз.

А натоўп, які стаяў перад салдацкім частаколам, быццам зразумеў усё, што адбылося, яшчэ задоўга да таго, як ленсман аб'явіў вынік справы. Нейкая жанчына ўсклікнула:

— Няхай уратуе цябе Гасподзь, Эрык Іварсан!

І ўслед пачуўся шматгалосы крык:

— Дзякуй і хвала Госпаду за тое, што ён дапамог табе, Эрык Іварсан!

Вязаная шапачка Паўля Эліясана ўзляцела ў паветра, як і першы раз, і ўсе зноў ахнулі. Няўжо ён не думае, чым гэта пагражае яму самому?

Эрык Іварсан стаяў маўклівы і абьякавы, твар ягоны ніколькі не пасвятлеў. Думалі — магчыма, ён чакае, калі ленсман аб'явіць вынік, але нават калі гэта і адбыло-

ся і Эрык даведаўся, што ён таксама, як і ягоны брат, выкінуў на абедзвюх касцях па шасцёрцы, то застаўся абьякавы. Ён хацеў быў дабрацца да свайго ранейшага месца, але так знясілеў, што судоваму прыставу давялося падхапіць яго, а то б не ўтрымацца яму на нагах.

Настала чарга Паўлю Эліясану падысці да барабана, каб паспрабаваць шчасця, і ўсе позірккі накіраваліся да яго. Яшчэ задоўга да выпрабавання ўсе палічылі, што ён, відаць, і ёсць сапраўдны злачынец; цяпер ён быў, можна сказаць, прыгавораны. Больш жа ачкоў, чым браты Іварсаны, выкінуць было немагчыма.

Такі вынік нікога б раней не засмуціў, але тут усе ўбачылі, што Марыт Эрыксдотэр цішком перабралася да Паўля Эліясана.

Ён не трымаў яе ў сваіх абдымках, ні пацалунку, ні пяшчоты не было паміж імі. Яна толькі стаяла побач, моцна-моцна прыціснуўшыся да яго, а ён абняў яе стан рукой. Ніхто не мог бы з дакладнасцю сказаць, ці доўга яны так прастаялі, бо ўвагу ўсіх захапіла гульня ў коскі.

Як бы там ні было, яны стаялі побач, злучаныя неспазнаным лёсам насуперак варце і грознаму начальству, насуперак тысячам гледачоў, насуперак жахлівай гульні са смерцю, у якую былі ўцягнуты.

Іх звяло разам каханне, але каханне больш узвышанае, чым зямное. Яны маглі б стаяць так летнім ранкам каля лаза ў плятні, праскакаўшы ўсю ноч напралёт і ўпершыню прызнаўшыся адно аднаму ў тым, што хочучь стаць мужам і жонкай. Яны маглі б стаяць так пасля першага прычасця, адчуваючы, што ўсе грахі зняты з душы. Яны маглі б стаяць так, калі б абоім давялося перанесці жах смерці, і перайсці ў той свет, і сустрэцца зноў, і зразумець, што яны на векі вечныя належаць адно аднаму.

Яна стаяла, пазіраючы на яго з такім пяшчотным каханнем! І штосьці варухнулася ў людскіх душах і падказала ім — вось над Паўлем Эліясанам і варта было б злітавацца. Бо ён быў юным дрэўцам, якому не суджана цвісці і пладаносіць, ён быў жытнёвым полем, якому суджана быць вытаптаным, перш чым давядзецца абдарыць кагосьці сваім багаццем.

Ён моўчкі апусціў руку, якая абвівала стан Марыт і ўслед за ленсманам падышоў да барабана. Па яго твары непрыкметна было, каб ён хоць крыху хваляваўся, калі

браў у рукі кубак. Ён не выступаў перад народамі, як іншыя, а павярнуўся да Марыт.

— Не бойся! — сказаў ён. — Бог ведае, што я таксама невінаваты.

Пасля гэтага ён, нібы гуляючы, патрос некалькі разоў косці ў кубку, не спыняючы іх, пакуль яны не перакаціліся праз край і не вылецелі на барабанную шкуру.

— Я выкінуў на абедзвюх па шасцёрцы, Марыт! Я выкінуў па шасцёрцы, і я таксама!

Ён будзе апраўданы — іншае яму і ў галаву не прыходзіла, і ад радасці ён не мог устаяць на месцы. Высока падскочыўшы, ён падкінуў шапачку ўгору, схпіў у абдымкі стражніка, які стаяў побач з ім і пацалаваў.

Тут многія падумалі: «Відаць адразу, што ён чужаземец. Калі б ён быў шведам, то не радаваўся б да часу».

Суддзя, ленсман, засядацелі і знатныя паны паважаюць і не спяшаючыся падышлі да барабана, каб разгледаць косці. Але на гэты раз выгляд іх быў нярадасны. Яны толькі паківалі галавой і ніхто з іх не павіншаваў Паўля Эліясана са шчаслівым вынікам, які выпаў на яго долю.

Узышоўшы трэці раз на ганак судовай палаты, ленсман паведаміў:

— Паўль Эліясан выкінуў на абедзвюх касцях па шасцёрцы, больш ачкоў набраць нельга!

Натоўп захвалываўся, але ніхто не радаваўся. Нікому і ў галаву не прыйшло, што тут ёсць нейкі падвох. Гэтага быць не можа! Але ўсім было боязна і неяк нядобра, паколькі божы суд зусім не праясніў сутнасці справы.

Ці азначала гэта, што ўсе тры былі аднолькава невінаватыя, ці гэта азначала, што ўсе яны былі аднолькава вінаватыя.

Людзі ўбачылі, як ротмістр Лёвеншольд паспешліва падышоў да суддзі. Напэўна, хацеў сказаць, што божы суд так нічога і не вырашыў, але суддзя панура адварнуўся ад яго.

Суддзя з засядацелямі накіраваліся ў судовую палату і пачалі раіцца, а тым часам ніхто не асмельваўся ні паварухнуцца, ні нават прашаптаць хоць слова. Нават Паўль Эліясан, і той трымаўся спакойна. Здавалася, ён зразумеў нарэшце, што божы суд можна вытлумачыць і так і гэтак.

Суд зноў паявіўся пасля кароткай нарады, і суддзя абвясціў, што павятовы суд схільны тлумачыць божы

прысуд такім чынам, што ўсіх трох абвінавачваемых неабходна прызнаць невінаватымі.

Вырваўшыся з рук стражнікаў, Паўль Эліясан ад незвычайнага захаплення зноў падкінуў сваю шапачку, але і гэта было крыху заўчасна, бо суддзя яшчэ не скончыў прамову:

— Але гэта рашэнне суда патрэбна прадставіць каралю праз ганца, якога сягоння варта накіраваць у Стакгольм. Абвінавачваемым жа патрэбна знаходзіцца ў турме, пакуль яго каралеўская вялікасць не зацвердзіць прыгавор суда.

VIII

Аднойчы восенню, год праз трыццаць пасля той незабыўнай гульні ў косці на плошчы перад судовай палатай у Брубю, Марыт Эрыксдотэр сядзела на ганку невялікай палевай клеці ў сядзібе Стургордэн, дзе яна жыла, і вязала дзіцячыя рукавічкі. Ёй хацелася звязаць іх прыгожым узорам палоскай і клеткай, каб яны парадавалі дзіця, якому яна збіралася іх падарыць. Але яна не магла прыгадаць які-небудзь узор.

Пасля таго як яна доўгі час праседзела на ганку, маючы прутком на прыступцы ўзоры, яна пайшла ў клець і адчыніла сундук з адзеннем, каб знайсці які-небудзь узор, па якім магла б звязаць рукавічкі. На самым дне сундука яна наткнулася на адмыслова вязаную шапачку з кутасікам, узорную — з мноствам разнастайных квадрацікаў і палосчак; пасля пэўнага вагання яна ўзяла шапачку з сабой на ганак.

Круцячы шапачку на ўсе бакі, каб разабрацца з узорыстай вязкай, яна заўважыла, што шапачка дзе-нідзе паедзена моллю. «Госпадзі божа, не дзіўна, што шапачка сапсавана, — падумала яна. — Прайшло, пэўна, сама меней трыццаць гадоў з таго часу, як яе насілі. Добра, што я хоць выцягнула яе з сундука і бачу цяпер, што з ёю сталася».

Шапачка была ўпрыгожана вялікім і пышным рознакаляровым кутасікам, і ў ім якраз молі, відаць, і было раздолле. Варта было Марыт страсянуць шапачку, як ніткі паляцелі на ўсе бакі. А кутасік, дык той нават адарваўся і ўпаў ёй на калені. Яна падняла кутасік і пачала разглядаць, ці занадта сапсаваны ён і ці нельга

яго зноў прымацаваць, аднак пры гэтым яна раптам заўважыла, што сярод нітак штосьці бліснула. Нецярпліва рассунуўшы іх, яна ўбачыла вялікі залаты пярсцёнак з пячаткай і з пунсовым каменем, вельмі моцна ўшыты ў кутасік грубымі палатнянымі ніткамі.

Кутасік з шапачкай выпалі ў яе з рук. Ніколі раней не даводзілася ёй бачыць гэты пярсцёнак, але ў яе зусім не было патрэбы разглядаць каралеўскія ініцыялы на камяні ці чытаць надпіс на пярсцёнку, каб даведацца, што гэта за пярсцёнак і хто быў яго ўладальнікам. Абапёршыся на поручань ганка, яна заплюшчыла вочы і так сядзела, ціхая і бледная, быццам была пры смерці. Ёй здавалася, што сэрца ў яе вось-вось разарвецца ад пакуты.

З-за гэтага пярсцёнка бацьку яе Эрыку Іварсану, дзядзьку яе Івару Іварсану і жаніху яе Паўлю Эліясану давялося развітацца з жыццём, а цяпер ёй суджана знайсці гэты пярсцёнак, вельмі моцна ўшыты ў кутасік Паўлевай шапачкі! Як жа ён туды трапіў? Калі ж ён туды трапіў? Ці ведаў Паўль аб тым, што пярсцёнак зашыты ў кутасіку?

Не! Яна адразу ж запэўніла самую сябе, што ён ніяк не мог ведаць аб гэтым.

Яна прыгадала, як ён размахваў гэтай шапачкай і падкідваў яе ўгору, думаючы, што і яго і старых Іварсанаў апраўдаюць.

Малюнак гэты стаяў перад яе вачыма, нібы ўсё здарылася толькі ўчора: вялізны натоўп людзей, спачатку поўны нянавісці і варожасці да яе і да яе блізкіх, а пад канец перакананы ў іх невінаватасці. Ёй прыгадалася цудоўнае цёмна-сіняе асенняе неба і пералётныя птушкі, якія збіліся са шляху і трывожна ляталі над плошчай, дзе ішоў цінг. Паўль бачыў іх, і ў той момант, калі яна прыціснулася да яго, шапнуў ёй, што хутка душа яго будзе мітусіцца ў нябёсах, быццам маленькая птушачка, якая збілася са шляху. І ён запытаўся, ці дазволіць яна яму прылятаць і гнездавацца пад дахамым жолабам сядзібы ў Ольсбю.

Не, Паўль не мог ведаць, што ўкрадзенае дабро схавана ў шапачцы, якую ён падкідваў угору, пазіраючы на цудоўнае асенняе неба.

Гэта было на другі дзень. Сэрца яе сутаргава сціскалася кожны раз, калі яна ўспамінала аб ім, але цяпер ёй што б там ні было патрэбна ўспомніць усё да канца. Са

Стакгольма прыйшоў указ, што божы суд неабходна разумець так: усе тры абвінавачваемыя аднолькава вінаватыя, і іх трэба пакараць смерцю праз павешанне.

Яна была там, калі прыговор прыводзілі ў выкананне, была дзеля таго, каб людзі, якіх яна любіла, ведалі, што ёсць на свеце чалавек, які верыць у іх і смуткуе. Але дзеля гэтага наўрад ці патрэбна было ісці на ўзгорак вісельнікаў. Пасля божага суда настрой у людзей стаў іншым. Усе тыя, хто акружалі яе перад салдацкім частаколам, былі цяпер добрыя з ёю. Людзі разважалі ды меркавалі між сабой, а потым вырашылі, што божы суд патрэбна разумець так: усе тры абвінавачваемыя невінаватыя. Бо стары генерал дазволіў усім тром выкінуць па дзве шасцёркі. Значыць, і разважаць тут больш няма чаго. Генеральскага пярэсцёнка ніхто з іх не браў.

Калі вывелі трох сялян, пачуўся ўсеагульны страшны лямант. Жанчыны плакалі, мужчыны стаялі, сціснуўшы кулак і сцяўшы зубы. Казалі, што быць, маўляў, прыходу Бру разораным, яе Іерусаліму, бо там пазбавілі жыцця трох бязвінных мужчын. Людзі выкрыквалі словы суцяшэння прыгавораным да пакарання смерцю і здзекваліся з катаў. Безліч праклёнаў пасылалася на галаву ротмістра Лёвеншольда. Казалі, быццам ён пабываў у Стакгольме і па яго віне прыговор божага суда вытлумачылі на шкоду абвінавачваемым.

Але, ва ўсякім выпадку, усе людзі, разам з Марыт лічылі падсудных невінаватымі і верылі ім, а гэта дапамагло дзяўчыне перажыць той дзень. І не толькі той дзень, але і ўсе астатнія дні — да гэтага часу. Калі б людзі, з якімі ёй давялося сустракацца, лічылі яе дачкой забойцы, то яна не ў сілах была б вынесці цяжару жыцця.

Паўль Эліясан першым узышоў на маленькі дашчаны памост пад шыбеніцай. Спачатку ён кінуўся на калені і пачаў маліцца богу, потым звярнуўся да свяшчэнніка, які стаяў побач з ім, і пачаў аб нечым прасіць яго. Затым Марыт убачыла як пастар зняў з яго галавы шапачку. Калі ўсё было скончана пастар перадаў Марыт шапачку і апошняе прывітанне Паўля. Ён паслаў ёй шапачку ў знак таго, што думаў пра яе ў свой перадсмяротны час.

Як ёй магло нават прыйсці ў галаву, што Паўль падарыў бы ёй на памяць шапачку, калі б ведаў, што ў ёй схавана крадзенае дабро? Не, калі ўжо і было што на-

дзейнае на свеце, дык толькі адно: Паўль не ведаў, што пярсцёнак, які быў надзеты на пальцы нябожчыка, — у шапачцы.

Хутка нагнуўшыся, Марыт Эрыксдотэр узяла шапачку, паднесла яе да вачэй і пачала ўважліва разглядаць. «Адкуль магла ўзяцца ў Паўля гэта шапачка? — падумала яна. — Ні я, ды і ніхто іншы ў сядзібе не вязаў яе яму. Відаць, ён купіў яе на кірмашы, а магчыма, памяняўся з кім-небудзь».

Яна яшчэ раз перавярнула шапачку, разглядваючы ўзор з усіх бакоў. «Калісьці гэта шапачка была, напэўна, прыгожая і новая, — падумала яна. — Паўль любіў рознае прыгожае ўбранне. Ён заўсёды быў незадаволены, калі мы ткалі яму шэрыя саматканыя кафтаны. Ён хацеў, каб саматканае сукно яму заўсёды фарбавалі. А шапачкі ён любіў часцей чырвоныя, з вялікім кутасікам. Гэта несумненна прыйшла яму па густу».

Адклаўшы шапачку, яна зноў абапёрлася аб поручань, імкнучыся перанесціся ў мінулае.

Яна была ў лесе той самай раніцай, калі Інгільберта напалохалі да смерці. І бачыла, як Паўль разам з яе бацькам і дзядзькам стаяў, схіліўшыся над трупам. Абодва старыя вырашылі, што Інгільберта трэба перанесці ўніз, у даліну, і накіраваліся насячы галля для насілак. А Паўль на момант забавіўся, каб разгледзець Інгільбертаву шапачку. Яна яму вельмі спадабалася. Шапачка была ўзорыстая, звязаная з чырвонай, сіняй і белай пражы, і ён непрыкметна памяняў яе на сваю. Ён зрабіў гэта без усялякага дрэннага намеру. Магчыма, ён проста хацеў пафарсіць крыху ў ёй. Ягоная ўласная шапачка, пакінутая ім Інгільберту, вядома ж, была не горшая за гэту, але не такая стракатая і не так адмыслова звязаная.

А Інгільберт зашыў пярсцёнак у шапачку, перш чым пайсці з дому. Магчыма, ён думаў, што за ім будзе пагоня, і таму спрабаваў схваць яго. Калі ж паваліўся, нікому і ў галаву не прыйшло шукаць пярсцёнак у шапачцы, а Паўлю Эліясану і тым больш.

Напэўна, так яно і было ўсё. Яна магла б паклясціся ў гэтым, але трэба усё ж пераканацца да канца.

Марыт паклала пярсцёнак у сундук і з шапачкай у руках пайшла на двор для жывёлы, каб паразмаўляць з даглядчыцай жывёлы.

— Выйдзі на святло, Мэрта, — крыкнула яна ў цёмную глыбіню хлява, — і дапамажы мне з узорам, а то адной ніяк не разабрацца!

Калі даглядчыца жывёлы выйшла да яе, Марыт працягнула ёй шапачку.

— Я ведаю, што ты майстар вязаць, Мэрта, — сказала яна. — Я хацела пераняць гэты ўзор, ды не магу ў ім разабрацца. Глянё жа сама! Ты ж вельмі вопытная ў гэтай справе: куды мне да цябе!

Даглядчыца жывёлы ўзяла шапачку і паглядзела на яе. Відаць было, што яна вельмі здзівілася. Выйшаўшы з ценю, які адкідвала сцяна хлява, яна зноў пачала аглядаць шапачку.

— Адкуль яна ў цябе? — запыталася Мэрта.

— Яна праляжала ў мяне ў сундуку шмат гадоў, — адказала Марыт. — А чаму ты ў мяне пытаешся?

— Таму, што гэту самую шапачку я звязала майму брату Інгільберту тым апошнім летам, калі ён яшчэ быў жывы, — сказала даглядчыца жывёлы. — Я не бачыла яе з той самай раніцы, калі ён пайшоў з дому. Як магла яна трапіць сюды?

— Можа, яна звалілася ў яго з галавы, калі ён падаў, — адказала Марыт. — І хтосьці з нашых работнікаў падабраў яе ў лесе і прынёс сюды. Але калі ўжо гэта шапачка развярэдзіла табе сэрца, можа, ты і не захочаш зняць для мяне ўзор?

— Давай мне шапачку, і ўзор будзе ў цябе да заўтрашняга дня — сказала даглядчыца жывёлы.

У голасе яе пачуўся плач, калі, узяўшы шапачку, яна пайшла назад на двор для жывёлы.

— Не, не трэба табе здымаць узор, раз гэта так цяжка, — сказала Марыт.

— Ніколькі мне не цяжка, калі я раблю гэта для цябе.

І на самай справе, ніхто іншы, а Марыт успомніла пра Мэрту Бордсдотэр, якая засталася адна ў лесе пасля смерці бацькі і брата, і прапанавала ёй пайсці даглядчыцай жывёлы ў сваю сядзібу Стургордэн у Ольсбю. І Мэрта заўсёды была ёй удзячна за тое, што Марыт дапамагла ёй вярнуцца да людзей.

Марыт зноў пайшла на ганак палевай клеці і ўзяла ў рукі вязанне, але ёй не працавалася; абапёршыся, як раней, галавой на поручань, яна намагалася прыдумаць — што ж ёй цяпер рабіць.

Калі б хто-небудзь у ольсбюскай сядзібе ведаў, як выглядаюць жанчыны, якія адмовіліся ад свецкага жыцця дзеля пустэльніцтва ў манастыры, то сказаў бы, што Марыт падобная на такую жанчыну. Твар яе быў жаўтавата-бледны і зусім без маршчын. Нетутэйшаму чалавеку амаль немагчыма было б сказаць — малада яна ці старая. Ва ўсім яе абліччы было нешта супакоенае і ціхае, як у чалавека, які адмовіўся ад усякіх жаданняў. Яе ніколі не бачылі бесклапотна-вясёлай, але і вельмі маркотнай таксама ніколі не бачылі.

Пасля цяжкага ўдару, які напаткаў яе, Марыт ясна адчула, што жыццё для яе скончана. Яна атрымала ў спадчыну сядзібу Стургордэн, але добра разумела, што калі захоча захаваць сядзібу ў сябе, то ёй давядзецца выйсці замуж: сядзібе ж патрэбен гаспадар. Не жадаючы выходзіць замуж, яна перадала ўсе свае ўладанні аднаму са стрыечных братоў зусім бясплатна, абумовіўшы сабе толькі права жыць і харчавацца ў сядзібе да сканчэння сваіх дзён.

Яна была задаволена тым, што так паступіла, і ніколі ў гэтым не раскайвалася. Баяцца, што дні пацягнуцца для яе марудна і бесклапотна, не даводзілася. Людзі паверылі ў яе жыццёвы розум і дабрату, і варта было каму-небудзь захварэць, як адразу клікалі яе. Дзеці таксама вельмі хінуліся і лашчыліся да яе. У клеці на палях у яе заўсёды было шмат малых. Яны ведалі, што ў Марыт заўсёды знойдзецца час дапамагчы ім справіцца з іх маленькімі нягодамі.

І вось цяпер, калі Марыт сядзела на ганку, разважаючы, што ёй рабіць з гэтым пярсцёнкам, яе апанаваў раптам страшны гнеў. Яна думала пра тое, як лёгка можна было адшукаць гэты пярсцёнак. Чаму генерал не паклапаціўся, каб пярсцёнак быў знойдзены? Ён жа ўвесь час ведаў, дзе пярсцёнак, цяпер Марыт гэта разумела. Але чаму ж ён не зрабіў так, каб Інгільбертаву шапачку таксама абшукалі? Замест гэтага ён дазволіў пакараць смерцю з-за свайго пярсцёнка трох невінаватых чалавек. На гэта ў яго была ўлада, а вось прымусіць пярсцёнак выйсці на свет божы — не было!

Спачатку Марыт падумала была, што ёй патрэбна пайсці да пастара, расказаць яму ўсё і аддаць пярсцёнак. Але не, гэтага яна нізашто не зробіць!

Так ужо атрымалася: дзе б ні паявілася Марыт — ці ў царкве, ці ў гасцях, з ёю абыходзіліся з вялікай павагай. Ёй ніколі не даводзілася пакутаваць ад пагарды, якая звычайна выпадае на долю дачкі ліхадзея. Людзі былі цвёрда перакананы ў тым, што тут адбылася неверагодная несправядлівасць, і хацелі згладзіць яе. Нават знатныя паны, сустракаючы, бывала, Марыт на царкоўным узгорку, абавязкова падыходзілі да яе перамовіцца некалькімі словамі. Нават сям'я з Хедэбю — вядома, не сам ротмістр, а яго жонка з нявесткай — не раз спрабавалі зблізіцца з Марыт. Але яна заўсёды ўпарта адхіляла гэтыя спробы. Ніводнага слова не сказала яна ніводнаму з жыхароў маёнтка з часу божага суда.

Дык няўжо цяпер яна выйдзе на плошчу і голасна прызнаецца ў тым, што гаспадары Хедэбю часткова мелі рацыю? Пярсцёнкам, як стала вядома, усё ж завалодалі сяляне з Ольсбю. Магчыма, нават пачнуць сцвярджаць аб тым, што яны, маўляў, ведалі, дзе пярсцёнак, выцерпелі арышт і дазнанне, спадзеючыся, што будуць апраўданы і змогуць прадаць пярсцёнак.

Ва ўсякім выпадку Марыт разумела, што гонар ротмістра, а заадно і яго бацькі, будзе выратаваны, калі яна аддасць пярсцёнак і раскажа, дзе яго знайшла. А Марыт не хацела і пальцам паварушыць дзеля таго, што прынесла б карысць і выгаду Лёвеншольдам.

Ротмістр Лёвеншольд быў цяпер васьмідзсяцігадовым дзедам, багатым і магутным, знатным і паважаным. Кароль надаў яму баронскі тытул, і не было выпадку, каб яго напаткала якая-небудзь бяда. Сыны ў яго былі вельмі добрыя, жылі, як і ён, у дастатку і выгадна ажаніліся.

А чалавек гэты забраў у Марыт усё, усё, усё, што ў яе было.

Яна засталася адна на свеце, гаротная, без мужа, без дзяцей, і ўсё па яго віне. Доўгія гады чакала яна і чакала, што яго напаткае суровае пакаранне, але так нічога і не здарылася.

Раптам Марыт падскочыла, ачуўшыся ад свайго глыбокага роздуму. Яна пачула, як па двары шпарка бягуць дзеці, напэўна, да яе.

Гэта былі два хлопчыкі гадоў дзсяці-адзінаццаці. Адзін быў сынам гаспадара, Нільс, другога яна не ведала. І, вядома ж, яны прыбеглі папрасіць яе ў нечым дапамагчы.

— Марыт, — сказаў Нільс, — гэта Адрыян з Хедэбю. Мы з ім былі вунь на той дарозе і ганялі абруч, а потым паспрачаліся, і я разадраў яго шапачку.

Марыт маўчкі сядзела, гледзячы на Адрыяна. Прыгожы хлопчык, у абліччы якога было штосьці ціхае і лагоднае. Яна схапiлася за сэрца, бо заўсёды адчувала боль і страх, калі бачыла каго-небудзь з Лёвеншольдаў.

— Цяпер мы зноў сябруем, — працягваў Нільс, — вось я і падумаў: дай жа папрашу цябе, можа, ты паправіш Адрыяну шапачку, перш чым ён пойдзе дадому.

— Добра, — сказала Марыт, — зацырую!

Узяўшы ў рукі разадраную шапачку, яна паднялася, збіраючыся пайсці ў клець.

— Напэўна, гэта знак божы, — прамармытала яна. — Пагуляйце ж яшчэ крыху на двары! — сказала Марыт хлопчыкам. — Хутка будзе гатова.

Зачыніўшы за сабой дзверы ў клець, яна пачала цыраваць дзіркі ў шапачцы Адрыяна Лёвеншольда.

IX

Зноў мінула некалькі год, а пра пярсцёнак па-ранейшаму не было ні слыху ні дыху. Але вось здарылася так, што ў 1788 годзе дзяўчына Мальвіна Спак пасялілася ў Хедэбю і стала там аканомкай. Была яна беднай пастарскай дачкой з Сёрмланда, ніколі раней за межы Вермланда не выязджала і не мела ніякага ўяўлення аб тым, што творыцца ў маёнтку, дзе ёй трэба было служыць.

Калі яна прыехала, яе адразу запрасілі да баранэсы Лёвеншольд, каб адкрыць вельмі дзіўны сакрэт.

— Я лічу, што будзе вельмі правільна, — сказала гаспадыня дома, — адразу ж адкрыць вам, паненка, таямніцу. Трэба сказаць, у нас у Хедэбю водзяцца прывіды. Нярэдка здараецца, што па лесвіцах і ў галерэях, а часам нават і ў панскіх пакоях сустракаеш рослага, дужага чалавека, апранутага прыкладна як стары каралінец — у высокіх батфортах і сінім форменным мундзіры. Ён з'яўляецца зусім нечакана, калі адчыняеш дзверы ці выходзіш на лесвічную пляцоўку: і не паспееш нават падумаць, хто гэта, як ён тут жа знікае. Ён нікога не крыўдзіць, і мы нават схільныя думаць, што ён мае лас-

ку да нас, і я прашу вас, паненка, не палохацца, калі сустрэнеце яго.

Дзяўчыне Спак ішоў у той час дваццаць другі год; была яна лёгкая і спрытная, на рэдкасць здольная ў розных хатніх справах і работах, кемлівая і рашучая, таму дзе б яна ні вяла гаспадарку, усё ішло ў яе як па масле. Але яна страшна баялася прывідаў і ніколі не пагадзілася б службыць у Хедэбю, калі б ведала, што яны там водзяцца. Аднак цяпер яна ўжо прыехала, а беднай дзяўчыне, вядома ж, асабліва не даводзілася выбіраць і адмаўляцца ад такога добрага месца. Таму яна зрабіла баранэсе рэверанс, падзякавала за перасцярогу і запэўніла, што не запалохаецца.

— Мы нават не разумеем, чаму ён тут блукае, — працягвала гаспадыня дома. — Дочкі лічаць, што ён падобны на дядулю майго мужа — генерала Лёвеншольда, якога вы бачыце вунь на тым партрэце, і яны звычайна называюць прывід Генералам. Але вы, паненка, вядома, разумееце, што ніхто не падумае сказаць, быццам па доме блукае сам генерал — ён жа, напэўна, найцудоўны быў чалавек. Шчыра кажучы, мы і самі на можах усё гэта зразумець. І калі сярод слуг пойдучь якія-небудзь плёткі, у вас, паненка, спадзяюся, хопіць розуму не прыслухоўвацца да іх.

Дзяўчына Спак яшчэ раз зрабіла рэверанс і запэўніла баранэсу, што ніколі не дапусціць сярод слуг ніякіх плёткаў пра паноў; і на гэтым аўдыенцыя была закончана.

Дзяўчына Спак была, вядома, усяго толькі беднай аканомкай, але паколькі паходзіла не з простаю сям'яю, то ела за панскім сталом, як і кіраўнік маэнтка з губернанткай. Зрэшты, мілавідная і прыемная, з мініяцюрнай і кволай фігуркай, светлавалосая, з ружовым, квітнеючым тварыкам, яна зусім не псавала выгляду за панскім сталом. Усе лічылі яе вельмі прыстойным чалавекам, які змог стаць карысным у многіх адносінах, і яна адразу ж зрабілася ўсеагульнай любіміцай.

Неўзабаве аканомка заўважыла, што прывід, аб якім казала баранэса, быў пастаянным прадметам размовы за сталом. То адна з маладых баранэс, то губернантка аб'яўлялі:

— Сягоння Генерала бачыла, — аб'яўлялі такім тонам, быццам гэта было нейкім гонарам, якім і пахваліцца не грэх.

Дня не праходзіла без таго, каб хто-небудзь не запытаўся ў яе, ці не сустракаўся ёй прывід, а паколькі Мальвіне пастаянна даводзілася адказваць «не», то яна заўважыла, што гэта выклікала пэўную пагарду да яе. Нібы яна была горшая за губернантку ці кіраўніка маэнтка, якія бачылі Генерала незлічонае мноства разоў.

І сапраўды, дзяўчыне Спак ніколі не даводзілася так свабодна і нязмушана абыходзіцца з прывідам, як ім. Але з самага пачатку яна прадчувала, што справа гэта дабром не скончыцца. Іх Хедэбю чакае вельмі страшны пярэпалах. Яна сказала сама сабе, што калі гэты прывід, які прыходзіць да іх, і на самай справе істота з таго свету, то гэта, бяспрэчна, які-небудзь няшчасны, які мае патрэбу ў дапамозе жывых, каб супакоіцца ў магіле. Аканомка была вельмі рашучая, калі б на тое яе воля і ўлада, у доме правялі б строгі вышук і даведаліся б пра самую сутнасць гэтай з'явы, замест таго, каб яна была пастаяннай тэмай размоў за абедзеным сталом.

Але дзяўчына Спак ведала сваё месца, і ніводнае слова ў асуджэнне паноў ніколі не сарвалася б у яе з языка. Сама ж яна пазбягала ўдзельнічаць у агульным паджартоўванні з прывіду і захоўвала ў тайне ўсе свае дрэнныя прадчуванні.

Цэлы месяц пражыла дзяўчына Спак у Хедэбю, перш чым ёй давялося ўбачыць прывід. Аднойчы раніцай, спускаючыся з паддашка, дзе яна пералічвала перад мыццём бялізну, аканомка сустрэла на лесвіцы нейкага чалавека, які саступіў убок, даўшы ёй прайсці. Было гэтак сярод белага дня, і яна зусім не думала ні аб якіх прывідах. Яна толькі здзівілася: што рабіць чужому чалавеку на гарышчы, і тут жа вярнулася, каб пацікавіцца, чаго ён тут. Але на лесвіцы не было відаць ні душы. Аканомка, поўная рашучасці схопіць за каўнер злодзея, зноў паспешліва ўзбегла па лесвіцы, зазірнула ў паддашак, абшукала ўсе цёмныя куткі і клець. Але нідзе нікога не было, і яна раптоўна здагадалася, што адбылося.

— Ну і дурніца ж я! — усклікнула яна. — Гэта быў, вядома, не хто іншы, як Генерал! Ну, зразумела! Бо той чалавек быў апрануты ў сіні фарменны мундзір, якраз як стары генерал на партрэце, і на ім былі такія ж вялізныя батфорты. Твару ягонага яна не разгледзела як мае быць, не змагла: здавалася, быццам шэрая туманная смуга ахінула яго рысы.

Дзяўчына Спак яшчэ доўга заставалася на гарышчы, стараючыся апамятацца. Зуб на зуб у яе не трапляў, ногі падкошваліся. Калі б ёй не трэба было клапаціцца пра абед, яна ніколі б і з гарышча не спусцілася. Дзяўчына Спак вырашыла захаваць усё ў тайне і не даць іншым падставы жартаваць з яе.

Між тым Генерал у яе з галавы не выходзіў, і, напэўна, гэта наклала нейкі асаблівы адбітак на яе твар, бо як толькі ўсе сабраліся на абед, сын гаспадара дома, дзевятнаццацігадовы юнак, які толькі што прыехаў з Ужалы на калядныя канікулы, звярнуўся да яе са словамі:

— Сягоння вы, паненка Спак, бачылі Генерала! — і сказаў гэта адкрыта, таму ў яе не хапіла духу адмаўляцца.

Дзяўчына Спак адразу адчула сябе важнай персонай за панскім сталом. Усе закідвалі яе пытаннямі, на якія яна, аднак, адказвала як мага карацей. На няшчасце, ёй не ўдалося адперціся ад таго, што яна крыху спалохалася, і тут усе неапісальна павесялелі. Спалохалася Генерала! Каму такое ў галаву прыйдзе!

Дзяўчына Спак ужо неаднаразова звяртала ўвагу на тое, што барон з баранэсай ніколі не жартавалі з Генерала. Яны толькі давалі свабоду дзеянню іншым, не перашкаджаючы ім малоць языком. Цяпер жа зрабіла новыя назіранні: малады студэнт аднёсся да гэтага куды больш сур'ёзна, чым астатнія маладыя людзі ў маёнтку.

— Што да мяне, — сказаў ён, — то я зайздросчу ўсім, каму давялося бачыць Генерала. Я б хацеў яму дапамагчы, але мне ён ніколі не трапляўся!

Гэтыя словы ён вымавіў з такім шчырым шкадаваннем і з такім пачуццём, што дзяўчына Спак у думках памалілася богу аб хутчэйшым здзяйсненні ягонага жадання. Малады барон абавязкова пашкадуе няшчасны прывід і зноў падорыць яму магільны спакой.

Неўзабаве стала вядома, што дзяўчына Спак больш, чым хто іншы з дамачадцаў, карыстаецца ўвагай прывіду. Яна бачыла яго так часта, што амаль прывыкла да яго. Ён з'яўляўся заўсёды імгненна і нечакана — то на лесвіцы, то ў сенцах, то ў цёмным кутку кухні.

Але прычыны ўзнікнення прывіду разгадаць так і не ўдалося. Праўда, у душы дзяўчына Спак таіла цьмянае падазрэнне — ці няма ўжо чаго ў маёнтку, што мог бы адшукваць прывід. Але як толькі яго ахопліваў позірк

чалавека, то ён тут жа знікаў, і яна ніяк не магла зразу мець ягоных задум.

Дзяўчына Спак заўважыла, што, насуперак словам баранэсы, уся моладзь у Хедэбю была цвёрда ўпэўнена ў тым, што па маёнтку блукае не хто іншы, як стары генерал Лёвеншольд.

— Ён пакутуе ў магіле, — казалі маладыя паненкі, — і яму цікава паглядзець, што мы задумваем тут у Хедэбю. Нельга ж адмовіць яму ў гэтым маленькім задвальненні.

Аканомка ж, якой кожны раз пасля сустрэчы з Генералам даводзілася бегчы ў кладоўку, дзе яна зводдаль ад надакучлівага выскаляння служанак магла ўволю трымцець ад страху і ляскаць зубамі, аддала б перавагу, каб прывід не так жвава цікавіўся Хедэбю. Але яна разумела, што ўсім астатнім членам сям'і яго проста будзе неставаць.

Вось, напрыклад, сядзелі яны аднаго разу ўвесь доўгі вечар і рукадзельнічалі — ці то пралі, ці то вязалі і шылі, ведучы адначасова свае размовы. Тут адна з паненак раптоўна ўскрыкнула ад жаху. Яна нібы ўбачыла чыйсьці твар, не, уласна кажучы, нават не твар, а толькі два рады зіхоткіх зубоў, шчыльна прыціснутых да шыбы. Паспешліва запалілі ліхтар, адчынілі дзверы ў сенцы, і ўсе на чале з баранэсай выбеглі з залы, каб знайсці парусальніка спакою.

Але, вядома, так нікога і не змаглі знайсці. Усе зноў вярнуліся назад, наглуха зачынілі аканіцы і, паціснуўшы плячыма, казалі, што гэта, напэўна, быў не хто іншы, як Генерал. Але тым часам санлівасць ужо прайшла. Нарэшце з'явілася падстава для разважанняў, калаўрот закруціўся з новай сілай, зноў развязаліся языкі.

Сям'я Лёвеншольдаў была пераканана ў тым, што варта толькі вечарам пайсці з залы, як ёю тут жа завалодае Генерал, і што яго абавязкова знайшлі б там, калі б хто-небудзь адважыўся зайсці. Лёвеншольды нікольні не пярэчылі, каб ён там знаходзіўся. Дзяўчына Спак нават лічыла, што дамачадцы нямала радаваліся, думаючы аб тым, што іхні беспрытульны продак мог спакойна пабыць у цёплай і ўтульнай зале.

Калі Генерал перабіраўся ў залу, яму падабалася, што яна прыбраная і прыведзеная ў парадак. Кожны вечар аканомка бачыла, як баранэсы з дочкамі складвалі сваё рукадзелле і бралі яго з сабой: калаўроты і пяльцы

для вышывання таксама выносілі ў іншы пакой. На падлозе не пакідалі нават абрыўка ніткі.

Дзяўчына Спак, якая спала ў каморцы побач з залай, прачнулася аднойчы ноччу таму, што нейкі прадмет гучна стукнуўся аб сценку, каля якой стаяў яе ложка, а потым скаціўся на падлогу. Не паспела яна апамятацца, як зноў пачуўся стук і зноў штосьці пакацілася па падлозе, а потым усё паўтарылася яшчэ двойчы.

— Госпадзі Божа мой, што гэта ён там задумаў? — уздыхнула аканомка, таму што адразу зразумела, хто віноўнік усёй гэтай сумятні.

Так, суседства з ім было зусім не з прыемных. Усю ноч напяралёт яна ляжала, абліваючыся халодным потам і баючыся, што прывід Генерала зойдзе і пачне яе душыць.

Калі раніцай яна пайшла ў залу паглядзець, што там здарылася, то паклікала з сабой і кухарку і пакаёўку. Але нічога там не было разбіта, не відаць было якога-небудзь беспарадку, не лічачы таго, што пасярод залы на падлозе ляжалі чатыры яблыкі. Як жа гэта яны так схібілі! Якраз напярэдадні вечарам усе, седзячы каля каміна, елі яблыкі і чатыры яблыкі пакінулі на каміннай дошцы. Ды гэта яўна не спадабалася Генералу. Дзяўчыне Спак давялося згладзіць сваю нядбайнасць бяссоннай ноччу.

З іншага боку, дзяўчына Спак ніколі на магла забыцца, як аднойчы ёй давялося сутыкнуцца з сапраўднай дружалюбнасцю Генерала.

У маёнтку Хедэбю быў званы абед з мноствам гасцей. Дзяўчына Спак стамілася ад клопатаў — мяса на ражнах, лёгкае пячэнне і паштэты ў духоўцы, кацялкі з булёнам і патэльні з падліўкай на пліце. Але і гэтага мала. Аканомцы давялося асабіста прысутнічаць у зале і наглядаць за тым, як накрываюць стол; ёй давялося прыняць серабро, якое ўласнаручна выдала па падліку баранэса. Патурбавалася яна і аб тым, каб віно і піва дасталі са skleпа і каб уставілі свечкі ў люстры. Калі ж яшчэ ўзяць пад увагу, што кухня ў Хедэбю знаходзілася ў аддаленым флігелі і, каб патрапіць туды, трэба было бегчы цераз увесь двор, што з-за гэтага ўрачыстага выпадку кухня была бітком набіта прышлымі, да таго ж і нявопытнымі слугамі, то можна сабе ўявіць, што кіраваць усім гэтым павінен быў чалавек умелы.

Але ўсё ішло без сучка, без задзірынкi, як і належала таму быць. На бакалах не было ні плямкі, а ў паштэтах нясвежых вантробаў, піва пенілася, булён быў у меру прыпраўлены, а кава ў меру моцная. Дзяўчына Спак змагла паказаць, на што яна здатная, і сама баранэса, адпускаючы ёй кампліменты, сказала, што лепш і быць не магло.

Аднак тут аканомку напаткаў жахлівы і нечаканы ўдар. Збіраючыся вярнуць баранэсе серабро, яна хапілася, што нестасе дзвюх лыжак — сталовай і чайнай.

Усе перапалохаліся. Па тых часах нічога горшага, чым прапажа серабра ў доме здарыцца не магло. У Хедэбю пачалося ліхаманкавае хваляванне і ўсеагульная сумятня. Усе толькі і рабілі, што шукалі прапажу. Успомнілі, што нейкая старая цыганка была на кухні ў той самы дзень, калі ў Хедэбю банкетавалі, і гатовы былі ехаць у далёкія фінскія лясы²², каб схапіць яе. Усе сталі падазронныя і безразважныя. Гаспадыня падазравала аканомку, аканомка — служанак, служанкі — адна адну і ўсё белы свет. То адна, то іншая прыходзіла з пачырванелымі ад слёз вачыма, бо думала, што падазраюць якраз яе ў крадзяжы гэтых дзвюх лыжак.

Гэта працягвалася некалькі дзён, аднак так нічога і не знайшлі, і дзяўчына Спак пачала адчайвацца. Яна пабывала ў свінарніку і абшукала свіное карыта з пойлам, жадаючы паглядзець, ці не трапілі туды лыжкі. Яна крадком прабралася на гарышча, дзе служанкі трымалі сваё адзенне, і тайком перакапала іх маленькія кўфэркі. Усё было марна, і дзе шукаць яшчэ — не ведала. Аканомка заўважыла, што баранэса з усімі дамачадцамі падазраюць яе, нетутэйшую. Дзяўчына разумела, што яе звольняць з пасады, калі не адмовіцца сама.

Схіліўшыся над плітой, дзяўчына Спак стаяла на кухні і плакала так горка, што слёзы яе капалі ўніз і шыпелі на гарачай пліце. Раптам яна адчула, што ёй трэба павярнуцца. Так яна і зрабіла і нечакана ўбачыла, што каля сцяны стаіць Генерал, паказваючы рукой на паліцу, якая была прыладжана так высока і так нязручна, што нікому ніколі не прыходзіла ў галаву класці туды што-небудзь.

Генерал знік, як і заўсёды, у той самы момант, калі і з'явіўся, але дзяўчына Спак вырашыла праверыць яго падказку. Выцягнуўшы з кладоўкі лесвіцу, яна прыставіла яе да паліцы, узлезла на самы верх, працягнула ру-

ку і намацала старую пасудную анучу. Ды ў гэту брудную анучу былі загорнуты абедзве сярэбраныя лыжкі.

Як яны туды трапілі? Безумоўна, гэта здарылася без чыйго-небудзь ведама і намеру. У неверагоднай сумятні на такім банкцеце магло здарыцца ўсё, што хочаш. Анучу зашпурнулі на паліцу, напэўна таму, што яна трапіла пад ногі, а сярэбраныя лыжкі апынуліся там разам з ёю, прычым ніхто гэтага не заўважыў.

Але цяпер яны зноўку знайшліся, і дзяўчына Спак, ззяючы ад шчасця, аднесла іх баранесе і па-ранейшаму стала яе правай рукой і памочніцай.

Няма ліха без добра. Вярнуўшыся дамоў вясной, малады барон Адрыян пачуў тое, што Генерал выказаў дзяўчыне Спак сваю нечуваную прыхільнасць; і Адрыян адразу ж пачаў адносіцца да яе з асаблівай увагай. Ён вельмі часта наведваўся да яе ў буфетную ці на кухню. То ён з'яўляўся пад маркай, што яму неабходна новая леска для вуды, то казаў, што яго прывабіў прыемны пах толькі што спечаных булачак. Пры гэтым ён заўсёды пераводзіў размову на прадметы незвычайныя. Ён схіляў аканомку расказаць яму гісторыі аб прывідах, якія вадзіліся ў багатых сёрмландскіх маёнтках, такіх, як Юліта, Эрыксберг, жадаючы выведаць, якое ў яе меркаванне аб гэтым.

Але часцей за ўсё яму хацелася пагаварыць пра Генерала. Ён казаў ёй, што не можа разважаць пра яго з іншымі, бо яны ўспрымаюць яго толькі з жартоўнага боку. А ён спачувае няшчаснаму прывіду і хоча дапамагчы яму знайсці вечны спакой. Толькі б ведаць, як да гэтага падступіцца!

Тут дзяўчына Спак заўважыла: на яе сціплае меркаванне, у маёнтку ёсць штосьці такое, што шукае Генерал.

Малады барон злёгка збялеў і дапытліва паглядзеў на аканомку.

— Ma foi¹, паненка Спак! — усклікнуў ён. — Гэта цалкам магчыма! Але запэўніваю вас, калі б мы мелі тут, у Хедэбю, тое, чаго дамагаецца Генерал, то неадкладна б яму гэта аддалі!

Дзяўчына Спак, вядома, вельмі добра разумела, што барон Адрыян наведвае яе толькі дзеля прывіду, але ён быў такі далікатны малады чалавек і такі прыгожы! Ды,

¹ Клянуса гонарам! (фр.)

калі ўжо гаварыць шчыра — нават больш чым прыгожы! Ён хадзіў, крыху схіліўшы наперад галаву, а ва ўсім ягоным абліччы было штосьці задуменнае. Так, многія нават лічылі, што ён не па гадах сур'ёзны. Але меркавалі так толькі таму, што не ведалі яго. Часам ён раптоўна ўскідваў галаву, жартаваў і прыдумваў розныя свавольствы не ў параўнанне з іншымі. Ды за што б ён ні браўся — у яго руках, голасе, усмешцы была нейкая невымоўная чароўнасць.

Аднойчы летам, у нядзелю, дзяўчына Спак была ў царкве. Дамоў яна вярталася самым кароткім шляхам — па сцяжынцы, якая ішла наўскасяк цераз агароджу пастарскай сядзібы. Сёй-той з прыхаджан, выйшаўшы з царквы, таксама пайшоў па гэтай жа сцяжынцы, а аканомка, спяшаючыся ў маёнтак, абагнала жанчыну, якая ішла значна павольней, чым яна. Хутка дзяўчына Спак падышла да пералаза, па якім цяжка было перабрацца цераз агароджу, і, як заўсёды паслужлівая, яна падумала пра больш павольную падарожніцу і спынілася, каб дапамагчы ёй. Працягнуўшы жанчыне руку, аканомка заўважыла, што тая зусім не такая старая, як падалося здалёку. Скура ў яе была на рэдкасць гладкая і белая, таму дзяўчына Спак вырашыла — магчыма ёй не больш за пяцьдзсят. Хоць з выгляду яна была ўсяго толькі простай сялянкай, але трымалася з гонарам, быццам ёй давялося перажыць нешта такое, што ўзвышала яе над уласным саслоўем.

Пасля таго як аканомка дапамагала жанчыне перабрацца цераз агароджу, яны пайшлі побач па вузкай сцяжыне.

— Вы, паненка, відаць, тая самая, што кіруе гаспадаркай ў Хедэбю, — сказала сялянка.

— Так, — пацвердзіла дзяўчына Спак.

— Я мяркую, добра вам там жывецца?

— А чаму б мне жыць дрэнна на такім добрым месцы! — стрымана запярэчыла аканомка.

— Ды ў народзе кажуць, быццам у Хедэбю штосьці творыцца.

— Не варта верыць людскім плёткам, — павучальна заўважыла аканомка.

— Не варта, напэўна, не варта, ужо я ведаю! — пагадзілася субяседніца.

Яны памаўчалі. Мабыць, жанчына гэта штосьці ведала, і, шчыра кажучы, дзяўчына Спак гарэла жаданнем

параспытваць яе. Але гэта было б нядобра і не да твару ёй.

Першая зноў завяла размову жанчына.

— Здаецца мне, што вы, паненка слаўная, — прамовіла яна, — і таму я хачу даць вам добрую параду: не затрымлівайцеся доўга ў Хедэбю. Бо з тым, хто там блукае, жарты дрэнныя. Ён не адступіцца, пакуль не даможацца свайго.

Спачатку дзяўчына Спак намервалася крыху пагардліва падзякаваць за перасцярогу, але апошнія словы незнаёмай жанчыны абудзілі ў яе цікавасць.

— А што ж яму трэба? Вы ведаеце, што яму трэба?

— Няўжо вам, паненка, пра гэта невядома? — запыталася сялянка. — Тады я ні слова больш не вымаўлю. Можна, так яно і лепей для вас, што вы нічога не ведаеце.

З гэтымі словамі яна працягнула дзяўчыне Спак руку, павярнула на іншую сцяжынку і неўзабаве знікла з вачэй.

Дзяўчына Спак асцерагалася і не расказала за абедзеным сталом усёй сям'і пра гэтую размову. Але пасля абеду, калі барон Адрыян наведаўся да яе ў малочную, яна не ўтаіла таго, што сказала ёй незнаёмка. Адрыян і сапраўды вельмі здзівіўся.

— Мабыць, гэта была Марыт Эрыксдотэр з Ольсбю, — сказаў ён. — Ведаеце, паненка, яна ўпершыню за трыццаць год перамовілася сяброўскім словам з кімсьці з Хедэбю. Мне яна аднойчы зацыравала шапачку, якую падраў хлопчык з Ольсбю, а выгляд у яе пры гэтым быў такі, быццам яна хацела выдзерці мне вочы.

— Але ці ведае яна, што іменна шукае Генерал?

— Каму ж, як не ёй, ведаць аб гэтым, паненка Спак. І я таксама ведаю. Тата расказваў мне неяк усю гісторыю. Але бацькі мае не жадаюць, каб аб гэтым гаварылі пры сёстрах. Яны пачнуць тады баяцца прывідаў і наўрад ці застануцца жыць тут. І я таксама не адважваюся расказаць вам аб гэтым.

— Барані бог! — прамовіла аканомка. — Калі барон забараніў казаць...

— Я шкадую аб гэтым, — перабіў яе барон Адрыян, — я думаў, што вы, паненка, зможаце мне дапамагчы.

— Ах, калі б я магла!

— Бо, і я гэта паўтараю, — працягваў барон Адрыян, — хачу дапамагчы супакоіцца беднаму прывіду.

Я не баюся яго, я пайду да яго, як толькі ён пакліча мяне. Чаму ён паказваецца ўсім іншым і ніколі не паказваецца мне?

Х

Адрыян Лёвеншольд спаў у сябе ў мансардзе, калі раптоўна лёгкі шум прымусіў яго прачнуцца. Ён расплюшчыў вочы, і паколькі аканіцы не былі зачынены, а на двары стаяла светлая летняя ноч, ён убачыў, што дзверы ціха расчыніліся. Ён падумаў быў, што яе адчыніў парыв ветру, але ўбачыў, як нечакана ў дзвярным праёме вырасла цёмная фігура, якая, нахіліўшыся, штосьці з цікаўнасцю выглядвала ў глыбіні мансарды.

Адрыян выразна разгледзеў нейкага старога, апранутага ў старадаўні кавалерыйскі мундзір. З-пад крыху расшпіленага мундзіра бялеў калет з ласінай скуры, батфорты былі вышэйшыя за калені, а рукамі ён прытрымліваў доўгі плашч, злёгка прыпадняўшы яго, нібы асцерагаючыся, каб не бразгаў.

«Далібог, гэта Генерал! — падумаў малады барон. — Вось і добра, зараз ён убачыць чалавека, які не баіцца яго».

Усе, каму даводзілася бачыць Генерала, у адзін голас сцвярджалі, што варта было ім толькі ўтаропіць у яго позірк, як ён тут жа знікаў. Аднак на гэты раз такога не здарылася. Яшчэ доўга пасля таго, як Адрыян заўважыў яго, ён заставаўся стаяць у дзвярах. Праз некалькі хвілін, калі Генерал, здавалася, пераканаўся ў тым, што Адрыян здольны вытрымаць яго выгляд, падняўшы руку, паклікаў яго да сябе.

Адрыян адразу ж сеў у ложку. «Цяпер ці ніколі, — падумаў ён. — Нарэшце ён папрасіў маёй дапамогі, і я пайду за ім».

Ён жа чакаў гэтага моманту шмат гадоў. Ён рыхтаваўся да яго, у думках гартываў дух, чакаючы сустрэчы з прывідам. Ён заўсёды ведаў, што яе не абмінуць.

Адрыяну не хацелася прымушаць Генерала чакаць яго, і, не апранаючыся, малады барон пайшоў за ім. Ён толькі сцягнуў з ложка прасціну і захінуўся ёю.

І толькі тады, калі ён стаяў пасярод мансарды, яму раптам прыйшло ў галаву, што ўсё ж небяспечна вось так даверыцца ўладзе істоты з таго свету, і ён адступіў

назад. Але ўбачыў, як Генерал працягнуў да яго абедзве рукі і, быццам у адчаі, прасіў аб нечым.

«Што за глупства?! — падумаў ён. — Няўжо я перапалохаўся, не паспеўшы яшчэ выйсці з мансарды?»

Ён наблізіўся да дзвярэй, а Генерал тым часам быў ужо на гарышчы, але ішоў увесь час азіраючыся, нібы жадаючы пераканацца ў тым, што малады чалавек ідзе за ім.

Перад тым, як пераступіць парог і пакінуць мансарду, каб выйсці на гарышча, Адрыян адчуў, як ад жаху ў яго зашчымела сэрца. Штосьці падказвала яму: патрэбна б зачыніць дзверы і вярнуцца ў ложак. У ім варухнулася цьмянае прадчуванне таго, што ён не разлічыў сваіх сіл. Ён быў не з тых, каму дадзена беспакarana зазірнуць у таямніцы таго свету.

Аднак ён захаваў яшчэ крупінку мужнасці. Ён сказаў сабе, што Генерал, пэўна, не збіраецца заманіць яго ў якую-небудзь пастку, а хацеў толькі паказаць яму, дзе знаходзіцца пярсцёнак. Толькі б яму выперпець яшчэ некалькі хвілін, і ён даможацца таго, да чаго імкнуўся столькі гадоў, і зможа даць стомленаму падарожніку вечны спакой.

Генерал спыніўся пасярод гарышча, чакаючы маладога барона. Тут было больш змрочна, чым у мансардзе, але Адрыян усё ж выразна бачыў цёмную фігуру з працягнутымі рукамі. Сабраўшыся з духам, ён пераступіў парог, і яны пайшлі па гарышчы.

Прывід накіраваўся да паддашкавай лесвіцы, а ўбачыўшы, што Адрыян ідзе следам, пачаў спускацца. Ён па-ранейшаму адыходзіў задам, спыняючыся на кожнай прыступцы і, падпарадкоўваючы сваёй волі нерашучага юнака, нібы цягнуў яго за сабой.

Павольна, не раз спыняючыся, яны ўсё-такі ішлі наперад. Адрыян спрабаваў падбадзёрыцца, успомніўшы, колькі разоў ён, бывала, выхваляўся перад сёстрамі, кажучы, што пойдзе за Генералам, калі той толькі яго пакліча. Ён прыгадаў таксама, як з самага дзяцінства гарэў жаданнем адкрыць невядомае і пранікнуць у таямнічае. І вось вялікае імгненне наступіла, ён ішоў за прывідам у невядомае. Няўжо цяпер яго нікчэмнае маладушша перашкодзіць яму спазнаць нарэшце гэта нешта?

Такімі разважанямі ён прымушаў сябе трымацца, але асцерагаўся падыходзіць да прывіду вельмі блізка. Іх пастаянна раздзяляў прамежак у некалькі аршынаў.

Калі Адрыян дайшоў да сярэдзіны лесвіцы, Генерал знаходзіўся ўжо пад лесвіцай. Калі Адрыян стаяў на самай ніжняй прыступцы, Генерал быў ужо ўнізе ў сенцах.

Але тут Адрыян зноў спыніўся. З правага боку ад яго, зусім побач з лесвіцай, была бацькоўская спальня. Ён узяўся за ручку дзвярэй, але не для таго, каб адчыніць, а толькі для таго, каб з любасцю дакрануцца да яе. Калі б толькі бацькі яго ведалі, з кім ён стаіць за дзвярыма! Ён прагнуў кінуцца ў матчыны абдымкі. Яму думалася, што варта адпусціць ручку гэтых дзвярэй, і ён цалкам апынецца ва ўладзе Генерала.

Пакуль юны барон стаяў так, трымаючыся за ручку, ён убачыў, як адны з дзвярэй у сенцах адчыніліся і Генерал пераступіў парог, збіраючыся выйсці з дому.

І на гарышчы і на лесвіцы было даволі змрочна, але тут цераз дзвярны праём хлынуў струмень святла, і Адрыян упершыню разгледзеў Генерала.

Як і чакаў Адрыян, гэта быў твар старога. Ён добра ведаў яго па партрэце ў гасцінай. Але рысы гэтага твару не веялі вечным спакоем, у ягоных рысах праглядала жаклівая сквапнасць, а на вуснах прывіду была зласлівая ўсмішка радасці і ўпэўненасці ў перамозе.

Як страшна было бачыць, што зямныя пачуцці апанавалі мерцвяка! Нябожчыкаў мы хочам уявіць сабе дзесьці далёка, без усіх чалавечых уцех, захапленняў і пачуццяў. Адлучаных ад усяго людскога хочам бачыць мы іх, прасякнутымі толькі думкамі нябеснымі. У гэтай жа істоты, якая заставалася прыхільнай да ўсяго зямнога, Адрыяну падаўся спакуснік, злы дух, які хоча наклікаць на яго пагібель.

Ім авалодаў жах. Ад падсвядомага страху ён з сілай ірвануў на сябе дзверы бацькоўскай спальні і кінуўся туды з крыкам:

— Тата! Маці! Генерал!

І ў той жа момант, страціўшы прытомнасць, зваліўся на падлогу.

Пяро выпадае з рук. Ну, ці ж не марнае маё старанне запісаць усё гэта? Гэту гісторыю мне расказвалі ў змроку каля палымнеючага ачага. У маіх вусах дагэтуль гучыць пераканаўчы голас апаведальніцы. Я адчуваю, як мароз прабягае ў мяне па скуры, тое трымценне жаху, якое бывае не толькі ад боязі прывідаў, але і ад прадчування таго, што адбудзецца!

А як уважліва слухалі мы гэту гісторыю, думаючы, што яна прыўзняме краёчак заслоны над невядомым! І які дзіўны настрой пакідала яна пасля сябе, быццам адчынілі нейкія дзверы. І думалася: штосьці павінна нарэшце паявіцца ў апраметнай цемры!

Наколькі праўдзівая гэта гісторыя? Адна апавядальніца пачула яе ад іншай, адна сёе-тое дадала, іншая — выкідала. Але ці ёсць у гэтай гісторыі хоць невялікае зерне праўды? Хіба не ствараецца ўражанне, быццам гісторыя гэта перадае нешта такое, што адбывалася наавае?

Прывід, які блукаў у маентку Хедэбу, прывід, які з'яўляўся сярод белага дня, які адшукваў згубленыя рэчы, — кім і чым ён быў?

Ці няма чаго-небудзь незвычайнага, шматзначнага і загадкавага вызначанага ў яго з'яўленні? Ці не адрозніваецца ён пэўнай своеасабліваасцю ад многіх іншых прывідаў у панскіх маентках? Ці не выглядае ўсё гэта так, быццам дзяўчына Спак і на самай справе чула, як ён шпурляў яблыкі ў сценку залы, а малады барон Адрыян на самай справе суправаджаў яго на гарышчы і паддашкавай лесвіцы?

Але ў такім выпадку, у такім выпадку... Мабыць, разгадаць гэту загадку дадзена аднаму з тых, хто ўжо зараз бачыць яву, схаваную ад той яву, у якой жывём мы.

XI

Малады барон Адрыян ляжаў бледны і нерухомы ў вялікім бацькоўскім ложку. Памацаўшы ягоны пульс, можна было адчуць, што кроў яшчэ струменіцца ў ягоных жылах, але амаль непрыкметна. Ён не ачуняў пасля глыбокай непрытомнасці, аднак жыццё ў ім яшчэ тлела.

Лекара ў прыходзе Бру не было, але ў чатыры гадзіны раніцы ў Карлстад паехаў вярхом слуга, каб паспрабаваць каго-небудзь прывезці. Язды было туды шэсць міль, і калі б лекар быў дома і пагадзіўся адразу ж выехаць, то яго можна было б чакаць з горада самае ранняе праз дванаццаць гадзін. Але трэба было таксама быць гатовым да таго, што пройдзе дзень, а тое і два, пакуль ён прыедзе.

Баранэса Лёвеншольд сядзела збоку на ложку, не звозячы вачэй з сынавага твару. Яна верыла, што кволая іскра жыцця ў ім не згасне, калі яна будзе сядзець тут, пільна аберагаючы яго.

Барон таксама час ад часу садзіўся на другім баку ложка, але быў не ў сілах уседзець на месцы. То ён браў вялую сынаву руку, каб памацаць пульс, то падыходзіў да акна і кідаў позірк на праезную дарогу, то ішоў цераз пакоі да залы, каб зірнуць на гадзіннік. На пытанні, якія можна было прачытаць у вачах усхваляваных дочак і гувернанткі, ён толькі круціў галавой і зноў ішоў у спальню, дзе ляжаў хворы.

Туды не пускалі нікога, апроча дзяўчыны Спак. Ні дочак, ні нават кагосьці са служанак, адну толькі дзяўчыну Спак. У яе была адпаведная паходка, адпаведны голас, яна была на сваім месцы ў спальні.

Дзяўчына Спак прачнулася ўночы ад жахлівага крыку Адрыяна. Пачуўшы ўслед за крыкам, што нехта цяжка паваліўся, яна ўскочыла. Сама не помнячы як, накінула на сябе сукенку; сярод яе мудрых жыццёвых правілаў было такое, што ніколі не варта паяўляцца перад людзьмі неапранутай, пры любых абставінах, што б ні здарылася. У зале яна сустрэлася з баранэсай, якая прыбегла, каб паклікаць на дапамогу. Пасля гэтага аканомка разам з бацькам падняла Адрыяна і паклала яго на вялікі двухспальны ложкак. Спачатку ўсе трое думалі, што ён ужо мёртвы, але потым дзяўчына Спак намацала слабое біццё пульсу.

Некалькі разоў спрабавалі яны прывесці яго звычайнымі спосабамі ў прытомнасць, але іскрынка жыцця ледзь тлела ў Адрыяне, і што б яны ні рабілі, яна, здавалася, усё больш згасала. Неўзабаве яны зусім заняпалі духам і не рашаліся рабіць больш нічога. Ім заставалася толькі сядзець і чакаць.

Баранэсу супакойвала тое, што з ёю ў спальні знаходзілася дзяўчына Спак, бо тая была зусім спакойная і цвёрда ўпэўненая, што Адрыян хутка апрытомнее. Баранэса дазволіла аканомцы прычасаць сябе і абуць чаравікі. Калі трэба было накінуць сукенку, баранэсе давялося ўстаць, але яна, даўшы магчымасць аканомцы зашпіліць гузікі і разгладзіць складкі, па-ранейшаму не адвдзіла вачэй ад сынавага твару.

Баранэсе здавалася, быццам аканомка неадлучна была з ёю, але тая выходзіла і на кухню, дзе, як звычайна,

паклапацілася аб ежы для слуг. Яна не забылася ніводнай дробязі. Бледная як смерць, яна ўсё гэтак жа спраўна выконвала свае абавязкі. Снеданне было пададзена да панскага стала своечасова, а пастушок атрымаў сваю торбу з ежай, калі пагналі кароў на пашу.

На кухні слугі цікавіліся, што здарылася з маладым баронам, і аканомка адказвала:

— Вядома толькі тое, што ён уварваўся да бацькоў і штосьці выкрыкнуў пра Генерала. Затым ён абамлеў, і цяпер не ўдаецца прывесці яго ў прытомнасць.

— Відаць, Генерал прыходзіў да яго! — сказала кухарка.

— А хіба не дзіўна, што ён так груба абыходзіцца са сваякамі? — здзівілася пакаёўка.

— У яго, пэўна, усякай цярплінасці не хапіла. Яны толькі і ведалі, што кпіць з яго. А ён, відаць, свой пярсцёнак шукаў.

— Ці не думаеш ты ўжо, што пярсцёнак тут, у Хедэбю? — запыталася пакаёўка. — Ён яшчэ можа тады падпаліць дах над нашай галавой і спаліць увесь дом, толькі б атрымаць свой пярсцёнак.

— Вядомая справа, пярсцёнак схаваны тут у якім-небудзь кутку, — сказала кухарка, — інакш чаго б Генералу вечна бадзяцца па ўсім маентку!

У той дзень дзяўчына Спак адмовілася ад аднаго са сваіх цудоўных штодзённых правілаў — ніколі не прыслухоўвацца да таго, што гавораць слугі пра паноў.

— Пра які гэта пярсцёнак вы кажаце, — запыталася яна.

— А хіба вы не ведаеце, паненка, што Генерал блукае тут ды шукае свой пярсцёнак з пячаткай? — адказала ўзрадаваная яе пытанню кухарка.

І наперабой з пакаёўкай яна паспяшалася расказаць дзяўчына Спак гісторыю абрабавання магілы і божага суда. Калі ж аканомка выслухала ўсё гэта, то ўжо ні на секунду не засумнявалася ў тым, што пярсцёнак нейкім чынам трапіў у Хедэбю і схаваны дзесьці там.

Ад гэтага аповеду дзяўчыну Спак дрыжыкі ўзялі, амаль як у той раз, калі ёй упершыню сустрэўся на паддашкавай лесвіцы Генерал. Вось гэтага якраз яна ўвесь час і асцерагалася. А цяпер ужо добра ведала, які люты і бязлітасны можа быць гэты прывід. Было ясна як божы дзень, што, калі, ён не атрымае назад свой пярсцёнак, барон Адрыян памрэ.

Але ледзь аканомка прыйшла да такога заключэння, як яна — асоба вельмі рашучая — адразу ж зразумела, што патрэбна рабіць. Калі гэты пракляты пярсцёнак знаходзіцца ў Хедэбю, то неабходна пастарацца чаго б гэта ні каштавала адшукаць яго.

Яна ненадоўга пайшла ў жылую палову панскага дома, зазірнула ў спальню, дзе ўсё было па-ранейшаму: узбегла па лесвіцы на гарышча і пераслала пасцель у Адрыянавай мансардзе, каб яна была нападатове на выпадак, калі яму стане лепш і яго можна будзе перанесці наверх. Затым зайшла ў пакой да паненак і да губернанткі — смяртэльна перапалоханая, яны сядзелі склаўшы рукі, не ў стане чымсьці заняцца. Яна расказала ім сёе-тое з таго, аб чым даведалася сама, расказала роўна столькі, каб губернантка з паненкамі зразумелі, аб чым ішла размова, і запыталася, ці не дапамогуць яны ёй адшукаць пярсцёнак.

Вядома, яны адразу ж згадзіліся. Паненкі і губернантка пачалі шукаць у пакоях і ў мансардзе. Сама ж дзяўчына Спак накіравалася на кухню і паставіла на ногі ўсіх дваровых дзяўчат.

«Генерал з'яўляўся на кухні гэтак жа часта, як і ў панскім доме, — падумала яна. — Штосьці падказвае мне — пярсцёнак дзесьці тут».

На кухні і ў кладоўцы, і ў хлебнай, і ў піваварні ўсё было перавернута дагары нагамі. Шукалі ў сценных шчылінах, у пячных подах, вытрасалі скрыні пасудніка з прыправамі, абшукалі нават мышыныя норы.

Разам з гэтым дзяўчына Спак не забывала час ад часу перабягаць цераз двор і наведвацца ў спальню. У час аднаго з такіх візітаў яна застала баранэсу ў слязах.

— Яму горш, — сказала баранэса. — Па-мойму, ён памірае.

Схіліўшыся над Адрыянам, дзяўчына Спак узяла ягоную безжыццёвую руку ў свае і праверыла пульс.

— Ды не ж, пані баранэса, — сказала яна, — яму не горш, а, бадай, лепш.

Ёй удалося супакоіць гаспадыню, але самую яе ахапіў вельмі моцны адчай. А што, калі малады барон не дажыве да таго часу, пакуль яна адшукае пярсцёнак?

Ад хвалявання яна, забыўшыся на момант, перастала валодаць сабой. Адпускаячы руку Адрыяна, яна ціхенька пагладзіла яе. Сама яна наўрад ці ўсведамляла, што робіць, але баранэса адразу ж заўважыла гэта.

«Mon Dieu¹, — падумала яна, — беднае дзіця, няўжо гэта так? Можна, мне трэба сказаць ёй... Але ці не ўсё роўна, калі мы так ці інакш яго згубім: Генерал злуецца на яго, а той, на каго гневаецца Генерал, павінен памерці».

Вярнуўшыся на кухню, дзяўчына Спак пачала распытваць служанку, ці няма ў тутэйшых мясцінах якога-небудзь чараўніка, якога звычайна запрашаюць пры няшчасных выпадках. Няўжо абавязкова трэба чакаць, пакуль прыедзе лекар?

Так, іншыя, калі хто-небудзь захварэе, запрашаюць Марыт Эрыксдотэр з Ольсбю. Яна ўмее загаворваць кроў і кастапраўнічаць, і ўжо яна магла б разбудзіць барона Адрыяна ад смяротнага сну... Але сюды, у Хедэбю, яна наўрад ці пажадае прыйсці.

Пакуль служанка з аканомкай размаўлялі пра Марыт Эрыксдотэр, кухарка, якая ўзабралася на самую верхнюю прыступку прыстаўной лесвіцы, зазірнула на высокую паліцу, дзе некалі знайшліся згубленыя сярэбраныя лыжкі.

— Ой! — усклікнула яна. — Нарэшце ж знайшла я тое, што даўно шукала. Тут ляжыць старая шапачка барона Адрыяна!

Дзяўчына Спак жахнулася. Нічога не скажаш, добрыя былі, відаць, парадкі ў іх на кухні да таго, як яна прыехала ў Хедэбю! Як магла шапачка барона Адрыяна трапіць на паліцу?

— Вось дзіва, — сказала кухарка. — З гэтай шапачкі ён вырас, ды і аддаў яе мне на анучы, чарапкі прыхопліваць. Вось добра, што я яе хоць цяпер знайшла!

Дзяўчына Спак выхапіла ў яе шапачку з рук.

— Шкада рэзаць яе, — сказала яна. — Можна аддаць якому-небудзь бедняку!

Яна вынесла шапачку на двор і пачала выбіваць з яе пыл. Тым часам з дому выйшаў барон.

— Здаецца, што Адрыяну горш, — сказаў ён.

— А хіба няма кагосьці паблізу ў акрузе, хто ўмее лячыць хворых? — як можна дабрадушна запыталася аканомка. — Служанкі казалі тут пра адну жанчыну, якую завуць Марыт Эрыксдотэр.

Барон аслупянеў.

¹ Божа мой! (Фр.)

— Зразумела, калі размова ідзе аб жыцці Адрыяна, я б, не вагаючыся, паслаў па майго злейшага ворага, — сказаў ён. — Аднак толку ўсё роўна не будзе. Марыт Эрыксдотэр ніколі не прыйдзе ў Хедэбю.

Атрымаўшы падрабязныя тлумачэнні, дзяўчына Спак не адважылася пярэчыць. Яна працягвала шукаць на кухні, распарадзілася накіравацца і зрабіла так, што нават баранэса крыху з'ела. Пярсцёнак не адшукаўся, а дзяўчына Спак бясконца паўтарала сабе: «Мы павінны знайсці пярсцёнак! Генерал пазбавіць Адрыяна жыцця, калі мы не адшукаем яму пярсцёнак».

Пасля абеду дзяўчына Спак накіравалася ў Ольсбю. Яна пайшла, ні ў каго не спытаўшыся. Кожны раз, калі яна заходзіла да хворага, пульс ягоны біўся ўсё слабей і слабей, а перабоі наступалі ўсё часцей і часцей. Яна не магла спакойна чакаць карлстадскага лекара. Так, больш чым верагодна, што Марыт ёй адмовіць, але аканомка хацела выкарыстаць усе магчымыя сродкі.

Калі дзяўчына Спак прыйшла ў Стургордэн, Марыт Эрыксдотэр сядзела на сваім звычайным месцы — на ганку палевай клеці. У руках у яе не было ніякай работы, яна сядзела адкінуўшыся назад, з заплюшчанымі вачыма. Але яна не спала і, калі з'явілася аканомка, падняла вочы і адразу ж пазнала яе.

— Вось яно што, — прамовіла яна, — цяпер з Хедэбю па мяне пасылаюць?

— Ты, Марыт, ужо чула, якія дрэнныя нашы справы? — запыталася дзяўчына Спак.

— Так, чула, — адказала Марыт, — і не пайду!

Дзяўчына Спак не сказала ёй у адказ ні слова. Глухая безнадзейнасць прыгняла яе. Усё ішло ёй насуперак, апалчылася супраць яе, а ўжо горшага за гэта быць нічога не можа. Яна бачыла ўласнымі вачыма і чула ўласнымі вушамі, як радавалася Марыт. Сядзела на ганку і радавалася няшчасцю, радавалася, што Адрыян Лёвеншольд памрэ.

Да гэтай хвіліны аканомка трымалася. Яна не крычала, не наракала, убачыўшы Адрыяна распасцёртага на падлозе. У яе была толькі адна думка — дапамагчы яму і яго блізім. Але адпор Марыт зламаў яе сілы. Яна заплакала горка і нястрымна. Няўпэўненымі крокамі паплялася да сценкі адной з прыбудоў і прыціснулася да яе ілбом, горка рыдаючы.

Марыт крыху падалася наперад. Доўга-доўга яна не адводзіла вачэй ад няшчаснай дзяўчыны. «Ах вось яно што! Няўжо так?» — падумала яна.

Але пакуль Марыт сядзела, разглядаючы дзяўчыну, якая слязамі кахання аплаквала каханага, штосьці перавярнулася ў яе душы.

Некалькі гадзін таму назад яна даведалася, што Генерал прыйшоў да Адрыяна і напалохаў яго амаль не да смерці. І яна сказала сабе самой, што нарэшце час помсты настаў. Шмат гадоў чакала яна гэтага часу, але чакала дарэмна. Ротмістр Лёвеншольд сышоў у магілу, так і не атрымаўшы па заслугах. Праўда, з таго самага часу, калі яна пераправіла пярсцёнак у Хедэбю, прывід Генерала бадзяўся па ўсім маёнтку; аднак падобна было, што ў яго не хапала духу караць з уласцівай яму лютасцю сваіх родных.

А цяпер, калі да іх прыйшла бяда, яны адразу ж просяць дапамогі! Чаму не звярнуліся тады непасрэдна да мерцвякоў на ўзгорку вісельнікаў? Ёй было радасна сказаць:

— Не пайду!

Такой была яе помста!

Але калі Марыт убачыла, як стаіць і плача маладая дзяўчына, прыціснуўшыся галавой да сцяны, у яе абудзілася памяць аб мінулым. «Вось так стаяла і я і плакала, прыхіліўшыся да жорсткай сцяны. І не было ў мяне ніводнага чалавека, на якога я магла б абаперціся».

І ў той жа момант крыніца дзявочага кахання зноў забруіла ў душы Марыт і абдала сваім гарачым дыханнем. І яна са здзіўленнем сказала сабе самой: «Дык вось як пакутавала я тады! Дык вось што азначае кагосьці кахаць! Як моцна і соладка пакутавала я тады!»

Перад яе вачыма паўстаў юны, вясёлы, дужы і прыгожы Паўль Эліясан. Яна прыгадала яго позірк, яго голас, кожны яго рух. Сэрца яе напоўнілася ўспамінамі аб ім.

Марыт думала, што кахала яго ўвесь гэты час, і, пэўна, так яно і было! Але як астылі яе пачуцці за гэтыя доўгія гады! Цяпер жа, у гэты момант, душа яе зноў успыхнула ранейшым гарачым полымем.

Але разам з каханнем у ёй прачнуліся і ўспаміны аб той жахлівай пакуце, якую перажывае чалавек, губляючы таго, каго кахае.

Марыт кінула позірк на дзяўчыну Спак, якая ўсё яшчэ стаяла і плакала. Цяпер Марыт ведала, як цяжка пакутавала яна. Яшчэ зусім нядаўна ёю валодаў холад пражытых гадоў. Яна забылася тады, як пячэ агонь, цяпер жа ўспомніла аб гэтым. Яна не хацела, каб па яе віне хтосьці пакутаваў гэтак жа, як некалі пакутавала сама; Марыт паднялася і падышла да дзяўчыны.

— Хадземце! Я пайду з вамі, паненка! — коратка сказала яна.

Такім чынам, дзяўчына Спак вярнулася ў Хедэбю разам з Марыт Эрыксдотэр. За ўсю дарогу Марыт не вымавіла ні слова. Ужо потым аканомка зразумела, што па дарозе яна, напэўна, абдумвала, як ёй павесці сябе, каб адшукаць пярсцёнак.

Аканомка прайшла з Марыт у дом прама з параднага ганка і ўвяла яе ў спальню. Там усё было па-ранейшаму. Адрыян ляжаў прыгожы і бледны, але ціхі, быццам мярцвяк, а баранэса, не варушачыся сядзела побач, ахоўваючы яго спакой. Толькі калі Марыт Эрыксдотэр падышла да ложка, яна ўзняла вочы.

Як толькі гаспадыня пазнала жанчыну, якая стаяла, гледзячы на яе сына, то апусцілася перад ёю на калені і прыціснулася тварам да падола яе сукенкі.

— Марыт! Марыт! — загаварыла яна. — Забудзь пра ўсё тое зло, якое прычынілі табе Лёвеншольды. Дапамажы яму, Марыт! Дапамажы яму!

Сялянка крыху адступіла назад, але няшчасная маці папаўзла за ёю на каленях.

— Ты не верыш, як я баялася з таго самага часу, калі Генерал пачаў бадзяцца па маёнтку. Я палохалася і ўвесь час чакала. Я ведала, што цяпер яго гнеў накіраваны супраць нас.

Марыт стаяла моўчкі, заплюшчыўшы вочы, і, здавалася, цалкам паглыбілася ў сябе. Аднак дзяўчына Спак была ўпэўнена, што ёй прыемна слухаць аповед баранэсы пра яе пакуты.

— Я хацела пайсці да цябе, Марыт, і паваліцца да тваіх ног, як зараз, і маліць цябе дараваць Лёвеншольдам. Але я не адважылася. Я думала, што табе немагчыма дараваць ім.

— Вы, васпані, і не павінны мяне маліць, — сказала Марыт, — бо так яно і ёсць: дараваць я не магу!

— Але ты ўсё ж тут!

— Я прыйшла дзеля паненкі, яна прасіла мяне прыйсці.

З гэтымі словамі Марыт зайшла з другога боку шырокага ложка. Паклаўшы хвораму руку на грудзі, яна прамармытала некалькі слоў. Пры гэтым насупіла лоб, закаціла вочы і сціснула вусны. Дзяўчына Спак падумала, што яна паводзіць сябе, як і ўсе іншыя знахаркі.

— Будзе жыць, — сказала Марыт, — але запомніце, пані баранэса, што дапамагаю я яму толькі дзеля паненкі.

Тут дзяўчыне Спак падалося, быццам гаспадыня яе хацела яшчэ штосьці сказаць, але спахапілася і прыкусіла губу.

— А цяпер дайце мне, пані баранэса, волю.

— Ты можаш распараджацца ў маёнтку, як табе неабходна. Барон у ад'ездзе. Я папрасіла яго паехаць вярхом насустрач доктару і прыспешыць яго.

Дзяўчына Спак чакала, што Марыт Эрыксдотэр неак паспрабуе вывесці маладога барона з непрытомнасці, але тая, на яе вялікае расчараванне, нічога падобнага рабіць не стала.

Замест гэтага яна загадала сабраць у кучу ўсё адзенне барона Адрыяна: і тое, якое ён насіў цяпер, і тое, якое апранаў у ранейшыя гады і якое можна было яшчэ адшукаць. Яна хацела бачыць усё, што ён калі-небудзь надзяваў на сябе: і панчохі, і кашулі, і рукавіцы, і шапкі.

У той дзень у Хедэбю толькі і рабілі, што шукалі. Хоць дзяўчына Спак цішком уздыхала аб тым, што Марыт, бадай, усяго толькі звычайная знахарка і варожыць, як усе, яна паспяшалася выцягнуць з розных камодаў і паддашковых клецяў, з сундукоў і шафаў усё, што належала хвораму. Маладыя баранэсы, якія добра ведалі, што насіў Адрыян, дапамагалі ёй, і неўзабаве яна спуцілася ўніз да Марыт з цэлай кучай адзення.

Марыт расклала адзенне на кухонным стале і пачала разглядваць кожную рэч асобна. Яна адклала ўбок пару старых чаравікаў, таксама пару маленькіх рукавічак і кашулю. Тым часам яна аднатонна і бесперастанку мармытала:

— Пару для ног, пару для рук, адну для цела, адну для галавы! Мне патрэбна яшчэ што-небудзь для галавы, — раптоўна сказала яна ўжо больш спакойна, — мне патрэбна што-небудзь цёплае і мяккае.

Аканомка паказала ёй капелюшы і кепкі, якія яна прынесла.

— Не, гэта павінна быць штосьці цёплае і мяккае, — сказала Марыт. — Хіба ў барона Адрыяна не было якой-небудзь шапачкі з кутасікам, як у іншых хлопчыкаў.

Аканомка толькі збіралася была адказаць, што нічога падобнага яна не бачыла, але кухарка апярэззіла яе.

— Я ж знайшла сягоння раніцай вунь там, на паліцы, яго старую шапачку з кутасікам, але паненка ўзяла яе ў мяне.

Вось так і здарылася, што дзяўчыне Спак давялося аддаць шапачку, з якой яна намервалася ніколі не расставацца і якую хацела захаваць як найдарагі ўспамін да канца сваіх дзён.

Атрымаўшы шапачку, Марыт зноў пачала мармытаць свае заклінанні. Але цяпер голас яе гучаў па-іншаму. Здавалася, быццам кошка варкатала ад задавальнення.

— Цяпер, — сказала Марыт пасля таго, як яна доўга стаяла, мармычучы, над шапачкай і круцячы яе ў розныя бакі, — цяпер нічога больш не трэба. Але ўсё гэта неабходна пакласці Генералу ў магілу.

Пачуўшы гэтыя словы, дзяўчына Спак зусім згубіла надзею.

— Няўжо ты, Марыт думаеш, што барон дазволіць адкрыць склеп, каб пакласці туды гэтыя старыя рэчы? — запыталася яна.

Зірнуўшы на яе, Марыт крыху ўсміхнулася. Узяўшы за руку дзяўчыну Спак, яна пацягнула яе за сабой да акна, так што ўсе, хто быў на кухні, апынуліся за імі. Тады яна паднесла шапачку Адрыяна да вачэй аканомкі і рассунула ніткі вялікага кутасіка.

Ніводным словам не перакінуліся Марыт з дзяўчынай Спак, але калі аканомка адышла ад акна, твар яе быў смяротна бледны, а рукі дрыжалі.

Звязаўшы адабраныя рэчы ў невялікі клунак, Марыт перадала яго аканомцы.

— Я сваю справу зрабіла, — сказала яна, — цяпер ваша чарга паклапаціцца аб тым, каб ўсё гэта трапіла ў магілу.

Пасля гэтага Марыт пайшла.

Дзяўчына Спак пабрыла на могілкі пасля дзесяці гадзін вечара. Клунак, які ёй дала Марыт, яна несла з сабой. Ішла яна, праўда, наўдачу. І літаральна не ўяўляла сабе, як ёй удасца апусціць рэчы ў генеральскі склеп.

Барон Лёвеншольд прыехаў вярхом разам з доктарам адразу ж пасля таго, як пайшла Марыт, і аканомка спадзявалася, што доктару ўдасца вярнуць Адрыяна да жыцця і ёй не давядзецца нічога больш рабіць. Але доктар адразу ж заявіў, што нічым не зможа дапамагчы. Ён сказаў, што маладому чалавеку засталася жыць усяго толькі некалькі гадзін.

Тады, сунуўшы клунак пад паху, дзяўчына Спак рушыла ў дарогу. Яна ведала, што няма ніякай магчымасці прымусіць барона Лёвеншольда загадаць зняць магільныя пліты і адкрыць замураваны склеп толькі для таго, каб пакласці туды некалькі старых рэчаў барона Адрыяна.

Калі б сказала яна яму, што на самай справе знаходзіцца ў клунку, і (яна была ў гэтым пераканана) ён адразу ж вярнуў бы пярсцёнак яго законнаму ўладальніку. Але тым самым яна выдала б Марыт Эрыксдотэр.

Яна не сумнявалася ў тым, што іменна Марыт падкінула некалі пярсцёнак у Хедэбю. Барон Адрыян неяк сказаў, што Марыт аднойчы цыравала яму шапачку. Не, аканомка не адважылася расказаць барону, як усё было на самай справе.

Дзяўчына Спак сама потым здзіўлялася, што ў той вечар зусім не адчувала страху. Але яна перабралася цераз нізкую могільнікавую сцяну і падышла да склепа Лёвеншольдаў, думаючы толькі аб тым, як ёй апусціць туды пярсцёнак.

Яна села на магільную пліту і склала рукі для малітвы. «Калі бог мне не дапаможа, — думала яна, — то магіла, вядома, адкрыецца, але не дзеля пярсцёнка, а для таго, каго я вечно буду аплакваць».

Пасярэдзіне малітвы дзяўчына Спак заўважыла лёгкае варушэнне травы, якая пакрывала нізкі магільны грудок, на якім ляжала пліта. Маленькая галоўка паказалася з травы і адразу ж схавалася, як толькі аканомка ўздрыгнула ад страху. Бо дзяўчына Спак гэтак жа баялася пацукоў, як і яны яе. Але ад страху на аканомку напала натхненне. Жвава падышла яна да вялікага куста бэзу, адламала сухую галінку і ўваткнула яе ў норку.

Уваткнула спачатку вертыкальна, але галінка адразу ж наткнулася на перашкоду. Тады яна паспрабавала прасунуць яе далей наўскос, і на гэты раз галінка прасунулася даволі глыбока ў напрамку да магілы. Аканомка нават здзівілася, як далёка яна зайшла. Галінка цалкам

схавалася ў нары. Дзяўчына Спак спрытна выцягнула яе зноў і памерала па сваёй рудэ. Палка была даўжынёй каля трох локцяў і зайшла ў зямлю на ўсю даўжыню. Мабыць, яна пабывала ў магільным склепе.

Ні разу за ўсё яе жыццё розум дзяўчыны Спак не быў такі спакойны і ясны. Яна зразумела, што пацукі, напэўна, пракапалі сабе дарогу ў магілу. Магчыма, ў сцяне была расколіна, а, магчыма, выветрыўся які-небудзь каменьчык.

Яна легла ніцма на зямлю перад грудком, вырвала кавалак дзірвану, адгрэбла зямлю і сунула руку ў норку. Рука без перашкоды пранікла ўніз, але ўсё ж не да самай сценкі склепа. Туды рука не даставала.

Тады, жыва развязаўшы клунак, яна выцягнула адтуль шапачку, начапіла яе на палку і паспрабавала павольна прапіхнуць яе ў норку. Хутка шапка знікла з вачэй. Усё гэтак жа павольна і асцярожна прасоўвала яна палку далей і далей уніз. І раптам, калі палка амаль уся зайшла ў зямлю, яна адчула, як яе рэзкім рыўком выхапілі ў яе з рук. Праслізнуўшы ў норку, палка знікла.

Не выключана, што яе пацягнула ўніз уласная вага, але дзяўчына была ўпэўнена ў тым, што палку ў яе вырвалі.

І тут яна нарэшце спалохалася. Схапіўшы рэчы, што былі ў клунку, яна засунула іх у норку, як магла прывяла ў парадак зямлю і дзірван і кінулася наўцёкі з усіх ног. Усю дарогу да самага Хедэбю яна ні разу не перавяла дух, а ўсё бегла і бегла.

Калі аканомка паявілася ў маёнтку, барон з баранэсай ужо стаялі на парадным ганку. Яны паспяшаліся насустрач.

— Дзе вы былі, паненка? — запыталіся яны ў яе. — Мы тут стаім і чакаем вас.

— Барон Адрыян памёр? — запыталася ў адказ дзяўчына Спак.

— Не, не памёр, — адказаў барон, — але скажыце нам спачатку, дзе вы былі, паненка Спак?

Аканомка так запыхалася, што ледзь магла гаварыць; але ўсё ж расказала аб даручэнні, якое ёй дала Марыт, і аб тым, што па крайняй меры адну з рэчаў ёй удалося прасунуць у склеп праз норку.

— Усё гэта вельмі дзіўна, вельмі — прамовіў барон, — бо Адрыяну на самай справе лепш. Зусім нядаў-

на ён ачнуўся і першыя яго словы былі: «Цяпер Генерал атрымаў свой пярсцёнак».

— Сэрца зноў б'ецца як заўсёды, — дадала баранэса, — і ён абавязкова хоча пагаварыць з вамі, паненка. Ён кажа, што гэта вы выратавалі яму жыццё.

Яны правялі дзяўчыну Спак да Адрыяна і пакінулі іх адных. Малады барон сядзеў на ложку і, убачыўшы яе, працягнуў да яе рукі.

— Я ведаю, я ўжо ведаю! — усклікнуў ён. — Генерал атрымаў свой пярсцёнак, і гэта цалкам ваша заслуга, паненка.

Дзяўчына Спак смяялася і плакала ў ягоных абдымках, а ён пацалаваў яе ў лоб.

— Я абавязаны вам жыццём, — сказаў ён. — Калі б не вы, паненка Спак, я быў бы ўжо ў гэты час трупам. Я ў вас у неаплачым даўгу.

Захапленне, з якім малады чалавек сустрэў яе, пэўна, і прымусіла няшчасную дзяўчыну Спак надта доўга затрымацца ў ягоных абдымках. І Адрыян паспяшаўся дадаць:

— Не толькі я абавязаны вам, але і яшчэ адзін чалавек.

Ён паказаў ёй медальён, які насіў на шыі, і дзяўчына Спак невыразна ўбачыла на ім мініяцюры партрэт маладой дзяўчыны.

— Вы, паненка, даведваецца аб гэтым першая пасля бацькоў, — сказаў ён. — Калі праз некалькі тыдняў яна прыедзе ў Хедэбю, то аддзячыць вам яшчэ лепш, чым я.

І ў аддзяку за давер дзяўчына Спак зрабіла маладому барону рэверанс. Праўда, ёй хацелася сказаць яму, што яна зусім не мае намеру заставацца ў Хедэбю, каб сустрэць яго нявесту. Але своечасова абдумалася. Беднай дзяўчыне не прыходзілася быць асабліва пераборлівай і пагарджаць такім добрым месцам.

ЗАЎВАГІ

1. Карл XII (1682—1718) — шведскі кароль (1697—1718). Падзеі, аб якіх упамінаецца далей, звязаны з тым перыядам яго ўладарання, калі Швецыя вяла супраць Даніі, Польшчы, Саксоніі і Расіі Паўночную вайну (1700—1721) за пануючае становішча на берагах Балтыйскага мора. Першы перыяд вайны складваўся для Швецыі ўдала, аднак ваенны паход Карла XII ў Расію закончыўся поўным разгромам шведскай арміі пад Палтавай (1709). Паводле слоў Ф. Энгельса, пасля паражэння ў Расіі Швецыя страціла сваю эканамічную і палітычную магутнасць і была адкінута на становішча другараднай краіны. Вярнуўшыся на радзіму, Карл XII арганізаваў ваенны паход у Нарвегію (1716—1718), дзе і загінуў каля сцяны нарвежскай крэпасці Фрэдрыстэн.

2. Рыксдаг узнік у Швецыі ў 1617 г. і да 1867 з'яўляўся сходам прадстаўнікоў усіх саслоўяў, які выконваў ролю дарадчага органа пры каралі. Рыксдаг у сучасным значэнні — шведскі парламент.

3. Ваенны паход Карла XII у Польшчу пачаўся ў студзені 1702 г. Нанёшы шэраг паражэнняў польскім войскам, захапіўшы Кракаў і Варшаву, Карл XII дамогся звяржэння польскага караля Аўгуста, выхаду Польшчы з антышведскай кааліцыі і падпісання мірнага пагаднення ў Варшаве (18 лістапада 1705 г.). Уварваўшыся затым у Саксонію і вымусіўшы яе да выхаду з вайны (Альтранштацкі мір 1706 г.), Карл XII арганізаваў ваенны паход у Расію (жнівень 1707 г.). Разлічваючы на дапамогу свайго тайнага саюзніка, украінскага гетмана Мазэпы, Карл XII павёў сваю армію праз Украіну, але тут сустрэў рашучы адпор з боку рускіх войск. Першае паражэнне шведскай арміі было нанесена ў бітве пры Лясной (28 верасня 1708 г.), а затым яна была поўнасьцю разгромлена ў Палтаўскай бітве (27 чэрвеня 1709 г.) Пасля ўдэкаў Карла XII у Турцыю рэшткі яго войска канчаткова капітулявалі 1 ліпеня 1709 г. Ф. Энгельс адзначаў, што сваёй спробай заваяваць Расію Карл XII загубіў Швецыю і паказаў усім непаражальнасць Расіі.

4. Пасля паражэння шведскай арміі ў Расіі ў разоранай вайной Швецыі ўзнікла апазіцыя, якую ўзначальвала служылае дваранства і падтрымлівалі іншыя саслоўі, незадаволеныя нарастаючым цяжарам падаткаў і павіннасцей, настойлівым імкненнем караля працягваць вайну. Яго лічылі вінаватым ва ўсіх бедах, якія наваліліся на Швецыю. Разам з тым сярод часткі шведскага насельніцтва бытавала ідэалізаванае ўяўленне пра Карла XII як пра вялікага палкаводца і героя.

Гэтыя дваістыя адносіны да Карла XII знайшлі сваё адлюстраванне і на старонках рамана С. Лагерлёф.

5. Карл XII, вярнуўшыся ў Швецыю пасля чатырнаццацігадовай адсутнасці (1715), застаў краіну ў стане поўнага эканамічнага краху, але нягледзячы на гэта, вырашыў сабраць сродкі для працягу вайны. Наткнуўшыся на супраціўленне дзяржаўнага савета і рыксдага, ён адхіліў іх ад кіравання дзяржавай і перадаў усю паўнату ўлады ў рукі гальшэйнгатарскага міністра Гэртца (1668—1719), які правёў шэраг эканамічных мерапрыемстваў з мэтай выпягвання з насельніцтва сродкаў для новых ваенных намераў караля. У ліку гэтых мерапрыемстваў былі канфіскацыя каштоўнасцей, а таксама выпуск абсяцэнных, так называемых фальшывых грошай, празваных у народзе «Гэртцавымі далерамі». Перыяд уладарання ненавіснага чужаземнага міністра лічыцца адным з самых змрочных эпізодаў шведскай гісторыі і вядомы пад назвай «Гэртцавага часу».

6. Шэфель — старадаўняя шведская мера ёмістасці для цвёрдых і сыпучых целаў, роўная 20,9 літра.

7. У Швецыі існуе паданне пра каця, які калісьці быў пахаваны на могілках замест чалавека. Паводле павер'я, дух якога, на трох нагах і без галавы, бадзяецца па начах на могілках, прадракаючы пагібель кожнаму, хто яго ўбачыць, бо іменна гэты конь перавозіць людзей пасля смерці ў царства мёртвых.

8. У апошні перыяд вайны краіны — удзельніцы Паўночнага Саюза (Данія, Польшча, Расія) — узмацнілі ваенныя дзеянні супраць Швецыі. Кароль Аўгуст вярнуў сабе польскі трон, і шведскія войскі былі выгнаны з тэрыторыі Польшчы. Дацкія войскі ўварваліся ў паўднёвую Швецыю, Расія заняла Фінляндыю, Эстляндыю, Ліфляндыю, Аландскія астравы.

9. Карл XII быў вельмі папулярны сярод салдат свайго войска, якім імганавалі яго асабістыя якасці — храбрасць, самавалоданне, сіла волі.

10. Сэтэр — невялікае паселішча тыпу хутара на аддаленых ад жылля лясных пашах.

11. Пастар-ад'юнкт — другі свяшчэннік, якога прызначалі ў дапамогу пастару ў некаторых прыходах.

12. Ленсман — службовая асоба, прадстаўнік каралеўскай улады на месцах.

13. 30 жніўня 1721 г. быў заключаны мірны дагавор паміж Расіяй і Швецыяй (Ніштацкі мір), згодна з якім да Расіі адышлі Інгерманландыя, Ліфляндыя, Эстляндыя, Выбарг і паўднёва-заходняя Карэлія.

14. У 1713 г., насуперак забароне Карла XII, быў скліканы рыксдаг, на якім разгарнуліся дэбаты наконт далейшага палітычнага курсу краіны. Большасць членаў рыксдага рашуча патрабавала неадкладнага заключэння міру.

15. Гатэніельм — Ларс (Ласэ) Андэрсан Гатэ (1689—1718) — вядомы шведскі марак. Нарадзіўся ў сялянскай сям'і, плаваў на шведскіх і замежных гандлёвых суднах. У час Паўночнай вайны арганізаваў каперскую флатылю (гл. ніжэй). Нажыў вялікія багацці і часткова субсідзіраваў каралеўскую казну. У 1715 г. яму быў нададзены дваранскі тытул, пасля чаго стаў называцца Гатэніельмам. Узвышэнне яго было адмоўна сустрэта шведскай арыстакратыяй, бо яго падазравалі ў сувязях з піратамі. Загінуў у марскай бітве пры Гётэборгу.

16. Капер — уладальнік судна ці флатыліі, які займаецца ў час вайны марскім разбоем у нейтральных водах. У адрозненне ад піратаў, каперы нападалі толькі на варожыя судны з ведама свайго ўрада, атрымліваючы на гэта спецыяльную грамату. Каперства існавала ў Еўропе да сярэдзіны XIX ст.

17. Царква ў прыходзе Ансала, дзе знаходзілася сядзіба Гата, якая належала бацькам Гатэнйельма.

18. Недакладнае выкладанне гістарычнага факту. У сапраўднасці Гатэнйельм заўважыў на адным з захопленых дацкіх суднаў два мармуровыя саркафагі, якія прызначаліся для дацкага караля Фрэдэрыка IV і яго жонкі. Датчане прапанавалі за іх вялікі выкуп, але Гатэнйельм заявіў, што мае намер пакінуць іх для сябе і сваёй жонкі. Тады па загаду дацкага ўрада былі выраблены два якраз такія ж самыя саркафагі з імем і гербам Гатэнйельмаў, і шведскі капер пагадзіўся ўзяць іх у абмен на каралеўскія. Гэтыя саркафагі ўстаноўлены ў ансальскай царкве, у магільным склепе Гатэнйельмаў, і ў адным з іх пахаваны Ларс Гатэ.

19. Рагнар Лодбрак, ці Рагнар Скураныя Штаны, — герой вядомай ісландскай сагі і хронікі Саксона Граматыка. Здзейсніўшы мноства подзвігаў, Лодбрак трапіў у палон да англійскага караля Эле, быў кінуты ў змяіную яму і загінуў. Яго сыны адпомсцілі за яго, уварваўшыся ў Англію і забіўшы караля Элу. Прататыпам Лодбрака паслужыў дацкі ваяцкі вікінгаў, які жыў у сярэдзіне IX ст. У яго было пяць сыноў, якія ўзначалілі паход вікінгаў у Англію.

20. Каралінамі называліся салдаты арміі Карла XII (ад лац. Carolus — Карл).

21. Кароль Фрэдрык (1676—1751) — кароль Швецыі (1720—1751). Быў жанаты на Ульрыцы Элеаноры, сястры Карла XII, з'яўляўся яго военным папчэчнікам і пасля яго смерці дамогся права на атрыманне ў спадчыну шведскага трона.

22. Маецца на ўвазе глухі лясны раён на поўначы Вермланда, месца пасялення фінскіх каланістаў, якія жылі ў вялікай галечы.

ЗМЕСТ

Герберт Уэлс	
Вайна сусветаў <i>пер. В. Тамашэвіча</i>	6
Герберт Уэлс	
Чалавек-невідзімка <i>пер. М. Зарэмбы</i>	147
Сечльма Лагерлэф	
Пярсцёнак Лёвеншольдаў <i>пер. М. Пазнякова</i>	281

Школьная бібліятэка
Літаратурна-мастацкае выданне

УЭЛС Герберт

ВАЙНА СУСВЕТАЎ

Раман у 2-х кнігах

ЧАЛАВЕК-НЕВІДЗІМКА

Раман

ЛАГЕРЛЁФ Сельма

ПЯРСЦЁНАК ЛЁВЕНШОЛЬДАЎ

Раман

Для старэйшага школьнага ўзросту

Рэдактар Г. Д. Зінчанка

Мастацкі рэдактар В. А. Макаранка

Тэхнічны рэдактар С. А. Абрамчук

Карэктар Д. Р. Лосік

Здадзена ў набор 22.04.97. Падпісана да друку 07.07.97. Фармат
84×108¹/₃₂. Папера друкарская. Гарнітура школьная. Афсетны друк.
Ум. друк. арк. 19,32. Ум. фарб.-адб. 19,74. Ул.-выд. арк. 20,54. Тыраж
12 000 экз. Зак. 872.

Дзяржаўнае прадпрыемства «Выдавецтва «Юнацтва» Дзяржаўнага
камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 7, 16.03.1993 г.
220600, Мінск, пр. Машэрава, 11.

Друкарня выдавецтва «Беларускі Дом друку». 220013, Мінск,
проспект Скарыны, 79.

Уэлс Г.

У 98 Вайна сусветаў: Раман / Г. Уэлс. Чалавек-невідзімка: Раман. Пярсцёнак Лёвеншольдаў: Для ст. шк. узросту / С. Лагерлёф; Да зб. у цэлым: Маст. Л. І. Мележ. — Мн.: Юнацтва, 1997.—366 с. — (Школьная бібліятэка).

ISBN 985-05-0135-9.

Вялікі англійскі пісьменнік Герберт Уэлс у сваім рамане вельмі маляўніча апісаў фантастычнае нашэсце марсіян на нашу Зямлю.

Раман «Чалавек-невідзімка» расказвае пра трагічны лёс вучонага. Асяродзе, у якім жыве герой рамана, таленавіты вучоны Грыфін, зрабіла яго здольным на злачынства, яно ж яго і губіць.

Вядомая шведская пісьменніца Сельма Лагерлёф цікава і захапляюча расказвае пра падзеі, якія адбываюцца падчас уладарання шведскага караля Карла XII, калі Швецыя вяла супраць Даніі, Польшчы і Саксоніі Паўночную вайну.

ББК 84(4В)-4

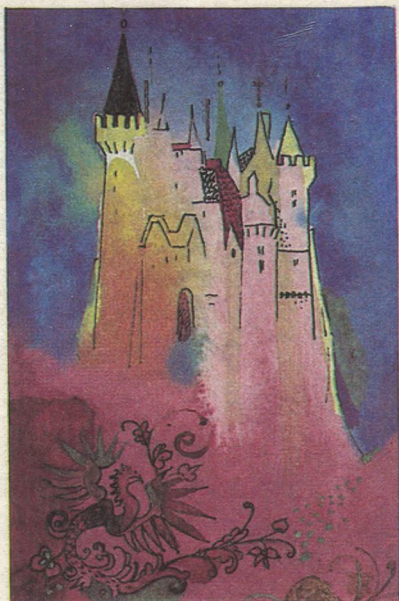


Уэлс прыйшоў у літаратуру як пісьменнік, які надзвычай цесна звязаны з жыццём. Ён прынёс з сабой гарачую нянавіць да ўсяго, што робіць жыццё чалавека цяжкім, тупым, цьмяным, ператварае яго ў раба.

Ю. Кагарліцкі

У лепшых творах Сельмы Лагерлёф перамагаюць вера ў творчыя сілы народа, яго гуманізм.

В. Матусевіч



ГЕРБЕРТ УЭЛІС • СЕЛІЬМА ЛІАГІІЎФ

